

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НАН УКРАЇНИ
РАДА МОЛОДИХ УЧЕНИХ ІНСТИТУТУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НАНУ
ІНСТИТУТ МОВОЗНАВСТВА ім. О.О.ПОТЕБНІ НАН УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ МОВНО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ ФОНД НАН УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІНСТИТУТ ФІЛОЛОГІЇ КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ
НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА

Українська мова у ХХІ столітті: традиції і новаторство

Тези доповідей
Всеукраїнського лінгвістичного форуму
молодих учених

Київ, 21-23 квітня 2010 року

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НАН УКРАЇНИ
РАДА МОЛОДИХ УЧЕНИХ ІНСТИТУТУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НАНУ
ІНСТИТУТ МОВОЗНАВСТВА ім. О.О.ПОТЕБНИ НАН УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ МОВНО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ ФОНД НАН УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІНСТИТУТ ФІЛОЛОГІЇ КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ імені М.П.ДРАГОМАНОВА

Українська мова у ХХІ столітті: традиції і новаторство

Тези доповідей
Всеукраїнського лінгвістичного форуму
молодих учених

Київ, 21–23 квітня 2010 року

УДК 811.161.2(477)(06)
ББК 81.2Укр я 43
У45

Науковий редактор

доктор філологічних наук, професор **П. Ю. Гриценко**

Відповідальні редактори:

доктор філологічних наук **В. Л. Іващенко**

кандидат філологічних наук **І. А. Казиминова**

Рецензенти:

доктор філологічних наук, професор **О. О. Тараненко**

кандидат філологічних наук **О. М. Тищенко**

Редакційна колегія: доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАНУ **В. В. Німчук**; доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАНУ **С. Я. Єрмоленко**; доктор філологічних наук, професор **К. Г. Городенська**; доктор філологічних наук, професор **Л. О. Ставицька**; доктор філологічних наук **В. П. Шультгач**; доктор філологічних наук **С. О. Соколова**; кандидат філологічних наук, доцент **Л. П. Науменко**; кандидат філологічних наук **Т. О. Федоренко**; кандидат філологічних наук **Г. М. Сюта**; кандидат філологічних наук **Л. В. Мовчун**; кандидат філологічних наук **В. О. Балог**; кандидат філологічних наук **О. М. Тищенко**; кандидат філологічних наук **С. Г. Чемеркін**; кандидат філологічних наук **Т. А. Коць**; кандидат філологічних наук **Л. О. Тищенко**

Технічні редактори:

А. Ю. Габай, Г. В. Сікора-Литвин, О. С. Іщенко, І. В. Мейзерська

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту української мови НАНУ
(Протокол № 3 від 29 березня 2010 року)

У45 Українська мова у ХХІ столітті: традиції і новаторство: Тези доповідей
Всеукраїнського лінгвістичного форуму молодих учених, Київ, 21–23 квітня 2010
року. – К.: ІАЦ “Спейс-Інформ”; ФОП Гудименко, 2010. – 260 с.
ISBN 978-966-96911-8-7

У збірнику вміщено тези молодих науковців України, Росії, Німеччини, присвячені актуальним питанням сучасного мовознавства. Аналізуються проблеми етимології та історії української мови, української ономастики, діалектології, лінгвогеографії, фонетики та фонології. Тези присвячено як традиційним галузям мовознавства (граматика, морфологія, словотвір, синтаксис, стилістика, лексикологія, фразеологія, термінологія та ін.), так і новітнім підрозділам лінгвістичного знання (соціолінгвістика, дискурсознавство, інтернет-комунікація, когнітивна, комп’ютерна, корпусна лінгвістика тощо). Наголошено на значенні культури мови та кро-культурних аспектах комунікації, на практиці та методитці викладання української мови як іноземної. Розмаїття поглядів та наукових концепцій – характерна риса пропонованої праці.

УДК 811.161.2(477)(06)
ББК 81.2Укр я 43

© ІАЦ “Спейс-Інформ”, 2010
© ФОП Гудименко С.В., 2010

ЗМІСТ

ЕТИМОЛОГІЯ ТА ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ГІПОТЕЗАХ І КОНЦЕПЦІЯХ. ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ОНОМАСТИКИ

<i>Наєнко Г. М.</i> Семантична структура староукраїнських наукових текстів та проблема їх типології	9
<i>Осінчук Ю. В.</i> Живомовні особливості в Добриловому Євангелії	11
<i>Іваненко О. І.</i> З ойконімії Чернігівщини	14
<i>Тома Н. М.</i> Розвиток абстрактної лексики у творах П. Могили (на матеріалі казання “Крестъ Христа Спасителя и каждого человѣка” 1632 року)	16
<i>Радомська С. П.</i> Спостереження над словозміною іменника в “Лѣкарствѣ... 1607 року”	18
<i>Макарова О. Ю.</i> Спостереження над фонетичними та графічними особливостям актових книг Овруцького гродського уряду 1678 року	21
<i>Розумяк Н.</i> Динаміка іменника Кам’янця-Подільського	23
<i>Ліщинська Г. Д.</i> Прізвиська мешканців Івано-Франківщини, що вказують на професію чи заняття людини	25
<i>Луньо Л. Є.</i> Найновіші тенденції формування іменника Львова	28
<i>Лісова Л. О.</i> Сучасні прізвиська Горохівщини, похідні від назв професій	30
<i>Горожанов Ю. Ю.</i> Ергоніми Луцька як елемент реклами	33

УКРАЇНСЬКА ДІАЛЕКТОЛОГІЯ В СИНХРОНІЇ І ДІАХРОНІЇ. ЛІНГВОГЕОГРАФІЯ. ФОНЕТИКА ТА ФОНОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

<i>Вакуленко М. О.</i> Інваріантні характеристики свистячих і шиплячих приголосних звуків та розщеплення їхніх формант	36
<i>Юсікова О. В.</i> Семантична структура лексеми <i>ко'шар</i> в українських та російських говорах	38
<i>Іщенко О. С.</i> Силова реалізація слова в українській мові	41
<i>Сікора-Литвин Г. В.</i> Формули ввічливості з компонентом <i>п'рошу</i> як особливість у мовленні Львова	43
<i>Пилипенко Є. М.</i> Рукописні варіанти ранніх повістей як джерело дослідження діалектної основи мови творів І. Нечуя-Левицького	48
<i>Ткачук М. М.</i> Динамічні процеси в ботанічній лексиці чорнобильських говірок	50

Біленька Н. М. Вербальна реалізація норм народної етики в говірках Середнього Полісся	53
Потанчук І. М. Номени на позначення поняття “яма” в західноподільському діалектному мовленні	56

УКРАЇНСЬКА ГРАМАТИКА У СИСТЕМНІЙ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІЙ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ПАРАДИГМАХ. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ МОРФОЛОГІЇ, СЛОВОТВОРУ І СИНТАКСИСУ

Баган М. П. Словотвірна реалізація заперечення в сучасній українській мові	60
Волинець Г. М. Нульфіксальні деривати в мікрополі ботанічних назв	63
Семенюк С. П. Суфіксальне творення фемінітивів до чоловічих назв міфологічних та казкових істот у новій українській мові	65
Чус О. Ф. Власне словотвірне значення суфікса як семантичне ядро морфеми	67
Тернова А. І. Композитно-суфіксальні іменники pluralia tantum	70
Левакіна Т. В. Прийменниково-відмінкові форми як засоби вираження соціативності в українській мові	72
Габай А. Ю. Прийменниково-відмінкові форми з семантикою мети як репрезентанти синтаксичної адвербіалізації	75
Кірічек І. Ю. Відносні прикметники як головні компоненти в структурі ад'єктивно-субстантивних конструкцій	78
Кобченко Н. В. Функція інфінітива в реченнях формально-структурних моделей немає + проп + inf та проп _{neg} + inf	80
Оранська М. В. Порівняльний аналіз українського прийменника за і його російських еквівалентів	83
Педченко С. О. Порівняльно-гіпотетичні частки як реалізатори субкатегорійного суб'єктивно-модального значення ймовірності	85
Ковтун О. В. Аналітичні сполучні комплекси як засоби вираження семантико-синтаксичних відношень сурядності	88
Павлова А. А. Семантичні різновиди адресатної синтаксеми	92
Житар І. В. Семантичні типи вставлених поширювачів речення, кореферентних синтаксемам базового речення	95
Шрамко Р. Г. Формально-граматичні реалізації семантично елементарних речень із предикатами психофізичного стану суб'єкта	97
Весельська Г. С. Функціонування приєднувальних сполучників у сучасній українській літературній мові	100
Данилюк І. В. Лінгвальний статус апозитивних словосполучень	

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВОСТИЛІСТИКИ І КУЛЬТУРИ МОВИ. ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ. УКРАЇНСЬКЕ ДИСКУРСОЗНАВСТВО. ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЯ

<i>Петришина О. І.</i> Становлення релігійного стилю української літературної мови: лінгвістичні дискусії	104
<i>Мислива-Бунько І. Я.</i> Функціонування складних слів у мові сучасної української преси (на матеріалі газет Волині)	106
<i>Дорогович Н. О.</i> Засоби експресії поетичних текстів Марка Боєслава як вияв ідіостилу письменника	109
<i>Зозуля О. А.</i> Багатокомпонентні okazіональні утворення в авторському художньому мовленні: граматичний аспект	111
<i>Мирончук О. Я.</i> Конфесійний стиль української мови: підстили та жанри	114
<i>Шевель С. М.</i> Параметризація конститутивних одиниць епістолярію	116
<i>Андрухова Т. А.</i> Семантико-синтаксичні й стилістичні особливості незакінчених та перерваних речень у художній прозі Уласа Самчука	118
<i>Переломов А. Ю.</i> Мовні засоби вираження мобільності сучасного комунікативного дискурсу	120
<i>Троян А. О.</i> Лингвистический статус текстов партитурно-сценарного типа	123
<i>Романків Н. Г.</i> Залежність змісту текстових категорій від стильової відповідності тексту (на матеріалі навчально-наукових повідомлень)	125
<i>Сантимовська Н. О.</i> Мовна особистість у сповідальному тексті	128
<i>Камінська Є. В.</i> Інтернет-технології як засіб удосконалення мовної освіти при вивченні імперативної модальності	130
<i>Ємельянова Т. С.</i> Особливості модальної організації діалогу в мережі Інтернет	132
<i>Малеви́ч І. І.</i> Національно-культурні компоненти в зовнішній рекламі	135

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА ЛЕКСИЧНОГО І ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО СКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ. ФАХОВІ МОВИ Й СУЧАСНЕ УКРАЇНСЬКЕ ТЕРМІНОЗНАВСТВО. СЛОВНИКАРСЬКА РОБОТА В УКРАЇНІ

<i>Малеви́ч Л. Д.</i> Антропоцентризм в українській науковій термінології і термінографії ...	138
<i>Штанденко У. М.</i> Передісторія становлення і розвитку дієслівної терміносистеми української мови	141
<i>Мейзерська І. В.</i> Лексикографічна параметризація прийменників	144
<i>Гончарук В. М.</i> Мотиваційний аспект дослідження української лексики мисливства	147
<i>Задояна Л. М.</i> Класифікаційні відношення в українській термінології цукрового виробництва	149

<i>Мислива Т. А.</i> Стилiстична диференцiацiя нормативної лексики в Словнику української мови	151
<i>Продан Ю. П.</i> Терміносполучення і фразеологізми в сучасному мовознавстві.....	152
<i>Девальєр О. М.</i> Функціонування абрєвіатурної лексики в текстах наукового стилю	154
<i>Тимочко О. Б.</i> Словник авторських лексичних новотворів поетів- дисидентів 60–70-х років ХХ століття	157
<i>Лутава С. М.</i> Лексико-семантична структура локусів на позначення просторових об’єктів суб’єктивного територіального поділу в сучасній українській мові	159
<i>Сушко Н. Г.</i> Особливості ідеографізації назв суб’єктів культурної діяльності в “Класифікаторі професій”	162
<i>Ляшук Н. А.</i> Філологічна термінологія як складник метамови науки	164
<i>Зеніна А. В.</i> Параметри лексикографічного опису банківських термінів-англiцизмів (спроба укладання словника)	167
<i>Іващенко Д. Є.</i> Термінопоняття “президентська республіка” в галузі міжнародного права: логіко-семантичний аналіз	170
<i>Щедров І. Є.</i> Своєрідність економічної терміносистеми сучасної української мови	172
<i>Волошенко Ю., Пашиків І.</i> Роль фразеологізмів у створенні газетного тексту	174
<i>Дубинець З. О.</i> Евфемізм: походження й сутність	176
<i>Гудима Н. В.</i> Критерії визначення запозичень у сучасному українському дискурсі	178

УКРАЇНСЬКА МОВА У КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДИНАМІКИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА. КРОС-ГАЛУЗЕВІ ВИМІРИ ЛІНГВОУКРАЇНІСТИКИ. УКРАЇНСЬКА МОВА І КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА

<i>Кондратенко Н.</i> Український політичний дейксис, або Як воно працює	182
<i>Martsiyash M.</i> Linguo-cultural paradigm of bilingualism	184
<i>Андрейченко О. І.</i> Метафора “фауна” в сучасному політичному дискурсі	187
<i>Онаїц Г. В.</i> Соціолінгвістичний аспект вивчення категорії адресата мовлення	190
<i>Собченко-Рачинська І. Ю.</i> Рольові гендерні моделі в семантиці українських фразеологізмів	192
<i>Кісельова А. А.</i> Імідж у системі медіа-впливу	194
<i>Гількес П.</i> Українознавство як інструмент мовної та освітньої політики в Україні від початку 1991 року	196

<i>Єршова О. Л.</i> Маркери процесу упушення в тексті Нового Заповіту	198
<i>Олексюк О. М.</i> Впливові складники рекламного тексту	199
<i>Сокіл Н. В.</i> Концепт “сакральність” у мікротопонімному просторі Бойківщини	201
<i>Лавриненко С. Т.</i> Лінгвоправова концептосфера українського фольклору	203
<i>Андрусів У. Б.</i> Концепт “мати” у слов’янському лінгвокультурному просторі (на матеріалі асоціативного експерименту)	206
<i>Кучерява О.</i> Аналіз художнього тексту в когнітивно-концептуальній парадигмі	208
<i>Дідун Л. І.</i> Функціонування прецедентних висловлювань у ролі заголовків газетних статей	211
<i>Надолинська А. С.</i> Ключові флороконцепти української етнокультури	213
<i>Коляденко О. О.</i> Семантична структура номінантів концепту “СТРАХ”: аналіз синонімічних рядів	215
<i>Римашевський Ю. А.</i> Поняття поля та концепту в лінгвокультурології	217

СУЧАСНА ЛІНГВОУКРАЇНІСТИКА ТА КРОС-КУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ КОМУНІКАЦІЇ. ПРАКТИКА І МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ ТА МОВИ СПЕЦІАЛЬНОСТІ В УМОВАХ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

<i>Мацюк Г. П.</i> Роль української лінгвістичної традиції в оновленні проблематики загального мовознавства	220
<i>Горіна Ж. Д.</i> Рідномовна освіта в реаліях культурно-мовного простору України	222
<i>Дюмін О. З., Сіомак А. В.</i> Оцінювання знань із курсу “Українська мова (за професійним спрямуванням)” у межах кредитно-модульної системи: з досвіду ХНУРЕ	225
<i>Дерба С. М.</i> Принципи організації і подання матеріалу в навчальному посібнику з української мови для іноземців	227
<i>Сабліна С. В.</i> Лінгвістичні дискусії XIX – поч. XX століття в курсі історії української літературної мови	229
<i>Буднік А. О.</i> Опрацювання корпусу національно-прецедентних текстів студентами- філологами під час формування дискурсних умінь	232
<i>Велика А. О.</i> Навчання у вищих навчальних закладах Одещини в умовах українсько- російського білінгвізму (соціолінгвістичний аспект)	234
<i>Новикова О. М.</i> Чи язык до Києва доведе (викладання української фразеології студентам-іноземцям)	236
<i>Стадник М. Ю.</i> Мовлення персонажів-дітей як перекладознавча проблема.....	239

**ЛІНГВІСТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ В УКРАЇНІ. КОМП'ЮТЕРНА ЛІНГВІСТИКА.
КОРПУСНА ЛІНГВІСТИКА**

Чейлитко Н. Г. Моделювання синтаксичної структури речення в термінах дерева залежностей	242
Вечірко А. М., Тищук Ю. М., О. В. Олехнович, Яковенко О. С. Формально-семантична реалізація суфіксальних морфем української мови	245
Станкевич Ю. В. Комп'ютерний аналіз мовних сугестогенів політичної реклами	247
Андріяшук У. В., Бондаренко А. А., Герасимова Т.П., Нікітіна І. М. Текстозорієнтована тезаурусна інформаційно-пошукова система з літературознавчої термінології	248
ВІДОМОСТІ ПРО УЧАСНИКІВ ФОРУМУ	251

ЕТИМОЛОГІЯ ТА ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ГІПОТЕЗАХ І КОНЦЕПЦІЯХ. ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ОНОМАСТИКИ

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА СТАРОУКРАЇНСЬКИХ НАУКОВИХ ТЕКСТІВ ТА ПРОБЛЕМА ЇХ ТИПОЛОГІЇ

Г. М. Наєнко
(Київ)

Проблема типології текстів наукового стилю середньоукраїнського періоду розглянута з урахуванням моделі політекстуальності. Аналіз смислових елементів та мовних засобів їх вираження дозволяє диференціювати різновиди наукових текстів, визначити інваріантні чи варіантні зразки, вказати на особливості індивідуальних стилів науковців тощо.

Ключові слова: історія української мови, лінгвістика тексту, науковий стиль, семантична структура, субтекст.

У сучасній лінгвістиці тексту склалося поняття типу тексту для позначення культурно-історично детермінованої продуктивної моделі, зразка текстової будови, що визначає функціональні та структурні особливості конкретних текстів (їх екземплярів) із різноманітним тематичним змістом. Кожен із типів текстів відрізняється певною системою закріплених за ним специфічних ознак та існує в єдності як інваріантних, строго обов'язкових постійних ознак, так і варіативних, що реалізуються не в кожному текстовому екземплярі [3: 62].

Засадою визначення типів наукових текстів середньоукраїнського періоду може бути врахування їх семантичної структури, кожен з елементів якої має специфічні засоби вираження.

Лінгвостилістичний підхід передбачає, що авторські тексти розглядаються в єдності формальної та змістово-комунікативної сторін; при цьому враховують, що смисл детермінується екстралінгвальними факторами: соціально-культурними, логіко-психологічними, когнітивними, комунікативними [1: 18; 2]. Звідси одиницями семантичної структури є репрезентовані в його поверхневій тканині та “оречевлені” в його фрагментах когнітивні, пізнавально-комунікативні, епістемічні та інші смисли [1: 33]; відповідні двосторонні текстові одиниці визначають як субтексти.

Опис політекстуальної семантичної структури авторських текстів наукового стилю середньоукраїнського періоду дозволяє виділити серед них такі різновиди:

1) типи текстів, структурна організація яких підпорядкована викладу відомих старих знань: переважно богословські трактати, що всуціль сплетені з цитат із прецедентних текстів (“Палінодія” З. Копистенського);

2) тексти, в яких репрезентоване старе знання komponується певним способом, має глибинний рівень, тотожний, наприклад, до силогізму, відтак новим знанням є композиція

із старого (“Душеvníк”). Стратегія цитування, співвідношення змісту та оформлення того чи того покликання визначається культурною традицією або індивідуальністю вченого: *Сице убѣ древніи фїлософи, Пифагори повѣствовахъ...* (Проблемата 94зв-95); *дл- то(е)[о] мови(т) Галмиста ...* (Гріхи 377). Методологічні субтексти, як правило, закорінені в правила риторики та герменевтики, спираються на засади філософії Логосу, логіки імені. Часто тут актуалізується проблема вибору мови: *который ту языком посполитым русским покладаю, абы и напростий могъ разумѣти, што мовит и якъ вѣрит* (Кн. 220);

3) тексти зі значним переважанням субтекстів нового знання, експлікованих у дефінітивних синтаксичних структурах (“Мир з Богом чоловіку” І. Гізеля, “Філософія Аристотелева” М. Козачинського). Спеціального розгляду потребують перекладні пам’ятки, що не співвідносяться безпосередньо з авторською пізнавальною діяльністю; видобування нового знання тут відбувалося в сфері відшукування точних відповідників терміноодиниць (“Наставленія Любомудрія Нравоучителнаго” Х. Баумайстера в перекладі П. Лодія). Окремий різновид таких текстів оформлений як діалог (“Трактат із логіки” Й. Спангенберга в перекладі А. Курбського, “Проблемата” та ін.);

4) тексти практичного призначення мають за основу методологічний субтекст, спрямований на читача-слухача (“Наука” Й. Галатовського, лікарські поради): *З тоєи жемы учини казанье такое...* (Наука 219), *Потымъ в(ъ) narraции повѣдай...* (219);

5) тексти зі значними компонентами субтексту оцінки: наукові трактати на зразок “Зерцала богословія” К. Транквіліона-Ставровцевського чи “Книги о вірі” З. Копистенського. Чим вищий відсоток індивідуальної рефлексії, проявів оцінності, тим більше в тексті ознак ораторсько-проповідницького та художнього мовлення: *потужне богословско доводячи правды Церкви Восточней* (Кн. 219).

Специфіка субтекстів адресації виявляється у виборі визначень читача-слухача, специфічних засобів діалогізації: *Прето знай, ижъ Самъ Отець есть кавзою [причиною], сынъ не есть кавза* (Кн. 191); так само вагоме значення має членування тексту на частини (частини – розділи – параграфи – глави – абзаци) тощо.

Передмови до наукових творів розглядають як периферійні субтексти. У них сконцентровані субтексти авторизації, що еволюціонують від середньовічних традицій самоприниження до виявів високої самооцінки: *Єзордіумъ можешъ часомъ написати, понижаючи себе, приписуючи собі недосконалость(ь), слабость и неумѣтност(ь)* (Наука 213). Тут представлені всі смислові елементи наукового викладу: аргументація суспільної потреби, вказівка на попередників, методи та матеріали роботи тощо (передмова до “Лексикону” І. Максимовича).

Таким чином, застосування прийомів семантичного членування тексту виявляється продуктивним способом для визначення типів наукових трактатів середньоукраїнського періоду.

1. Баженова Е. А. Научный текст в аспекте политекстуальности. – Пермь, 2001;
2. Баженова Е. А., Котюрова М. П. Смысловая структура (смысл) текста // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / Под. ред. М. Н. Кожинной. – М., 2003. – С. 388–392;
3. Чернявская В. Е. Лингвистика текста: Поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность: Учеб. пособ. – М., 2009.

Грѣхи – Галятовський Й. Грѣхи розмаїтїи // Іоаникій Галятовський. Ключ розуміння / Підгот. до вид. І. П. Чепіга. – К., 1985. – С. 372–387; Кн. – Азарій [Копистенський З.]. Книга о вѣрѣ Єдиной, Святой, соборной, Апостолской Церкви, которая под розсудокъ Церкви Восточней поддается. Около 1619 года // Архивъ Юго-Западной Россіи. – Ч. I. – Т. VIII. – Вып. 1: Памятники литературной полемики православныхъ южно-руссковъ съ протестантами и латино-уніатами въ Юго-западной Руси за XVI и XVII стол. – К., 1914. – С. 180–344; Наука – Галятовський Й. Наука, албо способ зложен- казан- // Іоаникій Галятовський. Ключ розуміння / Підгот. до вид. І. П. Чепіга. – К., 1985. – С. 211–241; Проблемата – Проблемата сиречь гананія или совопрощенія различная. От книг Великого Філософа Арістотеля и иных м(у)дрых. – Рукоп. ЦНБВ, Ш. I, 5483.

SEMANTIC STRUCTURE OF OLD UKRAINIAN SCIENTIFIC TEXTS AND THE PROBLEM OF THEIR TYPOLOGY

Halyna Nayenko

The article deals with the problem of working out the typology of Old Ukrainian scientific texts according to the politextual model. Analyzing elements of meaning and means of their linguistic presentation enables the author to single out types of scientific texts, their invariant and variant samples and peculiarities of individual scientific texts.

Key words: history of the Ukrainian language, textual linguistics, scientific style, semantic structure, subtext.

ЖИВОМОВНІ ОСОБЛИВОСТІ В ДОБРИЛОВОМУ ЄВАНГЕЛІЇ **Ю. В. Осінчук** (Львів)

Розглянуто фонетичні й морфологічні риси живого мовлення східних слов'ян, які зафіксовано в Добриловому Євангелії 1164 р. – пам'ятці півдня Київської Русі.

Ключові слова: діалектні особливості, мова, мовлення.

Серед найдавніших старослов'янських пам'яток східнослов'янського письменства XII ст. певний інтерес для дослідників історії мови становить Добрилове Євангеліє 1164 р.¹ Історики мови (С. Бевзенко, М. Дурново, В. Німчук, Г. Ягич, О. Шахматов та ін.) Добрилове Євангеліє (далі умовно – ДЄ) відносять до південних пам'яток Київської Русі².

У дослідженні коротко розглянемо окремі риси мовлення східних слов'ян, зафіксовані у ДЄ. У пам'ятці широко відбито вокалізацію зредукованих [ъ] та [ь] у

¹ Рукопис пам'ятки зберігається в Російській державній бібліотеці. Шифр: Рум.103.

² Детальніше про походження (місце створення) пам'ятки див. [3].

сильній позиції: 仟 → o, 众 → e (仝仝伟仟 30³, 31, 仝仝仵仿仝仟 235, 239, 仝仝仵仵仝仟伎仙 14, 仝仙仝众 14 зв., 29 зв., 仵仙仝伟众 60, 101 зв., 价仙仵伟仝仝 116, 149 зв., 仝仵仙伟仟 233, 238, 伟仙休仵 54 зв.) та занепад редукованих у слабкій позиції: 从仵仵伟众 47, 85 зв., 仵伟伟仵众 6, 62, 仵仔仙 5, 19, 仵伟仝 3, 6 зв., 伟从仵伟仝仵伟众 150, 152 зв., 仿仝仝价仟 102, 105 зв., 仿伎仙伟仝仵伟仝 30 зв. Нерідко зафіксовано вживання слів із так званим новим 优 (нині – i) на місці етимологічного e перед складом із занепалим 众 (у новозакритому складі): 仵优仵众仝 60 зв., 仵从价优伟众 90, 200, 仵从价优伟众仝 25 зв., 27 зв., 仵仙价优伟众 3 зв., 仝优仔价众 74, 153 зв., 仵仵仵优价众 26 зв., 伎优仝伟众仔仙仝伟伟仟 58, 60. Написання слів із новим ятем – це суто українська риса [4].

Зазначимо, що в мові XII ст. послідовно розрізняли [ɨ] та [i] (графічно 令). Таке розрізнення збережено сьогодні в російській і білоруській мовах. В українській мові звуки [ɨ] й [i] збіглися в одному звукові [u] – голосному передньо-середнього ряду й середньо-високого піднесення. Збіг голосних звуків [ɨ] й [i] спричинив змішування букв 怀 та 令: 仝令伟令 99 замість 仝怀伟令, 仝仵从仵仙伟怀 186 замість 仝仵从仵仙伟令, 仿仝仝仵仵怀仝怀令 65 зв. замість 仿仝仝仵仵仝令仝怀令, 仿仵仝仵怀伟令 139 зв. замість 仿仵仝仵令伟令, 仝仵仝优伟众伟怀仵仵 186 зв. замість 仝仵仝优伟众伟令仵仵 тощо.

У пам'ятці відбито ствердіння приголосного 仵 перед 仔: 仝从仵仵 175, 仵从仵仵仵 176 зв., 仝仵伟仝仵仵 220, 224 зв., 伟仝仵仵 15 зв., 221. Спільною рисою для всіх слов'янських мов було ствердіння губних напівм'яких приголосних усередині слова: 伟令仵仵伟怀仵仵 61. На півдні, заході, північному заході Русі приголосний губно-зубний [ɣ] вимовляли як губно-губний, що відбито в написанні 仵 на місці 仝, напр.: 仔仝仵仵伟仝伟众 25 зв.

У ДЄ засвідчено форму 伎伟仝 126, яка виникла внаслідок дисиміляції приголосних після занепаду 众 (зміну 仵 на 伎 пояснено втратою проривності в артикуляції приголосного 仵). Південною фонетичною рисою XII ст. є перехід 怀 в 令 після [ɣ], [κ], [x], напр.: 伟令仵令令 仵仙 51 зв., 仝仙仵令仵从 256 зв., 257 зв.

Іменники -jā- основ на -u в наз. в. одн. зрідка виступали із східнослов'янським закінченням -怀, вони втратили своє закінчення -u і під впливом ім. м'якої групи типу 仝仵仵怀 прийняли -怀: 仿仵优仔从仵伟众 伟仙仵仙 仵仵仵仔众令 令 仵仵仵仔众怀

³ Цифрою позначено номер листка рукописної пам'ятки.

слов'ян було опускання дієслова-зв'язки [1], що призвело до самостійного функціонування дієприкметника на -件, який у реченні виступав у ролі присудка: 令 佉仙 仿合佉佉从件令 价仙佉仙 役令件令仿仙 219 зв.; 伞佉仙 合佉佉合 佉佉 企佉伞佉件合佉仿令件佉 佉佉伞佉佉 仔从 佉仙 佉从佉件合佉佉佉伞佉佉众 82.

Отже, фонетичні й морфологічні живомовні особливості, зафіксовані в Добриловому Євангелії 1164 р., засвідчують, що досліджувана пам'ятка походить із півдня Київської Русі.

1. Вайан А. Руководство по старославянскому языку. – М., 1952. – С. 280;
2. Козирева З. Г. Іменник // І. А. Арполенко, З. Г. Козирева, Г. І. Лиса, К. С. Симонова та ін. Нариси з морфології старослов'янської мови східнослов'янських пам'яток XI–XIII ст. – К., 2008. – С. 21–22;
3. Німчук В. В. Походження Добрилового Євангелія // Слов'янська ономастика: Зб. наук. пр. на честь П. П. Чучки. – Ужгород, 1998. – С. 171–174;
4. Соболевский А. И. Лекции по истории русского языка. – К., 1997. – С. 51;
5. Том II. Русская редакция древнеболгарского языка в конце XI–XII вв. – София, 1985. – С. 68.

THE VERNACULAR TRAITS IN THE DOBRYLOVO GOSPEL

Yuriy Osinchuk

The article focuses on the phonetic and morphologic speech peculiarities of the eastern Slavs, fixing on the Dobrylovo Gospel written by 1166 — the monument of the southern part of Kyjivsjka Rus'.

Key words: dialectal features, language, speech.

Висвітлено походження ойконіма та гідроніма *Ічня*. Запропоновано кілька слов'янських етимологічних версій, заперечено татарське походження гідроніма *Ічня*.

Ключові слова: праслов'янський, апелятив, етимологія.

Предметом цієї розвідки стала назва міста *Ічня*, райцентр у Чернігівській області. За описом Ф. Гумілевського, “розташоване на положистих місцях невеликої річки Ічень, що дала йому своє ім'я й протікала містечком зі сходу на захід, розділяючи його на дві майже рівні частини: північну та південну. Оточене з трьох боків: північного, східного та південного полями, а з західного прилягають до нього ліси – залишки тих лісів, якими, за переказами, колись укриті були береги р. Ічень, коли вона була не так, як нині, на воду бідна”. За матеріалами енциклопедії “Історія міст і сіл УРСР. Чернігівська область” (К., 1972), перші фіксації ойконіма в історичних документах припадають на XIV ст., коли *Ічня* була невеликою фортецею.

У доступних нам джерелах найраніша згадка про поселення датована 1584 р., коли ним володів Ієремія Вишневецький. У XVII ст. спостерігаємо лише форми ойконіма з ініціальним *І-* (в староукраїнських пам'ятках також *И-*), зокрема: *IŹnia* на карті “Польща” Г. де Боплана 1651 р. [ойконім передано графічними засобами польської мови], “... мѣсто *Ичня* ...” в “Літописі Самовидця” (1663 р.) тощо.

Поряд із сучасною, широко засвідченою в офіційному документарії формою *Ічня / Ичня*, побутує її давніша форма – *Ічень*: “... городъ *Ичень* ...” [фіксується у “Літописі Самовидця” 1710 р. із віднесенням до часів гетьманування Б. Хмельницького]. Ця форма також побутує в живому мовленні місцевих жителів: *їду в Ічень*.

З лінгвістичного погляду ойконім часто пов'язують із гідронімом *Ічень / Иченька*: місто отримало назву від річки, а назва самої річки трансформувалася в пестливу форму *Иченька*. Власне ж вихідний гідронім *Ічень* у краєзнавчій літературі трактується як татарський і означає ‘водопій’, нібито вказуючи на те, що тут була зручно прикрита лісом стоянка татар із водопоєм.

Дійсно, лексика на зразок монг. *иш* ‘джерело, основа; початок’ або тур. *içim* ‘пиття’, ‘ковток води’ може певним чином надаватися до характеристики річки. Проте вважаємо, що етимологізація будь-якого оніма має ґрунтуватися на місцевому (у нашому випадку українському) матеріалі. Саме слов'янський фактаж дозволяє подати цілком задовільну в структурному і семантичному плані етимологію. Поданий нижче аналіз онімно-апелятивного фактажу висвітлює процеси, пов'язані з виникненням сучасних ойконіма та гідроніма.

1. Населений пункт міг отримати свою назву за: 1) мікротопонімом *Ічень / Ичня*; 2) гідронімом *Ічень / Ичня*. Принагідно зазначимо, що *Ічня* – невелика ріка, а тому своєю назвою може завдячувати населеному пункту, через який вона протікає. На користь цього припущення наведемо: нп *Ячне* (пол. *Jacze, Jaczno*) на оз. *Jaczno* Сувальського повіту

⁴ Продовження. Початок див.: Іваненко О. В. З ойконімії Чернігівщини. 1-6 // Студії з ономастики та етимології. 2009 / Відп. ред. В. П. Шульгач. – К., 2009. – С. 38–42.

Віленської губернії, *Ячная* (пол. *Jasno*) на р. *Яченка* (*Jačenka*) Мінської губернії. У цих випадках ойконіми мотивовано відповідними назвами полів, де сіяли ячмінь, пор., напр.: укр. *ячний*, рос. *ячный* ‘ячмінний’ тощо. Із часом, коли населений пункт почав відігравати в житті довколишнього суспільства роль значно більшу, ніж річка, гідронім (у нашому випадку *Ічень*, *Ічня*) став оформлюватися деминутивним формантом *-еньк-*. Крім висловлених припущень, для гідроніма *Ічня* можна навести ще принаймні дві етимологічні версії.

Цікаву версію походження гідроніма запропонувала білоруська дослідниця Р. М. Козлова, пов’язавши гідронім *Ичен(ь)ка* (л. Удаю бас. Сули), ойконім *Ічня*, потамоніми *Иченка* (правобережжя Оки), *Выченка* (на Смоленщині) з вихідною формою псл. **Vičьnъ* (-a, -o), **Vičьn’a* з відпадінням ініціального *B-* як артикуляційно в’ялого, неенергійного звука, пор.: блр. поліськ. *оробей* ‘горобець’, рос. діал. *ода* ‘вода’, *орона* ‘ворона’. На апелятивному рівні наведені назви корелюють із рос. діал. *вичный* ‘зроблений із *вич*, *виц*’.

Не менш цікавою нам видається гіпотеза про відбиття в назві водотоку первісного значення псл. **ęсьnъ(jь)*, що продовжує і.-є. **ank-* ‘згинати’, яке може характеризувати водну артерію за її гідрографічними особливостями, зокрема, рельєфом русла. У такому випадку для псл. **ęсьnъ(jь)* можна припускати існування значення ‘кривий’, ‘вигнутий’ як розвиток семантики ‘згинати’. Відповідно, привабливо виглядає зв’язок етимологізованого гідроніма з праслов’янським апелятивом, в семантиці якого збережено ще індоєвропейську мовну архаїку.

2. Також необхідно висловити кілька зауважень щодо формальних показників українських гідроніма та ойконіма *Ічня*. Передусім це стосується ініціального *I-* в ойконімі. Вважаємо, що ойконім *Ічня* міг утворитися за схемою: *Ічня* (ойконім) ← *Ічня* (мікротопонім, що позначав засіяне ячменем поле) ← **ічня* (географічний термін на позначення засіяного ячменем поля).

Початковий *i-*, зокрема в наведених нижче фітолексемах, – наслідок реалізації псл. **ę* в різних слов’янських мовах, пор.: болг. діал. *ечмѐн*, *ичимѐн* ‘ячневий’, словен. *ješténjī*, словін. *jīčī* *Їтпї* ‘ячневий’ ~ псл. **ęсьnъ(jь)*, с.-хорв. рідк. *ječap*, чеськ. *ječnu* ~ псл. **ęсьnъ(jь)*, що сягають і.-є. **ank-* ‘згинати’. Показово, що болг. *йчмѐн* виводять з *ичмѐн* < *ечмѐн*, а болг. *ечемік* ‘ячмінь’ = *ячемік*. У східнослов’янських мовах форми з початковим *i-* – вторинні щодо утворень на *ja-* (на зразок *ячмінь*, *ячний*): паралельне вживання форм типу *ячмень*, *йчмень*, *ййчмень* зафіксовано в сусідніх Брянській, а також Орловській і Тульській областях РФ. Відтак ойконім та гідронім *Ічня* дозволяють розширити географію названого переходу.

Наведений матеріал дозволяє стверджувати, що варіювання в словах початкового голосного між [a], [e] та [i] слід пов’язувати з появою протетичного **j-*, що перебирав на себе частину звучності [*ę], призводячи до появи нечіткості в його артикуляції. Після відпадіння *j-* лишалася вже сучасна, видозмінена, форма слова (у нашому випадку – з початковим *i-*). З огляду на стратиграфію апелятивного матеріалу, можна говорити про наявність **j-*протези й реалізацію [*ę] в [a] й подальший перехід [ja] (> [je]) > [ji] > [i].

Зазначені фонетичні процеси свідчать про те, що ойконім *Ічня* (*Ічень*) можна співвідносити з гіпотетичними формами **ічня*, **ічень*, **ічний* (< **єчня*, **єчень*, **єчний*) < **ячня*, **ячень* ~ *ячний*. Базову форму **ячня* розглядаємо як рефлекс псл. **(j)ęсьn’a*, що

становить результат субстантивации: псл. **(j)ęсьпъ(-jъ)*, а **ячень* – як конинуант псл. **(j)ęсьпъ + -jъ*.

3. На користь слов'янської генези гідроніма свідчать акцентуаційні дані: наголос на першому складі ойконіма (*Ічня*) ідентичний наголосу в укр. *ячний*, *яшний* 'ячмінний', *яшниця* 'поле, де був ячмінь' тощо.

Як свідчить проведений етимологічний аналіз, походження ойконіма та гідроніма *Ічень*, *Ічня* неоднозначне, проте він дозволяє упевнено відкинути спроби їх неслов'янської псевдоетимологізації.

FROM THE CHERNIHIV OICONYMY. 7

Olexander Ivanenko

In the article the genesis of the Ukrainian oiconym and hydronym Ichnia are lighted up. There some Slavonic etymologic versions and the hydronym Ichnia Tatar origin objected.

Key words: Proto-Slavonic, appellative, etymology.

РОЗВИТОК АБСТРАКТНОЇ ЛЕКСИКИ У ТВОРАХ П. МОГИЛИ
(НА МАТЕРІАЛІ КАЗАННЯ “КРЕСТЬ ХРИСТА СПАСИТЕЛЯ
И КОЖНОГО ЧЕЛОВѢКА” 1632 РОКУ)

Н. М. Тома
(Київ)

Абстрактну лексику проаналізовано в системі староукраїнської “простої мови” І половини XVII ст., з’ясовано її місце серед інших лексико-семантичних груп. На прикладі казання досліджено семантику абстрактних лексем, з’ясовано особливості їх лексико-семантичної диференціації.

Ключові слова: абстрактна лексика, казання, “проста мова”.

Абстрактна лексика була об’єктом вивчення у працях О. О. Потебні, І. І. Ковалика, В. В. Веселітського, Г. А. Уфимцевої, В. В. Німчука, Л. М. Полюги, І. П. Чепіги. В українській лінгвістиці вона стала об’єктом дослідження в академічному виданні “Історія української мови: Лексика і фразеологія” (1983). Зокрема, при описі лексики різних періодів схарактеризовано найважливіші семантичні групи абстрактної лексики: назви психічних відчуттів, рис характеру та їх зовнішнього вияву; назви процесів мислення, мовлення, лексика, що характеризує духовний світ людини; терміни, пов’язані з ремеслами, торгівлею; суспільно-політична та економічна лексика.

Проте абстрактна лексика на сьогодні вивчена недостатньо. Причина цього полягає, перш за все, у складності самої природи абстрактних слів, адже семантична структура їх широка і різноманітна, до того ж, вони мають лише їм властиві словотворчі засоби. Складність впливає і з того, що далеко не всі абстрактні лексеми, відомі в мові, можуть бути представлені в лексиконі однієї людини [2:19]. Не до кінця з’ясовано й теоретичні засади вивчення цього розряду лексики.

Не викликає заперечення те, що ця категорія слів важлива з погляду становлення й розвитку лексичної системи староукраїнської мови кінця XVI – першої половини XVII ст. Вивчення слів цієї категорії якоюсь мірою допоможе висвітлити основні закономірності системного розвитку терміноодиноць, значення яких сформувалося у процесі тривалого узагальнення та абстрагування. Аналіз абстрактних слів, зафіксованих у творах Петра Могили, дасть змогу краще зрозуміти історію формування їх сучасних значень, допоможе розкрити основні принципи розвитку цієї категорії лексики. Аналізуючи мовну ситуацію в Україні в першій половині XVII століття, варто зазначити, що в тогочасному світському житті функціонувала літературна мова, зорієнтована на живомовну основу, але в церковних текстах переважала церковнослов'янська (книжна) мова. Так, П. Могила використовував, поряд із книжними, слова “простої мови” у своїх писаннях як церковного, так і світського характеру.

П. Могила є автором релігійно-дидактичних та богослужбових праць: “Євангеліє учителное”, полемічного твору “Αιθος”, “Євхологiон, альбо Молитвослов или Требник”, “Катихисис сир-чь испов-даніє православныя в-ры католическія и апостолскія церкве восточныя”. Також йому належать серії казань: “Крестъ Христа Спасителя и каждого челов-ка” і “Розповідей про чудеса”, пов’язаних із мощами святих Печерської Лаври. Як відомо, казання – це вид ораторсько-проповідницької прози. За своїм змістовим наповненням вони є повчально-просвітницькими. Оскільки казання є особливим видом прози, розрахованим на розуміння простих людей, то в ньому вживали ті книжні слова, що були їм зрозумілі.

Найбільш чисельна група на позначення етичної та естетичної сфери буття людини: *доброта, злость, милость, любовь, милосердіє, доброд-йство, стыд, безчестіє, справедливость, досконалость, ласка, ласкавость, пыха, пожадливость, благо, благодать, честь, хвала, сов-сть*.

Наступна група – слова на позначення емоційного стану людини: *радость, смутокъ, нуднустъ, счастье, несчастъе, жаль, жаданіє, мука, страсть, шаленство, пилность, покора, скорбь, туга, неволя*.

Меншою мірою представлена сфера психічної діяльності людини: *воля, сумн-не, боязнь, страхъ, гн-въ, тръпеніє, марность, память, несв-домость, забытность*.

Стан розумової діяльності позначають слова: *разумъ, гадка, намисль, помысль, мисль, розумене, мудрость, глупость, премудрость*.

Не меншою мірою у творі представлені поняття на позначення суспільного життя та стосунків між людьми: *влада, свобода, виховання, праця, труд, пожиток, помочь, повага, згода, моць, сила, почестъ*.

У творі чимала кількість релігійних термінів: *Богъ, Божія сила, б-с, воля Божія, в-ра, гр-хъ пръвородный, мученичество, послушенство, духъ, слава, спасеніє, благословенство, балвохвалство, безуміє, благочестіє, блаженство, душеполезно, душеспасително, доброволне, доброд-йство, доброхотне, над-я, церква*.

Серед філософських термінів, використаних у цьому казанні, виявлено: *матерія, суть*.

Значна кількість використаних абстрактних понять у казанні “Крестъ Христа Спасителя и каждого челов-ка” свідчить про багатство української лексики. Використання саме цієї лексики сприяло можливості найбільш точно й різнобічно

виражати людські ідеї та замисли і стало підтвердженням високого рівня розвитку української мови першої половини XVII століття.

1. *Могила П.* “Крестъ Христа Спасителя и каждого челов-ка”, проповідь, произнесенная 4 марта 1632 г. // Архив Юго-Западной России.— К., 1914. — Ч.1. — Т. VIII. — Вып. 1. — С. 386–421; 2. *Полюга Л.* Українська абстрактна лексика XIV– першої половини XVII ст. — К., 1991.

DEVELOPMENT OF ABSTRACT VOCABULARY IN THE WORKS OF PETRO MOHYLA (AT THE EXAMPLE OF SERMON “CROSS OF CHRIST SAVIOR AND EVERY PERSON” 1632YEAR)

Natalia Toma

Abstract vocabulary is analyzed in the system of old ukrainian language of the Ist half of the XVII century. The place of abstract lexemes among other lexical-semantic groups is clarified. At the example of Petro Mohyla's sermon semantics of abstract lexemes is explored. Peculiarities of lexical and semantic differentiation are explicated.

Key words: Abstract vocabulary, sermon, people's language.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ НАД СЛОВОЗМІНОЮ ІМЕННИКА В “Л®КАРСТВ®...” 1607 РОКУ

С. П. Радомська
(Житомир)

Проаналізовано особливості відмінювання іменників острозького стародруку 1607 року. Простежено процес об'єднання давніх типів та постання нових.

Ключові слова: словозміна, флексія, парадигма, словоформа, відміна.

Аналіз мови українських стародруків залишається актуальним у сучасній лінгвістичній науці. Значний пласт давніх українських писемних пам'яток дотепер не опублікований. Серед них і острозький стародрук “Л-карство на оспалый умысль челов-чій” (1607). Багато науковців під різними кутами зору вивчали цю пам'ятку, однак системного мовного аналізу “Л-карства...” наразі немає.

У нашій розвідці зосередимося на словозміні іменника в досліджуваній пам'ятці. Розглянутий фактичний матеріал демонструє, що тогочасна (початок XVII ст.) мовна система мала досить усталену структуру й певним чином вибудовану парадигматику іменних частин мови, яка склалася на основі праслов'янської в результаті об'єднання давніх типів основ. Цей процес (як видно з пам'ятки) уже зазнав значної уніфікації, адже різноманітність відмінювання іменникових основ видозмінилася на відмінювання за родами і числами за зразком певного домінантного типу основи.

Жіночий рід іменників має єдину парадигму відмінювання, властиву іменникам *ā-*, *jā-* основи: *меПка* 32, *меПкУ* 32, *меПкою* 32, *меПкамú* 33, (в) *меПка(х)* 34, *меПкú* 34, *меПками* 35, *меПки* (Р.одн.) 36, *меПки* (Н.мн.) 36; *сле(г)* 16, *слУр-√* 16, *слепоПю* 24, *слУга(м)* 28, *слеПгú* 28, *слУгаПми* 31, *слеПги* (мн.) 49 та ін.

Проаналізовані словоформи не дають підстав виділяти мішану групу іменників, тому що після шиплячих зафіксовані флексії, характерні тільки для іменників м'якої групи, які не поплутуються із флексіями твердої групи, зокрема у формі орудного відмінка: *ди,амл* XV, *ди,и* 2, *ди,е* 5, *ди,ú* 5, *ди,а* 8, (зл) *диТю* 36, *ди,и* (мн.) 51, (на(д)) *ди,ами* 54, *ди,амú* 55; (на) *неПои* 21; (на(д)) *св-чУ* 39; *стороПжи* 4; *тиПсичТю* X, *тиПсича* 2, *тиПсичУ* 10, *тиПсичи* 48, *тиПсичій* 48; *чаиУ* 29.

Іменники м'якої групи послідовно вживаються із властивими їм флексіями: (на) *рТмли√* 24, *рТмл-√* 45, *рТПмлю* 45, *рТмли√* 46, *рТмли√* 46; *и@саПли* XI, *и@саПли√* 20, (чТрТр) *и@саПлю* 25. Лише після звука [ц] спостерігаємо вагання набірників щодо написання флексій твердої чи м'якої групи: (р) *виТтТ(ч)ницами* 25, *виТтТПчница(м)* 55, (ра) *границы* 23, (на) *л-виПци* 28, (до) *облюбТПници* 55, *ж@б-Птници* 43, *правипци* 27, *праПц-* 11, (по) *праПца(х)* 32, *праПци* (мн.) 38, *пцПница* 12, *слУжТПбниц-* 5, *слУжТПбницУ* 53, *слежТПбници* 53, *столиПци* (Р.в.) 41, (на) *столиПцУ* 41 та ін.

Серед іменників чоловічого та середнього роду превалювала парадигма іменників *й-* основи, яка не лише зберігала своє давнє відмінювання, але й помітно впливала на відмінювання інших груп іменників: (рú) *а(р)хаг,,гТлами* 40, *а@р^хагг,ловú* 48, *а@р^хагг,ли* 52; (до) *гр-Пка* XI, (в) *гр-хаПхú* XI, (на) *гр-Пхú* XIV, *гр-хи√* XIV, (по) *гр-хе√* XIV, *гр-хоПвú* XV, (р) *гр-хаПми* 12, *гр-ха(м)* 14, (ж) *гр-ПхУ* 27 та ін.

Пам'ятка засвідчує повне зникнення реліктів іменників *s-*основи: *т-Пло* XIV, *т-Пла* 8, *т-Плú* 39, *т-Пла(м)* 40, *т-Пла* (мн.Зн.) 41, (р) *т-Пла* 53 та ін. Однією з найхарактерніших ознак ще помітної взаємодії іменників *й-* та *д-* основ є змішування закінчень *-у* та *-а*: *в-Пке* X, *в-Пка* 1; *св-Пта* 7, *св-ПтУ* 15. Складний процес взаємодії та об'єднання давніх основ демонструють також словоформи: *дТПнь* 22, *днц* X, *дн,Т* 21, (в) *дны* 21, *дн,овú* 21, (в) *дн,охú* 22, (ж) *гр-хо(х)* 28, (по) *даПрохú* 27, (в) *доПм-(х)* 54, *кроПлТвТ* 17, *маТ@стаПтовТ* 47, *ж@Пчомл* 2, *ж@чи* 5, *ж@Пко(м)* 38, *ж@чій* 42, *ж@чима* 44, *створиПтТльми* 52 та ін.

Спостерігаємо чітке розрізнення іменників твердої та м'якої групи: *ж@гоПнь* 3, *ж@гни√* 10, (р) *ж@гню√* 13, (в) *ж@гни√* 18, *ж@гнтПви* 27, *ж@гнт(м)* 34; *пророПкú* XI, *пророПковú* XIV, *пр(р)ке* 2, (с) *пророПко(м)* 5, *пророПки* 14, *пр(р)ка* 25. Хоча після кінцевих [ц] і [р] основи знову відзначаємо вагання набірників у виборі відповідної флексії: (до) *конлца√* 19, (на) *конТПцú* 19, *ко(н)цТмú* 21, (на) *м-ПсцТ* 42, (на) *м-ПсцУ* 46, *м-сицú* IX, *м-Псиць* 46, (на) *палаПцы* 44, *наПльца* 28, *ж(т)ц,Тмú* XVI, *ж(т)ц,а* XVI, *соПлнлцУ* 13, (пТрТд) *слн,цТ(м)* 13, (ж) *чл,ц-* 26; *рв-При* 14, *л-Пкарь* 13, *лаПрара* 32, *ж@Плта(р)* 3, (под) *наПстырТ(м)* 23, *прТрвиПтТрú* XVI, *рыПцТрú* IX. Отже, можна припустити, що сучасна друга відміна іменників сформувалася на ґрунті двох найвпливовіших давніх типів *й-* та *д-* основ.

Аналіз парадигматики іменників давньої *й-* основи демонструє стійкість цієї давньої

системи відмінювання. Засвоєний на сучасному українському ґрунті такий зразок відмінювання іменників *й*-основи має лише певні фонетичні видозміни: *боПирню* XV, *боПзрнь* 30, *боПирни* 30, *рапа(л)чиПвостю* 12, *рапальчиПвости* (Р.в.) 46. Хоча можемо відзначити й незначний вплив інших зразків відмінювання. Зафіксовані приклади ілюструють вплив парадигматики іменників *а*-основи в деяких відмінкових формах, зокрема: у давальному відмінку множини він проявився у використанні флексії *-ам* поряд із генетичною флексією *-ем*: *боПлТстТ(м)* 51, *рлоПстТмѣ* 24, *роПскошамл* 9 (про перевагу тої чи тої флексії сказати достовірно важко через незначну кількість слів у цій відмінковій формі), а також в орудному відмінку множини цей вплив реалізувався у флексії *-ами*, хоча трапляються словоформи і з властивою флексією *-ми*: *рлоПстими* 12, *(над) маТ(т)ностими* 32, *тваПрми* 42.

Характерна ознака правопису іменників *й*-основи – повна відсутність подовження кінцевого приголосного основи у формі орудного відмінка (*рТПчю* 49, *роПскошѸ* 37), а також збереження редукованого *ь* і його відсутність перед закінченням: (*р*) *боПл-стью* 27, *влаПсностю* 52, *го(р)костю* 37, *го(р)стью* 45. Відзначимо як характерне для цього типу паралельне використання флексій *-ей*, *-ій* у родовому відмінку множини: (*р*) *боПлТстій* 35, *ратвТрд-ПлостТ(й)* XI, *рв-(р)хностТй* 43, *рлоПстТй* XV, *рлоПстій* 19, *ка(р)ностТй* 20, *нТпраПвостіи* 20, *рТПчій* 53, *смТ(р)тій* 43, *трє(д)ностТй* 11, що можна пояснити впливом розмовної стихії.

Проаналізований матеріал показує, що парадигматика іменника в друкованих пам'ятках XVII ст. значною мірою була усталена. Відмінювання субстантивів на час створення аналізованого тексту фактично склалося. Робота показує перспективність і необхідність подальшого вивчення іменної словозміни острозьких стародруків для історії української мови взагалі та становлення категорії відмінка зокрема.

OBSERVATION OF THE NOUN DECLENSION IN “LIKARSTVO...” (1607)

Svitlana Radomska

In this article the peculiarities of noun declension in Ostrozkiy old printing (1607) were analyzed. The process of ancient declension types changing and appearance of new ones was observed.

Key words: inflection, flection, paradigm, word form, declension.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ НАД ФОНЕТИЧНИМИ ТА ГРАФІЧНИМИ
ОСОБЛИВОСТЯМИ АКТОВИХ КНИХ
ОВРУЦЬКОГО ГРОДСЬКОГО УРЯДУ 1678 РОКУ

О. Ю. Макарова
(Житомир)

Проаналізовано фонетичні та графічні особливості Овруцької актової книги 1678 р. Відзначено взаємовпливи польської та української мов у практиці справочинства другої пол. XVII ст. на Правобережній Україні.

Ключові слова: історична фонетика, пам'ятка, діловий стиль, україністика, полоністика.

Про актуальність і важливість для україністики мови актових книг канцелярій Правобережної України зазначалося неодноразово. Небезпідставно ці тексти називають своєрідною хрестоматією українських говорів відповідного періоду.

Предмет наших студій – мова Актівих книг Овруцького гродського уряду 1678 р.

Ці актові книги становлять цінність для дослідження взаємозв'язків української та польської мовних систем, оскільки творилися двомовними писарями на території України. Тому очевидні взаємодія та взаємопроникнення двох мов, а як наслідок – подібні двомовні пам'ятки показові для вияву закономірностей не лише розвитку елементів та категорій конкретної мови, але й їхніх взаємовпливів.

У пам'ятці зафіксовано одну з найоригінальніших північноукраїнських рис у системі вокалізму: *e* на місці **ę* в ненаголошеній позиції: *тисєча* (1)⁵, *пєчатєх*, *просєчи* (29).

Послідовно на письмі відбито явище конвергенції – **^y *_i* > *и*. Процес простежуємо в написаннях *и* на місці *ы*: *нинєшними* (1), *тисєча* (2) *инсєровании*, *вписаныи* (13), *аби / абы, котории* (13) / *каторыи* (14) та інші.

У написанні *Сурыном* (8) можна вбачати поліську консонантну особливість – ствердіння *p' > p*.

Асимілятивно-дисимілятивні процеси широко засвідчені в низці північноукраїнських пам'яток: *овруцкиє* (1, 13), *овруцьким* (14), *кгородские*, *grodzkiego* (1), *powogrodzkiego* (3).

Показовим та унікальним у книзі є відбиття давньої звукосполюки **-zdj-* у слові *єжєджєня* (3).

Зміна *l* на *ў*, пов'язана із занепадом і вокалізацією зредукованих, в Овруцькій книзі ще послідовно не виявлена. Зокрема, це стосується написання форми дієслів минулого часу однини чоловічого роду: *отрималь*, *просиль*, *созналь* (8), *быль*, *подаль* (7), але *уписав* (8).

Серед графічних особливостей досліджуваної пам'ятки з-поміж інших можемо виділити непослідовність написання зредукованих *ь*, *ѣ*: *овруцкиє*, *овѣруцького* (1), *Аксака*, *Акѣсака* (7). Часто писар використовує цю графему між кількома приголосними та в кінці слів: *Аньдрєсьмь*, *замьку* (3, 31). Через те м'якість та твердість відбиті на письмі

⁵ Тут і далі цифра після прикладів указує на № справи з оригіналу пам'ятки, яка зберігається в ЦДІАУ в Києві (Фонд 15, опис 1, справа 1).

непослідовно. Абсолютно переважає ъ. Наведемо приклади такої непослідовності: *Вышѣполского* (1), *Києвѣского, шѣстьсот, осмого*. Часто писар з метою мовної економії виносив над рядок саме сполучення літер з ъ: *шестсот* (майже всі справи книги), *Овруцкого* (5), *Кончаковським / Кончаковъским* (6).

Зовсім не вживається літера ѣ (ять), що є характерною орфографічною рисою для ведення актових книг у другій половині XVII століття.

У кириличній графічній системі писарі нерідко послуговувалися такими латинськими графемами, як *J, j, g, v, z, u*; із давніх кириличних – *ω, ѿ* та *ε*, останні літери писар нерідко використовував при написанні польської частини справ: *owruckietu* (14), *jego* (29), *od* (30). Цікавим є перехід з однієї графічної системи на іншу в межах слова: *stanowishi*. Такі переходи в межах речень є дуже поширеним явищем у досліджуваній книзі.

Прикладом впливу української мовної стихії на польську є слово *dzidzicznej* (30), що в цій же справі записано як *dziedzicznq*. Перше написання є прикладом українського ятевого рефлексу *i < *ě*.

Фонетичний рівень польської та української мов XVII століття характеризує неоднорідність та відносна неусталеність. Системи вокалізму й консонантизму обох мов перебували на стадії свого становлення. І вже на цьому етапі яскраво відображено тенденції українізації польської мови та полонізації української. Слова на зразок *macierystych* (*macierzystych*), *siestset* (*sześćset*), форма давального відмінка займенника *on – niti* тощо є яскравими прикладами взаємопроникнення та співіснування в мовних системах писарів польської та української мов.

Підсумовуючи дослідження фонетичного та графічного мовних рівнів Актових книг Овруцького гродського уряду, можемо зробити висновок, що в другій половині XVII століття мова українських канцелярій поєднувала в собі дві мовні стихії, розвиток яких характеризувався взаємопроникненнями та широким використанням канцеляризмів, латинської юридичної термінології, а також живих розмовних української та польської мов.

THE PHONETIC AND GRAPHIC RESEARCH OF OWRUCH MUNICIPAL GOVERNMENT BOOK OF ACTS (1678)

Olha Makarova

The phonetic and graphic peculiarities of the Owruch Municipal Government Book of Acts (1678) are analyzed. Mutual influences of the Ukrainian and Polish languages in XVII century municipal government books of the Right Bank Ukraine are specified.

Key words: historical phonetic, monument book, business-letter style, Ukrainian studies, Polish studies.

Проаналізовано динаміку антропонімікону (чоловічих та жіночих власних імен) міста Кам'янець-Подільського ХХ–ХХІ століття.

Ключові слова: динаміка іменника́, частотний десяток, активні імена, рідковживані особові імена.

Упродовж тривалого часу антропонімна система динамічно розвивається. Це пояснюється зміною функціонування конкретних імен та появою нових структурних одиниць. О. Ю. Касім вважає, що іменник – відносно замкнута антропонімна система, й нові елементи в сучасному українському іменнику з'являються через функціональний розвиток його елементів (тобто зміни частотності наявних у ньому імен), а структурне оновлення іменника (поява абсолютно нових імен та архаїзація низки традиційних) є помітнішим у його периферійній частині – серед імен низької частотності [1: 26–27].

Дослідження особових імен певної території дає узагальнену картину функціонування цих антропонімів серед мешканців. При аналізі конкретного антропонімікону зазвичай виділяють центральну його частину (імена найуживаніші та частотні) й периферійну (імена рідкісні та одиничні). Найуживаніші імена – це перші десять імен частотного списку. Одиничні імена – це ті, що були засвідчені як рідкісні лише впродовж одного періоду.

Мета дослідження – простежити динаміку іменника́ Кам'яниччини середини ХХ – початку ХХІ століття, здійснити порівняльний аналіз антропонімікону цього регіону. Систему власних імен сучасної Кам'яниччини досі не досліджено. Тому тема є актуальною і потребує різнобічного вивчення.

Чоловічий іменник. Характерною особливістю антропонімів І хронологічного зрізу (1944–1947 рр.) є те, що іменам притаманні лише офіційні назви і немає варіативності одиниць; функціонують імена-композиції (*В'ячеслав, Броніслав, Ростислав, Станіслав, Казимир*), тобто похідні складні слова, утворені способом основоскладання [2: 243]; вживання церковнослов'янських імен (*Афанасій, Наум, Онисій, Сава, Юхим*).

На II хронологічному зрізі (1964–1967 рр.) з'явилися імена, яких не було на I зрізі. Вони різноманітні за своїм походженням. Так, з'являються грецькі імена *Тимофій* та *Леонтій*, генетично кельтське *Артур*, композит *Ярослав* та інваріанти імен *В'ячеслав – Вячеслав, Константин – Костянтин, Геннадій – Генадій*.

Чоловічий іменник III зрізу (1984–1987 рр.), у зіставленні з I та II, урізноманітнюється за рахунок таких імен: *Алім, Артем, Богдан, Валентин, Владислав, Дем'ян, Денис, Едвард, Ельдар, Євгеній, Єгор, Лев, Любомир, Максим, Назарій, Яків*.

IV хронологічний зріз (від 1988 р. і дотепер). Єдине спільне ім'я для чотирьох зрізів – *Олександр* (загальна кількість імен, що функціонують на всіх зрізах, – двадцять два). Цікаво, що антропонім *Олександр* зберігає свою популярність шістьдесят років і не залишає першої сходинки уже впродовж сорока років. I та IV зрізи об'єднують імена *Олександр* та *Іван*, останнє з яких користується популярністю на I зрізі у 5,81% носіїв, а на IV – у 3,21%. Позитивним є той факт, що таке ім'я знову відновило своє функціонування

через сорок років. Прикро, але *Олександр* – єдиний спільний антропонім для II та IV зрізів. Що ж до III та IV зрізів, то це найбільш зближені зрізи, оскільки спільними є три антропоніми: *Олександр*, *Андрій* та *Дмитро*. *Андрій* на III зрізі з другої позиції перемістився на п'яту, а *Дмитро* – з шостої на дев'яту.

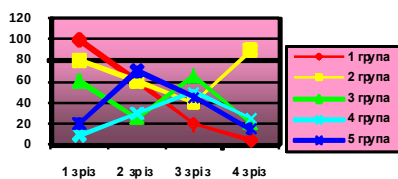
Жіночий іменник I зрізу характеризується широкою парадигмою антропонімів, що займають чільне місце в лексичному складі української мови і віддзеркалюють відповідну епоху повоєнного часу. Спільними для двох хронологічних зрізів із проміжком у двадцять років є чотири імені, а саме: *Валентина*, *Галина*, *Лариса* та *Людмила*. З'ясувалося, що в жіночому іменнику побутовали давні слов'янські композити: *Броніслава*, *Владислава*, *Мирослава*, *Станіслава*, *Ярослава* зі спільним компонентом *слава*.

Усі антропоніми, що увійшли до частотного десятка II хронологічного зрізу, мають спільні імена на I та III зрізах (чотири імені на I та II зрізах, зазначені вище, та шість імен II і III зрізів: *Тетяна*, *Наталія*, *Олена*, *Світлана*, *Ольга*, *Ірина*).

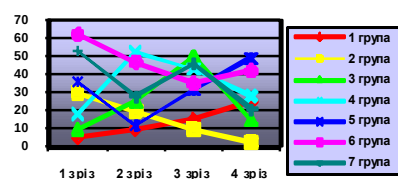
Отже, найпоширеніші – антропоніми II хронологічного зрізу, який поєднав у собі два рівновіддалені відрізки часу. Неймовірним є те, що не виявилось жодного спільного імені для всіх зрізів, тоді як у чоловічому іменнику знаходимо спільні одиниці для всіх хронологічних зрізів, а також першого з другим, другого з третім, третього з першим. Таку ситуацію в жіночому іменнику можна пояснити тим, що антропонімна система Кам'янця-Подільського досить динамічна й характеризується широким використанням нових одиниць та архаїзацією рідкісних і маловживаних імен.

Упродовж IV хронологічного зрізу з'являються нові імена та інваріанти, яких не було на I, II та III зрізах. Це, зокрема, слов'янський композит *Владомира*, імена *Адріана*, *Ангеліна*, *Біата*, *Варвара*, *Вілена*, *Дана*, *Даніела*, *Еліза*, *Каріна*, *Капетоліна*, *Кароліна*, *Мілана*, інваріанти *Віка*, *Даніель*, *Даша*, *Ліза*, *Кристина*, *Юля*, *Ярина*.

Проаналізований матеріал свідчить, що імена, якими широко послуговувалися в середині XX століття, втрачають свою популярність у XXI столітті (*Борис*, *Геннадій*, *Леонтій*, *Степан*, *Тимофій* та ін.; *Анелія*, *Алевтина*, *Альбіна*, *Анжела*, *Белла*, *Броніслава*, *Зінаїда*, *Клавдія*, *Кіра*, *Мілла*, *Магдалина*, *Лаура*, *Ореста*, *Нона*, *Ретіна*, *Федора* та ін.). Жіночий іменник оновлюється швидше, ніж чоловічий. Такі зміни відбуваються на основі втрати старих та появи й функціонування “модних” імен, запозичених із західноєвропейських мов. Значна частина жіночих та чоловічих імен мають грецьке та латинське походження, але з плином часу вони вкорінилися в українській мові й сьогодні вважаються українськими традиційними іменами. Такі результати дослідження дозволяють з'ясувати чинники, що впливають на зміну репертуару імен та рівня їх популярності.

Динаміка чоловічих імен,
спільних для всіх зрізів

Динаміка жіночих імен,
спільних для всіх зрізів

1. Касім О. Ю. Про динаміку українських особових імен Одещини // Мовознавство. – 1990. – № 3. – С. 26–31; 2. Клименко Н. Ф. Композит // Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000. – С. 243–244.

ANTHROPONYMICON DYNAMICS OF KAMYANETS-PODILSKYY

Natalia Rozumyak

Dynamics of anthroponymicon (male and female personal names) of Kamyanets-Podilskyy in the XX – XXI century is investigated in the article.

Key words: anthroponymicon dynamics, frequency, active names, rare personal names.

ПРИЗВИСЬКА МЕШКАНЦІВ ІВАНО-ФРАНКІВЩИНИ, ЩО ВКАЗУЮТЬ НА ПРОФЕСІЮ ЧИ ЗАНЯТТЯ ЛЮДИНИ

Г. Д. Ліщинська
(Івано-Франківськ)

Проаналізовано лексико-семантичну групу неофіційних антропонімів, що вказують на професію чи трудову діяльність людини, варіантність прізвиськ людей однієї професії.

Ключові слова: антропонім, апелятив, прізвисько, професія, рід діяльності, знаряддя, результат праці.

Прізвиська – вторинні особові назви людей, що вказують на професію чи на рід діяльності людини, відображаючи певною мірою професійну лексику, – дають уявлення про деякі особливості господарського укладу, а також економічні та соціально-побутові стосунки мешканців Івано-Франківщини. У ролі прізвиськ виступають апелятиви – назви професій, які відображають або ставлення особи до певної професії, або якийсь оригінальний вислів людини про ту чи ту професію, або в родині індивіда, який носить певне прізвисько, хтось дійсно займався тим чи тим видом діяльності, або він займався цим у минулому сам тощо. Аналіз прізвиськ цієї групи показує, що в сільській місцевості, звідки переважно й зібрані прізвиська, людям можуть “присвоювати” професії з різних галузей. Це промисловість, сільське господарство (рослинництво і тваринництво), культура, освіта, бізнес, релігія, різноманітні сільські та побутові ремесла тощо.

Очевидно, найбільше все-таки назв, які відображають сільське життя. Це, зокрема, такі: *Бригадир, Бригадирь* – працювали бригадирами у колгоспі; *Валашайка (валашайник* “той, хто каструє домашніх тварин” – ГГ: 32) – той, хто дійсно займається каструванням самців тварин, *Валашайник* – ветеринарний лікар; *Вівчєричка, Вівчєыр* – родина традиційно займалася вівчарством; *Водовоз* – возив воду на поле колгоспникам; *Директор* – чоловік завідував током; *Дояр* – колишній завідувач ферми; *Завгар* – завідував колись колгоспним гаражем; *Заправщик* – у колгоспі видавав водіям бензин; *Зоотехнічка* – дружина ветеринара, яка любила похизуватися знаннями в цій галузі; *Косун* – наймався у

сусідніх селах косити; *Ланкова* – працювала ланковою в колгоспі; *Лісник, Лісничий* – працює лісником; *Пасічники* – родина традиційно займається бджолярством; *Тракторист* – був у колгоспі передовим трактористом; *Фірман* (*фірман* “візник” – ГГ: 197) – має власного коня і воза, *Чабан, Чабанька* – були чабанами. Наведемо інші прізвиська, що позначають “сільські” професії: *Білиха* – жінка, яку наймають білити хати; *Бліхар* (*бляхар*) – перекриває хати бляхою; *Боднар, Боднарó* – називають людей, які займаються бондарством; *Бухгалтерка* – мати її працювала в колгоспній бухгалтерії; *Вознячка* – дід колись виготовляв вози; *Гробар, Гробокін* – чоловіки за гроші копають могили; *Гробовиця* – дівчина продає труни в магазині; *Кілер* – працює різником; *Ковалик* – колись був помічником коваля в колгоспній кузні; *Клевчик* – прізвисько сільського коваля; *Колісник* – батько був стельмахом; *Коминяр* – дід вимітав сажу із коминів; *Коритники* – у родині традиційно займаються виготовленням корит; *Кравець* – бідний чоловік, що сам собі латав та перешивав одяг; *Кушнерик* (*кушнір* “фахівець, що вичиняє хутро із шкури та шиє хутрянні вироби” – СУМ, IV: 425) – так назвали справжнього кушніра за його малий зріст; *Лаборантка* – працювала в сільській лабораторії лаборанткою, *Леська Економістка* – працює економістом, *Лижешник* – робив дерев’яні ложки (лижка “ложка” – ГГ: 111); *Молочар, Молочаришин, Молочарник, Молочарничка, Молочник* – приймали і звозили молоко в молочарню; *Пічайлик, Пічник* – майстри-пічники, *Пошталъон, Поштарик, Поштарка, Поштарь* – працюють службовцями на пошті або листоношами, *Різак, Ріznик* – забиває свиней на м’ясо, *Сапожник* – ремонтує взуття, *Цирульник* – сільський перукар; *Чоботарь, Швець* – ремонтують взуття; *Швець, Шевчук* – шиють одяг.

Із промислової сфери тут можна навести такі вторинні назви: *Будівельник* – їздить сезонами в Росію на будівництво приватних будинків; *Варило* – працює зварювальником; *Водяний Никола* – чоловік працює на водогоні; *Газовик, Газовицик* – прізвисько чоловіка, що перевіряє в селі газові лічильники; *Електрик* – змайстрував собі двигок; *Марія Електричка* – жінка працювала на РЕСі; *Телемайстер* – ремонтує телевізори; *Технік* – працював заступником лісничого; *Токарчук Токарь* – працюють токарями; *Штэфан Електрик* – працює електриком.

Релігію, церковне життя відображають назви *Векарій* (вікарій – “єпископ”) – паламар у церкві; *Дєк, Дічок, Дяк* – в усіх випадках називають так сина справжнього дяка; *Дзвонарь* – батько був паламарем у церкві, дзвонив у дзвони; *Ксьондз* – молодий чоловік, який переодягся в “меланці” на священника, *Паламар, Паламаренко, Паламарка, Паламарчук, Паламарь, Паламарька, Палімарь, Палямар, Паламар* – хтось із родини виконував у церкві функцію паламаря.

З галузі культури: *Бібліотекарька* – жінка-пенсіонерка, яка працювала в сільській бібліотеці; *Диригент* – керував хором у сільському клубі; *Завклуб* – усі вечори просиджував у клубі; *Кіномеханік* – колись працював кіномеханіком у сільському клубі; *Композитор* – учитель музики.

Інші професії: *Барига* – скупий чоловік, який займається бізнесом; *Війт* – був головою сільської ради; *Дежурний* – працював сторожем; *Дохторь* – працює лікарем; *Журналіст* – сільський чоловік, який любив писати до районної газети; *Писар* – працював у сільській раді секретарем; *Поварка* – жінка, яку запрошують куховарити на весіллях; *Пожарник* – працює в пожежній частині; *Таможнік* – працює на митниці.

Іноді на ремесло, професію можуть указувати не тільки назви спеціальності, але й ті чи ті назви об’єктів або знарядь праці, а також результат діяльності: *Гриць Автобус* –

працює водієм автобуса; *Батіжок* – робив батоги; *Бензовоз* – працював довгий час шофером бензовоза; *Береза* – працює лісником; *Бик* – ветеринарний лікар; *Бочка* – займається бондарством; *Брус* (*брус* “камінь для гостріння коси, ножа”, ГГ: 30) – чоловік гострив людям ножі, коси; *Брус* (*брус* “обтесана чотиригранна колода” – ГГ: 30) – продає бруси; *Бобик* – працює водієм машини марки УАЗ, яку в народі називають бобиком; *Бляха* – виробляв різні вироби з бляхи; *Бурка* (“сукняний чобіт” – Ониш., І: 77) – шив бурки; *Бутилька* – чоловік по смітниках збирає пляшки; *Верьовка* – плів мотузки з клоччя; *Водичка* – водовоз; *Заєць* – був польовим і ловив зайців; *Клевец*, *Кливец*, *Кливець* (“молоток” – Ониш., І: 357; ГГ, 95) – називають шевців; *Ковбаса* – чоловік працює на м’ясокомбінаті; *Копистка* (копистка “дерев’яна лопатка для розміщування чого-небудь” – СУМ, II: 281) – дід виготовляє копистки; *Корунка* (*корунка* “мереживо” – ГГ: 101) – в’яже до простирадла корунки; *Кран* – працює на автокрані; *Молитвенник* – хлопець допомагає священникові під час Богослужіння; *Пробірка* – ветеринарний лікар; *Мензурка* – учителька хімії.

На професію, посаду людини можуть указувати прізвиська, твірними основами яких є апелятиви, що позначають місце роботи: *Базайка* – торгувала на базі, *Базарницька* – торгує на базарі, *Зооферма* – чоловік колись працював на фермі, *Колей*, *Колійовець* – працюють на залізничному вокзалі, *Коля* – працює провідником вагона, *Молочарня* – жінка збирає молоко.

Як бачимо, в досліджуваному матеріалі іноді виступають різні варіанти тієї самої назви професії: *Газовик* і *Газовщик*; *Різак*, *Різник* і *Кілер*; *Векарій* і *Ксьондз*; *Чоботарь*, *Сапожник*, *Клевчик* і *Швец*, *Боднар*, *Боднаро* і *Бочка* тощо. Основною причиною такої варіантності є діалектне розчленування, використання лексики з інших мов тощо. Утворені від назв професій прізвиська, які побутують на території Івано-Франківщини, є складником загальноукраїнської антропонімії і мають із нею багато спільних рис. Будучи частиною загальноукраїнського мовного простору, прізвиська характеризуються також специфічними діалектними рисами, зокрема відображають поширеність певних ремесел.

ГГ – Гуцульські говірки. Короткий словник / За ред. Я. Закревської. – Л., 1997; Ониш. – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. – К., 1984. – Ч. 1–2.

NICKNAMES OF THE INHABITANTS THE IVANO-FRANKIVSK REGION DENOTING THE PROFESSION AND OCCUPATIONS OF PEOPLE

Halyna Lishchynska

The lexical semantic group of informal anthroponymies defining a person's profession or working activity is analyzed. There is often observed the variety of one-way-working people's nicknames.

Key words: anthroponomy, appellative, nickname, person's profession, person's working activity, tools, operating results.

Сучасні тенденції формування жіночого та чоловічого іменника Львова розкрито на матеріалі актових записів про народження упродовж 2007–2009 рр. Виокремлено одно- та двокомпонентні імена, а також традиційні українські та іншомовні імена.

Ключові слова: антропонім, іменник, компонентність, тенденція.

Для вивчення динаміки іменника Львова потрібно знати його функціональні характеристики в конкретні періоди розвитку. Розглянемо тенденції формування чоловічого та жіночого іменника львів'ян на матеріалі 14636 актових записів про народження⁶, в яких зафіксовано 7474 імені хлопців та 7162 дівчат.

Систематизовані назви за структурою – одно- та двокомпонентні антропоніми, а за походженням – традиційно українські та іншомовні імена.

Однокомпонентні антропоніми. Ці назви становлять 95,5 % імен львів'ян (14115 актових записів), народжених упродовж 2007–2009 рр. Зафіксовано імена, традиційні для української антропосистеми, – це ядро іменника. Іншомовні найменування перебувають на його периферії.

У групі традиційно українських імен знаходимо слов'янські та запозичені антропоніми. Власне слов'янські імена порівняно із запозиченими формують широкий список антропонімоодиниць із невисокою частотою фіксації. За спостереженням П. П. Чучки, в Україні XXI ст. активно функціонує близько двох десятків жіночих імен слов'янського походження [1: 143]. Іменник Львова початку XXI ст. фіксує назви: *Богдана, Божена, Віра, Владислава, Власта, Дзвенислава, Дзвінка, Злата, Зоряна, Калина, Квіта, Квітослава, Лада, Любава, Мирослава, Мілана, Станіслава, Ярослава, Богдан, Богодар, Богомир, Богуслав, Божедар, Володимир, Всеволод, Владислав, Доброслав, Зорян, Любомир, Мирослав, Радослав, Ростислав, Світозар, Святослав, Станіслав, Яніслав, Ярослав, Яромир*. Спостерігаємо виразну тенденцію до збільшення кількості та частоти слов'янських антропонімів: за нашими підрахунками, у січні 2007 р. – 6,6 % усіх імен; у січні 2009 р. – 7,3 % імен.

Антропонімікон львів'ян ілюструє дві протилежні тенденції: з одного боку, повертаються у вжиток давні традиційні українські імена *Дзвенислава, Світозар*, з другого, – використовуються запозичені та іншомовні назви, серед яких імена *Анна, Марія, Данило, Іван* (давньоєврейські); *Василина, Галина, Тарас, Юрій* (грецькі); *Інна, Роксолана, Костянтин, Максим* (латинські), *Ольга, Ігор* (скандинавські). Однак попри генетичну чужомовність, ці імена сприймаються в середовищі носіїв мови як традиційно українські. Вони становлять основу іменника львів'ян (64 % імен). Це зумовлено активним використанням упродовж сотень років запозичених антропонімів для номінації українців, адаптованих до ознак української мови [2: 243–244]. Відповідно до цих тенденцій виокремлено групу одиниць (6,8 % усіх імен) – запозичені імена з високою

⁶ www.stat.lviv.ua – офіційний сайт Головного управління статистики у Львівській області (2007–2009 рр.).

частотою функціонування в українській антропосистемі впродовж останніх років: *Аліна, Вероніка, Вікторія, Діана, Яна, Артем, Артур, Вадим*. Антропонімні запозичення поступово розширюють свою географію, виходячи за межі сусідніх (польських, російських, угорських) та західноєвропейських (англійських, італійських, німецьких, французьких тощо) антропосистем. Так, актові записи фіксують одиничні імена *Аінаш, Айтідж, Марям, Суламита, Тінатін, Хадіжат, Акім, Арлам, Волкан, Єфім, Нарек, Нахід, Таір, Фадей*, що становить 1 % імен львів'ян.

В іменнику львів'ян зафіксовано значну кількість варіантів графічного відтворення іншомовних імен: *Єлизавета, Єлисавета, Єлізавета, Елизавета; Майа, Майя; Ліліана, Ліліанна; Данієль, Данеїл, Данієль, Данііл, Даніїл*.

Зафіксовано українську транслітерацію російських варіантів антропонімів: *Александра, Дар'я, Даша, Єкатерина, Маріна, Алік, Артьом, Вадім, Глеб, Владімір, Ілья, Кіріл* тощо.

Двокомпонентні антропоніми. Такі назви становлять 4,4 % імен наймолодшого покоління Львова (з 14636 імен). Складені імена постають у львівському антропоніміконі як своєрідна інновація, спосіб виокремлення (у радянський період розвитку антропосистеми багатокомпонентні імена не були функціональними) або як вияв релігійної відданості церковним традиціям (коли поруч з іменем власного вподобання фіксувалося ім'я святого, день вшанування якого був часом народження чи хрестин новонароджених).

Двокомпонентні імена поділяємо на три групи: а) які поєднують два традиційно українські імені; б) які поєднують традиційно українське ім'я та ім'я нетрадиційне; в) які поєднують два нетрадиційні для української антропосистеми імені. Найчисельніша перша група. Назви містять поширене українське ім'я та ім'я давньої української традиції: *Дзвенислава-Христина, Варвара-Катерина, Дмитро-Любомир, Радослав-Ярема*. Основний компонент *-Марія-* фігурує у складі половини всіх двокомпонентних жіночих імен. Найпоширеніше ім'я *Анна-Марія* зафіксовано в 72 актових записах (17,8 % усіх двокомпонентних жіночих імен). До другої групи увійшло 35 % усіх подвійних імен. У більшості випадків перший компонент такого імені – іншомовне ім'я, його варіант або форма: *Альбіна-Ольга, Лучія-Анастасія, Валдіс-Олег, Саджар-Назар*; другим компонентом виступають давні українські імена, які сьогодні ще мало популярні: *Сніжанна-Володимира, Анісія-Михайлина, Аліна-Романа*. У побутовому спілкуванні комунікативно активний перший компонент імен. Вибір одного з компонентів імені мотивується також комунікативною ситуацією, соціальними ознаками адресата і адресанта. Група антропонімів, компоненти яких – нетрадиційні для української антропонімії імена, становить 5,6 % подвійних імен: *Нана-Естер, Нікіта-Ваврік, Шаян-Ахмед*). Актів записи фіксують тенденцію поширення цих імен: у січні 2007 р. – 0 %, у січні 2009 р. – 1,9 % подвійних імен. Подальше функціонування двокомпонентних нетрадиційних імен в українській антропосистемі може зумовити труднощі як в офіційній, так і побутовій сферах комунікації.

З огляду на структуру та походження антропонімів (14636 назв) стверджуємо про тенденції формування антропонімікону львів'ян у 2007–2009 рр.: використання однокомпонентних, традиційних для української антропосистеми імен, які становлять ядро іменника і в складі яких зростає кількість давніх слов'янських назв; поширення

іншомовних антропонімів, які видозмінюють та модифікують свою форму в українському іменнику. На тлі цих тенденцій росте популярність двокомпонентних імен.

1. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття: Монографія. – К., 1969; 2. Якимович-Чапран Д. Деякі аспекти укладання лінгвокраїнознавчого словника власних назв (на матеріалі власних імен людей) // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – Л., 2006. – Вип. 1. – С. 242–246.

MODERN TRENDS OF ANTHROPONYMICON FORMATION IN LVIV

Lesya Lunyo

Modern trends of formation of male and female anthroponymicon in the city of Lviv are analyzed on the material of the records of birth in 2007 – 2009 years. One- and two-component names are studied as well as traditional Ukrainian names and names of foreign origin.

Key words: anthroponym, name system, structure, trend.

СУЧАСНІ ПРИЗВИЩА ГОРОХІВЩИНИ, ПОХІДНІ ВІД НАЗВ ПРОФЕСІЙ **Л. О. Лісова** (Луцьк)

Проаналізовано сучасні прізвища Горохівщини, утворені від назв професій, визначено найпродуктивніші словотворчі форманти та групи лексики, які взяли участь у їх формуванні.

Ключові слова: антропонім, апелятив, прізвище.

Прізвища як своєрідний шар лексики кожної мови відображають історію культури та ментальності народу, накопичують його матеріальний, культурний, історичний досвід. Особливо важливе значення для дослідників мають прізвища, похідні від назв професій, оскільки в них збереглися архаїчні, а часто і втрачені корені, вони містять важливу не лише для лінгвіста, а й для етнологі, історика інформацію про промисли, які давно відмерли. Українські прізвища як незмінні спадкові найменування, що остаточно сформувалися ще два століття тому, репрезентують специфічну лексику того періоду, яка відображає матеріальний, культурний, історичний досвід суспільного середовища, в якому вона зародилася і функціонує.

Лінгвістичний аналіз прізвищ, похідних від назв професій, представлений у працях багатьох дослідників, зокрема Р. Й. Керсти, М. Л. Худаша, Ю. К. Редька, П. П. Чучки, Н. Б. Вирсти. Повний лексико-семантичний та структурний аналіз цих лексем зроблений

за джерелами XVI–XVIII ст. у монографії О. Кровицької [4]. Але сучасні прізвища Волині, зокрема Горохівщини, мотивовані назвами професій, стали об'єктом наукового дослідження вперше. Вивчення антропонімії регіону доповнить загальне уявлення про систему відапелятивних прізвищ України на сучасному етапі та в її історичному розвитку.

Мета нашого дослідження – структурний та лексико-семантичний аналіз прізвищ Горохівщини, похідних від назв професій.

Об'єктом аналізу стали прізвища міст Берестечка, Горохова та 22 сіл Горохівського району. Такими лексемами (особовими апелятивами української мови – іменниками або прикметниками [2: 118]) мотивовані 492 прізвища, що становить значну семантичну групу антропонімів Горохівщини (17,8%).

За структурою це різноманітні лексико-семантичні утворення (поява прізвищ відбулася внаслідок переосмислення), які містять такі форманти: *-ик (-ник)* (14,4%; в українській антропонімії ці лексеми займають досить помітне місце [1: 44]) – *Бортник, Гамерник, Колесник, Олійник, Пасічник, Сапожник, Стадник, Шапошнік* (сюди відносимо прізвища із семантикою здрібнілості *Гайдучик, Ковалик*); *-ар* (9,9%) – *Бляхар, Вовняр, Гонтар, Горцар, Звонар, Слюсар*; *-ий, -істий* (5,4%; іменування цього типу як загальні назви вже в XVI ст. були субстантивованими [3: 157]) – *Гайовий, Лісовий, Органістий, Садовий*; *-ець* (4,2%) – *Кравець, Мисливець, Стрілець*; *-ак* (2,3%) – *Співак, Шкур'як*; *-ач* (1,8%; за допомогою цього суфікса назви осіб – виконавців дії – творяться переважно від дієслівних основ [2: 121]) – *Ткач, Трач, Тлумач*. Поодинокі прізвища трапляються з суфіксами *-ин* (*Челядин*), *-ій* (*Колодій, Маслій*); *-к(о)*: (*Смалько*), *-ок* (*Пастушок*). Понад 2% охоплюють лексеми з суфіксом *-ер* у прізвищах німецького походження: *Бауер, Кучер, Шнайдер*.

Антропоніми з патронімічною семантикою виникали від назв професій та посад за допомогою формантів: *-ук (-'ук, -чук)* (цей суфікс став домінантним засобом творення прізвищ (29,7%) – *Бондарук, Ковальчук, Коновальчук, Сторожук, Фурманюк, Шинкарук*; *-енк(о)* – (6,6%) – *Гончаренко, Кравченко, Кучеренко, Мірошніченко, Музиченко, Стельмаченко*, *-ов* (їх вважаємо русифікованими прізвищами на *-ів*) (2,4%) – *Гайдуков, Пастухов*. Незначна кількість прізвищ (менше 2%) утворилася із суфіксами: *-евич* – *Бондаревич, Крамаревич, Тислюкевич*, *-ін* – *Кожемякін*. Прізвища *Колиушко, Лихограй, Муковоз, Шаповалік*, досить поширені в Україні [5], мотивовані професійними іменуваннями композитної будови; антропоніми *Кожемякін, Коновальчук, Пивоваров, Шаповалік* утворилися від двоосновних лексем унаслідок додавання патронімного форманта.

Надзвичайне розмаїття українських прізвищ виявляється у великій кількості іменувань, що вказують на ремесло, професію, вони містять інформацію про види промислів, що існували на Горохівщині. Антропонімний матеріал дозволяє відтворити життя волинянина в різних аспектах, виокремити галузі господарства, які сягнули найбільшого розвитку на досліджуваній території: деревообробні ремесла (11,4%) – *Бондар, Бондаревич, Бондаренко, Бондарець, Бондарук, Колесник, Колодій, Ситник, Стельмах, Стельмаченко, Стельмащук, Столяр, Столярук, Теслюк, Тислюкевич*; приготування продуктів і кулінарія (9,6%) – *Віняр, Крупник, Маслій, Мельник, Мірошник, Мірошніченко, Молочник, Олійник, Пивоваров, Стравник, Хмільярчук*; ткацтво, кравецтво, шевство (7,8%) – *Кравець, Кравченко, Кравчук, Сапіжук, Сапожник, Ткач, Ткаченко, Ткачук, Шаповалік, Шапошнік, Швець, Шевченко, Шевчук*; виготовлення предметів

побуту з металу, металообробка (4,8%) – *Коваленко, Ковалик, Ковалишин, Коваль, Ковальчук* (останнє трапляється у 20 населених пунктах), *Слюсар* та похідні від запозичених лексем *Кузнецов, Шмідт*; торгівля (2,4%) – *Крамар, Крамаревич, Крамарчук, Шинкарук*; бджолярство (1,8%) – *Бортник, Пасічник, Пасічнюк*. Чимало прізвищ з'явилося від назв обов'язків при панському дворі: *Гайовий, Кучер, Кучеренко, Кухарук, Лісовий, Садовий, Челядин*. Любов до музики, пісні, якою завжди славився український народ, засвідчують і прізвища *Лихограй, Музика, Музиченко, Музичко, Музичук, Органістий, Співак*. Незначна кількість онімів, пов'язаних із сільським господарством (*Вовняр, Огородник*), пояснюється, на нашу думку, тим, що такий спосіб номінування мав низький ступінь індивідуалізації для сільського населення Горохівщини. Інші ремесла представлені поодинокими прізвищами: *Галас < галас* “рибалка” [6: 414], *Звонар, Коверчук, Колиушко, Коновальчук, Тлумач, Фаршал* та ін.

Отже, при творенні відапелятивних прізвищ Горохівщини найактивнішими дериваційними формантами стали суфікси *-ук (-ук, -чук), -енк(о)*, у структурі прізвищ, які виникли внаслідок переосмислення, найчастотніші суфікси *-ар, -ий, -ець*. Основні промисли, які знайшли своє вираження у прізвищах Горохівщини, – деревооброблення, приготування продуктів і кулінарія, ткацтво, кравецтво, шевство, металообробка, тобто ремесла, характерні для сільської місцевості.

1. *Бучко Г. Є.* Українські прізвища на *-ук* // Актуальні питання антропоніміки: Зб. наук. читань пам'яті Ю. К. Редька. – К., 2005. – С. 44–52; 2. *Вирста Н. Б.* Сучасні прізвища Покуття, омонімічні з назвами професій чи посад // *Studia Slavistica*: Зб. наук. ст. / Упоряд. і відп. ред.: С. Пахомова, Я. Джоганик. – Ужгород, 2009. – Вип. 9: Ономастика. Антропоніміка. – С. 118–126; 3. *Керста Р. Й.* Особові назви, утворені від загальних назв на означення професії, роду заняття (на основі пам'яток укр. мови XVI ст.) // Питання історії української мови. – К., 1970. – С. 141–158; 4. *Кровицька О.* Назви осіб в українській мовній традиції XVI–XVIII ст. Семантика і словотвір: Монографія. – Л., 2002; 5. *Скорук І. Д.* Прізвища-композиції в антропоніміці Луцька // Актуальні питання антропоніміки: Зб. наук. читань пам'яті Ю. К. Редька. – К., 2005. – С. 207–218; 6. *Чучка П. П.* Антропонімія Закарпаття: Монографія. – Ужгород, 2008.

MODERN FAMILY NAMES OF GOROHIV'S AREA DERIVATED FROM THE PROFESSION NAMES

Larysa Lisova

Modern family names of Gorohiv's area derivated from the profession names are analyzed. The most productive word-forming formants and vocabulary groups are discovered.

Key words: anthroponym, appellative, family name.

Розглянуто екстралінгвальні чинники процесу номінації ергонімів Луцька. Досліджено засоби реалізації рекламної функції ергонімів, зокрема лексичні та структурно-словотвірні.

Ключові слова: онім, ергонім, мотивація, мотиваційна ознака.

Значну частину лінгвосеміотичного простору сучасного міста складають назви підприємств та закладів різного профілю, що їх мовознавці визначили як ергоніми [3: 84].

Інтерес науковців до всебічного вивчення цього розряду власних імен закономірний на сучасному етапі, адже виникає багато нових підприємств, які обов'язково потрібно номінувати. На думку мовознавців А. Беспалової, О. Белея, М. Цілини, Н. Лесовець, Н. Кутузи, С. Шестакової, переважає екстралінгвальна мотивація ергонімів, яка визначається інтересами суспільства, індивідуальними смаками, уподобаннями, модою, місцезнаходженням об'єкта, його призначенням, інтер'єром тощо. Більшість назв можна визначити як унікальний тип онімів, що є складником рекламної діяльності фірми. Основна функція ергонімів у таких контекстах, стверджують дослідники, полягає у привабленні споживачів (клієнтів) із їх подальшим скеруванням до дії, що дає підстави вважати ці одиниці певними впливовими маркерами, що використовують свідомо, заплановано [4: 14]. Лінгвісти відзначають важливість вивчення ономастичної лексики й ергонімів зокрема в цьому аспекті (Т. Ковалевська, Н. Кутуза, В. Лейчик, М. Шимкевич та ін.).

Однак у сучасному українському мовознавстві ще недостатньо праць, скерованих на виявлення екстралінгвальних засобів реалізації рекламної функції ергонімів. Саме цим зумовлена актуальність досліджуваної теми.

Мета дослідження – проаналізувати екстралінгвальні засоби реалізації рекламної функції ергонімів.

Значне збільшення кількості підприємств створює проблеми вибору їх індивідуального найменування. Дослідники зазначають, що найчастіше номінаторами установ стають або співробітники рекламних агенцій, або самі власники, які часто не вирізняються високим культурним рівнем. Один із спеціалістів у галузі товарних знаків Д. Веркман зазначає, що погано підібрана назва завжди буде перешкодою, навіть якщо потім власники вкладатимуть значні засоби в рекламу. Він стверджує: "Необхідно вивчати вплив не тільки самого слова, але також його етимологію та оточення" [2: 323].

Проаналізований матеріал дозволяє зробити висновки, що більшість ергонімів Луцька мають інформативне спрямування, тобто назва допомагає з'ясувати призначення установи: "Карамель-кафе", "Будмайстер", "Свій дах", "Протезист", "Свій час", "Молодіжна мода", "Комп'ютерний Всесвіт", "Риболов", "Акваріум", "Медтехніка", "Родюче поле" (аграрний супермаркет), "Джинси для вас" та ін.

Відповідають призначенню назви магазинів: ювелірних – "Діамант", "Перлина", "Карат"; квіткових – "Лілея", "Квітова галерея", "Флора сервіс", "Орхідея"; дитячого одягу – "Агу", "Дитячий рай", "Одягайко" та ін.

Варто зауважити, що популярними в Луцьку є назви, в яких поєднується лексема *світ* з інформацією про призначення установи: *“Світ канцелярії”*, *“Світ паркету”*, *“Світ саун”*, *“Світ меблів”*, *“Світ взуття”*, *“Світ зв’язку”*, а також дім – *“Дім”*, *“Дім кави”*, *“Дім шпалер”*, *“Дім вікон”* та ін.

Деякі номінації мають рекламне спрямування, тому що в їхній назві подана видільно-оцінна характеристика, використані компоненти “престижності”, що символізують високу якість пропонованої продукції чи послуг – *“Техно-Люкс”*, *“Євротехніка”*, *“Комфорт”*, *“Еліт-буд”* (магазини), *“Лотос-Стиль”* (перукарня), *“Єврофото”* (фотоцентр) та ін. Зазначимо, що в назвах фірм Луцька досить часто використовують основу *євро* – *“Євродах”*, *“Євровінд”*, *“Єврофасад”*, *“Євро-пласт”*, *“Євродекор”*, *“Євробудмаркет”* та ін., хоча не завжди їхні товари та послуги відповідають європейському рівню.

Найбільш ефективно, на нашу думку, поєднання в одному ергонімі інформативного та рекламного спрямування, адже він інформує й одночасно дає високу оцінку: *“Світло Люкс”*, *“Престиж-Флора”*, *“VIP- флора”*, *“Електро-Люкс”* та ін.

Цікаві також назви продуктових магазинів та супермаркетів *“Смачно”*, *“Апетит”*, *“Делікатес”*, *“Фуриет”*, *“Ням-Ням”*, *“Смачний світ”*. Ці ергоніми приваблюють людей і налаштовують на покупки. Але невідомо, чим мотивували вибір назви засновники фірм: з електротехнічних робіт – *“Факел”*, виробництва та ремонту меблів – *“Догма”*, лісоматеріалів – *“Цунамі”*, *“Агат”*, *“Теза”* та деякі ін.

Часто основою ергонімів Луцька виступають антропоніми – *“Наталя”*, *“Тетяна”*, *“Валентина”*, *“Вікторія”* і под. Це переважно перукарні та салони краси, хоча й установи мають антропонімні номінації – *“Руслан”*, *“Яна”*, *“Зоя”*, *“Ольга”*, *“Дана”* (магазини), *“Владислав”*, *“У Миколи”*, *“У Івана”* (бари), *“Богдан”* (автомобільний завод), *“Артур-К”* (аптека) тощо. Але ці назви, на нашу думку, не рекламують установи, а лише є вивіскою. Серед ергонімів ми зафіксували також назви, що відтворюють ім’я та прізвище власника – *“Салон гардин Тетяни Вільчинської”*.

Частотні також багатокомпонентні аббревіатури та ініціальні назви, наприклад, *“Волиньфармімпекс”*, *“Украгроззапчастини”*, *“Сортнасіннеовоч”*, *“Волиньзовнішкомхліб”*, *“Гранітбудексклюзив”*, *“Західкурортсервіс”*, *“Вопак”*, *“ПАККО”* *“ДЦ”*, *“БУМ”*, *“АТЛ”* та ін. На думку О. Белея, аббревіатури засвідчують низький рівень мовної культури їх творців, а надмірна лаконічність у назвах ініціального типу “зумовлює чимало незручностей” [1: 84].

Серед ергонімів Луцька найменшу групу складають назви на позначення українського чи волинського культурного простору: *“Українські страви”*, *“Гостинець”*, *“Корчма”*, *“Вареники”*, *“Гетьман”*, *“Козак”*, *“Майдан”*, *“Колиба”*, *“Лучеськ”*, *“Світять”*, *“Люб’язь”*, *“Несвіч”*, *“Корона Вітовта”*, *“Надстир’я”* тощо.

Варто зауважити, що для реалізації рекламної функції активно використовуються лексичні засоби інших мов – *“Профлайн”*, *“Аква-Лайн”*, *“Софт-Лайн”*, *“Альтра Метерс”*, *“Айс Тім”*, а також запозичені слова в графіці мови-оригіналу – *“Piere Cardin”*, *“Lady Braska”*, *“Reporter”*, *“Adidas”*, *“Megaspport”*, *“Prior”*, *“Revlon”*, *“Rose-café”*, *“Ковры Востока”*, *“Елена”*, *“Евросетъ”*, *“Золушка”* і под., які часто передають назву фірми-виробника, але інколи це просто лексема, яка, на думку власників, буде привабливою для покупців. На жаль, такі ергоніми свідчать про низький рівень мовної культури номінаторів.

Як відомо, інформативність ергоніма по-різному сприймають їх творці та споживачі. Якщо для перших головним виступає престижність назви, то для споживачів – інформативність. А тому ті, хто робить вибір на користь інформативності перед рекламною яскравістю, мають більший успіх.

Отже, серед ергонімів Луцька найчастотніші найменування, що мають інформативне та інформативно-рекламне спрямування, а також найменування з антропонімною основою. Найменш уживані – назви на позначення українського культурного простору.

1. Белей О. Термін та поняття фірмонім у термінологічно-поняттєвій системі української ергоніміки // Мова та історія: Періодичний зб. наук. пр. – К., 1999. – Вип. 55–56. – С. 80–84; 2. Веркман Д. Товарные знаки: создание, психология, восприятие. – М., 1986; 3. Карпенко О. Ю. Власні назви // Українська мова: Енциклопедія. – К., 2007. – С. 84; 4. Кутуза Н. Структурно-семантичні моделі ергонімів (на матеріалі ергонімікону Одеси): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Одеса, 2003.

ERGONYMS OF LUTSK AS ELEMENTS OF ADVERTISING

Yuriy Horozhanov

The article focuses on extralinguistic factors influencing ergonym nomination in Lutsk. Means of realization of ergonym advertising function are analysed as well as their lexical and derivational peculiarities.

Key words: onym, ergonym, motivation, motivation feature.

**УКРАЇНСЬКА ДІАЛЕКТОЛОГІЯ
В СИНХРОНІЇ І ДІАХРОНІЇ. ЛІНГВОГЕОГРАФІЯ.
ФОНЕТИКА ТА ФОНОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

**ІНВАРІАНТНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ
СВИСТЯЧИХ І ШИПЛЯЧИХ ПРИГОЛОСНИХ
ЗВУКІВ ТА РОЗЦЕПЛЕННЯ ЇХНІХ ФОРМАНТ**

М. О. Вакуленко
(Київ)

Репрезентовано інваріантні (не залежні від мовця) акустичні характеристики українських свистячих і шиплячих приголосних. Виявлено, що форманти досліджуваних приголосних розщеплюються на пари (групи) формант, співвідношення між відповідними елементами цих груп залишається сталим.

Ключові слова: акустичний аналіз мовлення, інваріантні характеристики, розщеплення формант, післяпридих.

Дослідження акустичних характеристик звуків мовлення має велике значення як для мовознавства, зокрема для вироблення правил написання запозичених слів, вивчення іноземних мов та створення транслітераційних систем для міжнародних і національних стандартів, так і для різноманітних галузей науки й техніки, передусім моделювання та розпізнавання мовлення, серед яких і таємні комп'ютерні технології. Визначення інваріантів українських звуків, тобто величин, що не залежать від мовця, – особливо актуальне завдання у зв'язку зі створенням атласу звуків української мови.

Акустичні інваріанти голосних звуків української мови ми наводимо в одній зі своїх праць [4]. У табл. 1 подано всереднені інваріантні частотні характеристики українських свистячих і шиплячих (за 5 мовцями): середні значення частот головних формант разом із відповідними резонансними зонами та відношення другої головної формантової частоти до першої.

Табл. 1. Інваріантні акустичні характеристики українських свистячих і шиплячих

Звук	Середнє значення $Fp1$ та перша резонансна зона, Hz	Середнє значення $Fp2$ та друга резонансна зона, Hz	Відношення $Fp2/Fp1$
[c]	{1350 (1200–1500), 1700 (1500–2000)}	{4900 (4600–5100), 6100 (5600–6700)}	11/3 (3,60±0,30)
[c']	{1950 (1600–2100), 2600 (2100–3000)}	{4850 (4300–5200), 6500 (5900–6600)}	5/2 (2,50±0,02)
[з]	{1350 (1200–1500), 1700 (1500–2000)}	{4900 (4600–5100), 6100 (5600–6700)}	11/3 (3,63±0,41)

[з']	{1950 (1800–2100), 2600 (2400–3000)}	{4850 (4300–5200), 6500 (5900–6600)}	5/2 (2,50±0,02)
[ш]	{1600 (1300–1900), 2400 (2100–2800)}	{4000 (3300–4900), 6000 (4700–6600)}	5/2 (2,51±0,19)
[ш']	{2600 (2050–2950), 3500 (3400–3550)}	{4500 (4300–4550), 6000 (5900–6300)}	7/4 (1,73±0,06)
[ж]	{1600 (1300–1800), 2400 (2100–2800)}	{4000 (3300–5000), 6000 (4700–6800)}	5/2 (2,47±0,16)
[ж']	{2600 (1800–2900), 3400 (2600–3600)}	{4500 (3450–5300), 6000 (4750–6600)}	7/4 (1,72±0,12)

У приголосних [с], [з], [ш], [ж], [с'], [з'], [ш'], [ж'] (як і в деяких інших звуках) фіксуємо явище розщеплення формант: на місці однієї простої (скалярної) форманти постає група підформант. Це явище зумовлене, очевидно, вібрацією язика та мовленнєвого тракту. Група гармонік, яка заступає просту форманту, становить так звану розщеплену, або векторну (тензорну), форманту. Співвідношення між відповідними компонентами першої та другої основних формант є однаковим: $r = Fp2-1/Fp1-1 = Fp2-2/Fp1-2$. Кількісно розщепленість форманти характеризує сумірник розщеплення (параметр розкиду), який позначаємо літерою s і який дорівнює відношенню між частотами розщепленої форманти: $s = Fp1-2/Fp1-1 = Fp2-2/Fp2-1$. Таке розщеплення є векторним, бо кожна форманта має по два складники. Загалом же тензорне розщеплення потребує застосування додаткових сумірників розщеплення, бо кожен компонент форманти-вектора розпадається на дрібніші елементи.

Сумірник розщеплення s становить 5/4 для звуків [с] і [з] (1,25±0,04 і 1,27±0,04 відповідно); 3/2 для [ш] і [ж] (1,48±0,12 і 1,48±0,18); 4/3 для [с'], [з'], [ш'] і [ж'] (1,37±0,11; 1,37±0,17; 1,36±0,05 і 1,35±0,04 відповідно).

Унаслідок розщеплення формант смуга другої постійної форманти $\Delta Fp2$ дуже широка – до 4000 Hz. Тут утворюється зона шуму, який за своїми акустичними характеристиками подібний до білого шуму, його інтенсивність не залежить від частоти. Амплітуда $Fp2$ у кілька разів перевищує піврозмах першої форманти.

У наших попередніх працях [1: 79; 2: 10] зазначено, що під час вимови вголос у перехідному проміжку між глухим приголосним [х] і наступним голосним виникає “післяпридиховий” звук фонаційної природи. Очевидно, це й зумовлювало “несподівані” стрибки частоти основного тону після глухих приголосних, які спостерігав У. Лі [3: 257]. Післяпридих надає складу властивості відкритості, тому може з'являтися й перед паузою, якщо артикуляційний апарат “готується” вимовити голосний звук. Аналоги післяпридиху – це короткі голосні [ъ] і [ь] у старослов'янській мові, нейтральний англійський звук [ə], французький “німий” [e]. Потрібно відрізнити післяпридих від початкової фази наступного голосного, адже наявність голосного звука зовсім не обов'язкова для виникнення цього явища.

У наших дослідах знайдено акустичні характеристики післяпридихів різних приголосних. Післяпридиховий звук [(с)ъ]: $F_H = (260 - 550)$ Hz, $Fp1-1 = 1500-1600$ Hz, $Fp1-2 = 2500-2600$ Hz, $Fp2-1 = 3800-4200$ Hz, $Fp2-2 = 6000-7400$ Hz, $r = Fp2/Fp1 = 8/3$ (2,61±0,24), $s = 5/3$ (1,66±0,11); [(з)ъ]: $F_H = (350 - 450)$ Hz, $Fp1-1 = 1450-1600$ Hz, $Fp1-2 = 2500-2800$ Hz, $Fp2-1 = 3900-4450$ Hz, $Fp2-2 = 6400-7300$ Hz, $r = 8/3$ (2,62±0,13), $s = 5/3$

(1,70±0,13); [(ш)ъ]: $F_H = (400 - 550)$ Hz, $F_{p1-1} = 1250-1600$ Hz, $F_{p1-2} = 2150-2500$ Hz, $F_{p2-1} = 3600-4000$ Hz, $F_{p2-2} = 6200-6400$ Hz, $r = 5/2$ (2,49±0,16), $s = 3/2$ (1,56±0,08); [(ж)ъ]: $F_H = (400 - 550)$ Hz, $F_{p1-1} = 1400-1700$ Hz, $F_{p1-2} = 2300-2700$ Hz, $F_{p2-1} = 4000-4600$ Hz, $F_{p2-2} = 6200-7000$ Hz, $r = 11/4$ (2,73±0,11), $s = 3/2$ (1,56±0,06). Тут F_H – частота форманти, зумовлена резонансом Гельмгольца. У звичайному тоні вона відповідає частоті першого або другого обертоу.

1. Вакуленко М. Про переклад та запозичення чужомовних слів // Вісник НАН України. – 1995. – № 11–12. – С. 78–81; 2. Вакуленко М. Російсько-український словник фізичної термінології / За ред. проф. О. В. Вакуленка. – К., 1996; 3. Лу У. Методи автоматического распознавания речи: В 2 кн. / Пер. с англ. – М., 1983. – Кн. 1; 4. Vakulenko M. Acoustic Invariant Approach to Speech Sound Analysis for Brand New Speech Recognition Systems (Ukrainian and English) // Computing. – 2007. – Vol. 6. – Iss. 3. – P. 79–86.

INVARIANT CHARACTERISTICS OF SIBILANTS AND THEIR FORMANTS' SPLITTING

Maksym Vakulenko

Invariant (independent on the speaker) acoustic parameters of the Ukrainian sibilant consonants are presented in the study. It was discovered that when sibilants split into a pair of formants, correlation between the elements remains constant.

Key words: acoustic speech analysis, invariant characteristics, formant splitting, post aspiration.

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ЛЕКСЕМИ КО'ШАР В УКРАЇНСЬКИХ ТА РОСІЙСЬКИХ ГОВОРАХ

О. В. Юсікова
(Київ)

З'ясовано, що в українських говорах зберігається диференціація семантичних полів лексем кошар 'кошик' і кошар 'загін для овець', у російських – спостережено їхнє семантичне зближення.

Ключові слова: семантична структура, слав'янська лексема, запозичена лексема, діалектна лексика, українські говори, російські говори.

Проблема опрацювання методики семантичної структури діалектної лексики на сьогодні – одна з актуальних як в українській, так і в російській діалектології. Цікавими

для дослідження є як лексеми загальнослов'янського фонду, так і запозичені. Предметом аналізу в статті є деякі особливості семантичної структури лексеми *кошар*. Аргументовано вважаємо точку зору Г. П. Клепікової, згідно з якою похідна від слов'янського *кош*- лексема *ко 'шар* 'кошик' не була запозиченням, як і лексема *ко 'шара* [6: 188], з болгарської мови через угорську, на відміну від *ко 'шар* 'пересувний загін для овець, сплетений з лози'. Термін скотарства *ко 'шар* проник в українські говірки пізніше через посередництво угорських [6: 199]. Інші дослідники вважали, що слов'янська лексема *ко 'шар* потрапила до українських говірок через посередництво румунських і молдавських і мала в ареалі Славії паралельно функціональні значення: 'кошик' і 'загін для худоби (овець)' [12: 183–184]. Г. П. Клепікова для доведення своєї думки наводила дані лінгвогеографії: відсутність лексеми як скотарського терміна в карпато-українських говорах (за винятком лемківських). Запозиченню сприяв той факт, що скотарський термін, який походить від угорського *kosar*, як і активно вживана в карпато-українських говорах лексема *ко 'шара*, мав у своїй семантичній структурі сему 'об'єкт, сплетений із лози'. На думку інших дослідників, лексема *ко 'шар* запозичена в російських говірках з українських, як і лексема *ко 'шара*, через посередництво румунських, молдавських говірок, куди потрапило з латинської мови, зі значенням 'сироварня – місце, обгороджене плетеною загородою, де варили сир' [5: 68]. Семантична диференціація лексеми зумовлена семами 'зовнішній вигляд', 'розміри', 'призначення загонів, прибудов або господарства для утримання худоби в цілому'.

Ареал поширення лексеми *ко 'шар* зі значенням 'кошик', похідної від *кош*, на відміну від скотарського терміна *ко 'шар* на території українських говорів, як свідчить "Атлас української мови" (далі – АУМ), зосереджений лише в Закарпатській області. Саме на Закарпатті лексема *ко 'шар* 'кошик' мала широке словотвірне поле: *кошарь 'карь* і *ко 'шарь*, *кошар 'кун* 'людина, яка виготовляє кошики', *кошар 'кові* 'вуставки, бо в кошир 'ках' 'вид вишивки', *ко 'шарчик* 'вид жіночої зачіски, дві коси, сплетені і прив'язані одна до другої', *кошар 'чина* 'кошик або невелика кошара'; *ко 'шарок* 'великий кошик', *кошаро 'вати* 'чистити печену картоплю, складаючи її у мішок, кошик і стрясаючи'. Для порівняння: буковинськими локалізмами, за даними АУМ [2: к. № 149], є лексеми *коша 'л'і* (*ко 'шолок*) 'кошик з двома ручками', *ко 'шарка* (*ко 'шерка*) 'великий кіш', *кошик* 'верхня частина воза, виплетена з лози або збита з дощок', *кошиница* 'приміщення у вигляді високого коша з кришкою, у якій зберігали качани кукурудзи' [9: 229–230]. Для Західного Полісся характерна лексема *ко 'ш'іл* (*ко 'шел'*) [1: к. № 286]. В інших регіонах представлені такі варіанти: *кіш*, *кош*, *ко 'шик*. У донецькому і слобожанському регіоні, як і в російських говірках Воронежської області, переважає лексема *ко 'шолка* [3: к. № 78].

В українських говорах зберігається диференціація семантичних полів лексем *ко 'шар* 'кошик' і *ко 'шар* 'загін для овець'. Загалом у семантичній структурі похідних від слов'янського *кош* у регіоні Карпат домінантною є сема 'кошик, ящик', здебільшого в таких значеннях: 'ящик у млині, куди зсипають борошно', 'короб у віялці', 'плетене приміщення для зберігання качанів кукурудзи', 'кузов воза', 'плетений або дощатий вид кошика (з однією або двома ручками)', 'кошик для перевезення сіна', 'ящик для зберігання кукурудзи', 'плетений вулик' [7: к. № 54].

У російських говорах спостерігаємо взаємодію семантичних полів лексем *ко 'шар* 'об'єкт, виплетений з лози' і *ко 'шар* 'загін для овець, худоби' з семантичним полем лексеми *ша 'лаш*, що об'єднуються у значенні 'тимчасове укриття для людей' (не

пов'язане зі скотарством). Цьому сприяло й паралельне функціонування в говірках омоніма тюркського походження *кош* зі значенням 'тимчасовий табір, бівуак' [10: 364; 4: 815; 11: 359]. Об'єднання відбулося на основі спільної семи 'об'єкт, сплетений з лози', бо не лише коробки та кошики, загони для худоби, але й рибальські та мисливські шалаші плелись з лози. Зокрема, в ареалі уральських і астраханських російських говірок семантика 'кибитка, шатер, палатка' представлена лексемою *ко'шар* поруч з лексемами *ко'шара* і *ша'лаш* [8: 58]. Подальша диференціація лексики, що має спільну сему 'тимчасове укриття для людей', могла відбуватись за такими ознаками: матеріал, з якого зроблене тимчасове укриття, призначення тимчасового укриття, окрім як простого нічлігу для людей, розміщення поруч яких-небудь супровідних об'єктів.

Розвиток семантики досліджуваної лексеми в українських та російських говорах зумовлений позамовними процесами: родом занять і способом життя носіїв говірок, особливостями природних чинників і тривалістю та характером контактів із сусідніми неслов'янськими народами.

1. АУМ. – Т.1: Полісся, Серед. Наддніпрянщина і суміжні землі. – К., 1984. – К. № 286; 2. АУМ. – Т. 2: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. – К., 1988. – К. № 149; 3. АУМ. – Т. 3.: Донеччина, Слобожанщина і суміні землі. – К., 2000. – К. № 78; 4. Всероссийский словарь толкователь. – СПб., 1893. – Т. 2. – С. 815; 5. Етимологічний словник української мови. – К., 1989. – Т. 3. – С. 68; 6. Клепикова Г. П. Славянская пастушеская терминология. – М., 1974. – С. 188, 199; 7. Общекарпатский диалектологический атлас. – Вып. 1. – Кишинев, 1989. – К. № 54; 8. Словарь русских народных говоров. – Л., 1979. – Т. 15. – С. 138; 9. Словник буковинських говірок. – Чернівці, 2005. – С. 229–230; 10. Этимологический словарь под редакцией Н. М. Шанского. – М., 1982. – С. 364; 11. Этимологический словарь русского языка / Под ред. М. Фасмера. – М., 1967. – С. 359; 12. Этимологический словарь славянских языков / Под ред. О. Н. Трубачева. – М., 1987. – Вып. 11. – С. 183–184.

SEMANTIC STRUCTURE OF THE WORD *KOSHAR* IN THE UKRAINIAN AND RUSSIAN DIALECTS

Olena Yusikova

*It has been stated that Ukrainian dialects preserve the differentiation of semantic fields of the words *koshar* 'basket' and *koshar* 'sheep-fold', while Russian dialects show their semantic convergence.*

Key words: semantic structure, Slavonic word, loan-word, dialectal vocabulary, Ukrainian dialects, Russian dialects.

Запропоновано опис реалізації фонетичного слова в мовленні за параметром інтенсивності. Експериментально досліджено особливості розподілу енергії голосних в межах слова та зроблено спробу змодельовати силову динаміку фонетичного слова в українській мові.

Ключові слова: інтенсивність, силова динаміка, фонетичне слово, склад, голосний звук.

Українська мова має чимало мовленнєвих явищ і процесів у слові, які притаманні лише їй. Зокрема, такий фонетичний закон, як відсутність асимілятивного оглушення дзвінких приголосних у кінці слова, є одним із тих специфічних явищ, яке на рівні орфофонії (і фонетики загалом), вирізняє українську мову з-поміж інших, передусім слов'янських мов. Висуваємо гіпотезу, що подібні явища можливі лише з причини особливого – специфічного – розподілу інтенсивності вимовляння слова українцями. Тому за мету дослідження поставлено вивчення динаміки звукової енергії (інтенсивності) у слові української мови. Зазначити, що загальною тенденцією в багатьох мовах, слов'янських [1; 2] і неслов'янських [5; 4; 6], є поступовий спад артикуляційних зусиль, і як наслідок – звукової енергії, від ініціалі слова до його фіналі.

За одиницю-носія енергії у слові обрано склад, зокрема його вершину – голосний звук, тому що саме в ньому сконцентрована основна частка енергії складу [3: 109–110]. Для валідності експерименту й достовірності результатів залучено слова лише з відкритими складами і глухими приголосними. Аналізовано трискладові слова, бо в них чітко виділено початок (перший склад), середину (другий склад) і кінець (третій склад). До уваги взято мовлення емоційно не марковане. Як експериментальний матеріал використано аудіозаписи з фонотеки Інституту української мови НАН України (літературне мовлення професійних дикторів українського радіо). Параметр інтенсивності аналізовано в комп'ютерній програмі Wavesurfer 1.8.5⁷.

Математичне опрацювання даних щодо інтенсивності голосних звуків, узятих зі складів у межах слова, у якому наголос розміщений на його початку, засвідчило, що найбільше енергії міститься в першому (наголошеному) складі (37,5%), менше – в останньому складі (32,8%), найменше – у середині слова (29,7%).

Якщо у слові наголос падає на його середину, то розподіл інтенсивності у складах відбувається в такий спосіб: початковий склад – найсильніший (34,8%), наголошений склад за інтенсивністю дещо слабший (33%) і останній склад – найслабший у слові (32,2%). Особливістю інтенсивності слова з наголосом у його середині є те, що енергія на вісі часу зменшується в лінійній послідовності.

У слові з наголосом на кіцевому складі, інтенсивність складів розподілено за моделлю, подібною до творення слова з наголосом на початковому складі: сила

⁷ Wavesurfer – комп'ютерна програма для аналізу акустичної хвилі, розроблена Центром мовленнєвих технологій Швеції (<http://www.speech.kth.se/wavesurfer>).

вимовлених складів спочатку слабшає, а потім зростає. Згідно з результатами експерименту, інтенсивність початкового складу становить 34,3%, серединного складу – 31,6%, останнього складу – 34,1%.

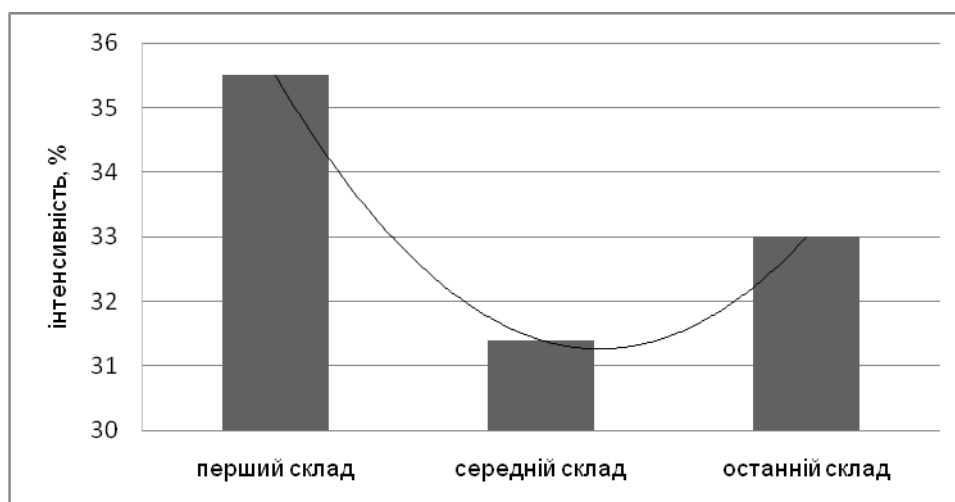
Інтегрування отриманих даних щодо інтенсивності наголошених і ненаголошених складів у трьох позиціях заразом моделює загальну динаміку слова за параметром інтенсивності в українській мові: на початок слова припадає 35,5% його інтенсивності, на середину слова – 31,4%, на кінець слова – 33% (рис. 1).

Як бачимо, інтенсивність складів спочатку спадає, а потім зростає. Такий алгоритм розподілу енергії у слові дозволяє апроксимувати його до функції параболи – квадратної функції:

$$y = ax^2 + bx + c,$$

де a , b , c – будь-які дійсні числа.

Рис. 1. Модель реалізації українського слова за параметром інтенсивності

На рис. 1 поряд зі значеннями інтенсивності мовленнєвих сегментів зображено й криву з функцією параболи, яка апроксимує отримані дані.

Обчислення в комп'ютерній програмі MS Excel квадратної функції отриманого графіка дало таку формулу:

$$I = 4,6s^2 - 20,4s + 74,$$

де I – інтенсивність слова, s – інтенсивність складу.

Проведений експеримент повністю не відображає розподіл інтенсивності слова в українській мові. Адже більшість слів утворені зі складів, у яких приголосні компоненти мають різне джерело, місце, спосіб творення, тож і різне енергетичне наповнення. Однак вивчення енергії однотипних складів чітко моделює особливості мовленнєвих зусиль носіїв української мови, підтверджує гіпотезу про особливий розподіл інтенсивності українського слова. Виявлено, що специфікою силової організації слова є чергування сильного і слабого складів. Імовірно, така особливість просодики українського слова – своєрідний ритм – лежить в основі феномена мелодійності української мови, безперечно, саме це забезпечує відсутність оглушення дзвінких приголосних у кінці слів.

1. Златоустова Л. В. Фонетическая структура слова в потоке речи. – Казань, 1962; 2. Потебня А. А. Ударение. – К., 1973; 3. Скалозуб Л. Г. Динамика звукообразования (по данным кинорентгенографирования). – К., 1979; 4. Lucero J. A model of facial biomechanics for speech production / J. Lucero, K. Munhall // Journal of the acoustical society of America. – 1999. – Vol. 106. – № 5. – P. 2834–2842; 5. Fairbanks G. A physiological correlative of vowel intensity/ G. Fairbanks // Communication Monographs. – N. Y., 1950. – Vol. 17. – № 4. – P. 390–395. 6. Vainio M. Focus in production: Tonal shape, intensity and word order / M. Vainio, J. Jarvikivi // Journal of the acoustical society of America. – 2007. – Vol. 121. – № 2. – P. EL55–EL61.

THE WORD ENERGY REALIZATION IN UKRAINIAN

Oleksandr Ishchenko

The phonetic word implementation in speech relative to its intensity was studied. The experimental results show a character of vowels energy organization in a word. An attempt to model the energy running of phonetic word in Ukrainian was made.

Key words: intensity, word energy running, phonetic word, syllable, vowel.

ФОРМУЛИ ВВІЧЛИВОСТІ З КОМПОНЕНТОМ П'РОШУ ЯК ОСОБЛИВІСТЬ У МОВЛЕННІ ЛЬВОВА

Г. В. Сікора-Литвин

(Київ)

Сконцентровано увагу на релевантних особливостях мовного етикету Львова як невід'ємного компонента лінгвопортрета міста в цілому. Ядром структури мовного етикету Львова вважаємо лексему п'рошу та її похідні з їх функціональним, семантичним і стилістичним розширенням.

Ключові слова: мовний етикет, мовноетикетні формули, соціальні характеристики мовця, комунікативна ситуація, комунікативні сфери побутування.

У парадигмі бачення лінгвопортрета міста іманентною соціолінгвістичною проблемою виступає мовний етикет як часова та просторова категорія, яка є носієм цінної інформації щодо лінгвальних та екстралінгвальних процесів. Мовний етикет визначається загальною культурою спілкування і диференціює вживання традиційних локальних мовних ресурсів щодо комунікативних ситуацій, які відбуваються у певних комунікативних сферах функціонування (КСФ), для яких важливими критеріями відмінності виступають соціальні характеристики самих мовців (соціальний статус, вік,

рівень їхньої освіти й виховання), характер взаємин між комунікантами (ступінь їх знайомства і близькості), а також емоційність ситуації.

Мовний побут міста Львова розвивався в особливих історичних, соціальних і культурних умовах, зокрема – не лише на своєму рідному тлі (наддністрянському говорі південно-західного наріччя української мови), а й в умовах співіснування рідної української мови та державної польської мови. Саме тому мовний етикет Львова абсорбував польські риси, які у його структурі на сьогодні є органічними елементами.

Специфікою львівського мовного етикету беззаперечно можна вважати широке використання лексеми *п'рошу*, яка побутує в мовленні львів'ян як автономно – у формі 1 ос. одн. дієслова *про'сити*, так і виступає компонентом інших етикетних формул, зокрема, в конструкції *п'рошу* + інфінітивна форма (стверджувальна / заперечна) дієслова.

Висока функціональна навантаженість лексеми *п'рошу* та інших формул гречності з компонентом *п'рошу* виявляється в тому, що вони побутують аж у 16 комунікативних ситуаціях:

1) вибачення: (*'дуже*) *переп'рошуюу*, *п'рошу про'бачити* (*'вибачити*,; *п'рошу* (*'*)*виба'чен'а*, *за переп'рошен'ам*; 2) відповідь на подяку: *п'рошу* (*'дуже*); 3) відповідь на називання (оклик): *п'рошу*; 4) дозвіл, спонукання до дії: *п'рошу* (*'дуже*); 5) заборона: *п'рошу* + заперечна частка *не* + інфінітивна форма дієслова; 6) запитання: а) *п'рошу*; б) *переп'рошуюу*; 7) запрошення: *п'рошу*, *п'рошу 'дуже*, *п'росимо 'дуже*, *п'рошу за'ходити*; 8) звертання: а) *п'рошу(е) 'пана(і)*, *'пан(')с(')тва*; б) *п'рошу* + ска'зати; в) *переп'рошуюу*; 9) згода і заперечення, відмова: *так*, *п'рошу* (*'дуже*); *н'і* (*н'е*), *п'рошу* (*'дуже*); *п'рошу 'вибачити*, *але ...*; *переп'рошуюу*, *але ...*; 10) знайомство: *п'рошу по(за-)зна'юмитис'а*; 11) подяка: *п'рошу приї'н'ати по'д'аку*; 12) поздоровлення, привітання: *п'рошу приї'н'ати 'наш'і в'і'тан':а* (*поздо'ровлен'а*, *тратул'ац'ійі*); 13) порада (*п'рошу в'з'ати до у'ваги*) та зауваження (*п'рошу зау'важити*); 14) пропозиція (*п'рошу* + інфінітивна форма дієслова); 15) прохання, розпорядження, вказівка, наказ: *п'рошу* + інфінітивна форма дієслова; зголошення на публічний виступ (просити слова): *п'рошу с'лова*; 16) співчуття: *п'рошу приї'няти сп'ів(ү)чу'т'а*.

П'РОШУ (*п'рошу*, *п'роше* – рідко; п. *proszę*).

• Відповідь на подяку. Подяка: *Д'акууу*// Відповідь: *П'рошуу*//

• Запрошення, спонукання до дії. Тут *п'рошу* як результат усічення повної конструкції *п'рошу* + інфінітивна форма дієслова (див. *П'РОШУ* + інфінітивна форма дієслова): *п'рошу* (*за'ходити*), *п'рошу* (*в'з'ати*) і т.д. Має такі форми побутування: 1) *п'рошу* (*п'рошу*, *п'рошу* і т.д.): *За'ход'те*// *П'рошуу*// *Бе'ри/ п'рошу/ п'рошуу*// 2) *п'рошу 'дуже*: *При'їднуїтес'*// *п'рошу 'дуже*// 3) *п'рошу* в сполученні зі словами *ласкаво*, *уклінно*, *покірно* і т. ін.: *Лас'каво п'рошуу*// *Ми вас че"каїе"м*//

• Згода, дозвіл і заперечення, відмова: *так*, *п'рошу* (*'дуже*); *н'і* (*н'е*), *п'рошу* (*'дуже*).

Питання: *Ви все зро'били*// Відповідь: *Так* (*н'і*, *н'е*)/ *п'рошуу*//

• Відповідь на називання, оклик. Оклик: *Гнат Св'атос'лав*// Відповідь: *П'рошуу*//

• Перепитування при недочуванні. Питання: *'Бац'у/ ко'ли в 'тому 'роц'і 'Паска*// Перепитування: *П'рошуу*//

• Стилїстична диференціація. Експресивно-оцінні значення: 1) здивування: *А тут зу'бачила сву'йї уку'л'ари*// *О п'рошуу*// 2) претензійність до когось, чогось: Дитина: *Шос' ме"не 'вухо" бо"лит'*// Мама: *(О) п'рошуу*// *Йа ка'зала/ шо 'зимно/ ка'зала/ бе"ри 'шапку*//

3) задоволення: *(О) п'рошу// Йак 'гарно по'на'писував//* 4) незадоволення: *(О) п'рошу// Ше" ду'маши'е ни зру'бив//*.

Коментар: КСФ; вікові групи. Паралелі з польською мовою, зіставлення з іншими рівноцінними конструкціями.

П'РОШУ 'ДУЖЕ (*п'рошу 'дуже, п'рошу 'дуже"*, *п'рошу 'дужи*; рідше: *'дуже"* *п'рошу, 'дужи п'рошу, п'росимо 'дуже"*; *п'росимо 'дужи*; п. *proszę bardzo*).

• Відповідь на подяку, як ієрархічно вища форма порівняно з *п'рошу*. Подяка: *'Дякуй за 'пом'іч//* Відповідь: *П'рошу 'дуже//*

• Запрошення. *П'рошу за 'ходити/ П'рошу 'дуже"* (*п'росимо 'дуже – рідше*).

• Згода або дозвіл, спонукання до дії. 1) прохання: *П'рошу пока'зати ме'н'і ту ма'тер'ію//* Відповідь: *П'рошу 'дуже"* 2) *Би'р'іт' т'іс'течка/ п'рошу 'дужи//*.

• Стилистична диференціація. Експресивно-оцінні значення. Часто має різноманітні експресивно-оцінні значення (перегукується з *п'рошу* (див. вище)): 1) здивування: *П'рошу 'дужи// В'ід 'рана 'падай'і сн'іх//* 2) претензійність до когось, чогось: *То ти ше ни зро'била// П'рошу 'дужи/ 'файно' н'іц ни с'кажиш//* 3) задоволення: *П'рошу 'дуже"* *Йак'їй 'добрий 'вийшо'у н'л'ацо'к//* 4) незадоволення: *'Запа н'ідго'р'іла/ п'рошу 'дужи/ йа ка'зала п'іл'ну'вати//*.

Коментар: КСФ; вікові групи. Паралелі з польською мовою, зіставлення з іншими рівноцінними побутуючими конструкціями.

П'РОШУ + інфінітивна форма дієслова.

П'РОШУ + інфінітивна форма дієслова + прислівник.

• Заборона: *п'рошу* + заперечна частка *не* + інфінітивна форма дієслова. *П'рошу не 'рухати мо'їй реч'і// За мо'їей в'ід'сутност'і п'рошу не ви 'ходити з к'ласу//*

• Звертання: *п'рошу* + (здебільшого) ска'зати. *П'рошу ска'зати/ а де зна'ходиц':а 'церква Пит'ра і Пав'ла//*

• Вибачення: *п'рошу про'бачити ('вибачити); п'рошу (')виба'чен'а – ці мовноетикетні формули вживаються рідше, ніж переп'рошуйу. П'рошу про'бачити/ йа 'б'іл'ши ни зава'жайу// П'рошу 'вибачити/ 'але" то не так 'було// Йа зми'ливс'а/ п'рошу 'вибачен'а/ П'рошу виба'чен'а за мо'їй в'ір'иш'і/ йа не" ма'йу си'бе за по'ета//*

• Пропозиція: *п'рошу в'з'ати, п'рошу не всти'датис'а. Ну то п'рошу со'б'і в'з'ати/ йа да'руйу// П'рошу не всти'датис'а/ тут вс'і счу'її//*

• Прохання, розпорядження, вказівка, наказ: 1) *п'рошу* + інфінітивна форма дієслова – *п'рошу при'нести ('виконати, допомог'ти, пока'зати тощо): П'рошу с'ї'дати/ 'можу/ йа вам 'кави з'робйу/ н'е, ни т'реба// А ну п'рошу 'вийти з к'ласу//* 2) *п'рошу* + інфінітивна форма дієслова + прислівник: *п'рошу 'бути 'тихше, п'рошу поси'д'іти 'чемно. Ли'шайу вас на п'ят' хви'лин/ і п'рошу ми'н'і 'бути 'тихо//* За обставин, коли мовець зголошується на публічний виступ (просити слова): *п'рошу с'лова. А ти'пер йа п'рошу с'лова//*

• Знайомство: *п'рошу по(за-)зна'йомитис'а. П'рошу позна'йомитис'а/ то мо'їа 'ц'оц'а 'Ол'а// П'рошу зазна'йомитис'а з му'йейу 'тето'йу/ ву'на йе 'ваша б'лижн'а су'с'ітка/ ка'ж'іт/ шо" ми'не з'найе"ме" в'і'д'авна//*

• Подяка: *п'рошу приї'н'ати по'д'аку (в'д'ачн'іст')*. Тут *п'рошу* може вживатися як у 1 ос. одн., так і в 1 ос. множ.: *п'рошу, п'росимо. П'рошу приї'н'ати ск'ромну по'д'аку в'д'нашо'го' ко'лек'тиву// П'росимо приї'н'ати 'нашу гли'боку в'д'ачн'іст'//*

• Поздоровлення, привітання: *п'рошу приї'н'ати в'і'тан':а (поздо'ровлен'а, гратул'ац'ії)*. Тут *п'рошу* може вживатися як у 1 ос. одн., так і в 1 ос. множ.: *п'рошу, п'росимо. П'рошу приї'н'ати мо'ї'ї сер'дечн'і поздо'ровлен'а// П'росимо приї'н'ати в'і'тан':а в'д' в'с'ого колек'тиву ф'ілоло'г'ічного факул'тету/ виклада'ч'і'ї, асп'і'рант'і'ї, сту'дент'і'ї// Ко'хана іме'нин:ице/ п'рошу приї'н'ати гратул'ац'ії в'д' с'вого' ста'рого' вуйка Васи'л'а/ м'ногайа і б'лагайа л'і'та//* Спорадично вживається також без *п'рошу*: *приї'м'іт' в'і'тан':а (поздо'ровлен'а, гратул'ац'ії)*.

• Порада: *п'рошу в'з'ати до у'ваги*. Зауваження: *п'рошу зау'важити*. *П'рошу в'з'ати до у'ваги/ шо ц'ї'ї су'к'ен'ц'і вже ба'гато л'і'т/ а во'на не" виїшла з 'моди// П'рошу зау'важити/ йа'ку кол'о'рову 'гаму д'іб'рав ху'дожник//*

• Співчуття: *п'рошу приї'няти сп'ів(у)чу'т'а. П'рошу приї'няти сп'і'чу'т'а в'д' ро'дини Приго'д'і'ї//*

К о м е н т а р: КСФ; вікові групи. Паралелі з польською мовою, зіставлення з іншими рівноцінними побутуючими конструкціями.

П'РОШУ ПАНА ('ПАНИ) (п'рошу 'пана(і), п'роше 'пана(і), п'роше 'пане(і); п. proszę pani(a)).

• Звертання: *П'рошу 'пана/ зупи'н'іт' на Погу'л'ан'ц'і'ї// П'рошу 'пан'і/ ку'пуїти сир/ 'майу 'файній сир/ с'віжій//*

• Стилiстична диференціяція. Експресивно-оцінні значення. Гумор, іронія: *Ви/ п'рошу 'пан'і/ с'о'годн'і 'буде"ти с'н'ідати/ чи н'е//*

К о м е н т а р: КСФ; вікові групи. Паралелі з польською мовою, зіставлення з іншими рівноцінними побутуючими конструкціями.

ПЕРЕП'РОШУЮ ((не"ре"п'рошуйу, пирип'рошуйу, пирп'рошуйу (від переп'рошувати), не"ре"про'шайу – рідко; п. przepraszam)).

• Вибачення: *Пе"ре"п'рошуйу/ шчо з'мусила че'кати// (Йа) пирип'рошуйу за за'н'ізне"на//*

• Звертання (типовим є звертання, що починається з вибачення): *Пе"ре"п'рошуйу/ вас можна// (Йа) пирип'рошуйу/ а с'к'іл'к'и куш'туйі тої с'ведир//*

• Запитання (типовим є запитання, що починається з вибачення): *Йа пирип'рошуйу/ а с'к'іл'к'и зу'пинок до Лича'к'івс'ко'го' цвинта'р'а//*

К о м е н т а р: КСФ; вікові групи. Паралелі з польською мовою, зіставлення з іншими рівноцінними побутуючими конструкціями.

ЗА ПЕРЕП'РОШЕННЯМ (за не"ре"п'роше"н'ам, за пирип'рошин'ам, за пирп'рошин'ам, за не"ре"про'шен'ам).

• Вибачення. Відбувся перехід від уживання в такій комунікативній ситуації мовного етикету, як вибачення, до побутування лише як етикетної конструкції, вживаної зі стилістичним навантаженням.

• Стилiстична диференціяція. Експресивно-оцінні значення: 1) сарказм: *Йа/ за не"ре"п'роше"н'ам/ то вс'о в 'нос'і 'майу// Мо'йа ди'тина йе осо'бис'т'іст'/ йа/ за*

не"ре"н'роше"н'ам/ не" 'буду плазу'вати 'пере"т 'к'емос'// 2) претензія: За переп'рошин'ам/ йа жи'ву в 'центр'і/ чо'го йа 'майу да'вати Христ'у в д'руг'ій са'док// 3) інтимність, делікатність ситуації: П'рошу ска'зати/ де тут зна'ходиц':а/ за не"ре"н'роше"н'ам/ ж'і'ночий туа'л'ет//

К о м е н т а р: КСФ; вікові групи, гендерні характеристики. Паралелі з польською мовою, зіставлення з іншими рівноцінними побутуючими конструкціями.

П'РОШУ-ПЕРЕП'РОШУЮ (п'рошу-не"ре"н'рошуйу, п'рошу-пирип'рошуйу).

Жваве функціонування у соціумі Львова мовноетикетних формул із компонентом *п'рошу* зумовило творення способом словоскладання юкстапозита *п'рошу-переп'рошую* з жартівливим, іронічним семантичним компонентом – номінацію ввічливої людини, яка активно послуговується формулами гречності: *Шо, ти ни з'найіш При'годуву 'Тун'у/ та то та'ка п'рошу-не"ре"н'рошуйу// А ко'ли то 'майі приї'ти та 'ваша 'пан'і п'рошу-пирип'рошуйу//*

К о м е н т а р: КСФ; вікові групи; гендерні характеристики.

Висновки. Досліджувана група етикетних формул є найяскравішим складником структури мовного етикету львів'ян, оскільки її вживання характеризується високою частотністю, багатством використання в різних комунікативних ситуаціях та комунікативних сферах, а також розмаїттям стилістичних відтінків. Представлені моделі ввічливого спілкування мають високі статусні характеристики в мовному просторі Львова та його довкілля і визначаються мовцями різних соціальних прошарків як “зразкові”, “правильні”, “культурні”, “нормативні”. Мовноетикетні формули з компонентом *п'рошу* в мовній свідомості львів'ян ієрархічно стоять на порядок вище від інших формул ввічливості. Це пояснюємо тим, що ними послуговується старша вікова група львів'ян, зокрема – інтелігенція, мовноетикетні формули якої мають статус еталонних.

ETIQUETTE FORMULAS WITH THE COMPONENT П'РОШУ AS A SPEECH PECULIARITY IN LVIV

Halyna Sikora-Lytvyn

*On relevant peculiarities of Lviv speech etiquette as an integral part of the city's linguistic “portrait” in general. The lexeme *п'рошу* and its derivatives, rich in functional, semantic and stylistic peculiarities, are considered to be the core of the structure of Lviv speech etiquette.*

Key words: speech etiquette, speech etiquette formulas, speaker's social characteristics, communicative situation, communicative spheres of use.

РУКОПИСНІ ВАРІАНТИ РАНИХ ПОВІСТЕЙ
ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ДІАЛЕКТНОЇ ОСНОВИ
МОВИ ТВОРІВ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

Є. М. Пилипенко

(Умань)

Ідеться про необхідність ґрунтовного вивчення мовної особистості І. Нечуя-Левицького на підставі вивчення діалектної основи мови його творів. Підґрунтям для цієї роботи стало скрупульозне опрацювання рукописних варіантів текстів письменника.

Ключові слова: літературна мова, діалект, середньонаддніпрянський говір, мовна особистість, рукопис, першодрук.

Актуальною в сучасному мовознавстві є проблема ґрунтовного дослідження ідіолектів митців слова, що стояли біля витоків формування сучасної української літературної мови. Авторитет письменників, громадських діячів другої половини ХІХ–початку ХХ століть, серед яких постать І. Нечуя-Левицького, зумовив вироблення на основі їхніх творів літературної мови, що поступово стає загальнонаціональною. Ґрунтовне дослідження ідіолекту митця слова неможливе без з'ясування діалектної основи його мовотворчості, звернення до діалектного оточення, у якому формувалася мовна особистість письменника.

Увага до чинників формування мовної особистості породжує проблему відбору текстів для найповнішого лінгвістичного аналізу. В. Сімович, опрацьовуючи видання творів Кобзаря, робить висновок про те, що вивчати мову письменника варто не з передруків, а з рукописів чи текстів, максимально наближених до них [6: 328–330]. М. Сиваченко, працюючи над проблемою встановлення канонічного тексту, приходить до висновку, що при роботі з творами доцільно звіряти їх із першоджерелами, що “дасть можливість очистити текст від усього випадкового” [5: 144]. Така перевірка особливо важлива для з'ясування діалектного оточення, у якому формувався мовний світ митця слова [5: 145]. Думку про звернення до рукописних текстів як головного об'єкта лінгвістичного аналізу обстоює і П. Гриценко, який вважає, що варіант написаного автором тексту є найбільш “надійною вихідною інформаційною базою для вивчення ідіолекту” [2: 17].

На різнобій між рукописними варіантами повістей та подальшими друками вказують і дослідники спадщини І. Нечуя-Левицького. Причина виникнення таких неточностей – у неузгодженості тогочасної абетки, існуванні різних підходів до правопису в Львові та Києві, де видавалися перші твори І. Нечуя-Левицького, а також відсутності єдиної кодифікованої системи літературної мови. Особливо це помітно у виданнях раних творів митця слова, які, на нашу думку, і мають стати відправною точкою дослідження діалектної основи мови його творів. М. Мандрика, аналізуючи історію написання повісті “Хмари”, зауважує, що видавці внесли чимало змін у мову авторського рукопису, послуговуючись нормами правопису, характерного для тогочасної Галичини [НЕЧУЙ, Т. 2: 379–381]. Ф. Скляр, працюючи над десяти томним виданням творів І. Нечуя-Левицького (Київ, 1966), зазначає, що редакція журналу “Зоря” до 1888 року правила мову текстів, надісланих із Наддніпрянщини, за встановленими в Галичині правописними і

стилістичними нормами. На це звертав увагу й сам І. Нечуй-Левицький [НЕЧУЙ, Т. 4: 393]).

Зазнав значної редакторської правки і текст ще одного раннього рукопису письменника – повісті “Причепи”. Редактором оригіналу виступив П. Куліш. Він піддав “Причепу” пильному редакційному опрацюванню, не тільки змінивши правопис, а й переписавши окремі речення і навіть цілі абзаци, вніс виправлення у мовну тканину, що відобразилося у першодруці твору [1: 7]. Такі виправлення, за нашими спостереженнями, важливо враховувати при визначенні співвідношення ідіолекту І. Нечуя-Левицького з мовним оточенням письменника ще з дитячих років, а саме з середньонаддніпрянським діалектним типом. Прикладом редакторської правки із втратою діалектних явищ є зміна в рукописі “Причепи” кінцевого

-а в іменниках другої відміни (*ліса, світа, сира, престола*), які вживав І. Нечуй-Левицький, на -у. Тоді як змішування закінчень -а та -у в родовому відмінку іменників чоловічого роду властиве говіркам середньої Черкащини [4: 47]. Заміна форми *білшому* на *більшому*, яку зробив П. Куліш, суперечить поширеному на Середній Наддніпрянщині явищу функціонування альвеолярного варіанта приголосного [л] [3: 169–171]. Тип трансформації опозиції /л/: /л'/ з появою [л'] географічно охоплює й батьківщину письменника, селище Стеблів, будучи характерною і для нинішніх носіїв стеблівської говірки. І. Нечуй-Левицький був знайомий з цим мовним явищем, що й відобразилося в його ранніх рукописах. Як і реалізація праслов'янського *s в окремих випадках шиплячим [ш] (*шкло*, після кулішевої правки – *скло*). Натомість поява [ш] перед репрезентантом давнього *k – властивий середньонаддніпрянським ареалам відповідник праслов'янського *s [3: 208].

Зафіксовано, хоча й не послідовно, у перших рукописах І. Нечуя-Левицького вживання літери *ф*, що підтверджує функціонування в ідіолекті письменника звука [ф] паралельно з характерними для середньонаддніпрянського діалектного типу звукосполюками [хв], [хв']. Вживання І. Нечуєм-Левицьким літери *ф* розійшлося з мовною практикою П. Куліша, який послідовно виправляє вживані письменником літери *ф* у словах на звукосполюки [хв]. У межах говірок Середньої Наддніпрянщини давній *f дійсно переважно витіснився звуком [х] та звукосполюками [хв], [хв'] [3: 206]. Водночас зауважимо, що вживання звука [ф] у багатьох ареалах середньонаддніпрянської діалектної спільноти, у тому числі й на Корсунщині, не виключає можливості засвоєння І. Нечуєм-Левицьким приголосного [ф] саме з просторічного, а не церковно-освітнього середовища [АУМ, 1, к. 97, 99, 101].

Отже, ґрунтовне дослідження ідіолекту І. Нечуя-Левицького неможливе без з'ясування діалектної основи його мовотворчості. Вивчення мови прозових творів І. Нечуя-Левицького спонукає залучення до джерельної бази дослідження, поряд із друкованими, рукописних варіантів творчого доробку письменника.

1. *Возняк М.* Куліш як редактор “Причепи” Левицького // *Записки НТШ*. – Л., 1928. – Т. 148. – С. 1–54; 2. *Гриценко П.* Ідіолект і текст / *Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка*: Зб. наук. пр. – К., 2007. – С. 16–43; 3. *Мартинова Г. І.* Середньонаддніпрянський діалект. Фонологія і фонетика: Монографія. – Черкаси, 2003; 4. *Могила А. П.* Словозміна в говірках середньої Черкащини // *Середньонаддніпрянські говори*: Зб. ст. – К., 1960. – С. 44–64; 5. *Сиваченко М. Є.* Літературознавство та фольклористичні розвідки. – К., 1974;

6. Сімович В. Праці: У 2 т. / [упоряд. і передм. Л. О. Ткач] – Чернівці, 2005. – Т. 1: Мовознавство. Українська мова і правопис. Культура мови. Мова українських письменників. Історія мовознавства. Персоналії. Рецензії.

АУМ – Атлас української мови: В 3 т. – К., 1984. – Т. 1.: Полісся. Середня Наддніпрянина і суміжні землі; НЕЧУЙ — Нечуй-Левицький І. С. Зібр. тв.: У 10 т. / Упоряд. та примітки М. Л. Гончарука; Ред. кол.: Н. Є. Крутікова (голова) та ін. – К., 1965; ПР – Фонд 11/22: Нечуй-Левицький І. С. Причепа. Повість. – К., 1868.

MANUSCRIPTS OF EARLY NARRATIVES AS A SOURCE FOR INVESTIGATION OF THE DIALECTAL BASIS OF NETCHUY-LEVYTSKYI'S PROSE

Yeuhen Pylypenko

The need of in-depth investigation of Netchuy-Levytskyi's linguistic personality through the clarification of dialectal basis of its development is stressed in the article. Thorough handling of written variants of the early author's texts is considered to be the source for such an investigation.

Key words: literary language, dialect, Middle-Dnipro patois, linguistic personality, manuscript, first printed text.

ДИНАМІЧНІ ПРОЦЕСИ В БОТАНІЧНІЙ ЛЕКСИЦІ ЧОРНОБИЛЬСЬКИХ ГОВІРОК

М. М. Ткачук
(Київ)

Проаналізовано динамічні процеси в назвах культивованих рослин в говірках Чорнобильської зони. Визначено основні напрямки та причини таких змін.

Ключові слова: ботанічна лексика, лексико-семантична група (далі – ЛСГ), динамічні процеси, семантична деривація, номінативна атракція.

Динамічні зміни в чорнобильських говірках зумовлені не лише сучасними умовами функціонування, вони відбувались і до переселення мешканців.

Серед позамовних чинників змін у флорономіації чорнобильських говірок – втрата народних знань про рослини, використовуваних у традиційній народній медицині та лікувальній магії; поява нових реалій у сфері сільського господарювання, що сприяє входженню до говірок нових лексем чи розширенню значень уже існуючих номенів. Серед власне мовних чинників – вплив сусідніх говірок чи літературного стандарту.

Мікродинамічні процеси в системі флорономіації чорнобильських говірок відбуваються у різних лексико-семантичних групах. Мета цього дослідження –

проаналізувати основні напрямки лексико-семантичних змін у ЛСГ ‘назви культивованих рослин’, вияв динамічних елементів у межах цієї ЛСГ.

У другій половині ХХ ст. відбулися активні зміни в складі флорономенів чорнобильських говірок, зокрема в аналізованій ЛСГ. Насамперед це зумовлено екстралінгвістичними факторами й пов’язано з активним розвитком сільського господарства, виведенням нових сортів і видів сільськогосподарських рослин, поширенням рослин, які раніше не культивувалися на території північної Київщини.

Так, у сучасних чорнобильських говірках від діалектоносіїв різних вікових категорій зафіксовано назви помідора звичайного, *Lycopersicon esculentum* L.: *пом'ї'дор* (Мш., (В., Ст. Ш., Лб., Ст., Мш., З. П., Дб., Ржд., Бн., Зм., Тер., Рд., Т. Л., Лел., Пр., Ссл., Б. С., Кп.), *бакла'жан* (Оп., Бр., Бч., Зм., Ссл., Ст. Ш., Мш., Бн., З. П., Ржд.), *накла'жани* (Ст.). Номен утворені від двох основ: 1) *баклажан* < тур. *patlican* < перс. *bādinžān*, ар. *bādinžān* [3, I: 120]; 2) *помідор* < іт. *pomodoro* (< *pomo d'oro*) [3, IV: 509]. Лексема *пом'ї'дор* ‘помідор звичайний’ увійшла в чорнобильські говірки пізніше – у повоєнний період. У більшості говірок відзначено, що лексема *бакла'жан* ‘помідор звичайний’ превалює в мові старшого покоління, пор. зауваження інформанта: *пом'ї'дори* / *л'уди ста'р'ї ка'л'їс' ка'зал'ї бокла'жан* // (Ст. Ш.). Зафіксовано протиставлення лексем за диференційною ознакою “розмір”: ‘маленькі за розміром помідори’ – *пом'ї'дори*; ‘великі помідори’ – *накла'жани* (Ст.). Відзначено й інше значення номена *бакла'жан* – ‘баклажан, *Solanum melongena* L.’ (В., Рз., Тер.), що ввійшло до говірки під впливом літературної мови. Оскільки цю теплолюбну овочеву культуру не вирощували на Середньому Поліссі, тому в давнину була відсутня її назва. Лексеми на позначення баклажана, *Solanum melongena* L., увійшли до чорнобильських говірок у 2-й половині ХХ ст.: ‘*син'їє* (Рз.), ‘*с'ін'їє* (Ссл.), ‘*синин'к'їє* (Рз.), ‘*сине"н'к'їє* (Тер.), *пом'ї"дори* (Рз.), ‘*син'їє пом'ї"дори* (Рз.). Поява лексем *пом'ї"дори*, ‘*син'їє пом'ї"дори* ‘баклажан’ відбулася на ґрунті номінативної атракції (також див.: [2: 126–128]): тривале функціонування назв *бакла'жан* і *пом'ї'дор* у значенні ‘помідор’ спричинило зближення самих реалій у свідомості мовців, унаслідок чого виникли підстави для розширення номінативного поля лексеми *пом'ї'дор* і появи її значення ‘баклажан’.

Зміни відбулися і в парадигмі гіперо-гіпонімічних відношень у системі флорономіації чорнобильських говірок. Спорадично зафіксовано описові позначення різновидів жита, ячменю й проса: ‘сорт жита’ – ‘*ж'їто коло'сок двохран'ков'ї* (З. П.), ‘*ж'їто йа'кес' шо 'доўг'ї коло'сок* (З. П.); ‘сорт ячменю’ – ‘*шест'їрад'кови* (З. П.), ‘*двохран'кови* (З. П.); ‘сорт проса’ ‘*п'росо дак ва'но не п'росо а кі"йа'хи* / *та'к'їє с'тебла у том п'рос'ї* (Бч.). Діалектоносії зазначають, що лексеми на позначення сортів жита і ячменю ввійшли до говірки нещодавно. У більшості говірок і досі функціонують лише родові назви злакових. Однакова мотиваційна ознака цих назв (‘особливості морфологічної будови рослини’) зумовила спільність засобів їх номінації.

У говірці с. Іллінці засвідчено відсутність форми *сон* < ‘*сон'ах* < ‘*сон'ашник* [2: 122], що функціонує в більшості поліських говірок [1, I: к. 115] і зафіксовано паралельні форми ‘*сон'ашн'їк* / *колос'н'їшн'ак* / *колосн'ї'к'ї* ‘тс.’ (також див.: [5: 101]), а також протиставлення ‘*сон'ашн'їк* ‘соняшник звичайний, *Helianthus annuus* L.’ і *колосн'ї'к'ї* ‘кошик соняшника’, ‘насіння соняшника’. Етимологія і мотивація номена є затемненою: лексема є або результатом видозміни слова *колесо* (мотив номінації – за формою суцвіття рослини), або є похідною від *колос* (за подібністю насінної поверхні кошика соняшника до

“колосникових граток” [3, II: 521]). Припускаємо, що первинним у говірці с. Іллінці було саме таке значення. Інші значення лексеми *колос'н'ік* утворені шляхом семантичної деривації (також див.: [4: 62–66]), а саме зафіксовано кілька різнонаправлених метонімічних змін значення слова: а) ‘кошик соняшника’ → ‘соняшник звичайний, *Helianthus annuus* L.’; б) ‘кошик соняшника’ → ‘насіння соняшника’. Хронологічну межу таких змін не встановлено.

Мікродинамічні процеси в діалектній фітономінації можуть бути пов’язані із засвоєнням говіркою загальновідомої назви рослини. Зокрема, у говірці с. Зелена Поляна виявлено опозицію *кийа'хи*, *ки'йа'хи* ‘кукурудза (загальна назва), *Zea mays* L.’ і *куку'руза* ‘сорт кукурудзи’; *кийа'хи*, *ки'йа'хи* ‘сорт кукурудзи’ і *куку'руза* ‘сорт кукурудзи’ (З. П.). Інф.: *куку'руза с'тала називає то 'пожеї' вівели / і називає во'на куку'руза / созда'ли та'к'і'ї сорт шо зер'но та'ке плес'кате // а кийа'хи це д'руг'і'ї сорт //* (З. П.). За свідченням діалектоносіїв, не характерна для чорнобильського ареалу лексема *куку'руза* увійшла до системи говірки в другій половині ХХ ст. за рахунок семантично трансформованою, збільшивши свій семантичний обсяг за рахунок звуження семантики лексеми *кийа'хи*, яка раніше вживалася лише в загальному родовому значенні, та появи її видового значення.

Отже, динамічні зміни в фітономінації чорнобильських говірок викликані: 1) номінативною атракцією; 2) реалізацією спільних мотивів номінації за допомогою тих самих номінативних засобів, що зумовлює полісемічність багатьох флоронімів; 3) потребою диференціації нових реалій і пошуком номінативних засобів їх розрізнення.

1. Атлас української мови: У 3 т. – К., 1984. – Т. 1: Полісся, Наддніпрянщина і суміжні землі;
2. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики. – К., 1990;
3. Етимологічний словник української мови: У 7 т. – К., 1982–2006. – Т. 1–5;
4. Журавлев А. Ф. Технические возможности русского языка в области предметной номинации // Способы номинации в современном русском языке. – М., 1982. – С. 45–109;
5. Лисенко П. Словник поліських говорів. – К., 1974.

Бн. – Бенівка; Бр. – Буряківка; Бч. – Бички; Зм. – Зимовище; Іл. – Іллінці; Кп. – Куповате; Кр. Г. – Крива Гора; Лел. – Лелів; Мш. – Машеве; Оп. – Опачичі; Пр. – Паришів; Рд. – Рудьки; Ржд. – Роз’їджде; Рз. – Розсоха; Ссл. – Старосілля, Ст. Ш. – Старі Шепеличі, Т. Л. – Товстий Ліс, Ус. – Усів, Чорнобильський р-н; В. – Варовичі, Дб. – Діброва, З. П. – Зелена Поляна; Лб. – Луб’янка; Пл. – Поліське; Ст. – Стебли; Тар. – Тараси; Тер. – Терехи; Поліський р-н, Київська обл.; Б. С. – Біла Сорока, Гомельська обл., Білорусь.

DYNAMICAL PROCESSES IN THE BOTANICAL LEXICON OF CHORNOBYL DIALECTS

Maryna Tkachuk

The article is dedicated to the analysis of dynamical processes in the names of the cultured plants in Chornobyl dialects. Basic directions and causes of these modifications have been defined.

Key words: botanical lexicon, lexico-semantic group, dynamical processes, semantic derivation, nominative attraction.

ВЕРБАЛЬНА РЕАЛІЗАЦІЯ НОРМ НАРОДНОЇ ЕТИКИ В ГОВІРКАХ СЕРЕДНЬОГО ПОЛІССЯ

Н. М. Біленька

(Житомир)

Проаналізовано вербальні форми вираження норм народної етики в говірках Середнього Полісся. Розкрито поняття народної етики.

Ключові слова: народна етика, поведінка, традиційна культура.

Народна етика є системою правил та норм поведінки людини в усіх сферах її життя: у побуті, колективі, різних святкових обрядах та повсякденних життєвих ситуаціях. Усе, що оточувало людину, мало для неї величезне значення, а надто те, що стосувалося сімейно-родинної обрядовості. Кожна ситуація, у яку потрапляла людина, вимагала порад, настанов, життєвого досвіду. Поступово формувалася система усталених словесних формул і традиційних моделей людської поведінки, яка зміцнювалася й відшліфовувалась упродовж віків. Тому в ній відбиті світогляд та ідеологія, досвід і знання, сімейний та общинний уклад минувшини.

Оскільки поведінка людини розглядається, з одного боку, як типізована, а з другого, – як варіативна, то стереотипність мовної поведінки людей не варто сприймати ні як застиглість, сталість етномовного “поведінкового кодексу” (як і будь-яке мовне явище, він характеризується динамікою, розвитком), ні як пристосування індивідуального до загальноприйнятого (носіями мови можуть створюватися okazіоналізми). Говорячи про стереотипність, варто зауважити, що остання більшою мірою стосується системи висловів мовного етикету на певному історичному етапі.

Свідчення середньонаддніпрянських говірок ілюструє деякі з названих типів формул народної етики, зокрема заборони: *н'є 'можна 'йес'т'і 'бат'ковоюу 'ложкоюу* (н.п. 1–11, 16–20, 25, 28, 30); *н'є 'можна п'є'р'еч'іт' 'бат'кув'і* (н.п. 1–30); *н'є 'можна сто'йат' на пу'роз'є* (н.п. 1, 7, 10–18); *н'є 'можна спат', ко'л'і у 'хат'є пу'коін'ік* (н.п. 1–30); *н'є 'можна от'казоват' ба'р'еманої* (н.п. 1–30); *н'є 'можна здо'ровац:а на 'похурон'є* (н.п. 1–14, 16, 18–24); побажання: *даї то'б'і Бог здо'ров'я* (н.п. 1–28); *шоб ти бу'ла здо'рова і ба'гата* (н.п. 29); *хаї ти'бе д'єу'чата 'л'убл'ат* (н.п. 8); рекомендації: *шоб 'н'еч'іс'т' н'є 'л'езла, поси'пайут 'хату в'ід'у'ком* (н.п. 1, 8, 27) та ін.

Мовна поведінка українця значною мірою залежить від регіональної специфіки: кожен мовець виростає в умовах певних говірок (територіальних чи соціальних). А тому регіональне мовне середовище завжди коригує етикет людини. Вибір моделі поведінки в певних життєвих обставинах є реалізацією одного з наборів опозицій *доречно : недоречно, рекомендовано : заборонено, корисно : шкідливо, чоловік : жінка, свій : чужий* та інших, що репрезентують головну опозицію *позитивне : негативне* щодо впливу на колектив або людину, яка характеризує план змісту будь-якого культурного явища. Етикетні норми (система рекомендацій і заборон – табу) часто усвідомлюються як магічні дії, спрямовані на убезпечення від негативного впливу злих сил, зуроків та стимулювання благ – здоров'я, щастя, добробуту тощо.

Важливу роль у формуванні й дотриманні норм поведінки відіграє звичаєве право. Зокрема, сільські громади коригували й регламентували суспільну, громадську, побутову,

а також мовну поведінку своїх членів [1: 110], що корелюється зі стереотипом укладу всього життя українця, зокрема поліщука. Одним із таких стереотипів є сім'я, якій притаманні поведінкові ознаки, що виявляються у стосунках між членами родини, у повсякденній поведінці.

Релікти давньої виробничої єдності громад виразно простежуються у традиційних звичаях колективної взаємодопомоги селян при виконанні невідкладних і трудомістких робіт. Це насамперед поширений звичай толоки, який на Поліссі називається *'толока* (н.п.27–30), *гуртоуш 'ч'іна* (н.п.16). Характерними ознаками традиційної толоки було те, що вона відбувалася на добровільних засадах і без оплати за виконану роботу – *за мого 'р'іч*, тобто традиційно господарі, що діставали допомогу, годували толочан. Зафіксовано випадки толоки, яка передбачала спеціальні колективні заходи магічно-охоронного призначення: у разі мору людей у селі жінки за одну ніч мали виткати жертвне полотно – громадського рушника (*за 'в'еску*).

У процесі вікового досвіду життєдіяльності сільської громади виробилося багато етичних і правових звичаєвих норм поведінки. В особистих вчинках, громадському спілкуванні кожна людина повинна була пам'ятати про Бога. Якщо заставляли людину за роботою, особливо під час виконання польових робіт, то побажання виражалися за допомогою словесних формул: *'Боже помо 'ж'і* (н.п.1–30), *ро 'ди 'Боже на 'каждого 'дол'у* (н.п. 1); *хаї і вам Бог пома 'гаїє*, *'д'акуват 'Богу за допо 'могу* (н.п. 10). Істина без *'Бога ни до по 'рога* (н.п.1) не піддавалася сумніву.

Загальноетичні норми поваги визначали порядок взаємного вітання. При зустрічі у будь-яку пору доби люди віталися за допомогою словесних формул: *'добр'ії 'ранок*, *'добр'ії ден'*, *'добр'ії 'вечур*, *зд 'растут'і*. Традиційні фрази-відповіді *'добре зду 'ров'іа*, *дай 'Боже зду 'ров'іа* (н.п.1–30). Не привітатись або не відповісти на привітання вважається відвертим виявом зневаги до людини. Це не тільки проста умовність, а й вияв власної доброзичливості в момент зустрічі з людиною [3: 66]. Окрему систему становлять вітання під час перебування в певних місцях – на кладовищі, в церкві, у хаті, де є покійник: *'буд 'те здо 'ров'і*, *з 'вами здо 'ровими* (н.п. 10,19), *с 'лава 'Богу*, *на 'в'іки с 'лава*, *с 'лава І'су* (н.п. 1).

Виявом ввічливості та власної гідності вважалося вміння просити пробачення: *прус 'т'і ме 'н'і*, *'може йа 'ч'імос о 'б'їдила*, *на 'гане ска 'зала* (н.п. 10). Отримати прощення від людини або цілої громади було надзвичайно важливим, навіть після смерті. У поліській поховальній традиції відомий ритуал прощення живими померлих, який у загальних рисах відбувається так: хтось із родини померлого або священник просить пробачення від імені покійника в усіх присутніх. Ритуал відбувається у формі діалогу, що передбачає використання усталених словесних формул:

- *Прус 'т'ім*, *'л'уди 'добр'і*, *'мого* (ім'я померлого чи назва за родинними ознаками) .
- *Бог про 'ст'ім*.
- *Д'ругий раз*.
- *Бог прос 'т'ім*.
- *Т'рет'ій раз*.
- *Бог прос 'т'ім* (н.п.9)

Подібний ритуал побутує на Поліссі у випадку передчуття людиною своєї смерті [2: 173–174]. Цей ритуал також відбувається у формі діалогу помираючого з родиною та близькими людьми, у якому він звертається до присутніх:

- *Прос 't'it m'i'n'e, 'може йа ко 'го о 'б'їдив.*
- *Бог прос 't'it i ти прос 't'i нас.*
- *Бог прос 't'it* (н.п. 20).

Мовноетикетні одиниці завжди були елементом доброї словесної магії українців. Посередництвом позитивно забарвлених формул звертань кодувався дружній, товариський тип симетричних взаємин між комунікантами, виявлялося шанобливе ставлення до особистості. Однак у структурі мовного етикету на периферії перебуває прокльон. Прокльони не можна вважати загальномовним явищем, оскільки їх функціонування має ситуативну зумовленість. Подати перелік ситуацій, які є передумовою появи прокльонів, практично неможливо. Але за будь-яких умов вони спричинені асиметричністю поведінки мовців, неоднаковістю їхнього світосприйняття, оцінки певних подій і вчинків. Незалежно від виду пресупозитивної зумовленості, прокляття завжди програмують руйнівні процеси, передбачають панування зла: *хаї 'хата зго 'рит, хаї 'д'ет'ї поум'ї 'райут* (н.п. 6).

Компоненти поведінки в родині та побуті є засобами вираження плану змісту, реальним втіленням міфологічних уявлень, що в культурній традиції досліджуваних сіл виявляють значну єдність з іншими культурно-діалектними зонами. Будь-які дії виконавців обряду спрямовані на програмування добробуту, щастя, здоров'я, убезпечення себе від злих сил.

Особливість номінації говірок Середнього Полісся виявляється в тому, що функціонує вона переважно для позначення родинних стосунків, а також поза ними, набуваючи іноді додаткових значень.

1. *Богдан С.* Прокльон як елемент мовної поведінки волинян і поліщуків: структурно-семантичний аспект // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир, 2001. – Вип. 6. – С. 110–117; 2. *Конобродська В.* Мовні засоби градації вираження понять в обрядовому тексті // *Język ukraiński: współczesność – historia.* Українська мова: сучасність – історія / Redakcja Feliks Czyżewski, Paweł Hrycenko. – Lublin, 2003. – Т. 4. – С. 171–182; 3. *Пащикова Г.* Етнокультурні зв'язки українців та білорусів Полісся (на матеріалах весільної обрядовості) – К., 1978.

- Вист. Овр. – Виступовичі Овруцького р-ну;
- Левк. Овр. – Левковичі Овруцького р-ну;
- Журб. Овр. – Журба Овруцького р-ну;
- Руд. Овр. – Рудня Овруцького р-ну;
- Гош. Овр. – Гошів Овруцького р-ну;
- Степ. Овр. – Степки Овруцького р-ну;
- Малах. Овр. – Малахівка Овруцького р-ну;
- Стар. Пер. Овр. – Старий Переїзд Овруцького р-ну;
- Гряз. Овр. – Грязиве Овруцького р-ну;
- Возл. Овр. – Возлякове Овруцького р-ну;
- Черев. Овр. – Черевки Овруцького р-ну;
- Лич. Овр. – Личмани Овруцького р-ну;
- Сид. Овр. – Сидори Овруцького р-ну;
- Колес. Овр. – Колесники Овруцького р-ну;

Сосн. Овр. – Соснівка Овруцького р-ну;
 Старе Шар. Народ. – Старе Шарне Народицького р-ну;
 Нове Шар. Народ. – Нове Шарне Народицького р-ну;
 Ган. Народ. – Ганнівка Народицького р-ну;
 Розсох. Народ. – Розсохівське Народицького р-ну;
 Нозд. Народ. – Ноздрище Народицького р-ну;
 Христ. Народ. – Христинівка Народицького р-ну;
 Базар Народ. – Базар Народицького р-ну;
 Лоз. Народ. – Лозниця Народицького р-ну;
 Нор. Народ. – Норинці Народицького р-ну;
 Руд.-Рад. Олев. – Рудня-Радовельська Олевського р-ну;
 Дібр. Олев. – Діброва Олевського р-ну;
 Обіх. Корост. – Обіходи Коростенського р-ну;
 Руд.-Жерев. Лугин. – Рудня-Жеревці Лугинського р-ну;
 Мощ. Лугин. – Мощаниця Лугинського р-ну;
 Лип. Лугин. – Липники Лугинського р-ну.

THE VERBAL REALIZATION OF FOLK ETHICS NORM IN THE MIDDLE POLISSYA DIALECTS

Natalia Bilenka

It has been analysed the verbal forms of the people's ethic norms realization in the dialects of the middle Polissia. The notions of people's ethics and speech etiquette have been also revealed.

Key words: people's ethics, behaviour, traditional culture.

НОМЕНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ “ЯМА” В ЗАХІДНОПОДІЛЬСЬКОМУ ДІАЛЕКТНОМУ МОВЛЕННІ

І. М. Потанчук

(Кам'янець-Подільський)

Подано семантичні ряди номенів географічного терміна “яма”, зафіксовані в західноподільському діалектному мовленні на території 7 р-нів Хмельницької і Тернопільської областей. Простежено семантичні переходи окремих лексем на міжговірковому рівні.

Ключові слова: географічні терміни, семантичні ряди, лексеми, діалектне мовлення, Західне Поділля.

Яма – це невід’ємна форма мікрорельєфу, зокрема в районах поширення карстових порід, яка є і на території Західного Поділля. Цей географічний термін (далі – ГТ) досить широко використовують із різним значенням.

Називаючи поняття ‘заглиблення в ґрунті невизначеної форми’, мовці використовують такі географічні терміни: *р’ів*, *йама* (майже порівну в усіх н.пп.), *ка’нава* (Мк, Крмн, Птч, ССм, Хпт), *ка’нал* (Клн), *за’пади’на* (Мрз), *р’іу’чак* (Нф), *шчі’лина* (Рхн), а також такі вузькоговіркові лексеми, як *шчел’* (Крмч), *ба’д’а* (Мал).

Сема ‘невелика впадина на місцевості’ представлена у мовленні подільян у складі таких лексем: *йама* (майже в усіх н.пп.), *йамка* (Бдн, Врв, Ввс, Вк, Гк, Крг, Км, ЯС, ССм, Шдл, Яб), *у’пади’на* (Брж, Ввс, Кзм, Схд, Хпт, Чрч), *за’пади’на* (Зв, Нвс, Птч, Рхн, Стн, Чрн), *за’глиби’на* (Лчк, Мрз, ССм), *ни’зінка* (Влх, Мал, Мцв, СП, Шшк). Найбільш поширеною є лексема *йама* та її суфіксальний дериват *йамка*.

Поняття ‘западина, глибока яма в скелях біля річки’ в західноподільському говірковому мовленні передають номенами *жолуб* (Крмч, Км), *жос’ло’бок* (Стн), *пе’чера* (Лсв), а також лексемами *жолоб у’пади’на* (інші н.пп.). Народні географічні терміни *жолоб* і *жолуб* зафіксовано у словнику географічних апелятивів Т. О. Марусенко [4: 227]. Відапелятивні деривати в мікротопоніміконі північно-західної України та суміжних земель представлені у словнику Г. Л. Аркушина [6: 252–253].

Номени ‘ями круглої форми’ не відрізняються від загальноукраїнських і виявляють зразки метафоричного перенесення лексем – назв предметів побутового вжитку до географічної термінології. Це назви: *ко’тел*, *коте’у’леви’на*, *ма’к’ітра*, *ка’зан*, *коу’ш*, *йама*. Лексема *котел* означає ‘казан’, а також ‘улоговина’ [3: 57].

Ознака конусоподібності у формі ями змусила мовців знаходити подібність географічних реалій із побутовими речами: *л’йика* (Км) (‘вир, кругла яма, куди збігає вода’ [3: 246]), *во’ронка* (Рхн) (рос. *воронка* – лійка, заглибина конічної форми [3: 398]). У номенах *к’руча*, *т’уркач* (Біл), *коте’у’леви’на* (Ввс), *за’пади’на* (Кр), *ве’р’теб* (Птч), *ве’р’теп* (Св, СП, Чрн), *верте’н* (Чрч) підкреслено характер руху води. На українському просторі лексема *вертеп* і похідні від неї ГТ мають широку семантику: ‘печера’ ↔ ‘яма’ ↔ ‘яр’ ↔ ‘дорога’ ↔ ‘прірва’.

Ряди номенів із семантикою ‘глибока яма’ та ‘прірва’ у діалектному мовленні зближуються: *бе’у’зодн’а* (майже в усіх н.пп.), *бездна* (Хпт), *круча* (Шдл, Схд, ССм, Нвс, Мал, Кзм, Бдн, Брж), *п’р’ірва* (Шдл, Чрн, Трч, СПр, СП, Рхн, Пдл, Мцв, МК, Лшк, Крмч, Івх, Звд), *п’ропас’у’* (Яб, Чрнв, Цк, Св, Птч, Лсв, Крк, Крмч), *про’вал’а* (Чрн, Крм, Бл) (пор. у сум. *баюра*, *баруля* [2: 104], у бойк. *звір* [5: 300]), *йа’мишче* (Чрч, ССм, Лсв, Івх, Вк), *йа’мина* (Мрз, Лчк), *йама* (Рхн, Пдл, Кр), *урви’шче* (Прс, Звд, Влх, Біл, Бл), *обри’у* (ЯС, Кр), *гли’бока йама* (Лшк, Кр, Брж), *про’вал* (Лчк). Як зазначає Т. О. Марусенко, в більшості українських говорів, так само, як і в інших слов’янських мовах, *безодня* – глибоке провалля, хоча відомі й інші значення номена [4: 216].

Відносно стійким є репертуар лексем із семантикою ‘велика калюжа на дорозі, заповнена водою після дощу’ та ‘велика яма, заповнена водою після дощу’: *кала’бан’а* (майже в усіх н.пп.), *ка’л’ужа* (Рхн), *кала’бати’на* (Влх), *коу’бан’а* (Трч), *ку’бан’а* (Чрнв), *копанка* (Бл), *гр’аз’* (Бс), *бо’лото* (Бс, Ббн, Вк, Крмн, Крг, Лчк, Чрн), *ка’нал* (Брж, Ввс, Зст, Крмч, Крг, Кзм, Лшк, ЯС, Прс), *ба’йура* (Врв, Влх, Зв, Івх, Клн, Крг, Мал, ССм), *йама* (Кл), *р’іу’чак* (Лсв), *озе’рко* (Нф). Особливу увагу привертають слова *кала’бан’а*, *кала’бати’на*, *ка’л’ужа*, *коу’бан’а*, *ку’бан’а*. На прикладі лексем *коу’бан’а*, *ку’бан’а*

спостерігаємо явище фонетичної зміни: трансформацію кореневої морфеми *коўб*→*куб* із редукцією приголосного в: [о]+[в, ў]>[у] .

Значення ‘вибоїна, яма на дорозі’ реалізується лексемами: *ви|бойи* (Влх), *кол|доби|на* (Кр), *ката|комби* (Нф), *кала|бан|а*, *ви|бойіна*, *йама*, *ба|йура* (в усіх ін. н. пп.) (тс. полт. *бакай* [1: 14]). Лексему *ката|комби* вживають для позначення вибоїни на дорозі з метою гіперболізації реалії.

Сема ‘заглибина на місці водойми’ представлена у складі ГТ: *йама*, *за|пади|на* (майже в усіх н.пп.), *шахта* (ССм), *баг|но* (Звд, Вк, Стк), *ви|бойіна* (Цк, Чрч, Лсв, Клн, Шдл, Бл), *р|і|ўчак* (Лсв), *ро|ви* (Влх), *бе|зодн|а* (Лшк). Відзначаємо явище семантичного переходу лексеми *безодня* за схемою ‘заглибина’↔‘яма’↔‘рів’↔‘прітва’.

Виразну невід’ємну ознаку рельєфу представляє низка номенів на позначення семи ‘глибока яма в річці’. Семантика лексем *п|р|ірва*, *к|руча*, *круто|верт*, *к|руте|н*, *зак|рути|на* мотивована коренями дієслів *рвати*, *крутити*, *вертити*, *закручувати*. ГТ *вир* поширений на слов’янському просторі. Лексеми *йама*, *бе|зодн|а*, *бездна*, *омут*, *гли|би|на*, *про|вал*, *чортове|м|ісце* передають уявлення респондентів про глибину та небезпеку такого дна річки.

Отже, в західноpodільському діалектному мовленні на позначення семантики ‘яма’ зафіксовано переважно загальноукраїнські народні географічні терміни та деякі вузькоговіркові лексеми.

1. Ващенко В. С. Словник полтавських говорів. – Х., 1960; 2. Дорошенко С. І. Матеріали до словника діалектної лексики Сумщини // Діалектологічний бюлетень. – К., – 1962. – Вип. ІХ. – С. 101–122; 3. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. – Т. 3. – К., 1989; 4. Марусенко Т. А. Матеріали к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) // Полесье. – М., – 1968. – С. 206–255; 5. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. – К., 1984. – Ч. 1; 6. Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель: У 2 т. / Упоряд. Г. Л. Аркушина. – Луцьк, 2006–2007. – Т. 1.

Вк – с. Вікно, Крг – с. Крогулець, Км – с. Куманів, Лчк – с. Личківці, Схд – с. Суходіл, Яб – с. Яблунів Гусятинського р-ну Тернопільської обл.; Влч – м. Волочиськ, Клн – с. Клинини Волочиського р-ну; Бс – с. Басівка, Ббн – с. Бубнівка, Врв – с. Варівці, Зв – с. Завадинці, Кл – с. Клинове, Крм – с. Кремінна, Кзм – с. Кузьмин, Лсв – с. Лісоводи, Лсг – с. Лісогірка, Нвс – с. Новосілка, Стн – с. Сатанівка, СП – с. Стара Пісочна, СПр – с. Старе Поріччя, Трч – с. Турчинці, Хпт – с. Хоптинці, Чрнв – с. Чорнівводи, Шшк – с. Шишківці Городоцького р-ну; Бл – с. Балин, Зст – с. Заставля, Кр – с. Кривчик, Лшк – с. Лошківці, Мк – с. Маків, МК – с. Мала Кужелівка, Мал – с. Маліївці, Мцв – с. Міцівці, Мрз – с. Морозів, Рхн – с. Рахнівка, ЯС – с. Ярова Слобідка Дунаєвецького р-ну; Нф – с. Нефедівці, Пдл – с. Подоляни Кам’янець-Подільського р-ну; Брж – с. Бережанка, Біл – с. Біла, Бдн – с. Боднарівка, Ввс – с. Вівся, Влх – с. Вільхівці, Гк – с. Гуків, Івх – с. Івахнівці, Злч – с. Залуччя, Крмч – с. Кормильче, Крк – с. Криків, Птч – с. П’ятничани, Св – с. Свіршківці, ССм – с. Слобідка-Смотрицька, Чрч – с. Черче, Чрн – с. Чорна, Цк – с. Цикова, Шдл – с. Шидлівці Чемеровецького р-ну; Прс – с. Проскурівка, Стк – с. Сутківці Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл.

THE NOMENS AND DETERMINATIONS OF THE NOTION “PIT”
IN PODILLYA WESTERN DIALECTAL SPEECH

Iryna Potapchuk

The article presents semantical lines of nomens of the geographical term „pit”, fixed in Podilya western dialectal speech on the territory of 7 districts of Khmelnytsky and Ternopil regions. Semantical transposition of certain lexemes on the interdialektal level are traced.

Key word: geographical term, semantical line, lexeme, dialectal speech, Western Podillya.

УКРАЇНСЬКА ГРАМАТИКА У СИСТЕМНІЙ
ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІЙ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ПАРАДИГМАХ.
ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ МОРФОЛОГІЇ, СЛОВОТВОРУ І СИНТАКСИСУ

СЛОВОТВІРНА РЕАЛІЗАЦІЯ ЗАПЕРЕЧЕННЯ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

М. П. Баган
(Київ)

Проаналізовано функціональні особливості словотворчих одиниць, що реалізують різні типи заперечних значень, розмежовано ядерні та периферійні словотворчі засоби вираження заперечення.

Ключові слова: словотворчий афікс, заперечне судження, заперечне значення, okazіональне словотворення.

Словотворчі ресурси сучасної української мови відіграють важливу роль у вираженні мисленнєвих актів заперечення.

Заперечні афікси не є виразниками негативних або негативно-позитивних понять, як уважали раніше [3: 4–6]. Заперечення як мисленнєву операцію виконують на рівні судження, а не поняття. Отже, слова із заперечними афіксами репрезентують не заперечення певного позитивного значення, а нове значення у формі заперечного судження, пор.: *беззахисний* – “1. Який не має захисту, оборони, безборонний. 2. Який не може захистити себе” [2: 109]; *неповнолітній* – “Який не досяг повноліття” [2: 858]. Уживаючи лексему із заперечним афіксом, мовець актуалізує, робить очевидним для співрозмовника згорнене заперечне судження, пор.: *Сімейний конфлікт через... невміння спілкуватися* (День, 30.10.2009) ← *Члени сім'ї конфліктують, бо вони не вміють спілкуватися*.

Розвиток й активне використання словотворчих засобів вираження заперечення зумовлені комунікативною потребою компактно й водночас зрозуміло передавати менш важливі в контексті всього повідомлення мисленнєво-мовленнєві заперечені акти, що є органічними, але не ключовими етапами формування думки. Згортання заперечних суджень у похідні лексичні одиниці із заперечними афіксами сприяє лаконічності й динамічності мовлення.

Сучасна українська мова має широкий набір словотворчих засобів, які спеціалізуються на вираженні різних заперечних значень. Його ядро становлять префікси, що реалізують власне заперечення без додаткових семантичних чи модальних відтінків. Найбільш продуктивний і універсальний з-поміж них префікс *не-*. Якщо раніше в українській мові цей префікс спеціалізувався на творенні якісних прикметників зі значенням відсутності чи неповного вияву певної ознаки [3: 24–25], то сьогодні його

словотворчі можливості значно розширилися: він приєднується до іменників – назв осіб, явищ, абстрактних понять і навіть конкретних предметів та речовин, пор.: *неледар, непатріот, нелицар, нефахівець, негерой, неістина, некраса, неспорт, неторт, немолоко* тощо.

Нетрадиційне іменникове словотворення за допомогою префікса *не-* уможливорює не тільки зручну номінацію нових понять, але й увиразнення певних семантичних та стилістичних відтінків. Реалізуючи загальнозаперечне значення, цей префікс утворює назви понять і явищ, які потребують контрастного чи протиставного виділення. На основі частково заперечного значення префікс *не-* формує назви суперечливих, нетипових, загадкових явищ, акцентує на невідповідності між очікуваним і реальним станом речей, між стереотипним і нетрадиційним поглядом на щось, між оцінками різних суб'єктів сприйняття тощо. Такі новотвори або сприяють експресивності та епатажності мовлення, або, навпаки, пом'якшують, злагіднюють його.

Інші префікси із суто заперечним значенням мають вужчі виражальні можливості. Вживання префікса *без-* обмежене його здатністю поєднуватися лише з іменниковими твірними основами, яким він надає семантичного відтінку категоричного заперечення. Він більш акцентований і вужче спеціалізований. Незважаючи на це, його продуктивність у сучасній українській мові також зростає, пор. утворені за допомогою префікса *без-* та суфіксів *-н-*, *-ов-*, новації: *безліцензійний, безкредитний, бездепозитний, безконкурсний, бездокументний, безготівковий, безаналоговий, безкраватковий, безпороговий* та ін.

Префікси *ні-*, *ані-* попри загальнозаперечне значення сьогодні втратили свій словотворчий потенціал і функціонують у кількісно невеликій групі похідних слів (*ніколи, ніяк, анітрохи, аніскільки*). Іншомовні префікси із суто заперечним значенням *а-*, *ім-*, *ір-* також є непродуктивними з огляду на їхню чужорідність. З ними гідно конкурує український заперечений префікс *не-*, пор.: *атиповий – нетиповий, аформальний – неформальний, ірреальний – нереальний, іррегулярний – нерегулярний*.

До ядерних одиниць прилягають префікси із протиставним значенням *анти-*, *проти-*, *контр-*. Особливу словотвірну активність виявляє префікс *анти-*, що приєднується й до запозичених термінологічних основ, і до питомих українських лексем різної частиномовної належності, аббревіатур, прізвищ, топонімів (*антикультура, антиющенківець, антиУкраїна*) і реалізує найбільше словотвірних значень, які ґрунтуються на архісемі протилежності, – “нейтральної протилежності”, “негативно забарвленої протилежності”, “альтернативної протилежності”, “вороже налаштованої протилежності”, “викривленої, алогічної протилежності”, “суперечності” та “протидії”.

Периферію словотворчих засобів вираження заперечення становлять вузькоспеціалізовані афікси, що передають конкретний заперечний зміст. Зокрема, значення позбавлення ознаки реалізують префікси *зне-* й *обез-*. На відміну від інших дослідників, вважаємо, що внаслідок різної морфемної будови вони не є рівнозначними і відображають різні способи позбавлення ознаки: префікс *зне-* вказує на виведення певного внутрішнього складника об'єкта чи нівеляцію його внутрішньо зумовлених ознак (*знежирити, знеструмити, знесилити*), тоді як префікс *обез-* акцентує на від'єднанні якоїсь зовнішньої частини об'єкта і має вужче використання (*обезголовити, обезкрилити, обезножити*).

За рахунок транспозиції прийменників просторової семантики *поза, біля, навколо* сформувалися засоби вираження значення неналежності, неучасті в чомусь

(*позасекційний, позаконкурсний*) та несправжності (*білянауковий, навколокультурний*). Значення несправжності є особливо актуальним у сучасному оказіональному словотворенні. Його реалізують префіксоїди *псевдо-, квазі-, лже-* (*псевдоуспіх, псевдорух, квазінаука, лжелітература*), до них функціонально уподібнюються питомі українські відсполучникові модальні компоненти *мовби, мовбито, нібито*, пор. *нібитохворий, мовбиукраїнський* [1: 317].

Крайню периферію словотворчих засобів реалізації заперечення становлять непродуктивні сьгодні афікси неозначеності (*-сь, хтозна-, бозна-, казна-, чортзна-*), які у складі обмеженої групи похідних виражають заперечні значення невідомості, незрозумілості, пор.: *хтось, десть, колись, хтозна-коли, бозна-чому* тощо.

Отже, словотвірна підсистема сучасної української мови має широкий набір словотворчих одиниць, що уможливають компактне втілення у слові найрізноманітніших заперечних суджень. Крім універсального стилістично нейтрального префікса *не-* із власне заперечним значенням, сформувалися спеціалізовані словотворчі засоби для вираження найбільш типових заперечних мисленневих структур, що передають протилежність, позбавлення ознаки, неналежність, несправжність та невідомість. Продуктивність заперечних афіксів зростає, що свідчить про важливу роль заперечення в когнітивно-комунікативній діяльності людини. На противагу запозиченим заперечним формантам активно утверджуються питомі українські виразники заперечення.

1. Карпіловська Є. А. Тенденції поповнення номінаційних ресурсів української мови: згорнуті лексемні категорії // Мова. Людина. Світ: До 70-річчя професора М. Кочергана. – К., 2006. – С. 315–323; 2. Новий тлумачний словник української мови: У 4 т. – К., 1999. – Т. 1; 3. Озерова Н. Г. Средства выражения отрицания в русском и украинском языках. – К., 1978.

WORD-FORMATION REALIZATION OF NEGATION IN MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

Myroslava Bahan

Functional features of word-formation affixes which realise different types of negative meaning are analysed, nuclear and peripheral word-formation means of negation expression are defined.

Key words: word-formation affix, negative judgement, negative meaning, occasional word-formation.

НУЛЬФІКСАЛЬНІ ДЕРИВАТИ В МІКРОПОЛІ БОТАНІЧНИХ НАЗВ

Г. М. Волинець
(Запоріжжя)

З'ясовано роль нульсуфіксальної деривації ботанічних назв сучасної української мови на тлі матеріально вираженої суфіксації; специфіку семантики та функціонування нульового суфікса цих номенів.

Ключові слова: нульсуфіксація, нульовий суфікс, функції суфіксів, лексико-словотвірне мікрополе, ботанічні назви.

Мікрополе ботанічних назв складається з уже сформованого своєрідного пласту, що вирізняється “давністю свого походження, активністю застосування, багатством семантичних варіантів” [2: 82]. Ботанічні назви за їхнім лексичним значенням поділяють на дрібніші угруповання, а саме: на найменування квітів, дерев, грибів тощо. За структурно-семантичними ознаками розрізняють назви рослин за зовнішнім виглядом, внутрішніми ознаками, за місцем проростання, часом цвітіння, дією на організм тощо [1: 71–72].

На думку деяких дослідників, ботанічні номени утворюються переважно від іменних (субстантивних, рідше ад'єктивних) основ [4: 89]. Тому на нульсуфіксальний спосіб словотворення припадає незначна частка у продукуванні згаданих назв, оскільки нульовий суфікс приєднується здебільшого до дієслівних основ.

Серед ботанічних назв зафіксовані такі віддієслівні нульсуфіксальні деривати чоловічого та жіночого роду: *в'язь* “зав'язь”, *дурман* “отруйна рослина з білими квітками, які мають неприємний, запаморочливий запах” (від *дурманити*), *м'ята* (від *м'яти*: якщо листя цієї рослини *пом'яти*, то можна відчути характерний, притаманний саме їй запах), *нелинь* “дуб, з якого не опадає листя” (можливо, конфіксальне утворення з матеріально не вираженим другим компонентом [6]), *полин*, *полин* від *полиняти*: рослина має неяскравий, вилинялий колір), *прищеп* “живець або вічко (брунька) однієї рослини, що їх прищеплюють на іншу рослину” та ін. У спеціальних словниках таких найменувань небагато, напр.: *підбіл* “деревій звичайний”, *шелест* “яглиця звичайна” або “дикий мак”, *нуда* “гирча; ірга” (від *нудити*), *перелом* “переломник звичайний”, *рева* “дягель лікарський; тонізує діяльність нервової системи” (можливо, від *ревіти*) тощо. Чимало діалектних, народних назв рослин не фіксують тлумачні та спеціальні (різногалузові) словники, напр.: *вискік* “льон-скакун” (*вискакувати*), *жалá* “кропива”, *нари́в* “нари́вна трава; коростова трава”, *покрива* “кропива; у народній культурі відіграє роль оберегу” (від *покривати* “оберігати”), *прилип* “липняк, смолянка”, *прострі́л* “сон-трава; використовувалася від ревматизму”, *сморж* “гриб зморшка”, *трепета* “осика” (від *трепетати*), *цвєст* “хатня квітка” (від *цвісти* з відтворенням давньої основи від *zvětti) та ін.

Зрідка трапляються відприкметникові похідні, утворені за допомогою нульового суфікса, напр.: *бі́ль* (діалектне) “гриб” і *бі́ль* “білоцвіт”; *екзот* “рослина, не характерна для певної місцевості”; *молочь* (діалектне) “молочай мигдалевий” (від *молочний* [сік]) і *молоч* (діалектне) “кульбаба”; *риж* “гриб рижик” тощо.

Найбільш продуктивними в деривації ботанічних назв є суфікси *-ик, -ник, -к- / -ачк-, -анк, -ець*, що утворюють відсубстантивні та деад'єктивні, рідше – девербативні похідні, багато з яких обмежені територією вживання, пор.: *мудрик, мохнатик, сизик, чистик; жовтушник, мильник, скучник, колотник, сварник; пухначка, золотячка, кислянка, холоднянка; глухець, жовтець, кудрявець, мокрець, синець, саджанець, сіянець* [3; 5; 7]. Форманти *-иц' / -ниц'* (*сивиця, сіриця, золотниця, чорниця*) [1], *-л-* (*душило, дурило, жовтило, рум'янило, молодило*) [7], а також нульовий суфікс охоплюють медіальну зону мікрополя ботанічних назв. Менш продуктивними є суфікси *-ух-* (*лисуха, мокруха, чистюха*), *-ач* (*сідач, ригач*), *-ень* (*золотень*), *-ак-* (*дряпак, сліпак, чистяк*), *-ун* (*білун, плакун*), *-ук* (*краснюк, синюк, смердюк*), що надають дериватам переважно негативного емоційно-експресивного відтінку [3; 5; 7].

Серед ботанічних назв багато спільнокореневих словотвірних синонімів. Це зумовлено тим, що практично в кожній українській говірці окрема рослина має своє словотвірне оформлення, пор.: літературні назви гриба – *рижок, рижик* і діалектні – *риж, рижий, рижка, риджик, риз, ридз* [5: 75].

Обмежена сполучуваність нульового суфікса з різними типами частиномовних основ спричиняє зменшення його функційного навантаження у творенні ботанічних назв. У згаданому мікрополі домінують суфікси, що вільно поєднуються з субстантивними, девербативними та ад'єктивними основами.

Нульсуфіксальні назви рослин – це переважно народні найменування, які, по-перше, часто мають ширше, узагальнене значення, без конкретизації різновиду ботанічних номенів, по-друге, основою мотивації цих дериватів (які нерідко мають виразне емоційне забарвлення) є міфопоетичні уявлення прадавніх людей, через що, очевидно, лише незначна частина згаданих іменників входить до наукової термінології, однак використовується в художній та публіцистичній літературі.

1. Білоусенко П. І. Німчук В. В. Нариси з історії українського словотворення (суфікс *-иця*). – К.; Запоріжжя, 2002; 2. Капська А. Й. З історії народних назв квітів // Українська мова і література в школі. – 1970. – № 2. – С. 82–83; 3. Родніна Л. О. Суфіксальний словотвір іменників у сучасній українській мові // Словотвір сучасної української літературної мови. – К., 1979. – С. 57–118; 4. Сабодош І. В. Основні риси творення української ботанічної лексики з погляду діхронічного // Методичні читання “Словотвірна та семантична структура української лексики”, присвячені пам’яті засновника дериватологічної школи на Україні проф. Івана Ковалика: Тези доповідей. – Л., 1991. – С. 89–90; 5. Симоненко Л. О. Лексико-семантичні особливості назв грибів в українській мові // Мовознавство. – 1972. – № 6. – С. 71–79; 6. Стовбур Л. М. Еволюція конфіксальної деривації іменника (форманти з матеріально не вираженим другим компонентом): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Запоріжжя, 2004; 7. Феценко М. М. Словотворча будова українських назв лікарських рослин // Мовознавство. – 1972. – № 6. – С. 80–87.

ZERO-SUFFIXAL DERIVATIVES
OF BOTANICAL NAME WORD-FORMATIONING
Halyna Volynets

The importance of zero suffixal derivatives in botanical name word-formation is explored in comparison with material suffixation. The semantic and functioning specificity of zero-suffixal names are discovered.

Key words: zero-suffixal derivation, zero-suffix, functions of suffixes, lexical and word-formation microfield, botanical name.

СУФІКСАЛЬНЕ ТВОРЕННЯ ФЕМІНІТИВІВ ДО ЧОЛОВІЧИХ НАЗВ МІФОЛОГІЧНИХ ТА КАЗКОВИХ ІСТОТ У НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

С. П. Семенюк
(Запоріжжя)

Проаналізовано процес становлення впродовж двох останніх століть підсистеми іменників із модифікаційним значенням жіночої статі від чоловічих найменувань міфологічних та казкових істот. З'ясовано питання продуктивності та функціонально-семантичної дистрибуції словотворчих суфіксів, використаних для творення цих фемінітивів, їхньої стилізованої диференціації.

Ключові слова: назви міфологічна / казкова істота, фемінітив, корелят, словотворчий суфікс.

В українській мові фемінітиви до чоловічих назв міфологічних та казкових істот є досить давніми утвореннями [23, I: 39–41; 1: 120; 8: 182]. Проте в писемні джерела вони почали проникати порівняно пізно, можливо, через їхню семантику. Основна частина корелятів до співвідносних чоловічих назв міфологічних та казкових істот виявлена в текстах XIX ст.

У цій функції провідні позиції належать суфіксові *-иц(я)*: *божиця* [16: 396], *чортиця* [5: 1087], *упириця* [7: 244], *літавиця* [13, II: 371] (від *літавець* “нечистий дух, який літає у формі вогненного змія”), *пекельниця* [4: 180], *дияволиця* [14, II: 293]. Такі номінації активно використовуються в мові художніх творів та уснорозмовному (діалектному) мовленні, напр.: “[Лукаш.] Се ти?.. Ти упирицею прийшла, щоб з мене пити кров? Спивай! Спивай!” [18, V: 292]; “Чортиця або одна вечірня розмова між чоловіком і жінкою” [3: 1] та ін.

Кілька дериватів указанного семантичного типу в новій українській мові дав суфікс *-их (а)*: *чортиха* [15, III: 621], *Зміїха* [13, II: 166], *Бісиha* [22: 37]. Вони поширені в уснорозмовному (діалектному) мовленні, мові художніх творів, зрідка – у деяких субстилях публіцистичного: “У порозі Вовчок мешкала бісиha – дружина головного чорта, її оточували безліч пустотливих плаксивих чортенят” [24]; “Так що ж, не встерігся, он що, Зміїха схватилась!” [17: 202] тощо. Іноді ці фемінітиви вживаються в порівнянні, в переносному значенні, напр.: “Не свиня, а чортиха. Істинне слово,

чортиха” [11: 12]; “На території Васильківщини скіфи залишили рештки поселень та загадкові кургани-могили: “Чортиха”, “Переп’ятиха”, “Три брати” ...” [25] та под.

Спорадично як фемінізувальний засіб чоловічих назв міфологічних та казкових істот використовується формант *-к(а)*: *лісовичка* [2: 42], *дияволка* [20, I: 417]. Ці найменування трапляються лише в мові творів художньої літератури, уснорозмовному мовленні, говірках, зрідка – у деяких жанрах публіцистичного стилю, як-от: “*Хлопець Горіхове Зерня і Лісовичка*” [21]; “*Дівчина – свята, жінка (цариця) – ледве не дияволка*” [12] тощо.

У писемних пам’ятках нової української мови виявлені поодинокі деривати згаданого типу на *-ин(я)*: *богиня* [6: 143], *полубогиня* [9: 693]. Номінація *богиня* протягом XIX – XX ст. обслуговує всі функціональні стилі української літературної мови, крім офіційно-ділового, напр.: “*Въ Индіи, ще и нині, въ найбільшій урочисти и зъ найбільшою честію вивозять на ріку богиню Калі...*” [9: 268]; “*Хвала тобі, потужна, неблаганна Богине стріл!*” [18, I: 165]; “*Пізніше Афінa – богиня мудрості, покровителька наук, музики й ремесел...*” [19, I: 300] та багато ін. Це найменування часто вживається в художніх творах образно, у порівнянні, в переносному значенні, напр.: “*Приходь же, весно: вже готові всі ми тебе, богине пишна, зустрічати*” [10: 81]; “*... але вона байдужа й гордовита, не як принцеса вже, а як богиня*” [18, III: 189].

Отже, кореляти до чоловічих назв міфологічних та казкових істот утворені за допомогою досить давніх за походженням фемінізувальних засобів – суфіксів *-иц(я)*, *-к(а)*, *-их(а)*, *-ин(я)*. Через особливу семантику всі назви осіб жіночого роду використовуються переважно в уснорозмовному (часто – говірковому) мовленні, зрідка – в епістолярному та в деяких різновидах публіцистичного стилю. Вони досить поширені в мові художніх творів, народній творчості як засіб творення образів, колориту тощо. Подібно до співвідносних іменників чоловічого роду, фемінітиви мають знижене стилістичне маркування. Упродовж XX ст. чимало фемінітивів перейшло до пасивного фонду української лексики (що спричинили позамовні чинники), а нові іменники не утворюються через закритість групи найменувань міфологічних та казкових істот.

1. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови. – Ужгород, 1960;
2. Бойко М. Ф. Словопоказчик драматичних творів Лесі Українки. – К., 1985;
3. Дарка Власенко // Ел. режим доступу <http://maysterni.com/publication.php?id=15809>;
4. Дубровський В. Словник московсько-український. – К., 1918;
16. Словник української мови: В 11 т. – К., 1970–1980;
5. Желеховський П. Малорусско-немецкий словарь. – Л., 1886. – Т. 2;
6. Котляревський І. П. Твори. – К., 1980;
7. Лексика поетичних творів Івана Франка: Методичні вказівки з розвитку лексики / Укладачі: І. І. Ковалик, І. Й. Ощипко, Л. І. Полюга. – Л., 1990;
8. Майборода А. В. Із історії українського словотвору (Суфіксальне творення іменників на матеріалі українських грамот XVI ст.): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02. – Х., 1956;
9. Правда. Письмо наукове и литературне. – Л., 1867–1874. – Ч. 22;
10. Самійленко В. Твори. – К., 1990;
11. Сільські вісті (газета). – 2009. – № 146 (18 грудня);
12. Слобідський край // Ел. режим доступу <http://www.slk.kh.ua/index.php>. – 2010;
13. Словарь української мови: В 4 т. / Зібран. ред. журн. “Киев. старина” / Упоряд. Б. Грінченко. – К., 1907–1909;
14. Словник української мови: В 11 т. – К., 1970–1980;
15. Словник мови творів Г. Квітки-Основ’яненка: У 3 т. – Х., 1978–1979;
16. Словник української мови Я. Ф. Головацького // Наук. зб. музею

української культури у Свиднику. – 1982. – № 10. – С. 311–612; 17. *Тополя Кирило*. Чары / Українська драматургія першої половини XIX ст. – К., 1958. – С. 175–266; 18. *Українка Леся*. Твори: У 12 т. – К., 1975; 19. Українська радянська енциклопедія: У 12 т. – К., 1977–1985; 20. Українсько-російський словник: У 6 т. / За заг. ред. І. Кириченка. – К., 1953–1963; 21. *Чередниченко Д.* // Ел. режим доступу http://www.book-ye.com/product_3139.html; 22. *Яворницький Д. І.* Словник української мови. – Катеринослав, 1920. –Т.1; 23. *Słowski F.* Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego // Słownik prasłowiański: W 3 t. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdansk, 1974–1979; 24. http://rodovaknuga.narod.ru/center_list_0080.html; 25. <http://meget.kiev.ua/pg.php?i=523>.

SUFFIX FORMATION OF FEMININE FORMS TO MALE NAMES OF MYTHOLOGICAL AND FABULOUS CREATURES IN THE NEW UKRAINIAN LANGUAGE

Svitlana Semenyuk

The article focuses on the development of a subsystem of nouns with modifying female gender meaning formed from male mythological and fabulous creatures' names. The problem of productivity, functional-semantic distribution of feminine suffixes and their stylistic differentiation is studied.

Key words: mythological / fabulous creatures, feminitive, correlate, formant, derivative suffix.

ВЛАСНЕ СЛОВОТВІРНЕ ЗНАЧЕННЯ СУФІКСА
ЯК СЕМАНТИЧНЕ ЯДРО МОРФЕМИ
О. Ф. Чус
(Київ)

Ідеться про ядерну семантику морфем. Визначено загальне значення суфікса; уведено поняття його власне словотвірного значення, окреслено їхнє співвідношення у семантичній структурі суфіксальної морфем, яка розглядається за трьома рівнями абстрагування.

Ключові слова: семантика, семантичне ядро, словотвірне значення, власне словотвірне значення суфікса, загальне значення суфікса.

Семантика морфем є складним утворенням, у структурі якого виділено ядерну та периферійну частини. Ядерні компоненти семантики забезпечують тотожність морфем самій собі та об'єднують усі її морфи. Ядерні компоненти семантики формують загальне значення морфем.

Загальне значення афіксів зазвичай визначається через його словотвірне значення, особливо в словотвірних моделях, де словотворчий формант виражається одним афіксом. “Більшість спеціалістів у галузі словотвору, – наголошує О. С. Кубрякова, – поділяють думку про те, що афікс виступає як головний носій словотвірного значення і що, таким чином, значення, яке передається словотвірним афіксом, і є словотворчим значенням” [3: 134].

Водночас “словотвірне значення не дорівнює значенню словотворчого афікса” [6: 143], і ці значення треба чітко розмежовувати [5: 73]. Значення афіксальної морфеми, на думку І. Милославського, є ширшим та складнішим за словотвірне значення, і “як словотвірне значення розглядається лише інваріантна семантична частина того чи того афікса” [6: 9].

Словотвірне значення типу пов’язане зі значенням словотворчого афікса, що використовується для творення похідних цього типу, хоч і не тотожне йому. Ці два значення треба чітко диференціювати. Значення афіксальної морфеми – багатокомпонентна структура, до складу якої входять різні типи значення (елементи денотатного, категорійного, стилістичного, структурного, емотивного значення, функціональної значущості). Категорійне та денотатне значення суфікса вступає у взаємодію зі значенням твірної основи і на основі їхнього відношення утворюється словотвірне значення похідного слова. Компоненти ядерної семантики суфіксальної морфеми, що вступають у відношення з семантикою твірної основи, можна назвати власним словотвірним значенням суфікса, і вони є тим інтегральним значенням, що об’єднує похідні з різними твірними основами в один словотвірний тип.

Більшість афіксів поєднується з твірними основами різних частин мови й функціонує в кількох словотвірних типах. Значення таких афіксів є складним і багатокомпонентним. На думку І. Г. Милославського, “різні компоненти цього значення виявляються та актуалізуються в структурно різних словах із тією ж морфемою, але з різними основами-мотиваторами” [6: 78]. Наприклад, суфікс *-ак-* зі значенням особи реалізується у трьох словотвірних значеннях: “носій предметної ознаки” (*розум-ак-а*), “носій процесуальної ознаки” (*верець-ак-а*) і “носій атрибутивної ознаки” (*смугл’-ак-Ø*). Звернувши увагу на це явище, І. Лопатін і В. Улуханов зазначають, що значення афіксальної морфеми має визначатися незалежно від значень словотвірних типів, у які вона входить. Значення афіксів, що функціонують у кількох словотвірних типах, треба визначати як інваріант словотвірних значень, характерних для різних типів і способів словотворення, а також тих компонентів словотвірних значень, які несе цей афікс у мішаних способах словотворення [6:71]. Інваріантне значення, притаманне всім морфам тієї самої морфеми, – це загальне значення афікса. Воно є семантичним ядром морфеми. Так, суфікс *-ак₁-* має загальне значення “особа – носій ознаки”, яке залежно від частиномовної належності твірної основи, реалізується в таких словотвірних значеннях суфікса: “особа – носій предметної ознаки (*бурс-акØ*, *риб-акØ*)”; “особа – носій процесуальної ознаки” (*вой-акØ*, *пий-ак-а*); особа – носій атрибутивної ознаки” (*йун-акØ*, *куц-акØ*). Загальне значення суфікса виходить на рівень словотвірної категорії. Відносно власних словотвірних значень суфікса загальне значення виступає інваріантним.

Семантику мовної одиниці О. Кубрякова [4: 120] та М. Кронгауз [2: 214] пропонують описувати за кількома рівнями абстрагування. Так, словотвірне значення розглядається на двох рівнях. У межах словотвірного типу “розрізняються загальні

словотвірні значення — значення, спільні для всіх похідних слів цього типу, та часткові словотвірні значення — значення, властиві окремим підтипам” [1: 8]. Що ж до ядерної семантики суфіксальної морфеми, вона може розглядатися на трьох рівнях абстрагування. Загальне значення суфіксальної морфеми — це найвищий, третій рівень абстрагування. Ідеться про інтегральну семантичну властивість кожного морфа в усіх похідних із цим суфіксом. Власне словотвірне значення суфікса є узагальненим значенням для морфів у похідних словах одного словотвірного типу. Це другий рівень абстрагування, де словотвірне значення суфікса визначається на основі загального словотвірного значення. Значення першого рівня абстрагування — це значення суфікса за частковими словотвірними значеннями (залежно від семантики твірних основ різних лексико-семантичних груп).

Отже, ядро афіксальної семантики — це складна структура, що має, принаймні, три рівні значень. Основою семантичного ядра суфіксальної морфеми є її власне словотвірне значення, що може виражатися як загальне (у межах похідних одного словотвірного типу) або часткове (у межах похідних однієї лексико-семантичної групи). Власні словотвірні значення суфікса є конкретними реалізаціями його загального значення залежно від частиномовної характеристики твірної основи. Тому для адекватного опису семантики суфікса потрібно попередньо провести аналіз усіх похідних, побудованих за його участю [3: 135], та визначити його словотвірні значення.

1. Жарко С. Ю. Типологія словотвірних значень відсубстантивних похідних: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.0. — Дніпропетровськ, 2008; 2. Кронгауз М. А. Семантика. — М., 2005; 3. Кубрякова Е. С. Основы морфологического анализа. На материале германских языков. — М., 2008; 4. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. — М., 1987; 5. Лопатин В. В. Мотивированное слово в описательной грамматике и в словаре служебных морфем // Слово в грамматике и словаре. — М., 1984. — С. 69–79; 6. Милославский И. Г. Вопросы словообразовательного синтеза. — М., 1980.

DERIVATIVE MEANING OF A SUFFIX AS A MORPHEME SEMANTIC NUCLEAR

Olena Chus

The article deals with the issue of nuclear semantics of a morpheme. The notion of general suffix meaning is defined, as well as the notion of its derivative meaning. Relation of these two types of meaning in semantic structure of a suffix is presented.

Key words: semantics, semantic nuclear, derivative meaning, derivative meaning of a suffix, general meaning of a suffix

Досліджено формування словотвірної структури й семантики множинних іменників в українській мові кінця XVII – початку XXI ст. Розглянуто специфіку вживання множинних композитно-суфіксальних дериватів у різностильових джерелах нової української мови. Установлено функціональні особливості плюральних формантів. Визначено продуктивність досліджуваних словотвірних типів, основні тенденції та закономірності розвитку словотвірної підсистеми множинних іменників упродовж останніх трьох століть.

Ключові слова: множинні іменники, лексико-словотвірне значення, композитно-суфіксальні деривати.

В українській мові кінця XVII – початку XXI ст. зафіксовані іменники *pluralia tantum*, утворені внаслідок суфіксації композитів. У досліджуваних текстах виявлено більше 130 одиниць таких номенів, і належать вони до різних лексико-словотвірних груп. У новоукраїнський період словотвірна структура складних плюративів формується переважно за допомогою афіксів *-к(и)*, *-ин(и)*, *-ц(і)* й нульового суфікса, зрідка трапляються похідні на *-ан(и)*, *-ик(и)*, *-чик(и)*, *-j(і)* та *-н(і)*.

За допомогою афікса *-к(и)* утворені деякі найменування предметів, речей. З дієслівною домінантою знайдено такі: *залізорізки* [17, II: 1018], *саморобки* [6, I: 258] “постоли”, *самотужки* [10: 85], *самотяжки* [10: 86] “сани”, *самопалкі* [1, II: 134] “сірники”, *самоходки* [22: 427] “годинник”. Поодинокі деривати позначають підвиди рослин і тварин: *кровососки* [26: 83], *скороліски* [21: 154] “проліски”, *трясолупки* [21: 168] “грицики”. Трапилися номени з іншою семантикою: *дармоїжки* [19, I: 358] “неробство”, *сухоперки* [19, IV: 233] “прання” та ін. У похідних *перистокрилки* [20, VI: 325], *ногохвістки* [17, II: 153] “комахи”, *дворіжки* [18: 26], *триніжки* [8: 95] “вила” опорним компонентом є іменник. В обстежених писемних джерелах виявлено й назви рослини (*дворучки* [19, I: 363], *суховершки* [13: 2], *гостровершки* [21: 44]), найменування на позначення темпоральних понять (*первозимки* [15, II: 1013]) та ін. Зрідка трапляються множинні іменники на *-ки* з опорним прислівником: *стократки* [13: 53] “квіти”, *многоочки* [26: 84] “тварини” тощо.

Високу продуктивність у сфері суфіксації композитів виявляє нульовий формант. Похідні з дієслівною домінантою поділяються на такі лексико-словотвірні типи: 1) назви опрідметнених понять: *первоспи* [19, III: 107] “перший сон”, *водоліки* [27: 117], *верхогони* [17, III: 283], *велоперегони* [20, I: 323]; 2) обрядові поняття: *головосіки* [3: 45], *піроскуби* [3: 150], *вінкоплети* [4: 264]; 3) назви взуття: *тихолази*, *тихоходи* [2: 512], *снігоступи* [20, IX: 425]. Часом трапляються найменування істот (*риболови* [11: 114] “птахи”, *листоїди*, *листогризи* [26: 83] “тварини”, *духобори* [20, II: 444] “секта”, *самосади* [4: 52] “бджоли”); назви приладь (*самодери* [19, IV: 99], *самогуди* [5: 849], *гноякиди* [1, I: 94]) та ін. Виявлені плюративи й з іншою семантикою: *вітрогони* [27: 112] “дірки”, *мишоїди* [14: 666] “об’їдки”, *бруднописи* [9: 19] “тексти”, *макоєди* [22: 462] “рот”.

За допомогою форманта *-ин(и)*–*ін(и)* продукуються переважно композити з опорним дієслівним компонентом. Джерела нової української мови фіксують кілька плюративів на

позначення звичаїв, традицій тощо: *вінкоплетини* [16: 57], *очедирини* [19, III: 81], *печоглядини* [19, III: 150], *рукодаїни* [19, IV: 87]. У досліджуваних текстах др. пол. XX–поч. XXI ст. зафіксовані плуративи на позначення рештків, залишків чогось: *воскобоїни*, *воскодавини* [4: 54] та ін.

За допомогою суфікса *-ц(і)л -ц(и)* формуються номени відмінної семантики, опорним елементом у яких є дієслівна основа. У текстах нової української мови з XVII ст. зафіксовані окремі назви істот: *вечероя(д)ци* [7: 74] та *шо(л)колуци* [7: 268] “шовкопряди”. Більшість зі згаданих структур реєструється спорадично: *второбранці* [27: 128] “люди, одружені вдруге”, *смертобойці* [19, IV: 157] “взуття”, *дискогѡпанці* [22: 122] “дисотека”. Виявлено низку плуральних композитів з іменниковою домінантою на позначення тварин: *губоніжці* [12: 178], *двокрильці* [12: 179]; *довгокрильці* [12: 181]; *листоніжці* [12: 199]; *рівнокрильці* [12: 226]; *рукокрильці* [12: 229] та ін. Деякі іменники номінують різновиди щипців: *гострогубці*, *пласкогубці* [14: 534]. Трапляються поодинокі похідні й з іншою семантикою.

Кількісно невеликими є лексико-словотвірні групи композитів, утворені за допомогою формантів *-j(i): свинорії* [1, II: 138], *кінопомії* [9: 54]), *-чик(и)* (*крутоголовчики* [19, II: 315] “рослина”), *-ан(и)* (*однополчани* [25, V: 637]), *-ик(и)* (*пластогубчики* [25, III: 126], *-н(і)* (*ідноножні* [8: 81] “взуття”) тощо.

Отже, композитно-суфіксальні деривати значно розширили словотвірну базу й збагатили фонд іменників *pluralia tantum* у новій українській мові. У формуванні цих складних структур домінують дієслівні основи, рідше – іменникові. Підрядним компонентом композитів є переважно прикметники, числівники, займенники та іменники. Словотворчі форманти виявляють різний ступінь продуктивності в наповненні лексико-словотвірних груп множинних назв. Композитно-суфіксальні деривати є здебільшого стилістично маркованими найменуваннями, вони мають яскравий вияв розмовності, що впливає на сферу їх функціонування.

1. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок: У 2 т. – Луцьк, 2000;
2. Горбач О. Південноволинська говірка й діалектний словник с. Ступно, кол. повіту Здолбунів // Діалектологія: збір. ст. – Мюнхен, 1993. – Т. 5. – С. 405–524;
3. Гуцульські говірки: Короткий словник / Відпов. ред. Я. Закревська. – Л., 1997;
4. Дзензелівський Й. О. Програма для збирання матеріалів до лексичного атласу української мови. – К., 1987;
5. Желехівський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словник. – Л., 1886;
6. Записки о Южной Руси: В 2 т. / Сост. и изд. Пантелеймона Кулиша. – К., 1994;
7. Лексиконъ латинський / Лексикони Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / Підг. до вид. В. В. Німчук. – К., 1973. – С. 61–423;
8. Мельничук О. С. Словник специфічної лексики с. Писарівки (Кодимського р-ну Одеської обл.) // Лексикографічний бюлетень. – К., 1952. – Вип. 2. – С. 67–99;
9. Нелюба А., Нелюба С. Лексико-словотвірні інновації (2004–2006): Словник. – Х., 2007;
10. Никончук М. В. Транспортна лексика Правобережного Полісся в системі східнослов'янських мов. – К., 1990;
11. Описи Лівобережної України к. XVIII – поч. XIX ст. – К., 1997;
12. Полонський Х. Словник природничої термінології: Проєкт. – К., 1928;
13. Рогович А. С. Опыт словаря народныхъ названий растений Юго-Западной России съ нѣкоторыми повѣрїями и рассказами о нихъ. – К., 1874;
14. Російсько-український словник / Відп. ред. П. Мустяца. – К., 1937;
15. Російсько-український словник: У 3 т. / Гол. ред.

- А. Е. Кримський. – К., 1924–1933; 16. Русалка Днѣстровая: (фотокопія з вид. 1837 р.). – К., 1972; 17. Русско-украинский словарь: У 3 т. / Под. ред. С. И. Головащука и др. – К., 1969–1970; 18. Сизько А. Т. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини. – Дніпропетровськ, 1990; 19. Словарь української мови: В 4 т. / Упоряд. з дод. власн. матеріалу Б. Грінченко. – К., 1996; 20. Словник української мови: В 11 т. – К., 1970–1980; 21. Смик Г. К. Корисні та рідкісні рослини України: Словник-довідник народних назв. – К., 1991; 22. Ставицька Л. Український жаргон: Словник. – К., 2005; 23. Тутковський П. А. Словник геологічної термінології: Проєкт / П. А. Тутковський. – К., 1923; 24. Уманець М., Спілка А. Словарь російсько-український. – Берлін, 1925; 25. Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини: В 4 т. – Запоріжжя, 1992. 26. Щоголів І., Паночіні С. Словник зоологічної номенклатури: Проєкт. – К., 1928; 27. Яворницький Д. І. Словник української мови. – Катеринослав, 1920. – Т. 1.

THE COMPOSITE SUFFIXED NOUNS PLURALIA TANTUM

Alla Ternova

The creation of a word-forming structure and a plural nouns semantics are researched in the Ukrainian language at the end of the XVII and the beginning of the XXI century. The usage specificity of the above-mentioned derivatives is examined in different stylistic sources. The derivative activity degree of motivating bases is analyzed. The functional peculiarities of the plural formants and the activity of meaning are determined. The word-forming types efficiency, the development regularity of word-forming plural nouns subsystem and its general leanings are described in New Ukrainian language.

Key words: plural nouns, lexical word-forming meaning, composite suffixed derivative.

ПРИЙМЕНИКОВО-ВІДМІНКОВІ ФОРМИ ЯК ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ СОЦІАТИВНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Т. В. Левакіна
(Херсон)

Розкрито провідну роль прийменниково-відмінкових форм у вираженні соціативності як вияву загальної категорії сумісності; запропоновано визначення соціативності як мовного явища; схарактеризовано мікрогрупи соціативних прийменників; зафіксовано кількісний склад соціативних одиниць української мови.

Ключові слова: прийменниково-відмінкові форми, соціативність, соціативні прийменники.

Для прийменникової парадигматики в сучасному її вияві характерні варіативність, синонімія, антонімія, омонімія (синкретизм) та інші системні відношення, тому наявні класифікації семантико-граматичних відношень прийменників (праці Г. Балабан, І. Вихованця, А. Загнітка, Н. Куш та ін. [1; 2; 4; 6]) потребують доповнення, уточнення й суттєвого поглиблення з урахуванням нових прийменникових функцій.

З-поміж українських логічних прийменників соціативні – найбільш розгалужені на мікрогрупи, їхній кількісний склад найістотніше змінився з 80-х років ХХ ст. (за Г. Балабан [1]), але на сьогодні у вітчизняному мовознавстві немає ґрунтовного аналізу соціативності як мовного явища, остаточної кваліфікації типів відношень, виразниками яких є соціативні прийменникові одиниці, відсутня докладна характеристика їхнього функціонування.

Погоджуючись із думкою І. Вихованця та К. Городенської [2: 58–59; 3: 329–330], за вихідне положення приймаємо наявність у прийменників категорійного граматичного значення й визначаємо прийменник як слово-морфему. На відміну від суто граматичного значення прийменників, яке виражає синтаксичний (підрядний) зв'язок, їхні семантико-синтаксичні відношення визначають характер відношень адвербіалізованих субстантивів (локальні, темпоральні, причинові, умовні та ін.). Ці відношення виражаються тільки в поєднанні з повнозначними словами. Прийменниково-відмінкову форму вважаємо одним синтаксичним словом, функційний аналіз якого потрібно проводити і за формально-граматичним, і за семантико-синтаксичним підходами.

Соціативність – вияв загальної категорії сумісності, що тими чи тими способами виражається в кожній мові: безприйменниковою формою відмінка (наприклад, в угро-фінівських мовах), за допомогою прийменників (романо-германські мови) або прийменниково-відмінковими сполуками (у групі слов'янських мов). Пропонуємо таке визначення соціативності як мовного явища: це вираження такої співучасті в одній справі кількох осіб, яка характеризується множинністю учасників дії, їхньою відносною рівноправністю і належністю або до суб'єктів, або до об'єктів спільної дії. В українській мові засобами вираження соціативності (спільності, сумісності) виступають певні прийменниково-відмінкові форми, а також 4 префікси (*со-*, *спів-*, *про-*, *су-*).

Соціативне значення прийменників *з*, *при*, *разом з* виокремлюють А. Колодяжний, І. Вихованець, А. Загнітко, [5: 122; 2: 174–175; 4: 124]. Г. Балабан фіксує 61 прийменник-новотвір із семантикою сумісності й диференціює 6 мікрогруп соціативності [1: 208–209].

За нашими спостереженнями, в українській мові соціативні відношення представляють 197 прийменникових одиниць – як власне-прийменників (63 од.), так і їхніх функційних еквівалентів (134 од.), на позначення яких уводимо назву “еквіприйменники”. Ґрунтовний аналіз вияву соціативності прийменниково-відмінковими формами дає підстави для визначення 8 мікрогруп: власне-соціативного значення; соціативності – неподільного зв'язку; паралельного зв'язку; протиставного та зіставного зв'язку; соціативності – керівництва, заступництва, контролювання; внутрішньої локалізації; соціативності – способу дії; соціативності – причини.

Мікрогрупа власне-соціативного значення (37 прийменниково-відмінкових форм) – стрижнева, визначальна у вираженні семантико-синтаксичних відношень сумісності, супроводу, співвияву. Багатозначний первинний прийменник *з* у поєднанні з орудним відмінком виступає ядерним, базовим прийменником власне-соціативної мікрогрупи, зокрема й усієї підгрупи соціативності взагалі. Власне- та еквіприйменники мікрогрупи

асоціативності – неподільного зв'язку (28 од.) неоднаково виражають рівноправність і активність суб'єктів чи об'єктів дії; одиниці з семантикою соціативності як паралельного зв'язку (33 од.) підкреслюють сумісне розташування учасників дії в часі й просторі, але нівелюють значення самої спільної дії; виразники протиставного та зіставного зв'язку (21 од.) позначають не власне соціативність як мовне явище, а її семантичні відтінки – сумісно протилежну дію або зіставлення двох дій; складники мікрогрупи керівництва, заступництва, контролювання (18 од.) вказують на ієрархічні відношення, тобто кваліфікують такі відношення, за яких знижується активність і майже втрачається рівноправність учасників дії. Прийменниково-відмінкові форми мікрогрупи внутрішньої локалізації (22 од.) виявляють синкретичність значень соціативності й локальності. До найменш чисельної мікрогрупи соціативності – способу дії (12 од.) – належать синкретичні одиниці як із чіткою семантикою співучасті (у вигляді допомоги, підтримки) у дії суб'єкта, названого в постпозиції, так і з семантикою чиєїсь допомоги ментального характеру. Для еквіпрійменників соціативності – причини (зі значенням соціативного імператива або “м'якого” спонування до дії) (26 од.) також характерний синкретизм позначуваних відношень.

Кількісний склад підгрупи соціативності доводить її вагоме місце в групі логічних прийменників і визначальну роль у вираженні соціативності, а якісний (перевага еквіпрійменників над власне-прийменниками) дає підстави констатувати її розвиток і постійне поповнення на сучасному етапі української мови.

1. Балабан Г. С. Динамічні процеси в прийменниковій системі сучасної української літературної мови: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – К., 2007; 2. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови. – К., 1980; 3. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови / За ред. І. Р. Вихованця. – К., 2004. 4. Загнітко А. П. Прийменники у структурі тексту: первинні і вторинні вияви // Лінгвістичні студії: Зб. наук. пр. / Редкол.: А. П. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк, 2007. – Вип. 15.– С. 120–131; 5. Колодяжний А. С. Прийменник: матеріали до лекції з курсу сучасної української літературної мови. – Х., 1960; 6. Куц Н. В. Прийменникова еквівалентність в українській граматиці: структура, семантика, функції: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Донецьк, 2009.

PREPOSITIONAL-CASE FORMS AS MEANS OF SOCIATIVE EXPRESSION IN THE UKRAINIAN LANGUAGE

Tatyana Levakina

The basic role of the prepositional-case forms in sociative expression concerning the general category of compatibility has been discovered; sociativity has been defined as a language phenomenon; microgroups of sociative prepositions have been characterized; the number of sociative units in the Ukrainian language has been fixed.

Key words: prepositional-case form, sociativity, sociative prepositions.

ПРИЙМЕНИКОВО-ВІДМІНКОВІ ФОРМИ З СЕМАНТИКОЮ МЕТИ
ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТИ СИНТАКСИЧНОЇ АДВЕРБІАЛІЗАЦІЇ

А. Ю. Габай
(Київ)

Проаналізовано аналітичні прислівники синтаксичного ступеня адвербіалізації з цільовою семантикою в сучасній українській мові, на тлі транспозиційних особливостей розмежовано домінантні та периферійні прийменниково-відмінкові форми зі значенням мети, з'ясовано особливості граматичної експлікації та лексичного наповнення конструкцій у прислівниковій позиції.

Ключові слова: синтаксична адвербіалізація, прийменниково-відмінкова форма, відмінок, цільова семантика.

Цільове значення, або значення мети, є одним із центральних у системі логічних прийменників. Дослідниця категорії причини Л. Дубовик зауважує, що причинові зв'язки характерні для світу природи, а для світу людини притаманні цільові [3: 34]. На думку З. Іваненко, прийменникові конструкції мети в сучасній українській мові – одне з мікрополів у складній системі макрополя обставинного значення [4: 3]. І. Вихованець указував, що значення мети ґрунтується на семантичних ознаках наступності у плані часової перспективи, гіпотетичної модальності бажальності, специфіки події, що виступає бажаним наслідком. За семантичними особливостями форми в цільовій функції він поділив прийменники на дві підгрупи: *для, на, з метою, на предмет, під, по, за, в, про* (виражають значення власне-мети); *задля, заради, в ім'я, в інтересах* (передають семантичний відтінок присвяти) [2: 150]. Дослідниця українських прийменникових новотворів Г. Балабан перелік прийменників мети поповнює такими одиницями: *з надією (у(в) надії) на, на виконання, на благо, на угоду, на захист, на згадку про, на зміну, на підтримку, на радість, на шкоду, у (в) гонитві за, у (в) пошуках, у (в) пам'ять про* [1: 120].

У сучасній українській мові цільову семантику репрезентовано двома підгрупами прийменників: власне мети та мети з відтінком присвяти. Семантику власне мети реалізують форми родового, знахідного та орудного відмінків, зокрема значення власне мети виражають прийменниково-відмінкові конструкції *для, з метою, на предмет, у (в) пошуках, на виконання + род. в., на, під, про, по, в, на згадку про, у (в) пам'ять про + зн. в., у гонитві за + ор. в.*

Форма родового відмінка функціонує як виразник аналітичних прислівників цільової семантики. Основним засобом вираження власне мети виступає словоформа “*для + род. в.*”, напр.: *Скільки б не судилося страждати, Все одно благословлю завжди День, коли мене родила мати Для життя, для щастя, для біди* (В. Симоненко). Адвербіальними лексемами виступають абстрактні номінації, конкретні предмети, а також віддієслівні іменники. Підгрупу власне мети поповнили такі прийменниково-відмінкові еквіваленти, як: “*у (в) пошуках + род. в.*” та “*на виконання + род. в.*”. Напр.: *Мільйони українців правдами і неправдами виїждять за кордон у пошуках роботи* (Урядовий кур'єр); *На виконання доручення Президента України Служба безпеки відкликала із вищих навчальних закладів усіх своїх співробітників...* (Урядовий кур'єр).

Форма знахідного відмінка зі значенням власне мети поєднується з первинними прийменниками *на, по, під, про, в* та прийменниками, які утворилися внаслідок перерозкладу адвербіального комплексу *на згадку про, у (в) пам'ять про*. Домінантна роль належить прийменниково-відмінковій формі “*на + зн. в.*”, напр.: *На пораду вересень покличе Всю старшину лісу, степів* (Л. Первомайський). Словоформа “*по + зн. в.*”, функціонуючи в детермінантній позиції, позначає об'єкт, що є ціллю руху, напр.: *Їхали ми з батьком у ліс по дрова* (С. Васильченко); *Завтра мій батько збирається по рибу...* (В. Барка). В обставинній позиції прийменникова конструкція “*під + зн. в.*” указує на мету дії, на мету використання або призначення предмета, особи: *Чоловік її Клим уже з годину орав поле під озимину поблизу двору* (М. Коцюбинський). Периферійними елементами можна вважати форми “*в + зн. в.*” і “*про + зн. в.*”. Прийменниково-відмінкова форма “*про + зн. в.*” виступає в ролі цільової обставини. У цій позиції сполука “означає ціль” [6: 92]: *До кінця ручки прив'язав тонкий та міцний шнур, що був у мене за поясом про всяку пригоду* (І. Франко); *Я чомусь зіщулювся і про всяк випадок пірнув у сидіння* (О. Чорногуз). Уживання прийменниково-відмінкової форми “*в + зн. в.*” у сучасній українській мові обмежене, пор.: *Тільки один Карлик, якого привезли в подарунок Петрові, наважився виступити вперед* (Р. Іванчук). На думку О. С. Мельничука, прийменники *в* і *про* майже втратили свої цільові функції [5: 173]. Тотожними виступають конструкції “*на згадку про + зн. в.*” та “*в пам'ять про + зн. в.*”, що виражають семантику “пам'ятати, не забувати про кого-, що-небудь”, напр.: *На згадку про українську революцію 2004 року голландські квітникарі вивели сорт тюльпанів помаранчевого кольору...* (Україна молода); *В пам'ять про жертв Голодомору названо сквер на Сумщині* (Україна молода). Ці сполуки виступають периферійними засобами реалізації семантики мети.

Семантичний потенціал орудного прийменникового становить лише підгрупу власне мети, яка виражена прийменниково-відмінковою сполукою “*у (в) гонитві за + род. в.*”, напр.: *Телебачення у гонитві за сенсаціями і політичними новинами вичавлює з себе останні краплі творчої роси* (Україна молода).

Семантику мети з відтінком присвяти реалізують форми родового й давального відмінків, зокрема відтінок присвяти передають прийменники *задля, ради, заради, на благо, на захист, на зміну, на підтримку, на радість* із родовим відмінком та прийменники *на угоду, на зміну, на радість* із формою давального відмінка.

Абсолютно тотожними є словоформи “*задля, ради, заради, + род. в.*”, пор.: *...задля тебе, князю, все роблю...* (П. Загребельний); *...він міг піти на що завгодно ради свого підрозділу* (О. Гончар); *...вранці треба залишати цю дівчину-жінку заради жінки іншої – держави, владної і немилосердної...* (П. Загребельний). Такі конструкції в сучасній українській літературній мові вживають на позначення дії, що є поштовхом, приводом до чогось.

До засобів, що стали виразниками семантики присвяти, належать форми *на благо, на захист, на зміну, на підтримку, на радість*. Кожна з них спрямована на вираження певного відтінку цільового значення з відтінком присвяти. На заміні кого-, чого-небудь акцентує функціональний еквівалент прийменника *на зміну*, який може поєднуватися з формами родового та давального відмінків і частково виражати семантику присвяти, напр.: *Цього тижня ринок нерухомості Рівного відреагував на зміну курсу долара* (Рівне вечірне). Зрідка вживана сполука “*на захист + род. в.*” функціонує переважно в публіцистичному стилі, напр.: *Лауреати премії Стуса виступили на захист скверу імені*

поета (Українська правда).

Семантичний потенціал форми давального відмінка з цільовим значенням представлено семантикою мети з відтінком присвяти. Виразниками такого значення виступають сполуки *на радість, на догоду, на зміну + дав. в.* Бажання когось порадувати підкреслює словоформа “*на радість + дав. в.*”, напр.: *На радість дворазовому олімпійському чемпіону Володимиру Голубничому...* (Україна молода). Зауважимо, що прийменниково-відмінкова форма “*на догоду + дав. в.*” функціонує у текстах переважно з негативним відтінком, пор.: *Якщо ти художник, не твори з оглядкою, на догоду комусь...* (В. Іванов).

Отже, реалізація цільових аналітичних прислівників, безперечно, пов’язана з проблемою динаміки прийменникової системи української мови, яка на сучасному етапі активно поповнюється новими утвореннями внаслідок перерозкладу елементів в адвербіальному комплексі.

1. Балабан Г.С. Динамічні процеси в прийменниковій системі сучасної української літературної мови: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – К., 2007; 2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К., 1992; 3. Дубовик Л. І. Логіко-граматичні аспекти категорії причини: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Горлівка, 2005; 4. Іваненко З. І. Прийменникові конструкції мети в сучасній українській мові: Навч. посіб. – К., 1972; 5. Мельничук О.С. Історичний розвиток функцій і складу прийменників в українській мові // Слов’янське мовознавство. – К., 1961. – Т. 3. – С. 124–194; 6. Тимченко Є. Акузатив в українській мові (з укр. складні). – К., 1928.

PREPOSITIONAL-CASE FORMS WITH THE MEANING OF PURPOSE AS REPRESENTATIVE UNITS OF SYNTACTICAL ADVERBIALIZATION

Anna Habay

The article provides the analysis of syntactical adverbialization of the prepositional-case forms with the meaning of purpose in the modern Ukrainian language, the problem of grammatical and lexical expressiveness of the prepositional-case constructions in adverbial position.

Key words: syntactical adverbialization, prepositional-case form, case, meaning of purpose.

ВІДНОСНІ ПРИКМЕТНИКИ ЯК ГОЛОВНІ КОМПОНЕНТИ В СТРУКТУРІ АД'ЕКТИВНО-СУБСТАНТИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ

І. Ю. Кірічек

(Полтава)

Проаналізовано проблему синтагматичних властивостей відносних прикметників як опорних слів у словосполученнях із залежними іменниками. З'ясовано особливості вибору валентного партнера залежно від семантики прикметника. Зв'язки в описаних конструкціях схарактеризовано в аспекті взаємодії формально-граматичної і семантичної валентності.

Ключові слова: валентність, відносний ад'єктив, іменник, семантична група.

У структурі конструкцій із залежним іменником опорним компонентом регулярно виступають ад'єктиви, які виражають ознаку предмета щодо соціальної оцінки (*народний, національний, антиробочий, антинаціональний* тощо), функціонального призначення (*літальний, читальний, рятувальний* тощо), місця (також і відтопонімні) та часу (*фронтний, полтавський, вечірній* тощо), матеріалу або речовини (*дерев'яний, кришталевий* тощо).

Власне означальні відношення, коли залежний іменник називає супроводжувальну додаткову стосовно основної ознаку, реалізують конструкції, в основі яких лежать моделі: 1) Adj (relat) + Prep *В* + Sub (acc), напр.: *...усе враження псував шовковий у горошок бант* (Г. Олді); 2) Adj (relat) + Prep *З / ЗІ* + Sub (inst), напр.: *Стрічка ордена шовкова муарова зі смужками* (з інтернету). *Філософ...легку горіхову палицю поміняв на важку кедрову з срібною головою* (Ю. Мушкетик). М. І. Степаненко зазначає, що у поданих конструкціях "головний і залежний компоненти мають однакову значеннєву вагу" [2: 157].

Кількісні відношення з відтінком значення міри, ступеня вияву ознаки виражають конструкції, утворені за моделями: 1) Adj (relat) + Prep *В* (*У*) + Sub (dat), напр.: *ДП "Рахівське" ЛДГ розташоване у Високогірному лісгосподарському районі з ялицево-смерековими, чистими смерековими і в меншій мірі буковими лісами, а також рослинністю полонин* (З Інтернету); 2) Adj (relat) + Prep *В* + Sub (acc), напр.: *Це кіно було б в міру дидактичне й розважальне, в ньому було б щонайменше пафосу і ностальгійних соплів* (С. Жадан); 3) Adj (relat) + Prep *НА* + Sub (loc), напр.: *на три чверті дерев'яний* [1: 50]; 4) Adj (relat) + Prep *ДО* + Sub (gen), напр.: *До самого свого дня і ґрунту національна, українська, – "Земля"* (Ю. Лавріненко); 5) Adj (relat) + Sub (inst), напр.: *...однаке Етна була далекою, й все те видавалося хоч і грізним, проте якоюсь мірою й іграшковим* (Ю. Мушкетик). Конструкції, що передають квантитативні відношення, наділені суворою обмеженістю з боку інтенсифікатора: *якоюсь мірою, певною мірою, певним чином, однаковою мірою, вищою мірою, в (у) міру, не в (у) міру, у якійсь мірі* [3: 90].

Прикладами реалізації об'єктно-обмежувальних відношень виступають сполуки, побудовані за моделями: 1) Adj (relat) + Sub (inst), де акцентується лише одна з ознак, властивостей предмета, явища, події тощо, напр.: *...образ, наскрізь сатиричний своєю суттю, природою, формою, функцією* (Ю. Лавріненко); 2) Adj (relat) + Prep *ЗА* + Sub (inst), напр.: *Кожна держава є антиморальною за своєю суттю, оскільки обмежує людську*

свободу (М. Гримич); *Засоби масової інформації – російські за мовою і духом* (В. Овсієнко). Як зазначає М. І. Степаненко, “такі словосполучення за характером реалізованих відношень є монофункціональними: залежний компонент завжди виступає в ролі об’єкта” [2: 159]; 3) Adj (relat) + Prep *ПО* + Sub (loc), особливо якщо в ролі залежних компонентів виступають форми *по вірі, по духу, по мові, по напрямку, по суті*, напр.: *...але для нашої доби, хоч по суті й постхристиянської, уже відрізано шлях до повороту назад* (О. Забужко); 4) Adj (relat) + Prep *В* (*У*) + Sub (loc). Ідеться про певну сферу виявлення ознаки, напр.: *Серйозні праці...і в задумі своїм патріотичні* (В. Русанівський); *...угоди...писалися двома мовами: одна – грецькою, друга – мовою контрагента (в нашому випадку давньоруською)* (М. Брайчевський).

Виразниками означально-просторових відношень є конструкції, в основі яких лежать моделі: 1) Adj (relat) + Prep *ДО* + Sub (gen). Форма родового відмінка з *ДО* позначає предмет, близько якого знаходиться кінцева точка поширення ознаки, напр.: *Від краю до краю земля українська*; 2) Adj (relat) + Prep *ВІД* (*ОД*) + Sub (gen), напр.: *Перша від обласного центру в Київському напрямку станція – Решетилівка*; 3) Adj (relat) + Prep *БІЛЯ* + Sub (gen), напр.: *Піщана біля пляжу частина берега; Залізна біля основи деталь конструкції*. Т. М. Молошна підкреслює, що у сполуках із прийменниками *ДО, БІЛЯ* реалізуються досягальні значення, а з *ВІД* – відкладальні [1: 32]. 4) Adj (relat) + Prep *НА* + Sub (acc), напр.: *Лубенський повіт різко ділиться на дві частини: лісову – на північ від залізниці, та степову – на південь від неї* (В. Щербаківський); 5) Adj (relat) + Prep *В* (*У*) + Sub (loc). Відносний ад’єктив при цьому поєднується із субстантивами конкретної семантики, напр.: *Шифоновий в кисті рукав*. Приад’єктивний член в цій групі словосполучень вказує на обмежене або необмежене поширення ознаки в просторі.

Означально-темпоральні відношення передають сполуки, утворені за моделями: 1) Adj (relat) + Prep *ВІД* (*ОД*) + Sub (gen), напр.: *Місто від заснування було українським*; 2) Adj (relat) + Prep *ЗА* + Sub (gen), напр.: *Панський за царя маєток; За окупації [будинок] знову став куркульський: в ньому оселився родич старого куркуля* (Ю. Яновський). Як зазначає М. І. Степаненко, “трапляються лише поодинокі випадки, коли прийменниково-відмінкова форма уточнює ознаку опорного прикметника вказівкою на час її функціонування” [2: 154]; 3) Adj (relat) + Prep *НА* + Sub (acc), іноді з обмежувальним відтінком, напр.: *Подвійний, на цей раз понеділковий ранок: у Мюнхені й – за годину – в Авзбурзі* (О. Ізарський).

Причинно-наслідкові відношення реалізують конструкції, в основі яких лежить модель Adj (relat) + Prep *ВІД* (*ОД*) + Sub (gen). Найпоширеніші при цьому сполуки з функціонально-якісними ад’єктивами, напр.: *...і гладив її по голові дерев’яною од ковальського ремесла долонею* (Ю. Яновський); *...верба, від крапель кришталева, мені сказала: Здрастуй! – крізь туман* (Л. Костенко). Детермінований ад’єктив указує на різні зовнішні ознаки людини, тварини, предмета.

Ад’єктивні конструкції з відносним прикметником у ролі опорного компонента і відмінковою формою іменника з прийменником або без нього в ролі залежного виражають різноманітні, часто синкретичні, семантико-синтаксичні відношення: атрибутивні, об’єктні, обставинні (просторові, часові, причинові, кількісні).

1. Молошная Т. Н. Адъективные словосочетания в славянских и балканских языках. – М., 1985; 2. Степаненко М. І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення. – К., 1997; 3. Степаненко М. І. Прикметниково-іменникові словосполучення у сучасній українській літературній мові (формально-синтаксичний аналіз). – Полтава, 1992.

RELATIVE ADJECTIVES AS A MAIN COMPONENT IN THE STRUCTURE OF ADJECTIVE AND SUBSTANTIVE CONSTRUCTIONS

Iryna Kirichuk

The study deals with the problem of combinative characteristics of relative adjectives as principal words in combination with nouns. Peculiarities of valence partner choice are elucidated. Types of relations in these constructions are analyzed according to the formal, grammatical and semantic valence interaction.

Key words: relative adjectives, noun, semantic group.

ФУНКЦІЯ ІНФІНІТИВА В РЕЧЕННЯХ ФОРМАЛЬНО-СТРУКТУРНИХ МОДЕЛЕЙ

НЕМАЄ + PRON + INF TA PRON_{NEG} + INF

Н. В. Кобченко

(Москва)

Розвідка є спробою з'ясувати семантичну й синтаксичну роль інфінітива в організації речень формально-структурних моделей немає + Pron + Inf та Pron_{neg} + Inf.

Ключові слова: інфінітив, займенникове слово, семантична функція, синтаксична функція.

Цікавими синтаксичними утвореннями української мови є односкладні речення формально-структурних моделей *немає* + Pron + Inf та Pron_{neg} + Inf, напр.: *Нас немає за що пожаліти* (Л. Дереш); *Я не кажу тобі “прощай”, бо нікому казати* (В. Сосюра), які не раз ставали об'єктом наукових студіювань, так і не отримавши однозначної й безапеляційної кваліфікації. Своєрідність структури та специфіка граматичної природи складників цих побудов зумовили різну їх інтерпретацію – як безособових [4: 254], безособово-інфінітивних [2; 5] або розведення у два типи: *немає* + Pron + Inf – безособові, Pron_{neg} + Inf – інфінітивні [1; 5: 230].

Метою пропонованої розвідки є не наведення аргументів на користь того чи того підходу, а з'ясування ролі інфінітива в семантико-синтаксичній та формально-граматичній організації зазначених одиниць, адже саме це й дозволить чітко встановити їхній різновид,

що, у свою чергу, сприятиме адекватному описові системи простих речень української мови.

Насамперед варто окреслити вихідні засади нашого дослідження:

1. Не бачимо достатніх підстав уважати елемент *немає* зв'язкою або допоміжним дієсловом, адже він не лише виражає модально-часову віднесеність розглядуваних речень, а й зберігає своє семантичне навантаження – вказує на неіснування, відсутність чогось або когось, напр.: *Не було їм [бджолам] де гніздитися* (Б. Лепкий) – відсутнє місце; *Можете зняти охорону: вже нема кому нападати* (В. Кожелянко) – відсутні нападники.

2. Заперечний прономінатив із наголошеним *ні-* кваліфікуємо як лексикалізований варіант комплексу предикатива *немає* із займенниковим словом, пор.: *Артистиці нема чого більше робити* (В. Винниченко); – *Артистиці не було чого більше робити – Артистиці не буде чого більше робити; Та Северина не засмутилася: навіть теперішній сільраді нічого довго робити в неї на подвір'ї* (М. Матіос); – ... *не було чого довго робити в неї на подвір'ї; – не буде чого довго робити в неї на подвір'ї*. З цього випливає, що конструкції обох формально-структурних моделей функціонують як синтаксичні варіанти.

3. Визначальною ознакою таких побудов є сталий порядок компонентів [1: 20; 5: 44–45]: інфінітив перебуває в постпозиції стосовно комплексу „*немає* + прономінатив”, його переміщення в препозицію перетворює речення на двоскладне, пор.: ...*тобі нема куди поспішати* (В. Шкляр);— *Ну а нам із тобою й тікати немає куди* (О. Забужко).

Поряд з існуванням різних підходів щодо місця аналізованих конструкцій у класифікації односкладних речень, спостерігаємо однотайність науковців у витлумаченні ролі інфінітива та визначенні їхньої загальної семантики. Зазвичай учені розглядають інфінітив у межах предикативного центру [1; 2; 4: 254; 5: 20]. Глибше проникнути в організацію таких структур дає змогу використання прийомів дериваційного синтаксису. Очевидно, що досліджувані утворення семантично неелементарні, це результат трансформації вихідних складнопідрядних побудов, пор.: *Навіть нема де сісти* (А. Дністровий) ← *Навіть немає місця, щоб туди (на нього) сісти; А мені тепер нема що втратити* (Ю. Винничук) ← *А у мене тепер немає речей, щоб їх втратити; ...щоб не збожеволіти від думок, яких нікому довірити...* (М. Матіос) ← *Немає кому довірити* ← *Немає людини, щоб їй довірити*. Отже, вихідне складнопідрядне речення з підрядним мети згортається у формально просте з детермінантним членом. Інфінітив, що у вихідній конструкції виступав предикатом підрядної частини, після дериваційних перетворень не входить до предикативного центру похідного речення, а посідає валентно незумовлену позицію адвербіальної синтаксеми з цільовою семантикою. На формально-граматичному рівні ця позиція проектується на місце обставини.

Щодо змістового плану, то загальноновизнаним є модальне значення таких структур – вираження неможливості дії через відсутність умов для її реалізації [1: 41; 3: 66; 5: 83-84]. Загалом, погоджуючись із таким визначенням, вважаємо за необхідне більш прискіпливо підійти до його формулювання. З огляду на те, що в інфінітиві значення мети домінує над значенням дії, коректнішим постає окреслення семантики речення як наголошення на неможливості досягнення мети через відсутність однієї з умов. Детальний аналіз фактичного матеріалу виявляє такі особливості розглядуваних побудов: 1) некатегоричність: утілена в них вказівка на неможливість – не є категоричною, адже потенційно мета є досяжною, лише відсутня одна з умов для її реалізації. Пор.: *Нема спроможності написати листа* (повна неможливість досягнення мети); *Немає чим*

написати листа; Нічим написати листа (відсутність знаряддя для досягнення мети); 2) узагальненість: для досягнення мети, вираженої у реченні, необхідна не конкретна умова, а взагалі яка-небудь умова певного різновиду – який-небудь суб'єкт чи об'єкт, яке-небудь місце, який-небудь час тощо, відповідно аналізовані одиниці позначають відсутність жодних умов певного зразка, іншими словами, відсутність узагальненої умови.

Імовірно, саме другий чинник і вплинув на формальний склад таких конструкцій, зумовивши в процесі згортання складнопідрядних речень заміну субстантива, що позначає умову, прономінативом (представник класу слів із найбільш узагальненою семантикою). Прикметно, що в похідних утвореннях показником різновиду умови відмінкова форма займенникового іменника: Д. в. – суб'єкт чи адресат, Р. в. і З. в. – об'єкт тощо: ...і не було кому проти злочинців свідчити (О. Кобилянська); А тут нема про що говорити (М. Гримич); Але насправді їм нема чим пишатися... (О. Луцишина). Тому не знаходимо достатньо підстав констатувати синтаксичну залежність прономінативів від інфінітива, адже тут їхня морфологічна форма втрачає свою власне функцію й набуває семантичної.

Отже, у побудовах формально-структурних моделей *немає* + Pron + Inf та Pron_{neg} + Inf інфінітив характеризується значенням мети й на семантико-синтаксичному рівні посідає місце адвербіальної синтаксеми, що на рівні формально-граматичному корелює з роллю детермінантної обставини. А морфологічна форма прономінатива є не засобом підпорядкування інфінітиву, а опосередкованою вказівкою на різновид умови, про яку йдеться в реченні.

1. Арполенко Г. П., Забеліна В. П. Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові. – К., 1982; 2. Бабайцева В. В. Система односоставных предложений в современном русском языке: Монография. – М., 2004; 3. Виноградов В. В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. – М., 1975; 4. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К., 1972; 5. Шкіцька І. Ю. Реалізація суб'єктивно-модальних значень у структурі безособово-інфінітивних речень сучасної української мови: Дис. ... канд. філол. наук. – Х., 2004.

THE FUNCTION OF THE INFINITIVE IN THE SENTENCES OF FORMAL-STRUCTURAL MODELS *HEMAC* + PRON + INF AND PRON_{NEG} + INF

Natalya Kobchenko

*The paper is an attempt to determine semantic and syntactic role of infinitive in the organization of the sentences of formal-structural models *немає* + Pron + Inf and Pron_{neg} + Inf.*

Key words: infinitive, pronoun word, semantic function, syntactic function.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОГО ПРИЙМЕННИКА *за* І ЙОГО РОСІЙСЬКИХ ЕКВІВАЛЕНТІВ

М. В. Оранська
(Донецьк)

Проаналізовано випадки вживання прийменника за в текстах різних стилів та перекладу російською мовою конструкцій із ним. Виявлено певні чинники, які впливають на вибір способу перекладу, зроблено припущення щодо українських первинних простих прийменників загалом.

Ключові слова: первинний прийменник, переклад, порівняльний аналіз.

Актуальність теми полягає в тому, що переклад прийменників становить недостатньо розроблену проблему. Українсько-російських і російсько-українських словників прийменників дуже мало, а в електронних перекладачах під час перекладу прийменника часто не беруть до уваги, як його потрібно перекладати саме в цьому випадку. Тому переклад прийменників становить достатньо широке поле для досліджень.

Об'єктом цього дослідження став український простий первинний прийменник *за*.

Предметом аналізу був його переклад російською мовою в текстах офіційно-ділового і художнього стилів.

Матеріалом було обрано 1079 речень і зворотів, у яких функціонує зазначений прийменник. Із них 571 було взято з Кримінально-процесуального кодексу України, 508 – з роману Олеся Гончара “Людина і зброя”.

У нашій роботі ми передусім намагалися вирізнити первинні прийменники серед усіх інших. У цій праці спираємося на класичне розуміння: первинними прийменниками є ті, які не походять від інших частин мови [1; 2; 3; 4; 5; 6]. Також для цієї роботи важливо відрізнити первинний прийменник як окрему одиницю від первинного прийменника у складі вторинного складеного (власне прийменник *за* від складника прийменників *за винятком, за наявності* тощо). Переклад вторинних прийменників потребує здійснення спеціального дослідження, тому такі випадки ми не беремо до уваги. Дані було систематизовано засобами Microsoft Excel.

Звісно, в офіційному документі і в художньому творі статистика значно відрізнялася. Наведемо її спочатку для першого.

Прийменник *за* вживаваний з двома відмінками – знахідним і орудним. Зі знахідним відмінком він перекладений так: у 9 випадках – як орудний відмінок без прийменника (у цих випадках прийменник вказував на об'єктні відношення); у 63 випадках – як *за* + знахідний відмінок (у цих випадках прийменник вказував здебільшого на причинові відношення; але траплялися й об'єктні, й часові, і – в одному випадку – просторові відношення); у 2 випадках – як *при* + орудний відмінок (у цих випадках прийменник вказував на причинові відношення); в 1 випадку – як *по* + давальний відмінок (у цьому випадку прийменник вказував на причинові відношення).

З орудним – так: у 199 випадках – як *по* + давальний відмінок (у цих випадках прийменник вказував на причинові відношення, а також на означальні відношення, відношення способу дії та об'єктні відношення); у 24 випадках – як *за* + орудний відмінок

(у цих випадках прийменник указував здебільшого на об'єктні відношення, але в декількох випадках на причинові); в 1 випадку – як *на* + місцевий відмінок (у цьому випадку прийменник указував на відношення способу дії); у 4 випадках – як *с* + родовий відмінок (у цьому випадку прийменник указував на причинові відношення).

У художньому ж тексті прийменник *за* вживається вже з трьома відмінками – знахідним, орудним і родовим. З родовим його перекладено так: в одному випадку перекладач оминув прийменникову конструкцію (*В напльві одвертості Ольга розповіла в цей вечір дівчатам те, що за інших умов не розповіла б нікому. – Не таясь, в такие вот вечера, в такие теплые ночи июльские изливает она подругам то, что до сих пор таила в себе*); в одному випадку прийменникову конструкцію перекладено як *в* + знахідний відмінок (у цьому випадку прийменник указував на темпоральні відношення); ще в одному випадку – як *в* + місцевий відмінок (тут маємо відношення умови); у двох випадках – як *при* + місцевий відмінок (це – відношення умови).

Зі знахідним відмінком прийменник уживаний набагато частіше й перекладений так: в 11 випадках перекладач оминув прийменникову конструкцію; у 200 випадках – як *за* + знахідний відмінок (тут маємо локативні відношення, об'єктні, причинові, способу дії, мети, а також темпоральні); у 13 випадках – як *через* + знахідний відмінок (у цих випадках прийменник позначає темпоральні відношення); в 14 випадках перекладач удався до контекстуальної заміни.

З орудним відмінком маємо таку статистику: у 19 випадках перекладач оминув прийменникову конструкцію; у 199 випадках конструкцію перекладено як *за* + орудний відмінок (тут позначено локативні відношення, об'єктні, причинові, мети і темпоральні); у 16 випадках – як *по* + давальний відмінок (це відношення авторизаційні, причинові, способу дії і мети); в 11 випадках використано контекстуальну заміну.

Отже, переклад українського первинного прийменника російською залежить від таких факторів: із яким відмінком він сполучається, на які семантичні відношення вказує і в якому стилі його вжито. В офіційно-діловому стилі його вживання суворіше обмежене, так само, як і переклад. Також цікаво, що в офіційно-діловому стилі прийменник *за* найчастіше перекладають як *по* (особливо якщо його вжито в орудному відмінку), у художньому — як *за*.

1. Вихованець І. Р. Прийменник // Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000. – С. 486–487;
2. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови. – К., 1980.
3. Загнітко А., Данилюк І., Ситар Г., Щукіна І. Словник українських прийменників. Сучасна українська мова. – Донецьк, 2007;
4. Загнітко А., Данилюк І., Ситар Г. Українські прийменники: інвентар і структура // Лінгвістичні студії: Зб. наук. пр. / Укл. А. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк, 2004. – Вип. 12. – С. 41–48;
5. Колодяжний А. С. Прийменник: Матеріали до лекцій з курсу сучасної української літературної мови. – Х., 1960;
6. Цыганенко Г. П. Толково-сопоставительный словарь русских и украинских предлогов. – Донецк, 2006.

Maryna Oranska

The preposition 'za' usage is analyzed for texts of different styles and for translation of constructions with this preposition into Russian as well. Certain factors have been discovered that have an influence on which way of translation one chooses, and suppositions made about Ukrainian prototypical prepositions in general.

Key words: prototypical preposition, translation, comparative analysis.

ПОРІВНЯЛЬНО-ГІПОТЕТИЧНІ ЧАСТКИ ЯК РЕАЛІЗАТОРИ
СУБКТЕГОРІЙНОГО СУБ'ЄКТИВНО-МОДАЛЬНОГО
ЗНАЧЕННЯ ЙМОВІРНОСТІ

С. О. Педченко

(Полтава)

Ідеться про порівняльно-гіпотетичні частки як реалізатори епістемічної модальності, які посідають центральне місце в системі власне модальних партикул.

З-поміж них вирізняються партикульовані похідні одиниці ледве чи (не), навряд (чи), либонь, десь, наділені специфічними функціонально-семантичними ознаками.

Ключові слова: модальні частки, партикула, модальність, субкатегорійні модальні значення.

Окрему групу в системі порівняльно-гіпотетичних партикул як репрезентантів епістемічно-модальної семантики становлять частки *ледве чи (не)*, *навряд (чи)*, *либонь*, *десь*, які утворилися на базі віддієслівних та відадвербіальних модальних слів. Питання класифікаційного статусу й термінологічного дефініювання цих одиниць є дискусійним і до цього часу остаточно не з'ясованим. Деякі вчені трактують означені партикули як “власне модальні” [1: 503]. Прихильники синтаксичного підходу застосовують дефініцію “суб'єктивно-модальні форми” [2; 3]. Автори “Теоретичної морфології української мови”, витлумачуючи частки як аналітичні синтаксичні морфеми, що “функціонують у сфері комунікативного синтаксису як засоби вирізнення теми та реми під час актуального членування речення, а також як засоби створення різних комунікативних типів речення за метою висловлювання” [4: 329], узагалі не вводять досліджувану групу слів до складу часток, розглядаючи її серед модальних прислівників – еквівалентів дієслівних присудків на рівні гіпотетичної модальності (*либонь*, *навряд*, *ледве чи*) [1: 308], неозначених займенникових прислівників, що вказують на чітко не окреслену ознаку, місце, час, причину тощо (*десь*) [4: 210]. На нашу думку, процес партикуляризації описуваних лексем сьогодні ще не завершився, що уможливорює ідентифікацію цих слів із

міжчастининомовними гібридними одиницями, функційними еквівалентами часток: *Навряд чи* *десь по інших країнах співають так гарно й голосисто, як у нас на Україні* (О. Довженко); – *Я чую, ти женишся... Та, кажуть, либонь молода не хоче* (Панас Мирний); *Так ясно, просто і дотепно ледве чи хто потрапив у нас вивести тоту гнилятину на чисту воду* (М. Коцюбинський). На відміну від ядерних лексико-граматичних утворень (відсполучникових порівняльно-гіпотетичних часток *наче, начеб, начебто, ніби, нібито* та ін.), вони зберігають потенційний етимологічний зв'язок із вихідними компонентами (модальними словами), мають двоїсту семантико-граматичну природу, прозорішу порівняно з непохідними одиницями внутрішню форму та виразніше індивідуалізоване, зумовлене синтаксичними процесами модифіковане семантичне наповнення. Так, значеннєво близька до модального слова *мабуть* партикула *либонь* засвідчує достатньо високий рівень упевненості мовця. Властиву порівняльно-гіпотетичним часткам сему невпевненості в маркованих нею структурах ліквідує акцентована об'єктивна можливість достовірності зображуваного у зв'язку з його закономірністю, традиційністю тощо, чим пояснено відносну частотність уживання вирізненої лексеми в генералізованих, підсумкових висловленнях, напр.: *Певно, прийшла прохати, щоб ви поворожили. Вона вже либонь з тиждень, мов несамовита, по усіх ворожках бігає та питає: чи скоро її чоловік повернеться з наймів?* (М. Кропивницький); *Либонь і йому “не в смак” товариство з совєтською людиною* (Ф. Одрач).

Антонімічними відношеннями зі словом *либонь* пов'язані партикули *навряд чи, ледве чи*, що, уподібнюючись маркерам негачії, реалізують кваліфікативну оцінку повідомлюваного як недостовірного, ірреального. До того ж перша з названих часток індукує беззастережну впевненість мовця в незначній вірогідності висловленої інформації, тоді як друга експлікує нижчий рівень категоричності, ускладненої відтінком надії, сподівання на протилежне: *...таку-бо долю навряд чи було б зумисне виписувати немовляті на лобі...* (О. Забужко); *Мабуть, треба піти далі і точніше з'ясувати стан речей. Назва “романтична” ледве чи відповідає іронії, яку мав на думці Шлетель* (Р. Струць). Спорідненість аналізованих лексем із заперечними операторами потверджує притаманну їм здатність нівелювати виражену партикулою *не* семантику негачії, транспонуючи її в поле афірмативності, пор.: *Що станеться з моїм світом, якщо я тут – у Королівстві – загину? Навряд чи Обертон не передбачив цієї можливості – Я думаю, що Обертон передбачив цю можливість* (Марина та Сергій Дяченки).

Що ж до сполуки *ледве чи не*, то вона є усталеним партикулятивним комплексом, у семантичному просторі якого відбулися суттєві зрушення. Ідентифікувальна сема “близької ймовірності, прихованої під формою зовнішньої невпевненості”, зазнала двох модифікацій:

1) перша з них інтегрує три прагматичні компоненти: а) суб'єкт оцінки вважає, що ознака близька до виявлення; б) підкреслює, що це найвищий ступінь інтенсифікації; в) не зважається говорити про це категорично: *...до речі, він [Карел Готт] співає досі й ледве чи не популярніший, як нам казали, ніж юні, але безголосі чеські “поп-зірки”* (День, 10.04.2009);

2) друга модифікація – метафоризована гіперболізація предикативної ознаки за розміром, тривалістю, кількістю, якістю тощо: *Це була ледве чи не найдовша і найтяжча дорога в моєму житті* (М. Плав'юк).

Характерно, що заповнювачами правобічної позиції (маркованими компонентами) означеної партикулятивної єдності досить часто є субстанціальні та вторинні предикатні синтаксеми, тоді як проаналізовані вище частки (*навряд чи*, *ледве чи*) маркують здебільшого ядерні реченнєві компоненти різних типів, що не мають жорстких обмежень із лексичного боку, напр.: *До того ж наші тренери стали тут ледве чи не кращими друзями* (Дзеркало тижня, 31.01–6.02.2009).

У художніх текстах фіксуємо спорадичне вживання в ролі реалізатора суб'єктивно-модального значення проблематичної достовірності відадвербатива *десь*, для якого вивідним є кількісно-видільне значення, подібне до семантики службових лексем *ледве не*, *трохи не*, *мало не*, пор.: *Ох, коли б вже він прийняв скоріше! Десь про мене тут і смерть забула!..* (Леся Українка).

Як бачимо, для розглянутих відадвербіальних та віддієслівних партикулятивів типовою є сема ймовірності, що заступає властиві порівняльно-гіпотетичним часткам значення компаративності та гіпотетичності. Реалізуючи градуйовану оцінку події як епістемічно можливої (*либонь*, *десь*) чи неможливої (*навряд чи*, *ледве чи*), вони виявляють ізофункційну спорідненість із модальними словами – операторами впевненості / невпевненості мовця у висловленому (*звичайно*, *напевне*, *мабуть* тощо).

1. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови / За ред. І. Р. Вихованця. – К., 2004; 2. Слинко І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посіб. – К., 1994; 3. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К., 1969; 4. Чолкан В. А. Речення з суб'єктивно-модальними формами в сучасній українській мові: Автореф. дис. ... канд. філолог. наук: 10.02.01. – Івано-Франківськ, 2001.

COMPARATIVE AND HYPOTHETIC PARTICLES AS MEANS OF REALIZATION OF SUBCATEGORY SUBJECT MODAL MEANING OF PROBABILITY

Svitlana Pedchenko

*Comparative and hypothetic particles as a means of realization of epistemic modality occupy the central place in the system of modal particles. Derivative unites *ледве чи* (не), *навряд (чи)*, *либонь*, *десь* have been singled out among them according to their specific functional and semantic features.*

Key words: modal particles, particle, modality, subcategory modal meanings.

АНАЛІТИЧНІ СПОЛУЧНІ КОМПЛЕКСИ
ЯК ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ СЕМАНТИКО-
СИНТАКСИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ СУРЯДНОСТІ

О. В. Ковтун
(Київ)

Уперше досліджено аналітичні сполучні комплекси, що виконують функцію зв'язку та виражають семантико-синтаксичні відношення у складносурядному реченні, визначено їхні типи за семантико-синтаксичними відношеннями та за будовою, встановлено співвіднесеність цих сполучних комплексів із відповідними сурядними сполучниками української мови.

Ключові слова: аналітичні сполучні комплекси, сурядні сполучники, складносурядне речення, семантико-синтаксичне відношення.

Одним з основних напрямів у розвитку сполучникової системи сучасної української літературної мови є комплікація та частиномовна транспозиція, завдяки яким утворюються та функціонують у мові аналітичні сполучення слів, що виконують роль сполучників. Такі сполучення слів називають сполучними комплексами й визначають як функціонально цілісні аналітичні одиниці, що реалізують сполучну функцію між предикативними частинами у складному реченні та виражають певний тип семантико-синтаксичного відношення між цими частинами [3: 91].

Для утворення сурядних сполучних комплексів слугують різні моделі [5: 21]. Сурядні сполучні комплекси корелюють із сурядними сполучниками, заступаючи їх у структурі речення, а тому виконують аналогічні граматичні функції – оформляють сурядний зв'язок, яким поєднуються граматично рівноправні, незалежні одна від одної предикативні частини в складносурядне речення, або однорідні члени, що є конденсатами згорнених предикативних частин складного речення [1: 348].

Ми зафіксували 29 аналітичних сполучних комплексів, які корелюють із сурядними сполучниками та виконують роль сурядних сполучних засобів у складному реченні. 15 із них слугують виразниками градаційного відношення (*до того ж, та навіть, не можу сказати щоб ... але, мало того що ... ще (й), мало того що ... так ще й, мало ... ще й, не так щоб ... але та ін.*), 12 – приєднувального (*а крім того, а найбільше, а ще більше, а ще до того, тим паче та ін.*), 11 – розділово-протиставного (*хоч ... хоч ... а, хоч ... хоч ... але, чи ... чи ... але, чи то ... чи то ... тільки, і ... і ... але та ін.*). Деякі з них можуть виражати як градаційні, так і приєднувальні семантико-синтаксичні відношення. Це сполучні комплекси *а крім того, а найбільше, а ще більше, а ще до того, але найбільше, до того ж, та навіть, та ще більше та ін.*

Залежно від способу поєднання з предикативними частинами в складносурядному реченні та з однорідними членами в простому реченні сурядні сполучні комплекси поділяємо на три групи: 1) одиничні (одномісні), які вживають між двома поєднуваними предикативними частинами, а іноді між двома однорідними членами речення; 2) парні (двомісні) сполучні комплекси, що складаються з двох частин, які пов'язують або тільки дві предикативні частини закритої складної синтаксичної конструкції, або тільки два однорідних члени в простому реченні, розподіляючись між ними; 3) трикомпонентні, які вживаються перед кожною предикативною частиною або перед кожним однорідним

членом речення, поєднуючи їх в одну цілісну синтаксичну конструкцію. Речення з трикомпонентними сполучними комплексами мають здебільшого фіксований порядок частин і використовуються зрідка [4: 247].

Основною проблемою функціонального впорядкування аналітичних сполучних комплексів є проблема вилучення з ужитку тих із них, що скальковані з російських, і залучення до активного використання їхніх українських відповідників, що зумовлено загальною тенденцією до відсвіження, урізноманітнення традиційних наборів виражальних засобів, а також актуалізацією, поверненням до широкого вжитку функціонально рівнозначних до використовуваних досі сполучних засобів, передусім тих, що становлять морфолого-синтаксичну специфіку української мови [2: 9].

Отже, аналітичні сполучні комплекси оформляють сурядний зв'язок, яким поєднуються граматично рівноправні, незалежні одна від одної предикативні частини в складносурядному реченні або однорідні члени, а також слугують виразниками трьох типів семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами складносурядного речення або між однорідними членами в простому реченні, а саме: розділово-протиставних, приєднувальних та градаційних. Виконуючи функцію сурядного зв'язку у складних структурах із сурядними семантико-синтаксичними відношеннями, аналітичні сполучні комплекси не просто поєднують їхні частини, а ще й семантично їх модифікують, надаючи реченню різних значеннєвих відтінків: протиставного, допустового, поширювального та причинового.

Кількість аналітичних сполучних комплексів невпинно зростає в книжних стилях сучасної української літературної мови, передусім у науковому та офіційно-діловому, що дає підставу констатувати переважно конкурентний характер відношень між сполучниками та функціонально співвідносними з ними аналітичними сполучними комплексами.

1. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / За ред. І. Вихованця. – К., 2004; 2. Городенська К. Г. Функціональні зони сполучників в українській науковій мові // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. пр. – К., 2005. – Вип. 6. – С. 6–13; 3. Кухарчук О. Проблема сполучників і сполучних комплексів у сучасному мовознавстві // Наук. зап. Вінницького держ. пед. ун-ту імені Михайла Коцюбинського: Зб. наук. пр. Серія: Філологія / Відп. ред. Н. Л. Іваницька. – Вінниця, 2007. – Вип. 9. – С. 88–92; 4. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К., 2004; 5. Ясакова Н. Ю. Граматична семантика аналітичних сполучників підрядності у структурі складного речення: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – К., 2000.

ANALYTICAL CONJUNCTIONAL COMPLEXES AS MEANS OF EXPRESSION OF COORDINATE SEMANTIC AND SYNTACTICAL RELATIONS

Oksana Kovtun

In the article analytical conjunctional complexes with the function of conjunction expressing coordinate semantic and syntactical relations in a complex sentence were analyzed for the first time, their semantic and structural types were determined, correlation of these conjunctional complexes with corresponding Ukrainian coordinative conjunctions was established.

Key words: analytical conjunctive complex, coordinative conjunction, complex sentence, semantic and syntactical relation.

СЕМАНТИЧНІ РІЗНОВИДИ АДРЕСАТНОЇ СИНТАКСЕМИ

А. А. Павлова

(Київ)

Зроблено спробу виділити та описати семантичні варіанти адресатної синтаксеми у зв'язку із семантикою предиката. Розглянуто семантико-синтаксичну валентність предикатів та структуру речень із семантичними різновидами адресатної синтаксеми в сучасній українській літературній мові.

Ключові слова: предикат, валентність, адресатна синтаксема, семантичні різновиди адресатної синтаксеми.

Сучасну лінгвістичну науку характеризує посилена увага до семантичного аспекту речення. Основні проблеми семантико-синтаксичного синтаксису викладено в наукових працях зарубіжних та українських мовознавців: Л. Теньєра, У. Чейфа, М. Всеволодової, В. Адмоні, А. М. Мухіна, Г. О. Золотової, І. Р. Вихованця, М. Я. Плющ, К. Г. Городенської тощо. Опубліковано низку наукових розвідок, де систематизовано предикатні синтаксеми, їхні різновиди та валентність (Н. Л. Іваницька, М. І. Степаненко, Т. Є. Масицька, О. П. Межов, Т. Матвієнко, Н. Щербачук та ін.), досліджено суб'єктні, об'єктні, локативні синтаксеми, їхні семантичні та морфологічні варіанти.

У визначенні семантичної структури адресатних синтаксем ураховано передусім семантичні типи предикатів, з якими вони сполучаються, заповнюючи їхню правобічну валентну позицію, “характер спрямованості дії на адресата, наявність чи відсутність об'єкта передання від суб'єкта адресатові, наявність / відсутність інструмента дії, спрямованої на особу, та інші фактори” [5: 28]. За основу взято класифікацію лексико-семантичних груп адресатних дієслів [5] та враховано погляди мовознавців на семантичну класифікацію предикатів і дієслів (Й. Ф. Андерша, В. П. Бахтіна, Л. М. Васильєва, Р. М. Гайсіної, І. Р. Вихованця, А. П. Загнітка).

Виокремлено такі семантичні різновиди адресатних синтаксем: 1) адресат давання; 2) адресат позбавлення; 3) адресат мовлення; 4) адресат фізичної дії; 5) адресат моральної дії; 6) адресат фізіологічної дії; 7) адресатний суб'єкт стану; 8) посесивний адресат (адресатна синтаксема належності).

Предикати давання та позбавлення кваліфіковано як тривалентні, тобто такі, що “потребують правобічного сполучення з об'єктним та адресатним іменниковими компонентами” [2: 271]. Адресат давання – це істота, якій щось надають: *Ще в обід їм видали були фаянсові миски ...* (І. Багрянний). Адресат позбавлення – це істота, яку чогось

позбавляють: *Особові посвідчення треба у всіх затриманих відбирати ...!* (П. Загребельний).

Адресат мовлення – це особа або персоніфікований предмет, до якого звертається мовець. Дієслова мовлення переважно характеризуються переважно семантико-синтаксичною тривалентністю: зумовлюють суб'єктну, об'єктну та адресатну синтаксеми. Але деякі з цих дієслів належать до двовалентних (*вимовити, подякувати* тощо) та чотиривалентних (*написати, переписувати* та ін.).

Адресат фізичної та моральної дії – це особа чи предмет (персоніфікований), на користь або на шкоду якому відбувається фізична та моральна дія. Наявність і відсутність адресатної синтаксеми в цьому випадку впливає з контекстного оточення, яке актуалізує семантику відповідного предиката. До предикатів фізичної дії належать три-, чотири-, п'яти- та шестивалентні дієслова: *Я приніс їй іграшкового цуцика з червоним, наче підбитим, оком* (Л. Денисенко); *Таке практикувалося в Азії часто-густо, щоби захистити оселю від небажаних відвідувачів (?)* (І. Карпа); *Витерши сльози, Галя помахала Андрієві рукою, пішла* (І. Багрянний). Адресати моральної дії (об'єкт психічної реакції, адресатна об'єктність) уживаються з дієсловами, які в традиційній лінгвістиці трактують як дієслова стану або відношення. Первинна адресатність при дієсловах дії трансформується тут в адресатність при дієсловах стану [3: 50]. Серед дієслів, які потребують такого адресата, переважають двовалентні: *Я почувався крихітним і залежним од неї, я ненавидів її зараз і ненавидів себе за свою до неї ненависть* (Л. Денисенко).

Розглядаючи дієслова на позначення фізіологічної дії, О. Г. Межов зазначає, що вони перебувають на периферії предикатів дії. Це зумовлено тим, що суб'єкт виступає не активним виконавцем дії, спрямованої на адресата, а пасивним споглядачем іншої особи [4: 145–146]. Отже, адресат фізіологічної дії – це особа або предмет, який сприймається органами чуття іншої особи. Адресатів фізіологічної дії мають переважно двовалентні предикати, семантика яких указує не на фізіологічні процеси людини, а на процес сприймання самого адресата: *Ми сиділи поруч і уважно дивилися, розглядали, придивлялися до спини одного літнього, але доволі, здавалося, бадьорого чоловіка* (Л. Денисенко).

Адресатний суб'єкт стану – це особа, яка перебуває в певному стані. Умовність уходження дієслів стану до лексико-семантичного поля адресатності спричинена відсутністю суб'єкта – активного виконавця дії. У межі поля ці лексеми потрапляють тому, що дія, означувана ними, не існує сама собою: у цьому стані перебуває певна особа. До адресатних суб'єктів стану потрібно зарахувати й осіб, які набули або втратили стан володіння чимось. Предикати стану, з якими вживаний такий адресат, належать здебільшого до одно- та двовалентних: *Цей напірець видав із його кишені, на ньому були надрані вірші, через які Аліса втратила його* (Л. Денисенко); *І ота ні з чим незрівнянна принадливість земної путі, яку кожному з нас судилося пройти саме таку...* (П. Загребельний).

Посесивна адресатна синтаксема (адресатна синтаксема із семантикою належності) означає особу, яка бере участь у дії разом з іншими предметами чи явищами, що безпосередньо стосуються її як частини тіла чи одягу (напр., *очі, рука, нога*); елементи психіки (напр., *думка, уявлення*); істоти, речі або предмети, які кваліфікуються або можуть кваліфікуватися як предмети володіння чи власності людини (напр., *кінь, стіл*) [1: 39]:

Люди хапливо щось шепотіли Андрієві, тисли йому руки, поляпували пестливо по ногах...
(І. Багрянний).

Отже, семантика предикатів та їхня адресатна валентність зумовлюють семантичну варіантність адресатних синтаксем. Визначення меж семантичних різновидів адресатів спричиняє певні труднощі у зв'язку з неоднозначністю класифікацій самих предикатів. Подальшого наукового студіювання потребує кожний семантичний варіант адресатної синтаксеми.

1. Андерш Й. Ф. Семантична характеристика давального відмінка в сучасній українській мові // Українська мова і література в школі. – 1974. – № 10. – С. 34–40;
2. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. – К., 2004;
3. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична класифікація відмінків української мови // Мовознавство. – 1988. – № 2. – С. 44–51;
4. Межов О. Субстанціальна синтаксема у функції суб'єкта дії // Науковий вісник Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки. Філологічні науки. – 2000. – № 6. – С. 143–148;
5. Пац Л. І. Функціонально-семантичне поле адресатності в сучасній українській мові: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Горлівка, 1998.

SEMANTIC VARIANTS OF THE ADRESSEE SYNTAXEME

Alla Pavlova

The attempt to pick out and to describe the semantic variants of the addressee syntaxeme in connection with semantic of predicate is done. The semantic and syntactic valency of predicates and structure of the sentences with the semantic variants of the addressee syntaxeme are examined.

Key words: semantic, predicate, syntaxeme, addressee, semantic variants of the addressee syntaxeme.

СЕМАНТИЧНІ ТИПИ ВСТАВЛЕНИХ ПОШИРЮВАЧІВ РЕЧЕННЯ, КОРЕФЕРЕНТНИХ СИНТАКСЕМАМ БАЗОВОГО РЕЧЕННЯ

І. В. Житар
(Київ)

Проаналізовано семантичні типи вставлених поширювачів речення, кореферентних синтаксемам базового речення. Розглянуто основні різновиди вставлених поширювачів речення з урахуванням їхніх функцій у реченні.

Ключові слова: вставлена конструкція, вставлений поширювач речення, кореферентність, синтаксема.

Вставлені конструкції мають досить різноманітну структурну організацію. Вона зумовлена характером того позамовного об'єкта чи ситуації, повідомлення про які

вноситься вставленою конструкцією до базового речення, а також характером “передаваної інформації і не зумовлюється основною частиною речення” [1: 198]. Із формального погляду вставлені конструкції (далі ВК) можуть дорівнювати слову, словосполученню і реченню. Проте в системі речення вони фігурують як одиниці функціонального плану. Серед ВК виділяють вставлені тексти, вставлені речення та вставлені поширювачі речення (далі – ВПР). Щодо останнього типу ВК слід зауважити, що за формою і походженням ВПР – “колишні поширювачі речення, що зберегли їх форму” [4: 397].

ВК, співвідносячись із відповідними синтаксемами, характеризують той самий денотат із якогось іншого боку, модифікуючи (розширюючи, уточнюючи, звужуючи тощо) його семантику. Охарактеризовані відношення можна кваліфікувати як кореферентність – “сміслові зв’язки ототожнення різних позначень одного референта в тексті” [2: 268]. Виходячи з того, що ВПР, уточнюючи, доповнюючи відповідні члени речення, за структурою бувають неповними [3: 258], вони вступають у кореферентні зв’язки з відповідними синтаксемами базового речення. Така кореферентність позиціонує ВПР як синтаксеми – семантичні модифікатори синтаксем базового речення (далі БР). Речення з ВПР найчастіше двокомпонентні: один із цих компонентів (пояснюваний) несе якийсь зміст (компонент БР), інший (пояснювальний) – здійснює його інтерпретацію (ВК). Параметри інтерпретаційного компонента зумовлені інтенціями мовця.

Аналіз виконання ВПР семантичних функцій дає підстави для виділення серед них кількох різновидів. Зокрема це:

1) ВПР-етимологізатори. За допомогою ВК мовець подає етимологізоване тлумачення назви: *Це Малий Бельт, найбільш протяжний (125 км), Великий Бельт – 115 км (найглибший і найширший, тому “великий”) і Зунд – найкоротший (102 км) (із підручника);*

2) ВПР-ілюстратори. Використання ВК дає змогу проілюструвати наведену в БР інформацію: *Звичайно множини позначають великими літерами латинського алфавіту (A, B, C, D, ...), а їх члени – малими літерами того самого алфавіту (a, b, c, d, ...) (із підручника);*

3) ВПР-синоніми. Розширення смислового поля поняття здійснюють через залучення в позицію ВК синоніма до лексеми, яка, на думку мовця, потребує здійснення такої операції: *Мова поетична багата не кількістю слів (словниковий запас), а їх об’ємністю (полівалентність) (П. Мовчан);*

4) ВПР-ідентифікатори. Використання ВК дає змогу ідентифікувати два поняття (об’єкти). За допомогою таких ВПР ототожнюють одного носія семантики з іншим, завдяки чому досягається смислова цілісність: *До цього гурту можна прилучити й Гітлера, який, хоча й прийшов до влади внаслідок виборів, та ганьбив парламентську “плутократію” (вислів фюрера) (В. Лупейко);*

5) ВПР-актуалізатори. ВК виступає як спосіб актуалізації одного з кількох значень багатозначного слова: *Найбільшого розквіту набули давньогрецька, давньоримська, а також міфології (сукупності міфів) народів давніх Сходу, Індії, Китаю (з підручника);*

6) ВПР-дефініції. За допомогою ВК мовець здійснює тлумачення іншомовних слів, термінів або лексем, належних до пасивної лексики: *ГУЛАГ (головне управління лагерів) було створено, аби координувати всю каральну систему з дуже чітким господарсько-економічним розрахунком (із газети);*

7) ВПР-переклади. У таких структурах ВК виступає перекладом іншомовного або архаїчного слова: *Присвітивши, вони [солдати] побачили переляканих мешканців, один промовив: “Кіндер” (діти), – і тут же хутко вибігли* (Ф. Моргун);

8) ВПР-варіанти. За допомогою ВК такого типу охоплюються всі можливі варіанти для входження до ширшого інформаційного контексту: *Фаза одруження в сюжетно-образній структурі казки найчастіше виступає заключним елементом. Здебільшого, це – шлюб з царською (королівською, панською) донькою та успадкування тестевої держави (царства, королівства, панства)* (Т. Андреева);

9) ВПР-класифікатори. Мовець, використовуючи ВК, вказує, як слід класифікувати значення вживаного слова: *Коротка [розмова], якщо в ній присутня щирість (відкритість душі), заряджає* (П. Мовчан);

10) ВПР-диференціатори. ВК виконує функцію розмежування займенникових субститутів і розташований у позиції призайменникового уточнення: ситуативну семантику займенника-субститута уточнює вставлена конструкція-субстантив, що створює передумови для ідентифікації його з відповідним антецедентом із метою уникнення семантичних девіацій: *Емпатичне ... слухання: має місце у тому разі, коли слухач прагне увійти в ситуацію мовця і його слова сприймає крізь призму його (мовця) досвіду, почуттів тощо; сприяє дружнім стосункам між людьми, робить слухача “гросмейстером” спілкування (з підручника);*

11) ВПР-конкретизатори. Мовець, вживаючи ВК, конкретизує наведене в основному реченні узагальнене поняття, назва якого функціонально зближається з узагальнювальним словом при низці однорідних членів речення: *Починали цю роботу під повний місяць, у легкі дні (найчастіше в суботу)* (Л. Орел);

12) ВПР-обмежувачі. За допомогою ВК визначаються різнотипні межі: *За даними НБУ, від початку 2009 року (у січні-березні) золотовалютні резерви Нацбанку зменшилися на 21,8%, або на \$7, 0699 млрд. із \$31, 54333 млрд.* (із газети);

13) ВПР-включення / виключення. ВК виступають засобом включення в загальну семантику чи виключення з неї певного смислового фрагмента; маркером ВК такого типу є відповідні сполучні засоби: *Втім, його колеги-депутати (передусім соціалісти) не надто переймалися суттю справи про хабар* (із газети);

14) ВПР-характеристики. ВК є засобом характеристики відповідного компонента БР: *Так от, виявилось, що колишній директор музею в Каневі був отаманом вільного козацтва (підпільної тоді організації)* (із газети).

1. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Грищенко А. П. Синтаксис // Граматика української мови. – К., 1982. – С. 133–208; 2. Гуйванюк Н. Кореферентні співвідношення в синтаксисі // Мовознавство. – К., 2002. – С. 55–60; 3. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава, 2006; 4. Слинко І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посіб. – К., 1994.

SEMANTIC TYPES OF ENCLOSED SPREADERS OF SENTENCES COREFERENT TO SYNTAXEMS OF THE BASIC SENTENCE

Iryna Zhytar

The paper considers semantic types of enclosed spreaders of sentences coreferent to syntaxemes of the basic sentence. The main types of enclosed spreaders of sentences including their functions in the sentence have been also considered.

Key words: enclosed construction, enclosed spreader of a sentence, coreference, syntaxem.

ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНІ РЕАЛІЗАЦІЇ СЕМАНТИЧНО ЕЛЕМЕНТАРНИХ
РЕЧЕНЬ ІЗ ПРЕДИКАТАМИ
ПСИХОФІЗИЧНОГО СТАНУ СУБ'ЄКТА

Р. Г. Шрамко
(Полтава)

Розкрито формування трикомпонентних функціональних парадигм за модельними різновидами речень із семантикою психофізичного стану суб'єкта, з'ясовано кореляційні зв'язки між конститuentами семантичного і синтаксичного рівнів на основі їхньої симетрії / асиметрії.

Ключові слова: предикат стану, функціональна парадигма, кореляція, симетрія / асиметрія.

На сучасному етапі розвитку української лінгвістичної науки особливої актуальності набули дослідження семантико-граматичних особливостей речень із предикатами стану, що зумовлено семантикою цих предикатів та їхніми валентнісними характеристиками. Деякі аспекти вивчення одиниць зі значенням стану висвітлені в дослідженнях М. Всеволодової, Т. Булигіної, Г. Селіверстової, Є. Падучевої, О. Леути, П. Драгомирецького, І. Вихованця, А. Загнітка, К. Городенської, Н. Кавери, О. Семенюк, Т. Смирнової, І. Пасічник. Не менш важливими є питання реалізації семантичної схеми речень із предикатами стану на формально-граматичному рівні, виявлення кількох синтаксичних моделей репрезентації семантики предиката стану й утворення функціональних парадигм.

Метою дослідження є окреслення семантико-синтаксичного та формально-граматичного рівнів організації речень із предикатами стану на основі їхньої кореляції, з'ясування особливостей формування трикомпонентних функціональних парадигм на синтаксичному рівні.

Семантичну структуру елементарного речення формує переважно одновалентний предикат стану, який передбачає здебільшого наявність одного залежного аргумента – носія стану. Експерієнсив, підпорядкований предикатові зі значенням фізіологічного або психічного стану, стосується переважно істот (осіб), що перебувають у певному фізіологічному або психічному стані [1: 34, 40]. Діяч у таких реченнях неможливий, істота не виступає ініціатором стану, є деміактивною, ситуація неконтрольована, позбавлена розвитку, виникає як наслідок певних дій і спрямована на довкілля або істоту, переважно

людину [1: 40; 4: 6]. Семантична структура елементарного речення із предикатом стану має схему $EP \rightarrow A$ (експ.) + П (стан) [1: 46].

На формально-граматичному рівні така семантична схема реалізується в кількох варіантах, що зумовлено різним частиномовним вираженням предиката стану. Стан (фізіологічний, психічний) може бути реалізований за допомогою дієслова, прикметника та прислівника. На синтаксичному рівні речення з предикатами стану представлені трьома структурними моделями: 1) $N_{nom} + V_f$, 2) $N_{nom} + Adj$, 3) $N_{dat} + Adv$. Це уможливило формування трикомпонентної функціональної парадигми $N_{nom} + V_f / N_{nom} + Adj / N_{dat} + Adv$. Роль носія валентності в ній виконують предикати емоційно-психічного стану із семантикою внутрішнього почуття [4: 7–9, 11], детермінованого негативними емоціями, зокрема почуттям страху (*страшитися /страшний /страшно; боятися /боязкий /боязко (боязно); лякатися /лякливий /лячно; жасатися /жасливий /жаско*), суму, нудьги, туги (*сумувати /сумний / сумно; смутитися /смутний /смутно; тужити /тужливий /тужно; печалитися / печальний /печально*), нервового напруження, тривоги (*тривожитися /тривожний /тривожно; бентежитися /збентежений /бентежно*), почуттям сорому, незручності (*соромитися /соромливий /соромно; ніяковіти/ ніяковий /ніяково*); позитивними емоціями, зокрема тими, що передають загальний піднесений внутрішній стан (*веселитися /веселий /весело; радіти/ радісний / радісно; сміятися / смішний / смішно; втішатися/ втішений /втішно*), почуттям подиву (*дивуватися /здивований /дивно*).

У межах таких трикомпонентних парадигм функцію синтаксичного інваріанта (за І. Вихованцем, О. Леутою) виконує модель $N_{nom} + V_f$, оскільки вербатив є найтиповішою формою реалізації предиката, а дієслівне речення – центральним граматичним типом простого речення в синтаксичній системі української мови, є його найтиповішим репрезентантом [5: 30].

Уживання прикметника як периферійного ознакового слова в предикативній функції вказує на його синтаксичну транспозицію у сферу дієслова у зв'язку з актуалізацією його вторинної функції [2: 122–223], зниженням рангу предиката в реченні. Ад'єктив якісного стану виступає функціональним еквівалентом вербатива, а І та II компоненти парадигми є синонімічними. Між семантичною та відповідними синтаксичними моделями I й II членів парадигми наявні кореляційні зв'язки, оскільки для їхніх структур характерна симетричність конститuentів.

Відприслівникові деривати формують ядро предикатів стану української мови, виступають його типовими виразниками [4: 6]. Синтаксична модель $N_{dat} + Adv$ зорієнтована на відтворення статичної ситуації. Датив суб'єкта кваліфікують як спеціалізований морфологічний засіб реалізації суб'єктної синтаксеми в реченні [4: 9]. Між семантичною та синтаксичною структурами III компонента парадигми відсутні зв'язки кореляції, центральна суб'єктна синтаксема нівельована. II та III компоненти парадигми пов'язані трансформаційними зв'язками як твірне та похідне [3: 72].

Отже, на синтаксичному рівні української мови речення, сформовані за участю предиката стану, можуть утворювати трикомпонентні функціональні парадигми завдяки варіантній частиномовній репрезентації основного носія валентності в реченні. Конструкції цієї парадигми утворені за такими зразками: $N_{nom} + V_f$, $N_{nom} + Adj$, $N_{dat} + Adv$. Для I та II компонентів парадигми характерна синонімічність / еквівалентність уживання, III її складник є похідним, утворенням на базі II, між ними існують дериваційні зв'язки.

Вивчення цих зв'язків між членами парадигми потребує подальшого ґрунтовного дослідження.

1. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. – К., 1983; 2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / За ред. І. Р. Вихованця. – К., 2004; 3. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць / Відп. ред. І. Р. Вихованець. – К., 1991; 4. Ка́вера Н. В. Семантична типоло́гія предикати́в стану: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – К., 2008; 5. Ле́ута О. І. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові: Монографія. – К., 2008.

FORMAL AND GRAMMATICAL REALIZATIONS OF
SEMANTICALLY ELEMENTARY SENTENCES
WITH PREDICATES OF PSYCHO-PHYSICAL STATE

Ruslana Shramko

The report deals with the problem of three-component functional paradigms' building according to syntactical sentence models with state predicates, shows the peculiarities of correlation between their semantic and syntactic structures based on symmetry / asymmetry of their components

Key words: state predicate, functional paradigm, correlation, symmetry / asymmetry.

ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИЄДНУВАЛЬНИХ СПОЛУЧНИКІВ
У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

Г. С. Весельська
(Житомир)

Окреслено коло приєднувальних сполучників у сучасній українській мові, проаналізовано їхнє функціонування в публіцистичних, наукових та художніх текстах, визначено їхні вторинні семантико-синтаксичні сфери.

Ключові слова: приєднувальні сполучники, семантико-синтаксична функція, транспозиційна семантико-синтаксична сфера, приєднувальні конструкції, функціональні стилі української мови.

Новою в якісному та кількісному вимірах у сучасній українській мові є група приєднувальних сполучників [1; 2]. Дехто з мовознавців не надавав їм особливого статусу [3: 189], інші ж, навпаки, розглядали як окрему групу сполучників, значення яких несумісні з сурядністю та підрядністю [4: 69; 5: 33].

Ми поділяємо приєднувальні сполучники на власне приєднувальні (*а також, та й, та і, причому*), градаційно-приєднувальні (*а ще, а іще, а ще й, та ще, та ще й, ще й, і ще, а до того ж*) та сполучники інших семантичних груп, транспоновані в приєднувальні.

Серед власне приєднувальних сполучників найуживанішими є *та й, та і*, напр.: *На жаль, в уряді не дуже багато людей, здатних впоратися з подібними завданнями. Та й опозиція не тішить свіжими ідеями* (День, 21. 01. 2009.); *Але хіба козиняче [молоко] можна зрівняти з тим, що солодко пахло молодю травою. Та й попадало йому дома півчарочки й не щодень* (В. Захарченко).

Г. Коцюбовська констатує наявність у складі приєднувальної конструкції вказівних займенників *той, та, те, ті*, за допомогою яких можна чітко з'ясувати, якого предмета, явища чи особи основної частини конструкції стосується приєднувальне зауваження [6: 56], напр.: *У нас тільки коза була, та й ту ми з'їли зимою з голоду* (В. Захарченко).

Активним засобом зв'язку приєднувального компонента з попереднім є власне приєднувальний сполучник *причому*, що приєднує здебільшого неповне речення з атрибутивною, об'єктною чи адвербіальною семантикою, напр.: *Сьогодні на з'їзді "Нашої України" буде порушене питання про потребу єднання з іншими пропрезидентськими силами. Причому – не тільки з єдиним центром* (Україна молода, 27.12.2009.).

У сучасній українській мові як виразники приєднувальних відношень активно функціонують сполучники, транспоновані сюди з градаційної семантико-синтаксичної сфери сурядності. Найуживанішим з-поміж них є сполучник *а ще*, функціональний діапазон якого в сучасній українській мові розширюється, напр.: *У Китаї, на відміну від Південної Кореї, головною новорічною стравою є пельмені. А ще застїлля не обходиться без курки – символу удачі* (Україна молода, 21.01. 2009.). Нерідко його використовують у напівприєднувальній функції, де він пов'язує переважно неповне речення (напівприєднувальна конструкція) з попереднім, що сприяє підсиленню додаткового повідомлення, яке містить цікаву інформацію і відразу привертає увагу читача, напр.: *І, можливо, відгомін і таїна тих прадавніх жіночих обрядів збереглися саме в цих знаках старовинної мудрості – приказках і загадках. А ще – в казках* (Г. Бердник).

Градаційно-приєднувальні сполучники *та ще, та ще й, ще й* функціонують обмеженіше в ролі виразників приєднувальних семантико-синтаксичних відношень у складносурядному реченні, напр.: *У селі з досвітку плентаються такі таздиньки, які тільки й чекають, щоб наперекр перейти людині дорогу, коли в людини гризота. Та ще з порожніми відрами* (М. Матіос); *... тут, у цьому суспільстві, бути віруючим – то не жарт. Та ще й католиком* (Україна молода, 21. 01 2009.); [Гриць:] – *Василь же он ходив на міст. Ще й уночі* (В. Захарченко).

Діапазон приєднувальних сполучників розширюється за рахунок сурядних сполучників, які переходять зі спеціалізованої семантико-синтаксичної сфери до сфери вторинних, транспозиційних семантико-синтаксичних функцій. Вони виступають засобом приєднання переважно неповного речення, що виражає додаткове семантичне навантаження: атрибутивне, об'єктне та адвербіальне [7: 11–14, 80–81]. Так, в українському газетному мовленні та художніх творах помітно розширили сфери свого функціонування єднальні сполучники *і, й, та*, протиставні *а, але, проте, зате, однак* у ролі виразників приєднувальних семантико-синтаксичних відношень, напр.: *Обговорення закону, що був ухвалений 15 січня 2009 року, якраз співпало з тижнем молитов про єдність християн. І дуже вдало...* (І. Максименко); *І вона [Теофіла] всім співаючим тілом*

подалася йому назустріч. Та так відкрито, так згідливо й жагуче... (М. Матіос); ... перша злетіла й страхала свого невірного прочуханом, відразу пустилася шулікою в колотнечу... Але не на парубка-чоловіка... (Є. Концевич); І мене рекомендували взяти в партійну газету "Черкаська правда"... Однак же в обласну газету! (В. Захарченко). Протиставний сполучник *а* виконує цю роль, приєднуючи другу предикативну частину до попередньої, що має фразеологізовану структуру [7: 14], напр.: *Чого-чого, а вороння над Україною завжди було досить* (Л. Костенко).

Відзначені зміни в реалізації приєднувальних семантико-синтаксичних відношень дають підстави зробити загальний висновок про розширення сфери використання власне приєднувальних та градаційно-приєднувальних сполучників, а також про транспозиційні перспективи єднальних і протиставних сполучників у сучасній українській літературній мові.

1. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. – К., 2004; 2. Городенська К. Сполучникова реалізація семантико-синтаксичних відношень у складносурядних реченнях // Наук. зап. Вінницького держ. пед. ун.-ту імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія. – Вінниця, 2009. – Вип. 11. – С. 8–15; 3. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис – К., 1965. – Ч. 2; 4. Жайворонок В. В. Приєднувальні сполучники у структурі складного речення // Мовознавство. – 1975. – № 5. – С. 67–74; 5. Жайворонок В. В. Граматична природа складноприєднувальних конструкцій усного літературного мовлення // Мовознавство. – 1970. – № 4. – С. 33–38; 6. Коцюбовська Г. А. Приєднувальні конструкції: функціонально-текстовий аспект: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Дніпропетровськ, 2002; 7. Городенська К. Граматичний словник української мови: Сполучники. – К.; Херсон, 2007.

COORDINATING CONJUNCTIONS FUNCTIONING IN THE MODERN LITERARY UKRAINIAN LANGUAGE

Halyna Veselska

Coordinating conjunctions in the literary Ukrainian language are described, their functioning in publicistic, scientific and fiction styles is analyzed, their secondary semantic and syntactical spheres of use are determined in the study.

Key words: coordinating conjunctions, semantic and syntactical function, semantic and syntactical sphere of transposition, compound sentences, coordinating constructions, functional styles of Ukrainian.

ЛІНГВАЛЬНИЙ СТАТУС АПОЗИТИВНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ

І. В. Данилюк
(Тернопіль)

На основі огляду наукової літератури та результатів власного дослідження обґрунтовано лінгвальний статус апозитивних словосполучень (АС), формально подібних до словотвірних юкстапозитів. Установлено релевантні ознаки АС як граматичних одиниць – синтаксичних дериватів.

Ключові слова: апозитивне словосполучення, юкстапозит, синтаксичний дериват.

Апозитивне словосполучення (АС) – це поєднання на основі синтаксичного зв'язку означуваного іменника з невідокремленою прикладкою: *вітер-орел*, *поїзд-кінь*, *коні-змії* тощо. Такі структури (крім поєднань із власною назвою на зразок *мудрець Сковорода*) за семантичними та ритміко-інтонаційними особливостями здебільшого подібні до складних слів дефісного написання й навіть можуть у них переходити.

Цю особливість АС помітили дериватологи, і тому їх почали вивчати у словотворі як юкстапозити [6; 2; 15].

Мета нашого дослідження – розмежувати зовнішньо подібні АС і юкстапозити, окреслити релевантні ознаки розмежування і на цій підставі встановити лінгвальний статус АС як синтаксичних одиниць.

Термін “юкстапозит”, як зазначено в енциклопедії “Українська мова”, запровадив в українській лінгвістиці А. Білецький і витлумачив його як “кількоаснове с к л а д н е с л о в о, що утворюється шляхом складання слів (*наче – неначе – неначеб – неначебто, альфа-проміння, вічнозелений, так-сяк*) або словоформ (*насамперед, жалюгідний*)” [8: 842]. Автор статті наголошує, що в сучасній українській мові юкстапозити активно поповнюються іменниками й утворюють велику групу назв осіб за професією (*лікар-онколог, інженер-механік*), військовими, науковими та іншими званнями (*генерал-лейтенант, член-кореспондент*), за належністю до певних угруповань, партій, об'єднань (*комі-зирянин, комі-перм'як, християни-демократи*). Широко представлені юкстапозити серед локативних іменників (*бібліотека-читальня, цех-автомат*), рідше – серед назв знарядь дії (*відсікачка-відбивач, ракета-носії*). У назвах істот (неосіб) і рослин юкстапозити використовують для творення найменувань за суміжністю або подібністю двох явищ, предметів (*меч-риба, льон-довгунець*) [Там само].

У словнику-довіднику зі словотвору подано вужчу дефініцію юкстапозитів: це “складне слово, утворене без супровідних словотворчих засобів, напр.: *лікар-онколог, льон-довгунець*” [2: 235].

О. Селіванова вважає, що основна ознака юкстапозитів – це дефісне написання, й утворені вони способом складання слів без інтерфіксації. Крім цього, зазначено, що багато юкстапозитів має фразеологізовані та лексикалізовані значення, а їхній склад поповнюється іменниками дефісного написання [14: 66].

Деякі дослідники зараховують до цього типу складних слів і утворення на зразок *сонети-невольники, пани-пустопляси* [1: 186–187], *преса-жебрак, терорист-жартівник* [15: 73–75]. Так, О. Турчак вважає, що у складі таких юкстапозитів “одна з частин – прикладка, що поєднується з пояснювальним елементом” [15: 73]. Такі апозитивні

утворення вона розглядає як слова, що “оновлюють і поповнюють лексичний склад новотворів” [16: 26]. Із цим твердженням не погоджується Ж. Колоїз [9]. Звертаючи увагу на те, що один з елементів юстапозитивного утворення – прикладка, дослідниця справедливо кваліфікує наведені О. Турчак приклади як “інновації номінативного характеру, але не лексичного, а синтаксичного рівня, які репрезентують поєднання компонентів, що відбулося всупереч синтагматичним нормам, із порушенням активної валентності складників” [8: 215]. На момент свого виникнення такі структури сприймаються як індивідуально-авторські, їх можна визначати як “оказіональні апозитивні синтаксеми, побудовані на основі кореляції” [Там само]. У згаданих апозитивних утвореннях компоненти виконують різні синтаксичні функції. Наприклад, у реченні “*Землетрус-убивця повертається на місце злочину*” (Україна молода) пояснюване слово є підметом, а залежне – прикладкою, різновидом означення. Отже, така структура, констатує дослідниця, не лексема, а синтаксема номінативного характеру [Там само].

Утворення, які в сучасному словотворі прийнято називати юстапозитами, неоднорідні. Одні з них утратили змінюваність прикладкового компонента: *жар-птиця*, *буй-тур*, *меч-риба*, *сон-трава* і тому остаточно перейшли до розряду складних слів [17: 395]; інші ж є термінологізованими словосполученнями, що позначають одне поняття, але позбавлені цілісного оформлення слова, тобто це стійкі апозитивні словосполучення. В українському мовознавстві саме їх – професійні, технічні, наукові й інші терміни – розглядають як інваріантні юстапозити [18: 742]. У російській же лінгвістичній традиції вони описані як стійкі апозитивні словосполучення [3: 7], їх кваліфікують як один із розрядів складених найменувань, подібних до атрибутивних, на зразок *легка атлетика* чи *питома вага* [17: 395; 8: 35–36]. Таку думку висловлювали і в спеціальних синтаксичних дослідженнях на матеріалі української мови [12: 52–56; 11: 87–89].

Погоджуємося з твердженням Ж. Колоїз, що “дериваційні процеси, результатами яких є АС, значно складніші, ніж видаються на перший погляд” [9: 216]. Зокрема, похідні утворення зберігають формально-семантичні зв’язки з дериваційною базою, і під час продукування їх спостерігаємо зовсім не механічне поєднання мінімальних номем. Зазвичай відбувається згортання певних синтаксичних предикативних одиниць, у яких експлікується судження про певне поняття. Дослідниця підтверджує цю думку промовистими ілюстраціями. Наведемо одну з них: *вік-упир*: *Вік – упир*; *Вік – неначе упир*; *Вік, неначе упир, що ссе з людей кров*. Чимало таких прикладів фіксуємо в досліджуваних українських поетичних текстах, пор: *ринва-саксофон* (Д. Павличко): *Ринва – саксофон*; *Ринва неначе саксофон*; *Ринва, що грає, неначе саксофон*; *очі-пазурі* (П. Тичина): *Очі – пазурі*; *Очі неначе пазурі*; *Очі, що вп’ялися в тебе, неначе пазурі*; *час-перекотиполе* (Б.-І. Антонич): *Час – перекотиполе*; *Час як перекотиполе*; *Час, що летить-котиться, як перекотиполе*; *свічадо-око* (Г. Чупринка): *Свічадо – око*; *Свічадо ніби око*; *Свічадо, що поглядає, ніби око*.

В одній зі спеціальних праць [13] висловлено думку, що словосполучення на зразок *школа край села*, *читання біля будинку* є результатом редукції дієслівного предиката; це так звані вторинні словосполучення, залежний компонент яких пов’язаний атрибутивним відношенням з опорним компонентом.

Апозитивні словосполучення мають кілька аспектів розгляду. У дериваційному аспекті, як засвідчує наш аналіз, це вторинні словосполучення, дериваційною базою для яких слугує речення. У формально-синтаксичному аспекті вони – елементи граматичної

структури речення і функціонують як прикладки до підмета, додатка чи іншого члена речення, як-от: *Срібні рейки-шпаги, вбиті в обрій* <...> (Б.-І. Антонич); *Ката-короля хвалив, як міг, один поет придворний* <...> (Д. Павличко).

У семантико-синтаксичному аспекті АС є компонентами семантично неелементарних речень, у яких вони представляють модифіковану структуру іншого елементарного речення [4: 14]. Дослідники кваліфікують їх як вторинні предикати, що ускладнюють компоненти вихідного базового елементарного речення: *При місяці блищали очі-гудзики* [10: 71].

Потрібно розрізняти узуальні АС на зразок *місто-герой*, *Україна-ненька*, *земля-мати*, *природа-мати* й оказіональні, апозитивний компонент яких є семантично неузвичаєним: *ринва-саксофон*, *рейки-шпаги*, *очі-пазурі*, *час-перекотиполо*, *місяць-сапка*. І перші, й другі є результатом синтаксичних дериваційних процесів. Від таких АС треба відмежовувати юкстапозитні утворення, апозитивний компонент яких втратив змінюваність, через це вони лексикалізувалися: *жар-птиця*, *буй-тур*, *сон-трава* і под.

Що ж до утворень на зразок *лікар-онколог*, *слюсар-інструментальник*, *християни-демократи*, *цех-автомат*, то більше підстав кваліфікувати їх не як юкстапозити, а як стійкі словосполучення, які в процесі термінологізації лексикалізувалися подібно до атрибутивних *легка атлетика* чи *питома вага*. Вони є об'єктом фразеології у широкому витлумаченні цього терміна, а в реченні займають одну синтаксичну позицію.

Отже, релевантними ознаками АС є належність до формально-граматичної структури речення, апозитивні відношення між компонентами, синтаксична дериваційна похідність, латентна (вторинна) предикація. Цих ознак не мають лексикалізовані утворення оказіонального чи термінологічного характеру.

1. Бабій І. Номінативно-естетична функція складних слів у творах Івана Франка // Наук. зап. Тернопільського нац. пед. ун-ту. Серія: Мовознавство. – Тернопіль, 2005. – С. 183–191;
2. Вакарюк Л. О., Панцьо С. Є. Український словотвір у термінах: Словник-довідник. – Тернопіль, 2007;
3. Варпанетова С. С. Устойчивые словосочетания аппозитивного типа в современном русском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – М., 1968;
4. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К., 1993;
5. Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць: Монографія. – К., 1991;
6. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові: Монографія. – К., 1984;
7. Клименко Н. Ф. Юкстапозит // Українська мова: Енциклопедія. – К., 2007. – С. 842;
8. Кожин А. Н. Составные наименования в русском языке: На материале военно-деловой лексики // Мысли о современном русском языке / Под ред. В. В. Виноградова. – М., 1969. – С. 31–46;
9. Колоїз Ж. В. Українська оказіональна деривація: Монографія. – К., 2007;
10. Кульбабська О. Вторинні предикати: лінгвальний статус, класифікація і репрезентація в сучасній українській мові // Лінгвістичні студії. – Вип. 18. – С. 70–75;
11. Пархонюк Л. Проблема розмежування складених найменувань і складних слів // Актуальні проблеми словотвору української мови: Мат-ли наук. читань, присвячених пам'яті І. Ковалика. – Тернопіль, 1998. – С. 86–89;
12. Пархонюк Л. М. Грамматические и функционально-семантические особенности аппозитивных конструкций в информационном тексте (на материале украинской советской газеты): Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02. – Днепропетровск, 1986;
13. Пархонюк Л., Данилюк І. Апозитивні сполуки з погляду синтаксичної деривації //

Вісник Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Філологія. – Івано-Франківськ, 2007. – Вип. XV–XVIII. – С. 114–118; 14. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава; К., 2006; 15. Турчак О. Юкстапозиція як один із способів творення okazіonalіzmів у мові преси 90-х рр. XX ст. // На ниві української філології: Зб. наук. пр. – Дніпропетровськ, 2003. – С. 72–77; 16. Турчак О. М. Okazіonalіzmi в мові української преси 90-х років XX ст.: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Дніпропетровськ, 2005; 17. Шмелев Д. Н. Основные процессы в лексике современных восточнославянских языков // Славянское языкознание: Доклады советской делегации / VI Междунар. съезд славистов, Прага, авг. 1968 г. – М., 1968. – С. 393–406.

THE LINGUISTIC STATUS OF THE WORD APPOSITIVE COMBINATIONS

Iryna Danilyuk

The study deals with a basing of linguistic status of the word appositive combinations, which formally like a juxtaposed compound of word-formation. The relevant features of the word appositive combinations as grammatical units of syntactical derivative words are detected.

Key words: word appositive combination, juxtaposed compound, syntactical derivative word.

СТАНОВЛЕННЯ РЕЛІГІЙНОГО СТИЛЮ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ
МОВИ: ЛІНГВІСТИЧНІ ДИСКУСІЇ

О. І. Петришина
(Тернопіль)

Узагальнено мовознавчі погляди на проблему становлення релігійного стилю. Проаналізовано релевантні ознаки релігійного різновиду сучасної української літературної мови з погляду успадкування ним церковнослов'янських елементів.

Ключові слова: релігійний стиль, церковнослов'янська мова, сучасна українська літературна мова, диференційна ознака, церковнослов'янізми.

У науковій парадигмі лінгвістичних досліджень останніх десятиліть чільне місце посідають розвідки, присвячені релігійному стилю сучасної української літературної мови. Відомі нам дослідження дотично торкаються проблеми спадковості явищ “церковнослов'янська мова” – “релігійний стиль сучасної української літературної мови”. Тому метою розвідки є систематизація мовознавчих поглядів на проблему визначення ролі церковнослов'янської мови у формуванні релігійного стилю.

Визначальними рисами релігійного стилю є: урочистість, піднесеність, стандартність, традиційність, канонічність, консервативність. На думку Н. Дзюбишиної-Мельник, його мовними диференційними ознаками виступають: інверсійний порядок слів, образність, алегоричність, перифрастичність, надзвичайна концентрованість маркованих одиниць – стильово однозначних, багатозначних та омонімічних, де помітно домінують перші [3: 19]. Н. Бабич до цих ознак додає поєднання речень способом “нанизування”, використання риторичних питань, уживання старослов'янізмів (церковнослов'янізмів) у прямій біблійній функції, особливу ритмомелодику фрази, що зумовлює специфіку синтагм і надфразних єдностей [1: 14]. Цілком очевидно, що основні конститутивні характеристики релігійний стиль сучасної української мови успадкував від мови церковнослов'янської.

Сучасний стиль, який обслуговує релігійну сферу, пережив багатовікову історію становлення, визначити точний час його виникнення практично неможливо. І. Павлова припускає, що релігійний стиль української мови сформувався ще в дохристиянських віруваннях українців, і умовно пов'язує його з індоєвропейською добою. Тоді відбувалося становлення їх мов, культур і вірувань, формувалося саме поняття “бог”. Дослідниця

виділяє два періоди у розвитку названого стилю: дохристиянський (язичницький) та християнський, більш досліджений [5: 18–19].

Окремі дослідники формування релігійного стилю, його виникнення пов'язують із приєднанням Київської Русі до світу *Slavia Orthodoxa*. Розвиток релігійного стилю – тривалий процес, на інтенсивність розгортання якого, безумовно, вплинуло офіційне запровадження християнства як нової державної релігії у Київській Русі (988 р.). Охрестившись, українці прийняли церковнослов'янську мову як богослужбову.

Н. Бабич зазначає, що на самому початку в християнській церкві старослов'янські переклади були цілком зрозумілі слов'янам – українцям зокрема. Це було в X–XII ст., а українська (протоукраїнська) мова виділилась із праслов'янської у V–VII ст., і в цей історично короткий період слов'янські мови ще зберігали багато спільних рис. Із утвердженням у народній мові питомих українських рис мова церкви і мова суспільно-побутова почали віддалятися [2: 247]. Настав період, коли визріла потреба не тільки тлумачення, а й перекладу богослужбових книг, літургійних текстів, катехитичної літератури. Це зумовило появу перекладів церковних книг т. зв. “простою мовою”.

Практика перекладів Біблії національною мовою зафіксована чи не в усіх слов'янських народів – болгар, білорусів, росіян, сербів, чорногорців, – приєднання яких до греко-візантійської церковно-релігійної культури в її мовнообрядовості відбувалося через церковнослов'янську мову [1: 247].

У другій половині XIX ст. окремі частини, а згодом увесь текст Святого Письма перекладають новою українською літературною мовою. Її уцерковлення в УАПЦ завершують переклади богослужбових книг в 20-х роках XX ст. Ставши мовою Святого Письма, богослужінь, українська мова розширила свій виражальний потенціал і сферу вживання, що призвело до виокремлення в її стильовій структурі ще одного повноцінного функціонального різновиду – релігійного стилю. Тож формування і розвиток релігійного стилю сучасної української літературної мови важливо розглядати як зворотний бік процесу її проникнення у сферу функціонування церковнослов'янської мови. Саме тому релевантними ознаками релігійного стилю сучасної української літературної мови стали такі риси церковнослов'янської мови: архаїчність, урочистість, стандартність (консервативність) [4: 184].

Серед сучасних богословів та філологів немає єдиної думки щодо місця і ролі церковнослов'янської мови у сфері церковної обрядовості. Н. Дзюбишина-Мельник наголошує на двох тенденціях у розвитку релігійного стилю сучасної української літературної мови. Дослідниця вважає, що найбільш оформленою й виразно окресленою є тенденція орієнтації релігійного стилю на ресурси церковнослов'янської мови з визнанням за нею історичної першості і тривалості розвитку до середини XIX ст. Ця тенденція залишається домінантною в богослужбових книгах УГКЦ. Друга, протилежна, тенденція, що бере початок із моменту створення УАПЦ (поч. XX ст.), полягає в максимальній орієнтації на внутрішньомовні, власне українські ресурси.

Сучасна українська національна церква *de jure* – українськомовна. Проте *de facto* державна мова не є основною, монолітною мовою богослужінь в українських християнських храмах. Проблема церковного мововживання спричинена історичними реаліями; а її розв'язання залежить від рівня освіченості, національної свідомості, толерантності священнослужителів, прогресивності їх світської, громадянської позиції, від прагнення керівництва різних єпархій до конфесійного зближення та уникнення чвар

на релігійному ґрунті. Першим вагомим кроком до такого порозуміння може стати діяльність міжконфесійної літургійної комісії для видань спільних перекладів богослужбових текстів, молитов тощо.

1. Бабич Н. “Місцеві” мови у сучасному релігійному стилі // Християнство й українська мова: Мат-ли наук. конф., Київ, 5–6 жовтня 2000 року / Відп. ред. В. Німчук. – Л., 2000. – С. 21–26; 2. Бабич Н. Українська мова в релігійному (конфесійному) стилі (історія, сучасний стан, перспектива) // Gatunki mowy i ich ewolucja. Prace naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach / Pod redakcją Ostaszewskiej D. – Katowice, 2000. – Том I: Mowy piękno wielorakie. – S. 246–256; 3. Дзюбишина-Мельник Н. Ще один стиль української літературної мови // Культура слова. – К., 1994. – Вип. 45. – С. 14–20; 4. Дзюбишина-Мельник Н. Конфесійний стиль // Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Українська мова. Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej. – Opole, 1999. – S. 184–200. 5. Павлова І. Лексика конфесійного стилю // Дивослово. – 2001. – № 1. – С. 18–23.

DEVELOPMENT OF THE RELIGIOUS STYLE OF THE LITERARY UKRAINIAN LANGUAGE: LINGUISTIC DISCUSSION

Olha Petryshyna

Linguistic ideas concerning the problem of development of religious style are generalized in this article. Relevant characteristics of religious style of the modern literary Ukrainian language are analysed from point of view of the elements, inherited from the Church Slavonic language.

Key words: religious style, the Church Slavonic language, modern literary Ukrainian language, differential sign, Church Slavisms.

ФУНКЦІОНУВАННЯ СКЛАДНИХ СЛІВ У МОВІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ (НА МАТЕРІАЛІ ГАЗЕТ ВОЛИНИ)

І. Я. Мислива-Бунько
(Луцьк)

Розкрито потенціал складних слів у мові сучасних газет та визначено властиві для них функції: номінативна, експресивна, створення образності, характеристики, ліричності, іронічності.

Ключові слова: складне слово, мова газети, експресивність, образність.

Складні слова як логічні замітники словосполучень, порівняльних зворотів і навіть речень активно використовуються у мові сучасних газет. Адже завдяки поєднанню кількох основ чи слів в одну самостійну лексему з новим значенням структурно-складні одиниці вирізняються своїм функціональним призначенням: не тільки як номінативний засіб, а й експресивно-стилістичний (розкриття різних типів експресій, створення оцінної характеристики, образності).

Основи вивчення складних слів, закладені ще у класичних роботах із дослідження словотвору Ш. Баллі [2], Е. Бенвеніста [3] й ін., розробляються сьогодні й у вітчизняному мовознавстві, зокрема, у працях І. І. Ковалика [5], В. О. Горпинича [4], Н. С. Родзевич [10]. У монографіях Н. Ф. Клименко [8], Л. Є. Азарової [1] детально розкрито питання словотворчої структури, морфемної будови, семантики складних лексем сучасної української мови. Про виражальні можливості українських композитів та юкстапозитів частково йдеться в розвідках О. Д. Пономарева [9], І. М. Кочан [7], А. П. Коваль [6], О. С. Шевчук [11]. Однак досі складні слова газетної мови не були об'єктом самостійного дослідження в лінгвостилістиці.

Метою роботи є з'ясування функцій складних слів у газетно-публіцистичних текстах.

Складні слова передусім виконують номінативну функцію та несуть інформативно-комунікативне навантаження. Зважаючи на неоднорідність та різножанровість мови газет, можна помітити тенденцію до використання в них лексем з усіх сфер життя на позначення осіб (*телеоператор, лицювальник-плиточник, благодійник, дипломат-контрабандист, колега-єгиптянин, лісоруб*), рослин і тварин (*цар-дуб, теля-сосунок*), місця дії (*птахоферма, диво-будинок, автозавод*), дії (*діторгівля, зерновиробництво, голодування-протест*), предметів чи істот за подібністю (*дерезовидний, віти-коси*), знарядь (*бензовоз, літак-шпигун, нержавійка-баклажка*) та ін.

Складні лексеми часто урізноманітнюють стилістичне тло публіцистичного тексту, наприклад, *тамада-терорист, дякон-кондуктор, горе-коханець, земляк-пройдисвіт, мати-вбивця, суперник-велетень, священник-сажотрус, герой-рятувальник*: “Я теж усякчас трепетно постаю перед світлою пам'яттю моєї незабутньої матері-страдниці, котра на своїх плечах несла незмірну ваготу сирітської долі чотирьох дітей” (Волинь-нова, 31.05.2008); “А для тих мам-зозуль хай би був закон: обов'язкове утримання новонародженого за власні кошти” (Волинь-нова, 31.05.2008).

Слова, утворені поєднанням синонімічних пар (*диво-дивнєс, думати-гадати, статки-маєтки*), часто використовуються в газетній мові як засіб стилізації під фольклор або для поглиблення ліричності викладу: “Довелося потихеньку-помаленьку працювати пензлем, аби не зрушити кісток з місця” (Волинь-нова, 10.09.2009).

Для експресії журналісти застосовують принцип редуплікації – повторення того самого слова (*просто-напросто, білий-білий, одна-єдина, дим-димок, ледь-ледь, багато-багато, от-от*): “Фантастичними є не лише сам замок, але й те, що збудувала його одна-єдина людина – Едвард Лідскалнини” (Луцький замок, 24.09.2009).

Урочистості та піднесеності мовленню надають композити з компонентами старослов'янського походження *благо-, бого-* (*благодійно, благочестиво, богоугодно, благодійник*).

Нерідко публіцисти вдаються до індивідуального словотворення. Як зазначає А. П. Коваль, “стилістичний ефект від неологізму посилюється свіжістю його внутрішньої

форми (незвичність способу поєднання частин підкреслює образність). За допомогою двокореневих слів викликаються потрібні авторові образно-естетичні асоціації” [10: 64], а це, у свою чергу, сприяє багатоплановому розкриттю образу. Новотвір *Льоша-мерседес* (Волинь-нова, 8.07.2008) – це характеристика особи, яка запам’яталася скандалом із придбання дорогих машин. Наприклад, утворення *полковник-стукач* (Волинь-нова, 23.10.2008), указуючи читачеві на сутність, внутрішню природу людини, надає образіві ще й яскравого іронічного підтексту.

Опираючись на досліджений матеріал (328 лексичних одиниць, дібраних із газет “Волинь-нова”, “Волинська газета”, “Луцький замок”, “Віче”, “Вісник+К”, “Відомості.ua” за 2008 – 2009 рр.), можна стверджувати, що складні слова характеризуються максимальною образною насиченістю та водночас економією вислову. Тенденція до виразнішого стилістичного забарвлення виникає саме завдяки дво- та багатокомпонентності. Такі структурно-складні одиниці виконують чимало функцій у мові преси: номінативну, експресивну, емотивну, створення характеристики, образності, ліричності й іронічності.

1. Азарова Л. Є. Складні слова в українській мові: структура, семантика, концепція “золотої” пропорції. – Вінниця, 2000; 2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М., 2001; 3. Бенвенист Э. Общая лингвистика. – М., 1974; 4. Горпинич В. О. Будова слова і словотвір. – К., 1983; 5. Ковалик І. І. Вчення про словотвір. – Л., 1961; 6. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови. – К., 1987; 7. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту: Навч. посіб. – К., 2008; 8. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. – К., 1984; 9. Пономарів О. Д. Стилiстика сучасної української мови: Підручник. – К., 1993; 10. Родзевич Н. С. Про будову складних слів у сучасній українській мові // Українська мова в школі. – 1952. – № 6. – С. 25–29; 11. Шевчук О. С. Стилiстичні функції складних слів // Лінгвістичні студії: Зб. наук. пр. – Донецьк, 2004. – Вип. 12. – С. 259–261.

FUNCTIONING OF COMPOSITE WORDS IN THE LANGUAGE OF UKRAINIAN CONTEMPORARY NEWSPAPERS

(on the material of Volyn’ newspapers)

Ivanna Myslyva-Bun’ko

The paper reveals the potential of Ukrainian composite words in the language of newspapers of Volyn’ and identifies their specific functions: nominative, expressive, of figurativeness, of characteristics, of lyricism, of irony.

Key words: composite word, language of newspaper, expressiveness, figurativeness.

ЗАСОБИ ЕКСПРЕСІЇ ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТІВ МАРКА БОЄСЛАВА ЯК ВИЯВ ІДЮСТИЛЮ ПИСЬМЕННИКА

Н. О. Дорогович
(Івано-Франківськ)

Описано особливості художнього мовлення Марка Боєслава, проаналізовано експресивні лексичні засоби, стилістичні прийоми інтенсифікації виразності як ключ до розуміння ідейно-естетичного сприйняття митцем дійсності.

Ключові слова: ідіостиль, експресія, експресивні лексичні засоби, національно-культурний компонент, картина світу, поезія резистансу.

У сучасній лінгвістиці індивідуальний стиль письменника розглядається в єдності з такими поняттями, як “мовна картина світу”, “концептуальна картина світу”, “світобачення письменника” (С. Я. Єрмоленко, Н. М. Сологуб, Л. О. Ставицька, Н. І. Бойко, О. С. Переломова). Художній текст як “особистісне відображення фрагментів концептуальної картини світу” [2: 390] є експресивно маркованим. Через використання виразно-зображальних ресурсів мови, експресивного потенціалу різнорівневих мовних одиниць розкриваються ідейно-естетичні настанови митця.

Мета дослідження – виявити й проаналізувати основні тенденції та особливості експресивного використання одиниць мови в поезії Марка Боєслава (Михайла Дяченка) як одного з найбільш знакових представників української літератури національно-визвольних змагань 40 – 50 рр. XX ст. Матеріалом дослідження слугує поезія М. Боєслава означеного періоду. У роботі використано метод лінгвістичного спостереження й опису мовних явищ, метод апперцепційного декодування поетичного тексту та метод лексико-семантичної сполучуваності.

Найпродуктивнішими засобами експресивності в текстах М. Боєслава є засоби лексико-семантичного та синтаксичного рівнів мови. Експресивні лексичні одиниці належать до стрижневих елементів, що формують ідейно-естетичне тло твору. Прикметно, що поетичне мовлення автора пронизане національно та культурно маркованими лексемами, серед яких можна виділити передусім назви українських реалій, найменування міфологічних понять та конфесійні лексеми (так званий денотативно-конотативний тип лексичної експресивності [3]). Окрім загальних назв, слів-символів (*бандурист, віно, козаки, полин, русичі, чумаки*), трапляється чимало онімів (власних назв): *Базар, Гонти, Дніпро, Довбуш, Карпати, Крути, Січ, Славута, Хортиця* та ін. Очевидно, на світобачення митця не могли не вплинути релігійні уявлення українського народу, глибока побожність та віра в Боже провидіння, що знайшло своє відображення у вигляді надзвичайно великої кількості риторичних звертань до Бога, Ісуса Христа, Матері Божої, Святого Духа (це одна з найяскравіших рис ідіостилу М. Боєслава): *Вам, праведні борці, я гимни відспівав, // Тепер кричу, вдаряю громом на тривогу: // – О, Боже, вкинь атом в мої гнівні слова...* [4: 140].

Ще однією специфічною рисою стилю М. Боєслава, що виділяє його з-поміж інших представників поезії резистансу (Мирослава Кушніра, Петра Гетьманця, Івана Хмілья, Степана Хріна, Петра Болехівського, Марти Гай та когорти безіменних), є

залучення міфолексики: *Діана, звір-цербер, Марс, німфа, Прометей, фенікс* та ін. Так, автор використовує міфолексику для номінації ворожої сили: *О, дрожіть, люті гадидраconi!* [1: 54]. Образ ворога представлений в аналізованій поезії великою кількістю експресивів, зокрема метафор-перифраз: *байстрята Атили та обрив, байстрята Катерини рижі, безбатченки собачі, ворог озвірілий, гієни скажені, східні варвари, жорстокі садисти, кати лукаві, потвора дика із Кремля, кремлівський кнур, лукавий орендер, московська люта п'явка, німота озвіріла, Одіна нова орда, опир потворного Кремля, скажений трут, тирані неситі, червоний звір, чорт кремлівський* та ін. Такий розбудований ряд експресивно насичених найменувань недруга засвідчує, що образ ворога є одним із ключових у поезії М. Боєслава, зрештою, як і в літературі, присвяченій національно-визвольній боротьбі, загалом [6].

Залучення лексики до тропеїчних і фігуральних структур є домінантною рисою індивідуальної манери мовотворчості митця та ефективним прийомом експресії. Порушення звичних норм семантичної сполучуваності в поезії М. Боєслава найоригінальніше й найповніше реалізується через персоніфікацію різноманітних об'єктів та явищ позамовної дійсності: *Там голубинь і зелень покохались – // О, чую їх зітхання я щодня* [4: 85]; *А сонце діядем плело з проміння – // Весна вінок мережала з квіток... // Молився ліс: – О, Боже провидіння, // Дай Україні більш таких дочок* [3: 89]; *Сміються ватри – юний регім, // Співає думу Чорний ліс* [3: 99]; *Вже пізня ніч. Танцює п'яна темінь – // Поклав печать на очі в'язнів сон* [4: 122].

Оригінальністю та образністю думки характеризуються як okazіональні вживання слів, так і авторські новотвори: *вогнезубий, вогнеквітний, волекради, всерайський, горевіщий, горесний, звідаль, золотоголосий, п'ятолизи, сталедзвінний, стогоміння, сторіки, чар-соки, шовковолісті*.

Серед експресивно забарвлених синтаксичних конструкцій фіксуємо риторичні звертання (до патріотично налаштованого читача, до ворога, України, Бога), запитання та оклики, повтори, антитези, синтаксичний паралелізм, градацію. Увиразнюють висловлювання еліптичні структури, обірвані речення, парцельовані конструкції, а також вставні (як явища модального плану) та вставлені елементи, на які падає смисловий акцент: *Давно (ще хлопчиком я був) // Обідраним ходив я по дорогах // (Батьки мої полинули до Бога) // Я сиротиною зустрів грізну добу* [4: 176].

Окремої уваги заслуговує введення інтертекстуальних елементів та алюзій, декодування яких можливе лише за наявності в адресанта й адресата спільної аперцептивної бази, “опосередкованої оцінною палітрою та асоціативними рядами” [5: 550].

Отже, глибокий внутрішній світ М. Боєслава з його естетичними принципами світогляду, духовними цінностями та високопатріотичним життєвим імперативом породжує дискурс, звернений до високо духовного й інтелектуального реципієнта. Письменник творить неповторний, експресивно насичений мовно-поетичний простір.

1. Боєслав М. Непокірні слова: поезії / Ред. Василь Бабій – Богородчани, 2002;
2. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: Монографія / Відп. ред. А. П. Грищенко. – Ніжин, 2005;
3. Бойко Н. І. Типи лексичної експресивності в українській літературній мові // Мовознавство. – 2002. – № 2–3. – С. 10–21.
4. Дяченко М. Сурми, партизанська музо!:

поезії / Гол. ред. Ярослав Гелетій. – Л., 2008; 5. Завальнюк І. Основні тенденції стилістичного використання синтаксичних одиниць у мові української преси початку ХХІ ст. // Науковий вісник Чернівецького нац. ун-ту: Слов'янська філологія. – Чернівці, 2009. – Вип. 475–477; 6. Лесюк М., Дорогович Н. Вербальний образ ворога в поезії про УПА // Галичина. – Івано-Франківськ, 2009. – № 15–16. – С. 708–717.

EXPRESSIVE MEANS IN MARKO BOYESLAV'S POETRY AS A MANIFESTATION OF HIS INDIVIDUAL STYLE

Nataliya Dorohovych

The study deals with the peculiarities of Marko Boyeslav's literary writing. The author's verbal means of expression and stylistic devices are analyzed as a key to understanding his ideological and esthetic perception of reality.

Key words: individual style, expression, expressive verbal means, ethnic cultural component, picture of the world, resistance poetry.

БАГАТОКОМПОНЕНТНІ ОКАЗІОНАЛЬНІ УТВОРЕННЯ В АВТОРСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ: ГРАМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

О. А. Зозуля
(Київ)

Розглянуто питання граматичної природи багатокompонентних утворень в авторському мовленні, не типових для української мови, що формально містять більше ніж два слова, графічно оформлених через дефіс.

Ключові слова: okazіоналізм, авторське індивідуальне мовлення, багатокompонентні okazіональні утворення, граматичні форми.

Художнє мовлення завжди було способом апробації потенційних можливостей мови й випробовувань на життєздатність мовних інновацій майстрів слова. Саме пошуки письменниками нових виражальних засобів виявляють ступінь гнучкості мови. Сьогодні, у час активного розвитку новітніх інформаційних технологій, коли будь-яка інформація, у тому числі художні тексти, є доступною широкому загалу й поширюється з неймовірною швидкістю, не варто недооцінювати вплив мови художньої літератури на лексикон певної мовної спільноти, у нашому випадку – української. Окрім того, пошуки сучасними письменниками нових виражальних засобів мають вплив на розвиток образної системи

сучасної поезії та прози, збагачують поетичний лексикон, визначають перспективи творення нових номінативних одиниць за певними словотвірними типами тощо.

Індивідуально-авторська мовотворчість була об'єктом досліджень таких мовознавців, як І. Білодід, В. Русанівський, Г. Вокальчук, В. Герман, О. Жижома, Д. Мазурик, Ж. Колоїз та ін. Серед авторських інновацій письменників останніх десятиліть особливу увагу привертають до себе малодосліджені багатоконponentні okazіональні сполуки, що дедалі активніше актуалізуються в авторських текстах. Подібні утворення завжди були спорадичними й фіксувалися дослідниками в мовленні окремих авторів здебільшого як винятки. Цікавим є той факт, що дедалі більше сучасних авторів послідовно використовують у своїй мовотворчості як у поетичних, так і в прозових творах форму не типових для української мови багатоконponentних утворень: *"вплав-в-собі-самій / – од-леза-к-цвіту і од-цвіта-к-лезу!, уривки Не-Наших-Історій..."* (О. Забужко); *його-у-мені-присутність, мої-про-нього-думки, я (саме-ця-я-саме-цієї-миті)* (М. Кіяновська); *моя-без-тебе-непотрібність, гребінь-гора-хвиля* (С. Мейта) [3]; *контролер-барсук-дідок* (Л. Куліш-Зіньків) [3]. За нашими спостереженнями, такі сполуки досить поширені в художньому мовленні, а тому їх детальний комплексний аналіз є актуальним.

Ми розглядаємо багатоконponentні okazіональні утворення в контексті закономірностей і традицій українського словотвору й намагаємося з'ясувати їх лінгвістичний статус, встановлення якого в українській неології є питанням суперечливим і нерозв'язаним. Оскільки згадані okazіональні утворення побудовані не за типовою для українського словотвору моделлю, проводимо зіставний аналіз із подібними утвореннями в англійській мові, у якій широко використовується компресія як спосіб словотвору, під час якої відбувається синтаксичне зміщення з одночасною втратою компонентами словосполучення й речення синтаксичної самостійності. Слова, побудовані таким чином, називають компресивами [1: 21–23]. За сукупністю формальних і граматичних ознак їх можна кваліфікувати як складні слова синтаксичного типу, частково лексикалізовані [2: 12]. Складні okazіональні утворення українських авторів найбільш подібні саме до цих поширених в англійській мові одиниць.

Відповідно до визначення, лексикалізовані одиниці функціонують як еквіваленти слова [4: 309], отже, їм мають бути притаманні основні його ознаки. Як відомо, в українській мові слова поділяються на лексико-граматичні класи, кожен з яких характеризується морфологічними, синтаксичними й лексико-семантичними особливостями. Цікавим є питання частиномовного визначення багатоконponentних okazіональних утворень. Оскільки новотвори зберігають риси словосполучень, то їх віднесеність до певної частини мови можна визнавати лише умовно. Визначальним параметром при цьому може бути частиномовна віднесеність головного слова в частково лексикалізованій сполуці. Так, серед аналізованих okazіональних одиниць можна виокремити співвідносні (наголосимо на цьому слові) з іменниками (*хвилину-на-вістрі, ледве-зцукрований-лід*), прикметниками (*вишколено-всезнаюче-добродушним, жовтогарячі-червоні-блакитні-зелені*), займенниками (*саме-ця-я-саме-цієї-миті*), дієсловами (*товчеться-як-не-проломить*), дієприкметниками (*мов-ніж-із-піхов-вихоплений, на-волю-відпущені*), прислівниками (*сліпуче-аж-біло*).

Водночас є група утворень, частиномовну віднесеність яких можливо з'ясувати лише з контексту, опосередковано, виходячи з того, яку синтаксичну роль виконують

новотвори. Розглянемо такий приклад: "...і ця движка, текуча / співучість руху *вплав-в-собі-самій – / од-леза-к-цвіту і од-цвіта-к-лезу!*.." Взяті окремо новотвори неможливо співвіднести з якоюсь частиною мови. Для усвідомлення смислу фрази читачеві необхідно зосередитися на тексті, з'ясувати синтактичні відношення в ньому. На нашу думку, виділені курсивом утворення є частиною іменникового словосполучення з опорним словом "рух", від якого до них ставиться запитання "який?". Отже, розглянуті одиниці відповідають на типове для прикметника запитання й виконують у реченні роль означення – первинну синтаксичну функцію прикметника. З огляду на це, можемо вважати ці одиниці співвідносними з прикметником. Інший приклад: "те, *на-що-дивитися-не-варт*", демонструє інакшу складність. До новотвору від займенника "те" можна поставити запитання "що?". Проте це запитання можна поставити як до іменника, так і до займенника. Сама лише наявність займенника у складі новотвору не дає підстав співвідносити його з займенником. Для вирішення проблеми необхідно звернутися до семантики оказіональної сполуки та до з'ясування стилістичної вмотивованості її вживання в тексті твору.

Визначення частиномовної віднесеності й граматичної категорії роду багатокomпонентних утворень необхідно для їх лексикографічного опрацювання. Без цього також вважаємо неможливим автоматичний аналіз тексту.

1. Арбекова Т. И. Лексикология английского языка: Учеб. пособ. для II– III курсов ин-тов и фак. иностр. яз. – М., 1977; 2. Деметьева Н. С. Об активных процессах в системе словообразования в современном английском языке (на материале сложных лексических единиц, пишущихся через дефис): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1972; 3. Максимчук В. В. Складні індивідуально-авторські субстантиви у лексиконі поетів Рівненщини. – <http://neolog-xxi.ho.ua/download/ma2>. 4. Тараненко О. О. Лексикалізація // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К., 2007. – С. 309.

MULTICOMPONENT NONCE WORDS OF AUTHOR'S FICTION DISCOURSE: GRAMMATICAL VIEW

Olena Zozulya

A grammatical nature of multicomponent formations in author's discourse is described. The atypical for Ukrainian multicomponent formations, which formally manifested two or more words, graphically designed with hyphen, are regarded.

Key words: nonce word, author's individual discourse, multicomponent occasional formations, grammatical forms.

КОНФЕСІЙНИЙ СТИЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ПІДСТИЛІ ТА ЖАНРИ

О. Я. Мирончук
(Київ)

Розглянуто особливості конфесійного стилю української мови. Подано різні варіанти назв стилю, наведено відомі в сучасному українському мовознавстві класифікації, виокремлено стильові різновиди та жанри.

Ключові слова: конфесійний стиль, підстиль, жанр.

Конфесійний стиль – один із найдавніших стилів в історії української літературної мови й один із найменш вивчених у сучасному українському мовознавстві. Свій початок він бере з часу запровадження християнства як державної релігії Київської Русі (988 р.). Спершу перекладні, а згодом і оригінальні твори церковного письменства існували й продовжують існувати у складі різних мовних систем: старослов'янської (церковнослов'янської), давньоруської, староукраїнської, нової (сучасної) української літературної мови.

Довгий час вивчення конфесійного стилю було під забороною радянської атеїстичної системи. І лише зі здобуттям Україною незалежності відновилися наукові студії, пов'язані з широким спектром вивчення церковно-релігійної проблематики, у тому числі й мовознавчих аспектів. Серед українських мовознавців необхідно відзначити праці (автори вказані за часом виходу їхніх праць) митрополита Іларіона (Огієнка), В. Німчука, С. Бібли, І. Бочарової, Н. Пуряєвої, Т. Мороз, П. Мацьківа, Ю. Осінчука, С. Лук'янчук, Н. Мех, Н. Бабич та ін.

Досі залишається дискусійною назва стилю, який покликаний обслуговувати релігійні потреби. Так, серед філологів немає єдності в поглядах на те, як іменувати цей стиль. Відомі такі варіанти назв: релігійний (Н. Бабич [2: 20]), сакральний (В. Німчук [7: 178], Т. Коць [5: 305]), богословський (Н. Бабич [1]), культовий (В. Передрієнко [8: 11]), культовий, або конфесіонально-проповідницький (В. Русанівський [9: 4]). Проте більшість дослідників використовують найбільш відому і поширену назву – конфесійний (Н. Бабич [1: 37], Н. Дзюбишина-Мельник [3: 184], П. Дудик [4: 91], Л. Мацько [6: 287], Л. Шевченко [10: 284] та ін.).

Необхідно з'ясувати семантичний зв'язок між термінами *релігія, конфесія, церква*. Так, релігією пропонуємо називати різні сповідання (визнання) різних вір (християнство, юдаїзм, іслам та ін.), конфесією – різні сповідання однієї віри (православ'я, католицизм, протестантизм), а церквою – одне сповідання однієї віри (Українська православна церква, Російська православна церква, Грецька православна церква та ін.).

Визначення стилю залежить від уживання специфічних мовних засобів, сфери використання або комунікативної ситуації. Вихідним у визначенні стилю, підстилю та жанру має бути текст. Тільки на підставі повного лінгвістичного аналізу (на фонетичному, фонологічному, лексичному, фразеологічному, морфемному, словотворчому, морфологічному, синтаксичному та ін. мовних рівнях) можна говорити про його стильовий різновид та жанрову належність.

У сучасному українському мовознавстві відомо кілька класифікацій конфесійного стилю, але вони, на нашу думку, не є достатньо чіткими і не відображають специфіки функціонування мови в релігійній сфері. Тому в конфесійному стилі виділяємо такі підстили: 1) Священного Писання, або Біблійний; 2) літургічний, або богослужбовий; 3) патрологічний, або святоотцівський; 4) агіографічний, або житійний; 5) проповідницький, або ораторський; 6) науково-богословський; 7) церковно-правовий; 8) публіцистичний; 9) канцелярський; 10) катехитичний, або навчально-релігійний; 11) паломницький; 12) полемічний; 13) художньо-релігійний; 14) епістолярний; 15) зовнішньо-церковний, або міжрелігійний; 16) усно-розмовний.

З уваги на те, що кожен функціональний стиль має ядро і периферію, в основі конфесійного стилю виокремлюємо такі підстили: 1) Священного Писання, або Біблійний; 2) літургічний, або богослужбовий; 3) патрологічний, або святоотцівський; 4) агіографічний, або житійний; 5) проповідницький, або ораторський; 6) науково-богословський; 7) церковно-правовий; 8) катехитичний, або навчально-релігійний; 9) паломницький; 10) полемічний. Решта підстилів перебувають на периферії і можуть вступати у зв'язки з іншими стильовими різновидами стилістичної системи української мови.

Найпоширенішими жанрами у конфесійному стилі є євангеліє, послання, апокаліпсис, псалом, притча, молитва, проповідь, ектенія, тропар, кондак, канон, стихира, сідалний, антифон, іпакої, ікос, світильний, екзапостиларій, акафіст, апологія, промова, бесіда, слово, повчання, лист, мучеництво, житіє, сказання, пам'ять, правила і постанови соборів, рішення синоду, акти про канонізацію, грамоти, відпускні листи, паломництва, релігійні небогослужбові піснеспіви, які виконуються народом як у храмі, так і поза ним тощо. Деякі жанри можуть належати кільком підстилям, а інші – тільки одному.

Кожен підстиль, а навіть і жанр, має власну історію. Вивчення підстилів та жанрів конфесійного стилю має велике значення для нового осмислення історії української літературної мови та місця конфесійного стилю в ній, адже історія літературної мови – це історія її стилів, а історія стилю – це історія його стильових різновидів і жанрів.

1. *Бабич Н.* Богословський стиль української мови у контексті стилістичної науки: Зб. наук.-дидакт. пр. – Чернівці, 2009; 2. *Бабич Н.* “Місцеві” мови у сучасному релігійному стилі. // Християнство й українська мова: Мат-ли наук. конф., Київ, 5–6 жовтня 2000 року. – Л., 2000. – С. 20–25; 3. *Дзюбишина-Мельник Н.* Конфесійний стиль // Українська мова / redaktor naukowy Svitlana Jermolenko. – Opole, 1999. – С. 184–200; 4. *Дудик П.* Стилістика української мови: Навч. посіб. – К., 2005; 5. *Коць Т.* Сакральний стиль // Українська лінгвостилістика XX – початку XXI ст.: система понять і бібліографічні джерела / За ред. С. Я. Єрмоленко. – К., 2007. – С. 305–311; 6. *Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М.* Стилістика української мови: Підручник. – К., 2005; 7. *Німчук В.* Іван Пулюй – перший перекладач молитов сучасною українською мовою // Біблія і культура: Зб. наук. ст. – Чернівці, 2000. – Вип. 1. – С. 174–179. 8. *Передрієнко В.* Формування літературної мови XVIII ст. на народній основі / Відп. ред. І. К. Білодід. – К., 1979; 9. *Русанівський В.* Слов'янські міжмовні зв'язки і формування функціональних стилів української літературної мови XVI–XVII ст.: Доповідь на VII Міжнар. з'їзді славистів (Варшава, серпень 1973 р.). – К., 1973. – 1973; 10. *Шевченко Л.* Конфесійний

стиль // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К., 2007. – С. 284.

CONFESSIONAL STYLE OF UKRAINIAN LANGUAGE: SUBSTYLES AND GENRES

Oleksandr Myronchuk

The confessional style in Ukrainian language is devoted. The set of style names are given, the style classifications in modern Ukrainian linguistics are indicated, substyles and genres are detached.

Key words: confessional style, substyle, genre.

ПАРАМЕТРИЗАЦІЯ КОНСТИТУТИВНИХ ОДИНИЦЬ ЕПІСТОЛЯРІЮ

С. М. Шевель

(Київ)

Проаналізовано принципи класифікації категоріальних параметрів епістолярію, подано авторський варіант таксономічного опису його конститутивних одиниць.

Ключові слова: епістолярна комунікація, епістолярний дискурс, кваліфікаційні параметри епістолярію.

Проблема таксономії основних одиниць комунікації в сучасних дослідженнях із комунікативної лінгвістики та лінгвістичної генології залишається дискусійною, що ускладнює можливість системного опису дискурсивних одиниць різного рівня, зокрема епістолярію.

У східнослов'янському мовознавстві питання параметризації дискурсивних одиниць стали об'єктом наукових розвідок тільки на початку ХХІ століття. Серед найвагоміших наукових праць із цієї проблематики варто виділити дослідження російських лінгвістів А. О. Кібрика та В. І. Карасика, де з'ясовано основні класифікаційні параметри комунікативних одиниць різних мовних рівнів [2: 226–250; 3: 3–21], і українських мовознавців Ф. С. Бацевича та І. С. Шевченко, які зосередилися на онтологічних характеристиках існування мовних явищ та встановленні диференційних ознак конститутивних одиниць модусу комунікації та модусу мовлення [1: 13, 74; 4: 112].

На жаль, у сучасній науковій літературі залишаються малодослідженими окремі аспекти теорії дискурсу, серед яких особливої актуальності набуває проблема параметризації конститутивних одиниць епістолярію. Тому визначення основних

принципів категоризації й таксономізації конститутивних одиниць епістолярію обґрунтовується необхідністю комплексного функціонального й структурно-семантичного аналізу компонентів ієрархічної метамоделі епістолярного спілкування.

Результатом нашого дослідження стали такі висновки: найвищою категоріальною одиницею міжособистісного спілкування є модус епістолярної комунікації, який репрезентує писемну форму реалізації комунікативної ситуації дистантної взаємодії мовців.

Нижчою категоріальною одиницею ієрархії, яка перебуває у відношенні роду і виду з модусом епістолярної комунікації, є епістолярний комунікативний акт – інтерактивний обмін продуктами мовлення (епістолярними текстами), що охоплює процесуальні характеристики породження дискурсу в їх безпосередньому зв'язку з реальними обставинами спілкування й реалізується на основі нерозривної єдності макроінтенційного, макростратегічного та перлокутивного етапів взаємодії мовців. У межах епістолярного комунікативного акту як категоріальної одиниці виділяємо епістолярний дискурс – відносно завершений фрагмент мовленнєвої діяльності, що відбиває дихотомічну єдність процесу актуалізації епістолярного комунікативного акту, детермінованого низкою специфічних екстралінгвальних (соціально-інституційних, ситуативно-тематичних, когнітивних тощо) чинників та його результату – зафіксованого тексту.

Конститутивними одиницями епістолярного дискурсу вважаємо: реєстр – сегмент комунікативного простору повсякденної діяльності людини, у структурі якого визначальною є кореляція дискурсивної практики мовця з комунікативним контекстом; когнітивний жанрово-стилістичний інваріант епістолярію – універсальну інваріантну структуру репрезентації пізнавального потенціалу генологічної одиниці; епістолярні мовленнєві жанри – одиниці композиційної, тематичної та смислової організації мовлення та мовленнєві акти – інтенційно релевантні мінімальні одиниці структурно-семантичної організації епістолярного мовленнєвого жанру.

Крім того, системний аналіз основних принципів категоризації комунікативних одиниць мови, що описані в різних авторських таксономіях, дає змогу виокремити три групи кваліфікаційних параметрів епістолярію: перша група – параметри метамоделі інтеракції – а) способи та форми організації й реалізації мовлення (модус епістолярної комунікації, епістолярний комунікативний акт, епістолярний дискурс); б) параметри соціально-інституційної та конситуативної кореляції (реєстр епістолярного дискурсу); в) параметр когнітивної та функціонально-стильової домінанти (когнітивна жанрово-стилістична модель епістолярію); друга група – параметри структурної ієрархії конститутивних одиниць епістолярного дискурсу – а) параметр композиційно-змістової та смислової організації епістолярного мовлення (епістолярні мовленнєві жанри); б) параметр стратегічного моделювання інтеракції (мовленнєві акти); третя група – параметри прагматичних домінант епістолярного спілкування (фактор адресата, відносини між учасниками, цілі та мета спілкування тощо).

1. Бацевич Ф. С. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи. – Л., 2005;
2. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М., 2004;
3. Кибрик А. А. Модус, жанр, дискурс и другие параметры классификации дискурсов // Вопросы языкознания. – 2009. – № 2. – С. 3–21;
4. Шевченко І. С. Когнітивно-прагматичні

дослідження дискурсу // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен. – Х., 2005. – С. 105–117.

PARAMETERIZATION OF EPISTOLARY CONSTITUTIVE UNITS

Svyatoslav Shevel

The principles of working out of epistolary categorial parameters classification are analyzed in the article. The author's variant of taxonomy description of its constitutive units is suggested.

Key words: epistolary communication, epistolary discourse, epistolary qualification parameters.

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ Й СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НЕЗАКІНЧЕНИХ ТА ПЕРЕРВАНИХ РЕЧЕНЬ У ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ УЛАСА САМЧУКА

Т. А. Андрухова

(Кам'янець-Подільський)

З'ясовано семантико-синтаксичні особливості та функціонально-стилістичне навантаження незакінчених і перерваних речень як своєрідних синтаксичних конструкцій, які характеризуються семантичною, структурною й інтонаційною незавершеністю, в художній прозі Уласа Самчука.

Ключові слова: незакінчені та перервані речення, семантико-синтаксичні особливості, функціонально-стилістичне навантаження.

Вивчення мовної системи у функціональному аспекті актуалізувало дослідження одиниць мови в динаміці, у процесі їх функціонування в усному мовленні, в мові художньої літератури. Це спричинило інтерес до вивчення мовних явищ, що характеризуються порушенням семантико-синтаксичних та функціонально-стилістичних норм. До таких явищ належать незакінчені речення. Вони утворюють стилістичну фігуру – замовчування (апосіопезу), що полягає в емоційній обірваності речення, графічно позначений трьома крапками [4: 358].

В українському мовознавстві немає усталеної думки щодо незакінчених речень у граматичній класифікації речень. Учені кваліфікують такі синтаксичні одиниці по-різному: “еквіваленти речень” (П. С. Дудик), “обірвані неповні речення” (М. І. Каранська), відносять до простих і складних речень, виділяючи у їх межах “речення смислової обірваності”, “речення емоційної обірваності”, “конструкції з граматичним типом

обірваності” та “структури формальної обірваності” (М. С. Марич). Такі речення ще називають незавершеними, обірваними, або перерваними, усіченими, недоговореними, недовисловленими, реченнями з апосіопезою тощо.

Актуальність дослідження зумовлена потребою вивчення семантико-синтаксичної природи незакінчених та перерваних речень, їх специфічних особливостей у структурній організації та вираженні ними основних ознак речення; всебічного і комплексного аналізу таких синтаксичних конструкцій в ідіостилі Уласа Самчука з урахуванням їх формально-синтаксичних, структурно-семантичних і функціонально-стилістичних характеристик.

Мета дослідження – здійснити комплексний розгляд семантико-синтаксичних і функціонально-стилістичних особливостей структурної організації незакінчених та обірваних речень у художній прозі Уласа Самчука.

Незакінчені та перервані речення мають основні ознаки речення, як-от: структурна схема з відповідним типовим значенням, можливість виражати основне граматичне значення речення – предикативність, здатність виступати засобом формування та вираження думок, виконувати комунікативну, когнітивну й інші функції.

Незакінчені та перервані речення характеризуються предикативністю. Важливою ознакою є те, що в таких конструкціях існує більше засобів вираження предикативності, ніж в інших реченнях. Основне граматичне значення в незакінчених синтаксичних конструкціях передається не тільки за допомогою формальних засобів самої синтаксичної структури незакінчених і перерваних речень, але й за допомогою конситуативних показників.

У художньому мовленні Уласа Самчука незакінчені та перервані речення мають індивідуально маркований інтонаційний малюнок. У писемному мовленні такі синтаксичні конструкції оформлюються за допомогою знаків пунктуації. Залежно від позиції переривання семантико-синтаксичної структури незакінчені речення поділяються на препозиційні, інтерпозиційні та постпозиційні. В ідіостилі Уласа Самчука найбільш розгорнута група постпозиційних, які є власне незакінченими реченнями.

У структурі незакінчених і перерваних речень можуть бути вербально не представленими один або кілька складників, що є однією з найвиразніших структурних особливостей ідіостилі Уласа Самчука. Словесно не вираженим у незакінчених конструкціях може бути будь-який компонент їхньої структури: член речення, будь-яка частина речення чи навіть ціла предикативна частина в будь-якій позиції.

Граматичні особливості незакінчених і перерваних речень зумовлюються граматичними ознаками тексту, тобто категорії модальності, часу визначаються тим оточенням, у якому вони функціонують [1: 39].

Незакінчені та перервані речення – це різновид конструкцій емоційно-експресивного синтаксису. В основі їхнього утворення лежить необхідність яскраво й точно передати чийсь переживання, почуття, думки, тобто вони мають власне емоційну основу [1: 36]. За допомогою цих речень Улас Самчук відтворює емоції героїв, спонукає до певних дій чи висновків, створює емоційно забарвлені описи. Різний рівень емоційної насиченості цих конструкцій зумовлює різноманітність естетичних функцій. Можна виділити кілька найпоширеніших груп незакінчених та перерваних речень: 1) незакінчені та перервані речення, які передають людські почуття й переживання, викликані певними життєвими обставинами: *Не можеш... Добре... Добре, Маріє... Там ми вже більше не будемо бачитися. Я піду собі, а ти підеш також... І не питаю я, куди ти підеш, і ти не*

спитаєш, куди я піду. Підемо різними далекими шляхами і чи зійдемося ще коли?.. Хто знає... А може... А може, й ні... [3: 103]; 2) незакінчені та перервані речення, які спонукають замислитися, прилучитися до роздумів героя твору: Не по силі, знаєте, це мені... Повірте, — не по силі... Стягнувшись до сорочки, можу ту половину зібрати... Ну, а друга?.. [2: 30]; 3) незакінчені та перервані речення, за допомогою яких створюється емоційно насичений опис: Загорнуть нас в онучу всі, кому тільки захочеться. Бо ми гречкосії, хлібами, борозняна черва... Ось пожалуста!.. Явиться вам такий паскуда — ось із тамтого кутка, надягне тобі матроське кльош, і вже йому ціла громада в ноги... Проше пана капітана! Веди нас, баранів, хоч у прірву... І ми ліземо в прірву... Найшли рай! Рай! Земля даром, море по коліна, груші на вербі... [2: 336].

1. Марич С. М. Емоційно-експресивний синтаксис української мови: Навч. посіб. — К., 1992; 2. Самчук У. О. Волинь: Роман у 3 т. — Острог; Л., 2005; 3. Самчук У. О. Марія: Хроніка одного життя. — Л., 2004; 4. Ткаченко А. О. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства [Текст]: Підручник для студ. вищ. навч. закладів з гуманітарних спеціальностей: філологія, журналістика, літературна творчість. — К., 2003.

SEMANTIC, GRAMMATICAL AND STYLISTIC FEATURES OF INCOMPLETED AND INTERRUPTED SENTENCES IN THE ULAS SAMCHUK'S FICTION PROSE

Taina Andruhova

The study deals with semantic and syntactic peculiarities and functional stylistic loading of incompleted and interrupted sentences as syntactic constructions characterized by semantic, structural and intonational incompleteness in the Ulas Samchuk's fiction prose.

Key words: incompleted and interrupted sentences, semantic and syntactic peculiarities, functional stylistic loading.

МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ МОБІЛЬНОСТІ СУЧАСНОГО КОМУНІКАТИВНОГО ДИСКУРСУ

А. Ю. Переломов
(Суми)

Розглянуто сучасний комунікативний дискурс в аспекті мобільних технологій як основний вектор перспективи розвитку комунікації в майбутньому. Окреслено поняття текстингу та його мовної одиниці — текстези.

Ключові слова: комунікація, мобільність, текстинг, мультимедійність, інтернет-комунікація.

Комунікаційні процеси формують культуру, а всі форми комунікації, як стверджують Ролан Барт і Жан Бодріяр, засновані на продукуванні та споживанні певних знаків. Не існує поділу між реальністю і символічним відображенням.

На початку XXI століття людство стало свідком і безпосереднім учасником комунікативної революції. Воно відчувало на собі трансформацію комунікативних канонів як наслідок розширення інформаційних технологій і появи нових видів комунікації.

Розвиток мережі Інтернет і поява мобільного зв'язку стали причиною виникнення так званого “текстингу”, відомого як текст-меседжинг. Текстинг, або текст-меседжинг – це обмін короткими письмовими повідомленнями через мобільні телефони в стільникових мережах. Хоча цей термін здебільшого стосується SMS-повідомлень, він розширив своє значення і тепер є повідомленням, що містить мультимедійну інформацію (зображення, звук або відео). Такі повідомлення більш відомі як MMS. Текстинг – мова SMS, що поширилася в багатьох країнах Європи, Америки та Азії. Утім, правильніше називати її не мовою, а одним із варіантів кодифікації. Текстинг – це набір загальноприйнятих скорочень, що дозволяє якнайменшою кількістю символів передати якнайповніший зміст. Скорочення слів і стійких виразів може ґрунтуватися як на схожому звучанні початкового слова (*thx* – *thanks* – “спасибі”), так і суто на аббревіації (*omg* – *oh my god* – “о Боже мій”). Мовні одиниці текстингу як набору загальноприйнятих скорочень, утворені способом аббревіації, акронімізації, перцептивної симіляції, а також транслітерації і використовувані для скорочення тексту з метою економії, називаються текстезами.

Незважаючи на те, що текстинг є мовою SMS, його народження було підготовлено в Інтернеті. Саме тут в чатах і месенджерах зародився його прообраз. Спочатку для вираження емоцій вживалися смайлики. Потім спілкування в чаті та “асьці” вимагало від користувачів значно пришвидшити набір – так з'явилися перші скорочення. Коли ж поширився мобільний зв'язок стандарту GSM, то у текстингу з'явилося ще й економічне обґрунтування. Основними прихильниками текстингу стали підлітки. Дорожняча голосових дзвінків змусила їх активно використовувати текстові повідомлення обсягом до 160 символів. Зрозуміло, що така лімітація символів змусила людей вдаватися до скорочень.

Ось один з прикладів текстингу в Шотландії, коли вчитель замість твору “*Як я провів літо?*” отримав такий набір символів: “*My smmr hols wr CWOT. B4, we usd 2go2 NY 2C my bro, his GF & thr 3: – kds FTF. ILNY, it's a gr8 plc*”. Це означало: “*My summer holidays were a complete waste of time. Before, we used to go to New York to see my brother, his girlfriend and their three screaming kids face to face. I love New York, it's a great place*”, або українською: “*Літні канікули були повною нудьгою. Раніше ми їздили до мого брата і його подруги у Нью-Йорк, спілкувалися з трійцею їх галасливих дітей. Люблю Нью-Йорк, це кльове місце*” [1].

Опції мобільних телефонів зумовлюють появу нових понять і слів, які їх позначають, скажімо, поліфонія (це й раніше, безумовно, існувало, але навряд чи його так часто згадували), вбудована камера, піксель, різні аббревіатури: GPRS, GPS, SMS, MMS, WAP, USB і т. ін. Вступає в дію закон економії мовних і слухових зусиль, що дозволяє передавати більший обсяг інформації без перевантаження тексту. Адаптація іншомовних термінів до мовного апарату і наша вимова, закон економії мовленнєвих засобів, різні

способи словотворення (додавання префіксів), інші стилістичні прийоми й просто відверте “словоблудство” та порушення будь-яких мовних норм творять із мобільного термінологією дива (наприклад, ми чуємо “же-пе-ре-ес” замість правильно вимовленої аббревіатури “джи-пі-ар-ес” (GPRS) або “конвент” – транслітерація англійського *content* (зміст)).

Комп’ютерна комунікація дала колосальний імпульс якісно новим вимірам у людському спілкуванні, дозволивши накопичувати, зберігати й передавати великий обсяг інформації, використовувати відео- та аудіоканали спілкування в безпосередньому та опосередкованому лінійному контактах того, хто пише (адресанта) та того, хто читає (адресата). Помітною ознакою комп’ютерного спілкування є комунікація в актуальному та віртуальному світах. Все це становить дискурсивний простір – набір комунікативних одиниць (комуніканем), тобто закінчених і незакінчених, великих і маленьких, діалогічних і монологічних, усних і письмових висловлювань.

Настає час мобільної мережі. Поява сучасних телефонів з інтегрованими комунікаційними інтернет-сервісами, велика кількість мобільних інтернет-пристроїв, активне впровадження бездротового Інтернету, тенденція до мініатюризації комп’ютерів (широка популярність нетбуків) – усе це “відриває” користувача від стаціонарного (десктопового) комп’ютера як посередника між Інтернетом та комунікантом, знищує бар’єр статичності. Інтернет-комунікація стає динамічним рухливим процесом, який завдяки вищезазначеним факторам може відбуватися будь-де.

Сучасний користувач мобільних телефонів чи нетбуків автоматично переходить у категорію он-лайн, занурюючись в абсолютно нове інформаційне середовище. Розвиток високошвидкісних мереж третього покоління 3G тепер може забезпечувати потужну мобільну аудіовізуальну комунікацію. Людство стрімкими темпами занурюється в реальну віртуальність, яка видозмінює простір і час, перетворюючи їх в потоки позачасовості. Минуле, сьогодення і майбутнє можна програмувати так, щоб вони взаємодіяли між собою в одному повідомленні.

1. Ел. ресурс: <http://www.cnn.com/2003/EDUCATION/03/03/offbeat.text.essay.reut/index.html>.

LINGUISTIC MEANS OF EXPRESSION OF THE MOBILITY OF CONTEMPORARY COMMUNICATIVE DISCOURSE

Anton Perelomov

It has been considered a contemporary communicative discourse in terms of mobile technologies as the main vector of communication development prospect in the future. The notion of texting and its language unit – textesis are also described.

Key words: communication, mobility, texting, multimedia, internet communication.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ СТАТУС ТЕКСТОВ ПАРТИТУРНО-СЦЕНАРНОГО ТИПА

А. О. Троян
(Сумы)

С позиций современной лингвистики проанализировано тексты профессионально ориентированной речи и особенности реализации в них основных текстовых категорий.

Ключевые слова: учебно-научный подстиль, профессионально ориентированная речь, текстовые категории.

Вектор нашего исследования направлен в сторону научного стиля, внутри которого лингвисты выделяют подстили: академический, учебно-научный и научно-популярный. Учебно-научный подстиль имеет особую сферу применения: используется в процессе передачи и усвоения знаний, то есть в процессе обучения. Имея общие с научным стилем основные признаки, учебно-научный подстиль обладает и рядом особенностей, главная из которых – обучающая направленность высказывания. Эта обучающая направленность и определяет специфику реализации основных текстовых категорий в высказываниях учебно-научного подстиля научного стиля.

Реестр жанров учебно-научного подстиля огромен. В нашем исследовательском фокусе находятся тексты профессионально ориентированной речи преподавателя высшей школы. Речевые партии преподавателя в пространстве основных форм организации учебного процесса необходимо рассматривать в связи с ответными речевыми действиями студентов, поэтому в этих текстах можно выделить две составляющие: первая – это речевые фрагменты (речевые партии), которые реализуются самим преподавателем; вторая – это ответные речевые действия студентов. Совокупность и смена этих речевых действий (партий) участников учебного процесса планируется и строится по определенному плану (сценарию). В связи с этим целесообразно использовать такую дефиницию для квалификации текстов речевых партий преподавателя, как тексты партитурно-сценарного типа, или партитурно-сценарные тексты (термин В. М. Мещерякова [2], И. И. Пахненко [3]).

Анализ показывает, что такие тексты характеризуются общеизвестными текстовыми категориями, к которым в литературе по теории текста и текстообразования относятся категории завершенности, интеграции, цельности, информативности, коммуникативности, ретроспекции, проспекции и др. [1; 2; 5]. Содержание и объём некоторых из них в текстах профессионально ориентированной речи преподавателя имеют свои особенности. Так, способы связи между частями этих текстов служат не столько их соединению в одно целое, сколько актуализации того, что один предмет речи сменяется другим. Особенностью категории связности здесь есть и то, что в способах связи доминируют фразы векторного типа, которые помогают отчетливо обозначить переход к новому предмету речи или виду деятельности.

Специфично в текстах профессионально ориентированной речи и содержание категории коммуникативности. Тексты партитурно-сценарного типа являются “намеренно” коммуникативными. Анализ речевых партий преподавателя позволил

выделить следующие группы коммуникативно ориентированных речений: фрагменты речевых партий, которые предупреждают вопрос; фрагменты, которые препятствуют неправильному ходу мысли; фрагменты речевых партий, которые поощряют инициативу, опережение хода мысли; фрагменты речевых партий преподавателя, предназначенных для организации восприятия нового материала, мыслительной деятельности и совместной работы.

Своеобразно в текстах партитурно-сценарного типа воплощается и категория интеграции. Здесь оказываются равноправными вербальные и символные способы интеграции (схемы, таблицы и др.). К особенностям категории интеграции партитурных текстов можно отнести и большой объем промежуточных обобщений, которые включают разнообразные формы ретроспекций и проспекций.

Категория информативности текстов партитурно-сценарного типа получает отражение в двух видах информации: содержательно-фактуальной и содержательно-концептуальной. Третий вид информации – содержательно-подтекстовый – в них не представлен.

В рамках рассматриваемых проблем актуальным представляется вопрос о степени извлеченности информации из текста в сфере педагогической коммуникации. Она зависит, как отмечает Е. А. Селиванова, от правильности восприятия, что, в свою очередь, обеспечивается в ряду других средств и общим фоном знаний (коммуникативным фоном), на котором осуществляется текстообразование и текстовосприятие [4]. Таким образом, глубина восприятия связана с пресуппозицией. Пресуппозиция в данном случае служит “выравниванию” объема общих знаний говорящего и собеседника (собеседников), без чего процесс общения может быть нарушен. Как справедливо отмечает В. Н. Мещеряков, “в педагогическом общении существует особый тип нарушения понимания, связанный с неверным определением говорящим области общих с собеседником знаний. Одной из самых распространенных ошибок неопытных учителей является “отождествление” собственного объема знаний с тем, что имеется у учеников” [2: 176].

Своеобразно воплощается в текстах профессионально ориентированной речи преподавателя и категория партитурности, проявляющаяся в распределении содержания текста в фоновых, сюжетных и авторских планах текста. Фоновый план этих текстов имеет, как правило, рассеянный по содержанию всего текста характер, хотя в соответствии с учебными целями и замыслом преподавателя может представлять собой автономный фрагмент. Фоновые знания – это общий фонд знаний говорящего и слушающего (в нашем случае преподавателя и студентов). Определение фоновых знаний преподаватель начинает на этапе ориентировки в конкретных условиях обучения, мысленно отвечая на вопросы: “Что студенты по данной теме уже знают?”, “На какие знания студентов можно опереться?”, “Что студенты должны узнать?”, “Какие учебные действия необходимы для освоения материала?”, “Сумеют ли студенты осуществить эти действия?”, “Если нет, что им нужно напомнить или объяснить?” и т. д. И соответственно объяснение темы начинается с того, что вводит (актуализирует) в речевую ситуацию лекции или практического занятия информацию, достаточную для баланса общих знаний. Авторский план анализируемых текстов составляют главным образом оценки, дополнения, интерпретация сказанного обучающимися. Сюжетный план следует понимать как референтный, то есть характеризующий предмет обсуждения.

1. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М., 1981;
2. Основы школьного речеведения: В 2 ч. / В. М. Мещеряков, Л. И. Дергун, М. С. Казанджиева и др.; под ред. Т. А. Ладыженской. – М., 2004. – Ч. 2;
3. Пахненко І. І. Методика навчання студентів-словесників професійно орієнтованого мовлення: Автореф. ... канд. пед. наук: 13.00.02. – К., 1995;
4. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. – К., 2002;
5. Филиппов К. А. Лингвистика текста: курс лекций. – СПб., 2007.

LINGUISTIC STATUS OF THE TEXTS OF SCORE STAGE TYPE

Anna Troyan

The paper deals with the texts of professionally oriented speech from the standpoint of modern linguistics. It analyses the peculiarities of realization of the basic text categories in them.

Key words: educational scientific substyle, professionally oriented speech, text categories.

ЗАЛЕЖНІСТЬ ЗМІСТУ ТЕКСТОВИХ КАТЕГОРІЙ ВІД СТИЛЬОВОЇ ВІДПОВІДНОСТІ ТЕКСТУ (НА МАТЕРІАЛІ НАВЧАЛЬНО- НАУКОВИХ ПОВІДОМЛЕНЬ)

Н. Г. Романків

(Суми)

Із позицій сучасної лінгвістики розглянуто тексти навчально-наукового підстилю наукового стилю, проаналізовано особливості реалізації в них основних текстових категорій, виявлено залежність змісту останніх від стильової відповідності тексту.

Ключові слова: тексти навчально-наукового підстилю, текстові категорії, категорія інформативності, категорія комунікативності, континуум, когезія.

Коли говорять про стильові ознаки будь-яких текстів, то, як правило, аналізують мовні одиниці різних рівнів: лексичного, морфологічного, синтаксичного – і не беруть уваги специфіку реалізації в них основних текстових категорій.

Тексти навчально-наукового підстилю наукового стилю характеризуються низкою загальновідомих текстових ознак (категорій), які мають специфічну реалізацію.

Так, категорія інформативності презентована в навчально-наукових текстах двома видами інформації – змістово-концептуальною та змістово-фактуальною. Змістово-підтекстова інформація, що характеризується невизначеністю, “розмитістю” та допускає

двозначне декодування, у них відсутня, тому що ці тексти відзначаються логічністю, об'єктивністю й точністю. Змістово-концептуальну інформацію в аналізованих текстах містять визначення (дефініції) понять, правила, алгоритми тощо, а змістово-фактуальну – приклади, що ілюструють ці поняття, правила.

Аналіз текстів навчально-наукового підстилю засвідчує, що вони мають певний потужний клас засобів реалізації категорії інформативності. Цими засобами є опорні слова, словосполучення та конструкції, які можна поділити на дві групи.

1. Елементи, що вказують на компонентний склад, або компоненти, тексту – “тематично, а іноді й структурно самостійні частини тексту, в яких відбиваються типові для текстів одного жанру (відповідно до типових цілей і завдань, що розв’язуються в текстах кожного жанру) фрагменти дійсності, інформація про які складає предмет мовлення в тексті” [1: 153]. У науковій літературі з текстології такі слова, словосполучення та конструкції мають назву “номінативних дескрипторів”.

Номінативні дескриптори поліфункціональні: з одного боку, ці елементи вводять конкретні підтеми однієї загальної теми, а з другого – поділяють зміст тексту на відносно самостійні в змістовому й композиційному відношенні частини, тобто структурують зміст тексту.

Номінативні дескриптори відіграють надзвичайно важливу роль у процесі сприйняття тексту в цілому: вони готують комуніканта до того виду мовленнєво-мисленнєвої операції, який на нього чекає. У цьому плані можна говорити про тісний зв’язок категорій інформативності та цілісності текстів навчально-наукового підстилю наукового стилю: цілісність тексту “усвідомлюється (інтуїтивно вгадується) читачем або слухачем у процесі взаємодії з автором тексту на основі проекційних (концептуальних) опор у корпусі тексту” [2: 3].

2. Елементи – “показники” ходу думки автора, або характеру мовленнєво-мисленнєвих операцій, використаних у тексті. Ця група опорних структур “ніби вибудовує зміст текстів у певній перспективі” [1: 22]. Під перспективою “розгортання” змісту розуміють “такі способи розвитку теми, в реалізації яких засоби “розгортання” знаходять відображення в лексиці та фразеології перспективи (часової, просторової, запитально-відповідної, композиційної, логічної тощо)” [2: 163]. Навчально-наукові тексти “розгортаються” в логічній перспективі, яку складають певні конструктивні прийоми.

Аналіз значної кількості повідомлень навчально-наукового підстилю наукового стилю засвідчує, що в текстах одного жанру збігаються набори компонентів змісту, їх послідовність, сукупність конструктивних прийомів та мовленнєві кореляти. Це ті одиниці, які складають модель тексту.

Свої особливості у навчально-наукових текстах має категорія комунікативної спрямованості, яка передбачає орієнтацію на інтереси комуніканта (в нашому випадку – учня). Формами реалізації зазначеної категорії у текстах, що розглядаються, є: відбір інформації, яка відповідає інтересам, потребам, можливостям комуніканта-учня; мовленнєве оформлення цієї інформації; текстовий компонент у формі діалогу автора тексту (підручника) з учнем, рубрикація тощо.

Своєрідного втілення в текстах наукового стилю набуває і категорія континуума.

У навчально-наукових текстах континуум часу і простору недостатньо представлений. Тому домінантним засобом відображення континуума в цих текстах є логічні операції, які представлені двома блоками:

- основні, що зумовлюють логічну побудову всього тексту (ними можуть бути: класифікація, порівняння, узагальнення тощо); при цьому кожному структурному компоненту мовленнєво-мисленнєвої дії відповідає певний структурний компонент тексту, тобто певна підтема тексту;

- часткові, що спостерігаються між окремими компонентами тексту (до них можна зарахувати: рух від загального до часткового або від часткового до загального, деталізацію, перелік, послідовне підпорядкування, послідовне доповнення, зіставлення тощо).

Континуум будь-якого тексту (у тому числі й текстів навчально-наукового стилю) забезпечується особливими типами зв'язку – когезією.

Аналіз показав, що когезія в зазначених повідомленнях також має свої особливості.

Далеко не всі засоби когезії можна використовувати в цих текстах. Неможливо застосовувати асоціативну та образну когезії, тому що навчально-наукові тексти “апелюють” до інтелекту, а не до почуттів, “оперують” точними, а не образними поняттями. Дуже рідко в шкільних підручниках (об’єкт функціонування текстів навчально-наукового стилю) використовується дистантна когезія, оскільки всі елементи структури тексту підручника повинні бути розташовані в чіткій, логічній послідовності. Порушують логічну організацію навчально-наукового повідомлення і композиційно-структурні форми когезії, тому вони теж відсутні в аналізованих текстах.

Традиційно ж використовуються граматичні (сполучники, дейктичні слова, різні типи підрядних речень тощо) та логічні засоби зв'язку. Останні можуть бути подані словесними формулами й графічними – літерними й цифровими.

1. Очерки теории текстовых зачинов / В. Н. Мещеряков, Е. Ю. Коновалова, Л. П. Казанская и др. – Тольятти, 1996; 2. Текст и его признаки [Цельность (целостность) текста. Континуум. Интеграция] / Сост.: В. Н. Мещеряков, В. И. Кочубей и др. – Сумы, 1989.

DEPENDENCE OF THE CONTENTS OF TEXTUAL CATEGORIES ON THE STYLE CORRELATION OF THE TEXT

Nataliya Romankiv

The article provides the analysis of the texts of educational scientific substyle of the scientific style from the standpoint of the modern linguistics. It analyses the peculiarities of the realization of the basic textual categories in them and reveals the dependence of the contents of the latter on the style correlation of the text.

Key words: educational scientific substyle, text categories, category of informativity, category of communicativity, continuum, cohesion.

Досліджено проблему особи мовця в мемуарній літературі, способи репрезентації суб'єкта мовлення, вияву авторської модальності у сповіді. Розглянуто поняття “я-тексту” особистості як одного з ключових продуктів дискурсного суб'єкта. Проаналізовано найпоширеніші функції, які виконують “я-тексти” у сповідальній літературі, проблему вивчення ментального лексикону, який безпосередньо виявляється у “я-текстах” та у джерелах автобіографічних наративів.

Ключові слова: авторська модальність, сповідальна література, “я-тексти”, наратив.

Актуальність дослідження в сучасній лінгвістиці проблеми особи мовця зумовила розгляд категорії модальності як мовного втілення особи автора. Одним із можливих підходів до вивчення мовної особистості може бути виділення релевантних ознак модальної особистості, тобто типового представника певної етнонаціональної групи. Модальність як лінгвістична універсалія розвиває комунікативні інтенції й ролі учасників мовленнєвого спілкування, їх сприйняття та ставлення до дійсності тощо. Модальність є найбільш адекватним утіленням у матерії мови її антропоцентричності. Антропоцентризм мови у своїй проекції на художній текст робить провідною категорією тексту образ автора. Головний засіб, що конститує текстову модальність, – категорія відтворювача мовлення, при цьому найвища модальність пов'язана з типом оповіді від *я*, менш висока – від *ти* і потенційна – від *він*. У лінгвістичному плані з “образом автора” тісно пов'язана категорія авторської модальності, властива будь-якому тексту.

Великого значення набуває образ автора у сповіді, де він виконує подвійну функцію: з одного боку, невід'ємним елементом сюжету стає автор біографічний, з іншого – своїх повноважень набирає автор-художник. Мемуарна література – це, власне “я-тексти”, рецепція автора у своєму творі. Тексти людини про саму себе вже довгий час є одним із головних джерел відомостей про її особистісні якості. С. Л. Рубінштейн виділяє два принципово різні способи існування людини. Перший пов'язаний з уявленням про життя як про “природний процес”; другий – зі здатністю людини спостерігати за життям. Із функції тексту особистість перетворюється на його автора, тобто набуває якості дискурсивного суб'єкта. Відповідно, особистість, яку розуміємо як певну міру втілення дискурсного суб'єкта, визначає ступінь “авторства” того, що говорить людина. Не дискурс створює особистість, а сама особистість утілюється за допомогою дискурсу. Реалізуючи своє “Я” в тексті, особистість як суб'єкт дискурсний виявляє свої властивості, а реалізуючи основні відношення до світу, вона відображає їх у текстах, тобто породжує так звані “я-тексти”.

“Я-тексти” можуть бути незавершені. “Жодна рефлексія над самим собою, – писав М. М. Бахтін, – не може завершити мене сповна, адже вона іманентна моїй єдиній відповідальній свідомості, і тому стає ціннісно-смісловим фактором подальшого розвитку цієї свідомості; моє власне слово не може бути останнім, словом, що довершує мене” [1: 133]. “Я-тексти” виконують певні функції, серед яких найпоширенішими є: втілення “Я”,

вираження “Я”, конструювання “Я”, інтеграція “Я”, ствердження “Я”, пізнання “Я”, комунікація “Я”. “Я-тексти” вирізняються низкою ознак, що мають безпосереднє відношення до суб’єктного рівня ставлення “автора” щодо створених ним “я-текстів”. Наприклад:

- мета породження (мотиваційний аспект): 1) зовнішній фактор (ситуації, що індукують створення “я-текстів”, об’єктивні радикальні події в навколишньому світі, які вимагають зміни ставлення до себе (від політичного ладу, що є актуальним для пострадянських країн, до смерті близької людини)): *Будучи одним з уцілілих, я й хочу розповісти про своє життя, яке значною мірою було, мабуть, типовим для багатьох нас, згадати добрим словом тих, з ким мені довелося стикатися, працювати, жити...* [3: 5]; 2) внутрішній фактор (потреба діяти, створювати нове, наявність проблемної ситуації, що створює певний дискомфорт і вимагає розв’язання, потреба у самопізнанні, творчий інсайт, потреба діяти, створювати нове тощо): *Через півстоліття від тих буремних років героїчної боротьби хочу донести їхні подвиги та передсмертні заповітні слова, як естафету, до читача, особливо до молоді – майбутнього нашої України: завершити боротьбу за утвердження державності, за багатство, силу й могутність нашої держави* [2: 11];

- творчість: актуалізація “Я-тексту” особистості припускає створення оригінального тексту, чия новизна фактично визначається самим автором;

- кумулятивність: “Я-текст”, що завжди постає та перебудовується згідно з появою нового досвіду в його автора, породженням нових змістів;

- афективний компонент: оскільки “я-текст” завжди є результатом подолання певних труднощів у плані реалізації, він завжди є афективно навантаженим;

- привласнення: автор “я-тексту” певним чином може оцінити, наскільки реалізований текст є “моїм”, відповідає власному баченню себе.

“Я-текст” можна дискурсно розгорнути, однак це розгортання опосередковується певними факторами, насамперед комунікативними й мотиваційними. Ми припускаємо, що в культурі існує визначений канон утілення “я-текстів”, тому для того, щоб досліджувати загальні тенденції в реалізації “я-текстів” особистості, замість жанрів можливе введення іншої класифікаційної категорії – “дискурсивної моделі”.

У природних умовах існує кілька базових джерел автобіографічних наративів: розгорнуті наративи зустрічаються як автобіографії (або мемуари, в письмовій або усній формі), як ситуативно зумовлені самопрезентації (наприклад, під час знайомства з новою людиною, у випадку феноменів “купе” або “лікарняної палати”), як художні твори, що ґрунтуються на реальних або вигаданих подіях. К. Герген свого часу запропонував типологію наративів винятково за формальними ознаками “руху в оцінному просторі”: наратив прогресу (сьогодні краще, ніж учора, завтра буде ще краще), наратив регресу (сьогодні гірше, ніж учора) і наратив стабільності (нічого не міняється щодо головної, кінцевої мети). Суб’єкт дає оцінку на підставі шкали, яка є в його “картині світу”, та відповідних стереотипів.

1. Бахтин М. М. Естетика словесного творчествa. – М., 1986; 2. Зеленюк О. З пережитого... Спогади. – Л., 2003; 3. Рибалка І. К. Така наша доля: Сторінки життя мого покоління. – Х., 1999; 4. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. – СПб., 2002.

LANGUAGE PERSONALITY IN A CONFESSION TEXT

Nataliya Santymovska

The problem of language personality in memorial literature, ways of representation the subject of speech and revealing the author's modality in confession are being analyzed. The notion of "I-text" of a personality is studied as one of the key products of discourse subject. The most widespread functions of the "I-texts" in confessional literature are touched upon together with the problem of mental lexicon, directly revealing itself in "I-texts" and autobiographical narrative sources.

Key words: author's modality, confessional literature, "I-text", narrative.

ІНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ УДОСКОНАЛЕННЯ МОВНОЇ ОСВІТИ ПРИ ВИВЧЕННІ ІМПЕРАТИВНОЇ МОДАЛЬНОСТІ

Є. В. Камінська

(Донецьк)

Обґрунтовано можливість використання Інтернет-технологій як засобу навчання на матеріалі медіа-публіцистики. Запропоновано створення віртуальної навчальної лабораторії як засобу дистанційного навчання та дослідження імперативної модальності.

Ключові слова: модальність, імператив, Інтернет, мас-медіа, віртуальна лабораторія.

Сьогодні перед сучасною освітою постає завдання створити ефективні дидактичні системи, які ґрунтуються на застосуванні технологій, форм і методів навчання, що забезпечують інтенсивне оволодіння системою знань, формування умінь, навичок і на цій основі істотно підвищують рівень творчої діяльності студентів, створюють умови для глибшого й повнішого розвитку інтелекту.

Вагомим фактором виведення освіти на якісно новий рівень і покращення підготовки висококваліфікованих спеціалістів є не тільки комп'ютеризація навчального процесу, а й упровадження у навчальний процес Інтернет-технологій, створення корпоративних мереж та віртуальних лабораторій, які дозволять у реальному часі виконувати експериментальні дослідження в процесі аудиторних занять, як це відбувається за кордоном. До того ж вони мають свої переваги: доступність, набуття навичок роботи на комп'ютері та в мережі Інтернет, формування навичок самостійної

роботи з пошуку інформації, її оброблення та сприйняття, представлення навчального матеріалу в досить яскравому вигляді, можливість використання опрацьованих проектів у подальшій діяльності.

Сьогодні використання таких технологій є можливим, навіть бажаним, під час вивчення будь-яких дисциплін. Адже зацікавлення – один із найоптимальніших шляхів залучити студентів до вивчення предмета, який робить навчання не лише насолодою, але й сприяє подальшому цілеспрямованому поглибленню знань.

Результатом реалізації інтернет-технологій у дистанційному навчанні стане підвищення якості, доступності та конкурентоспроможності національної освіти й науки, надання нових можливостей для наукового пошуку і технологічного розвитку, підвищення ефективності наукових досліджень. Так, наприклад, інтернет-комунікації дають можливість глибше дослідити мовні явища і зокрема в публіцистичних текстах, що фігурують у мережі Інтернет. Такі тексти передусім вирізняються своєю лексикою і синтаксичною будовою, що пояснюється їх комунікативним спрямуванням: у газетах, у громадсько-політичних журналах, у виступах по радіо і телебаченню вкрай важливо висловлюватися точно й образно, щоб якнайсильше впливати на читачів і слухачів (глядачів), на їхню розумову і почуттєву сфери, на мислення, свідомість [2; 5].

А персуазивний характер публіцистичного стилю передбачає обов'язкову наявність у відповідних текстах такої характеристики, як модальність, навіть у тому випадку, коли йдеться про наявність так званої об'єктивної модальності [1; 3; 4; 6]. Адже сьогодні не можна говорити, що вивченими є окремі аспекти явищ, пов'язаних із вираженням імперативних значень у сучасній українській мові.

Імперативна модальність, відображаючи емоційно-вольові настанови між комунікантами, в усному мовленні зумовлена особистісними, соціальними та ситуативними факторами, виконуючи функцію спонукання. Дещо залежить від інтонації, але більшою мірою – від ситуації, у якій беруть участь співрозмовники, а також від професійних стосунків ("вищий – нижчий"): викладач – студент; начальник – підлеглий та ін.

Діапазон модальних значень речень, зокрема тих, що пов'язані з імперативністю, виявляється ширшим за відповідні семантичні ознаки, які імпліцитно виражаються дієслівними формами наказового способу. Це дозволяє стверджувати, що у випадках функціональної транспозиції будь-яких дієслівних форм з іншими дієслівними часово-особовими конструкціями може реалізовуватися можливість вираження ними модальних імперативних значень.

Тому постає потреба системного опису категорії імперативної модальності як мовної універсалії, розгляду її значень, взаємозв'язків із предикативністю, темпоральністю, комунікативністю, парадигмою речення, предикативним / номінативним мінімумом речення, виявлення закономірностей внутрішньокатегорійної і міжкатегорійної взаємодії.

Цікавим також буде дослідження особливостей функціонування імперативних форм у сучасних мас-медіа, оскільки саме це мовлення, на нашу думку, розвивається найшвидше, й до того ж це дасть можливість окреслити тенденції розвитку категоріальних значень імператива в сучасній українській мові. Особливістю вираження імперативної модальності в мережі Інтернет є те, що, на відміну від живого розмовного мовлення, в якому також використовуються конструкції з семантикою імператива, в інтернет-публіцистиці автор висловлення позбавлений права санкції.

Отже, можемо констатувати: дослідження сучасного медіапростору щодо функціонування в ньому конструкцій з імперативною семантикою є перспективним у прагмалінгвістичному, соціолінгвістичному та комунікативному аспектах.

1. Андреева И. С. К вопросу о функционировании форм повелительного наклонения. – М., 1973; 2. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови: Навч. посіб. – Л., 2003; 3. Бондарко А. В., Буланін Л. Л. Русский глагол. Пособ. для студ. и учит. / Под ред. Ю. С. Маслова. – Ленинград, 1967; 4. Виноградов В. В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. – М., 1975; 5. Пономарів О. Д. Стилiстика сучасної української мови: Підручник. – Тернопіль, 2000; 6. Семантика и типология императива. Русский императив / В. С. Храковский, А. П. Володин. – М., 2001.

INTERNET-TECHNOLOGIES AS A METHOD OF IMPROVEMENT OF LINGUISTIC EDUCATION WHILE STUDYING THE IMPERATIVE MODALITY

Yevheniya Kaminska

The paper proves the possibility of usage of Internet technologies as a means of teaching on the material of media publicism. It has been proposed to create a virtual educational laboratory as a means of distant learning and to research the imperative modality.

Key words: modality, imperative, Internet, mass media, virtual laboratory.

ОСОБЛИВОСТІ МОДАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІАЛОГУ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Т. С. Ємельянова
(Донецьк)

Схарактеризовано особливості діалогічного мовлення в мережі Інтернет на прикладі декількох діалогів з україномовних форумів. Аналіз цього матеріалу дав можливість простежити вияв модальної рамки в мовленні учасників діалогу та виявити спільні й відмінні риси між “віртуальним” та “звичайним” діалогом. Подальше дослідження мовлення в мережі Інтернет дасть можливість зрозуміти особливості організації процесів комунікації у сучасних умовах.

Ключові слова: модальність, Інтернет, модальна рамка, комунікація, діалог.

У сучасній лінгвістичній науці явище модальності та його окремі аспекти є недостатньо вивченими, хоча до цієї теми зверталось багато науковців [2–6; 9; 10]. Зазвичай аналіз категорії модальності зводився лише до вивчення формальних показників модальності в реченні й розподілу їх за окремими семантичними групами. Детально категорія модальності була розглянута в працях Ш. Баллі, який також розвинув ідею наявності модальної рамки в тексті. На його думку, модальність не обов'язково має бути виражена формально в реченні, вона може міститися в семантиці речення зокрема і тексту взагалі [1]. А. Вежбицька говорить, що дії і прагнення мовця можна описати за допомогою певного набору семантичних примітивів, або семантичних експлікацій. Як базові виділено три типи семантичних експлікацій, які при перетворенні речення в семантичний примітив виражаються єдностями на зразок *'Я знаю, що'*, *'Я думаю, що'*, *'Я хочу, щоб'*. Вони ж можуть розглядатися як складники модальної рамки тексту [12].

У ХХ столітті у зв'язку з появу нових технічних засобів з'являються нові методи опрацювання великої кількості інформації [11]. Це зумовило появу Інтернету, який є швидким засобом обміну інформацією. Він порівняно дешевий і, за твердженням користувачів, один із найзручніших засобів комунікації. Унаслідок розвитку “глобальної мережі” з'являються нові форми комунікації, які породжуються і є характерними лише для мережі Інтернет. За словами В. Б. Касевича, “будь-яка комунікація є завжди діалогом” [7], тому ми можемо говорити, що вивчення теорії комунікації переплітається з вивченням теорії діалогу.

Віртуальний діалог має специфічні ознаки: при спілкуванні в Інтернет-мережі діалог може відбуватися або відразу (online), або може поновлюватися лише через певний проміжок часу, чого, звичайно, не може бути при звичайному спілкуванні. В Інтернеті діалог може перетворюватися на полілог особливого типу. Кількість учасників у ньому не залежить від бажання самих учасників. Мовець / адресат сам вирішує, чи вступати йому в обговорення певної проблеми, чи ні. Під час живої розмови такого не буде, бо людина – носій певного соціального статусу, який може не дозволити їй вступити в дискусію або вийти з неї, незалежно від бажання самого учасника комунікативного акту. Складнішою є ситуація, в якій мовці мають однаковий соціальний статус. Вони можуть будувати свою розмову лише в тому разі, якщо хтось із них погодиться бути “підлеглим” щодо іншого, або буде знайдено компроміс, що задовольнятиме обох учасників діалогу. За умови віртуального спілкування люди “позбавляються” своїх соціальних статусів і урівнюються в правах між собою, що дає змогу спілкуватися з іншими на одному рівні. Тому цікавим аспектом вивчення діалогічного мовлення є дослідження його функціонування саме в Інтернет-ресурсах.

Розглядаючи діалогічне мовлення як первинне щодо інших видів тексту, можна простежити наявність модальної рамки тексту в діалогічному Інтернет-мовленні за допомогою семантичних експлікацій. Матеріалом для дослідження можуть бути діалоги, які відбуваються між користувачами Інтернету під час обговорення певних тем у різних типах Інтернет-комунікації. Учасники діалогу, висловлюючи свої думки, вибудовують текст так, щоб думка була зрозумілою адресатам. При цьому в тексті можна виявити наявність усіх складників модальної рамки, але вони інколи використовуються непослідовно, або навіть один з елементів модальної рамки може бути взагалі відсутнім. Тепер з'являються численні роботи, присвячені гендерним аспектам цієї проблематики

[8]. Увагу також можна звернути на лексичні особливості мовлення (поширене вживання певних форм дієслів, іменників, займенників і т. ін.). Детальне дослідження дасть можливість визначити особливості діалогічного мовлення саме в мережі Інтернет і порівняти його зі “звичайним” діалогом, який відбувається найчастіше під час візуального контакту зі співрозмовником. Дослідження діалогічного мовлення в Інтернет-мережі дає змогу глибше зрозуміти природу тексту й сутність людської комунікації.

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М., 1955; 2. Бондарко А. В., Буланін В. В. Русский глагол. – Л., 1967. – С. 120–122; 3. Виноградов В. В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. – М., 1975; 4. Виноградов В. В. Русский язык (грамматическое учение о слове). – М., 1986; 5. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К., 1993; 6. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія. – Донецьк, 2001. – С. 310–319; 7. Касевич В. Б. Говорящий и слушающий: Языковая личность, текст, проблемы обучения. – СПб., 2001. – С. 70–75; 8. Кирилина А. В. Некоторые итоги гендерных исследований в российской лингвистике // Гендер: Язык. Культура. Коммуникация: Материалы III междунар. конф. – М., 2003. – С. 12–13; 9. Мозгунов В. Особливості модальних значень у рекламному тексті // Лінгвістичні студії: Зб. наук. пр. – Донецьк, 2006. – Вип. 14. – С. 98–103; 10. Мозгунов В. Пресуппозиции экзистенциальных предложений: к вопросу о модальных значениях текста // Русский язык и литература в Украине: проблемы изучения и преподавания: Мат-лы Междунар. науч. конф. – Горловка, 2009. – С. 119–121; 11. Освітні технології: Навч.-метод. посіб. / За ред. О. М. Пехоти. – К., 2003. – С. 163–177; 12. Wierzbicka A. Semantic Primitives and Lexical Universals // Quaderni di semantica 19. – 1989. – 1. – P. 103–121.

PECULIARITIES OF MODAL ORGANIZATION OF A DIALOGUE IN THE INTERNET

Tetyana Yemelyanova

In this report the peculiarities of dialogical speech in some little dialogues from Ukrainian Internet-forums are characterized. The analysis of this material has enabled the author to observe modal frame in the interlocutor's speech and to find out common and differential features between virtual and common dialogue. Further research of speech in the Internet will enable us to understand peculiarities in organization of communication process under present-day conditions.

Key words: modality, Internet, modal frame, communication, dialogue.

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ КОМПОНЕНТИ В ЗОВНІШНІЙ РЕКЛАМІ

І. І. Малевич
(Київ)

Проаналізовано національно-культурні компоненти в зовнішній рекламі, виділено групи етнокультурознавчої лексики, яка використовується в назвах комерційних підприємств Рівного.

Ключові слова: мова реклами, національно-культурні компоненти, етнокультурознавчий.

Упродовж останніх десятиліть увагу дослідників щораз частіше привертає мова реклами як відносно нова форма комунікації, що активно розвивається в умовах сучасних ринкових відносин. У мовознавстві здійснено численні спроби аналізу телевізійної та газетно-журнальної реклами, зокрема окреслено особливості рекламних слоганів (Л. Білоконенко, Н. Сіленко), експресивних конструкцій у мові реклами (Є. Корнілова), мовних засобів увиразнення рекламних текстів (М. Бурмака, Є. Долинський), використання в рекламі прецедентних феноменів (С. Кушнерук, Н. Іванова, А. Мустяца), засобів маніпулятивної мовної гри (В. Зірка, Н. Бутник) тощо. Проте інші різновиди реклами, навіть такий поширений, як зовнішня, ще не стали предметом лінгвістичних студій. Зовнішня реклама – це динамічна мовно-знакова система, яка поєднує слова, тексти, кольори, графічні зображення, шрифти на вивісках, бігбордах, рекламних щитах, лайтбоксах тощо, виступає дієвим чинником формування мовного образу сучасних міст, впливає на свідомість і підсвідомість людей.

Головним засобом зовнішньої реклами в українських містах залишаються вивіски. Зауваження щодо мови вивісок Києва висловив В. Радчук [4: 38], Львова – Р. Зорівчак [1: 26]; докладно схарактеризовано назви на вивісках Харкова [5], Рівного [3]. Ґрунтовного вивчення потребують національно-культурні компоненти в зовнішній рекламі українських міст. Саме вони визначені предметом нашого дослідження, адже національно-марковані мовні одиниці засвідчують єдність мови та культури, дають змогу описати їх взаємодію через зв'язок назв зі світоглядом народу.

Вивіски як особлива семіотична підсистема містять етнокультурну інформацію, “прикмети часу і регіону” [2: 223], дають підстави для висновків про національні й регіональні стереотипи, що склалися в суспільній свідомості, про стиль і спосіб його життя.

Матеріалом для нашого дослідження слугували 557 вивісок комерційних підприємств Рівного (назв ми не редагували, не змінювали порядок слів, зберігали графіку (кириличну або латинську), не додавали лапки, коми, дефіси).

Національно-культурні компоненти в семантиці слова стали об'єктом вивчення в українському мовознавстві на початку 80-х років ХХ століття (праці В. Русанівського, О. Паламарчука, М. Пилинського, Г. Сиротіної та ін.). Науковці зазначають, що слова, національно-культурний компонент яких знаходиться за межами лексичного значення, але потенційно наявний у свідомості й пам'яті носіїв мови, становлять шар

етнокультурознавчої лексики. Враховуючи цей погляд, національно-культурні компоненти виділяємо в тих назвах підприємств із продажу товарів та послуг, які подано українською мовою і які містять етнокультурознавчу лексику.

Етнокультурознавча лексика – один із базових компонентів національної культури, умова й засіб формування національної свідомості та збереження історичної пам'яті українців. Етнокультурну семантику містять вивіски, у складі яких є:

- 1) слова – носії національно-мовної семантики (КІНОПАЛАЦ УКРАЇНА, УКРАЇНСЬКА ХАТА КАФЕ, НАШ КРАЙ);
- 2) найменування рослин-українських символів (РУТА ВЕСІЛЬНИЙ САЛОН, КАФЕ-БАР КАЛИНА, МАЛЬВА АТЕЛЬС, ПЕРУКАРНЯ ЧОРНОБРИВЦІ);
- 3) українські особові імена (КАФЕ МАРІЧКА, ОЛЕНКА, ВЕСІЛЬНИЙ САЛОН ЛЕСЯ, ПЕРУКАРНЯ ОКСАНА);
- 4) імена героїв народних казок, народної міфології, творів українських письменників (РЕЧІ ДЛЯ МАЛЕЧІ ТЕЛЕСИК, ВЕЛЕС, МАВКА МАГАЗИН);
- 5) місцеві топоніми (ПЕРЕСОПНИЦЯ, ЦМ ВОЛИНЬ, ГАСТРОНОМ ПОЛІССЯ, ГОТЕЛЬ РІВНЕ, МАГАЗИН “СЛУЧ”, ГОТЕЛЬ ГОРИНЬ, КАВ'ЯРНЯ НАД УСТЕЮ);
- 6) назви реалій традиційного українського побуту (МЛИН КАФЕ БАР, ЛЕВАДА РЕСТОРАН, ШИНОК, ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННИЙ КОМПЛЕКС ХУТІР);
- 7) назви національних українських страв (ВАРЕНИКИ, ШКВАРОЧКА КАФЕ);
- 8) найменування старовинних українських музичних інструментів (КОБЗА КАФЕ БАР);
- 9) народні астрономічні назви (КАФЕ БАР СТОЖАРІ);
- 10) слова-історизми (ГЕТЬМАН БУФЕТ, ЧУМАК ПРОДУКТИ, КОЗАК КАФЕ, СТРАХОВА КОМПАНІЯ КНЯЖА);
- 11) слова-діалектизми (РЕСТОРАН КОЛИБА, ГРАЖДА, БЕДРИК СОЛОДОЩІ);
- 12) власне українська лексика (МРІЯ ШВЕЙНА МАЙСТЕРНЯ, ЖУРАВЛИНА КАФЕ-БАР, ФОТОЦЕНТР СВІТЛИНА, КНИГАРНЯ СЛОВО, РОСИНКА МАГАЗИН).

Такі назви – особливі знаки, які передають “згорнутий національно-культурний текст” [2: 231], мають яскраве етнопсихологічне наповнення, відображають культурно-історичну самобутність міста, регіону, країни. Проте найменувань, у яких можемо виділити національно-культурні компоненти, порівняно небагато – близько 10%. Так, наприклад, ми зафіксували 16 вивісок комерційних підприємств, які містять топоніми України, і 39 – топоніми інших країн, причому останні подано і українською, й іноземними мовами: МІЛАН ПРОДУКТИ, ПЕРУКАРНЯ ЧИКАГО, МАРСЕЛЬ, RESTAURANT ISTANBUL, VENEZIA та ін.

Україномовні вивіски, хоча й становлять більшість у Рівному (81,4%), часто містять запозичення (ХАКЕР, КОМП'ЮТЕРНИЙ КЛУБ БУНКЕР), транслітеровані лексичні одиниці інших мов (ДЕБАЙС САЛОН КОМП'ЮТЕРНОЇ ТЕХНІКИ, ФІФТІ-ФІФТІ, ПП Б'ЮТІФУЛ, НІЧНИЙ КЛУБ ХОЛІДЕЙ), семантичні кальки. Так, наприклад, у назві BNS BUSINESS NETWORK SOLUTION БІЗНЕС НЕТВОРК СОЛЮШН-ЗАХІД власне український тільки іменник *Захід*; вивіска ШВИДКА ЇЖА дослівно калькує англійське словосполучення *fast food* (*швидка їжа*), хоча українською *їжа* – “те, що їдять і п'ють, харчі”, на відміну від *їди* дії за значенням “їсти”.

Таким чином, більшість вивісок у Рівному українськомовні, проте лише невелика їх частина містить найменування, у семантиці яких є національно-культурні компоненти. Як елементи зовнішньої реклами національно-марковані мовні одиниці впливають на формування мовного образу міста, відбивають його національну й регіональну своєрідність. Етнокультурні елементи в мові реклами потребують подальшого вивчення, зокрема, зіставлення з аналогічними підсистемами інших мов.

1. Зорівчак Р. Непохвальне // Урок української. – 2005. – № 3 – 4. – С. 5–10; 2. Китайгородская М. В., Розанова Н. Н. Устный текст как источник социокультурной информации // Поэтика. Стилистика. Язык и культура: Сб. памяти Т. Г. Винокур. – М., 1996. – С. 222–232; 3. Малевич І. Поки що не Терра Юкрейн, але ... (Особливості мови зовнішньої реклами в Рівному) // Урок української. – 2008. – № 1–2. – С. 26–30; 4. Радчук В. Параметри і взаємодія мов // Дивослово. – 2005. – № 6. – С. 36–44; 5. Руденко С., Сапожнікова Л. Деякі аспекти системного аналізу мови вивісок підприємств торгівлі // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. пр. – К., 2001. – Вип. IV. – С. 145–149.

NATIONAL AND CULTURAL COMPONENTS IN THE OUTDOOR ADVERTISING

Iryna Malevych

National and cultural components of the outdoor advertising are analyzed in this paper, groups of ethnocultural vocabulary used in the titles of commercial enterprises in Rivne are singled out.

Key words: language of advertising, national and cultural components, ethnocultural vocabulary.

**НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА ЛЕКСИЧНОГО І
ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО СКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.
ФАХОВІ МОВИ Й СУЧАСНЕ УКРАЇНСЬКЕ ТЕРМІНОЗНАВСТВО.
СЛОВНИКАРСЬКА РОБОТА В УКРАЇНІ**

**АНТРОПОЦЕНТРИЗМ В УКРАЇНСЬКІЙ НАУКОВІЙ
ТЕРМІНОЛОГІЇ І ТЕРМІНОГРАФІЇ**

Л. Д. Малевич
(Рівне)

Схарактеризовано антропоцентричну парадигму в сучасній лінгвістиці, роль творчої особистості і суспільства в процесі термінотворення, проаналізовано основні способи вияву суб'єктивності в українській науковій термінології і термінографії.

Ключові слова: антропоцентрична парадигма, термінологія, термінографія, суб'єктивність у термінології.

У лінгвістичній науці на межі XX і XXI століть відбулися докорінні зміни, які полягають у тому, що мову почали розглядати не як самостійну, незалежну від людини систему, а як своєрідний антропологічний феномен. Домінування антропоцентричного підходу в лінгвістиці кваліфікують неоднозначно: як зростання уваги до “суб'єктивізму в мові” [3: 83], “антропологічний поворот” [1: 18], як зміну наукових парадигм (перехід від структурної лінгвістики до функціональної, антропологічної) (Ф. Бацевич, Н. Бойко, М. Макаров), як співіснування двох підходів до вивчення мови – антропоцентричного і системоцентричного (В. Алпатов, Л. Зубкова, Н. П'ятаєва), як теоретичний переворот, “революцію” (О. Кубрякова) або “міжпарадигматичний період”, що виникає внаслідок “маятникового коливання двох глобальних парадигм, які змінюють одна одну” [2: 104]. Як зазначає В. Постовалова, “звернення до теми людського чинника в мові свідчить про надзвичайно важливий методологічний зсув, який окреслився в сучасній лінгвістиці, про зміну її базової парадигми і переході від лінгвістики “іманентної”, яка розглядала мову “саму в собі і для себе”, до лінгвістики антропологічної, яка передбачає вивчення мови в тісному зв'язку з людиною, її свідомістю, мисленням, духовно-практичною діяльністю” [4: 8]. В основі антропоцентричної парадигми – суб'єкт мовної діяльності, мовна особистість, яка створює дискурси різних типів, зокрема і науковий.

В українському термінознавстві антропоцентризм знаходить свій вияв у вивченні впливу людського чинника на процес становлення галузевих терміносистем у різні історичні періоди. Проте уваги дослідників потребує цілий комплекс антропоцентричних параметрів термінотворення і термінографування (лінгвістична інтенція, соціальний і мовний статус творця термінів, етнокультурний, суспільно-політичний фон,

співвідношення когнітивних і комунікативних структур тощо), що й зумовлює актуальність нашого дослідження. Мета роботи – проаналізувати основні способи вияву суб’єктивності в українській термінології водного господарства.

Схема “предмет або явище дійсності → його образ у свідомості людини → значення, що відповідають цьому образу і поняттю про предмет → словесне позначення” розкриває когнітивний механізм термінотворення.

Антропоцентричний характер термінотворення визначається тим, що “будь-яка інновація в мові – створення нового слова, форми, словосполучення... – здійснюється з самого початку окремим індивідом і в цьому немає нічого парадоксального. Будь-яка інновація вимагає ініціативи, яка не може виникнути в усіх членів одного суспільства одночасно і бути зовсім однаковою за своїм змістом, спрямуванням тощо. Все нове в мові спочатку створює індивід ...” [5: 153]. При цьому вибір одиниці номінації визначається особливостями світогляду та мислення термінотворця (у різні періоди функціонування термінології – ремісника чи селянина, науковця, викладача, інженера тощо), його професійним досвідом, рівнем освіченості, зокрема знаннями рідної та іноземних мов, належністю до певної національної культури. Вибір внутрішньої форми слів на позначення спеціальних понять суб’єктивний, детермінований специфікою національної мовної картини світу, баченням різного в тому самому денотаті.

Разом із тим терміни за своєю природою, функціями, які вони виконують, повинні мати загальновизнаний науковий та культурно-історичний зміст, тобто бути “надіндивідуальними”. Саме тому, хоча кожний новий термін і створює окрема особа, проте доля авторського новотвору – визнання, узвичаєння в терміносистемі чи неприйняття – залежить від суспільства.

Новотвір може бути прийнятий або неприйнятий: суспільство створює певний конвенціоналізм у вживанні слів, до того ж і мова, лексична система, що склалася в мові, сама накладає певні обмеження на творчу діяльність людей. Так, гідромеліорація як інтеграційна водогосподарська дисципліна, що виникла на межі кількох наук, тривалий час не мала усталеної назви. У 1933 році професор Ю. Трихвиль запропонував для неї номінацію *водовпорядкування*. Термін-новотвір досить точно відображав зміст позначуваного поняття, був умотивованим, стислим, його словотвірна структура відповідала узвичаєній у мові моделі (пор., наприклад, *землевпорядкування*). Незважаючи на це, наукове співтовариство надало перевагу громіздкому термінові, що складався із запозичених компонентів, – *гідротехнічна меліорація*, який уже функціонував у терміносистемі протягом певного часу й міг легко трансформуватися в коротший паралельний варіант *гідромеліорація*.

Розвиток термінології безпосередньо залежить від особистого внеску, етнокультурних орієнтирів, лінгвістичних інтенцій носіїв мови. Результати і наукової, і термінологічної індивідуальної творчості вчених, що працювали в галузі водного господарства – Є. Оппокова, Є. Соковича, І. Шовгеніва, А. Корнеллі та багатьох інших, – ставали надбанням суспільства у вигляді підручників, наукових та науково-популярних робіт, лекцій. Деякі з науковців, зокрема Т. Секунда, були авторами цілих особистісних терміносистем – сукупностей термінів, відібраних за певними теоретичними принципами, відповідно організованих на формальному та семантико-поняттєвому рівні, якими вони послуговувалися в науковій, викладацькій діяльності.

Як своєрідний різновид особистісних терміносистем можемо розглядати й галузеві

словники окремих авторів. Хоча термінографічні праці укладають на основі наявного в мові матеріалу – різних текстових та лексикографічних джерел, проте відбір тих чи інших термінологічних одиниць до реєстрів фахових словників, їх опрацювання (побудова дефініцій, зорієнтованість на адресата тощо) відбуваються з певною часткою суб'єктивізму.

Інтенсивність впливу окремих індивідів на процес формування термінології великою мірою визначає суспільно-історичне середовище: сприятливі суспільно-політичні умови стимулюють індивідуальну творчість у цій сфері (так, численні “авторські” термінологічні словники вийшли у 20-х – на початку 30-х рр.; цю традицію, започатковану в Галичині у II половині XIX століття, поновлено з 90-х рр. XX ст.), натомість несприятливі умови практично унеможливають її.

Таким чином, процес творення і кодифікації наукової термінології має антропоцентричний характер, способи вияву суб'єктивності в українській термінології і термінографії потребують подальших досліджень.

1. Бугорская Н. В. Антропоцентризм как категория современного языкознания // Вопросы психолингвистики. – 2004. – № 2. – С. 18–25. 2. Косарик М. А. К проблеме традиции и инновации в истории языкознания // Вестник Московского ун-та. Сер. Филология. – 1995. – № 5. – С. 104–116; 3. Макаров М. Л. Основы теории дискурса. – М., 2003; 4. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М., 1988. – С. 8–69; 5. Серебrenиков Б. А. Номинация и проблема выбора // Языковая номинация: общие вопросы. – М., 1977. – С. 147–187.

ANTHROPOCENTRIC ASPECT OF THE UKRAINIAN SCIENTIFIC TERMINOLOGY AND TERMINOGRAPHY

Lesya Malevych

The paper defines the anthropocentric paradigm in the modern linguistics, the role of creative personality and society in terminology formation, analyzes subjectivism manifestations in the Ukrainian scientific terminology and terminography.

Key words: anthropocentric paradigm, terminology, terminography, subjectivism in terminology.

ПЕРЕДІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ДІЄСЛІВНОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У. М. Штанденко

(Київ)

Розглянуто функціонування дієслівних термінолексем, що були широко представлені в історичних словниках, актових книгах та документах XIV–XVIII ст., особливості їх розвитку та становлення упродовж зазначеного періоду, а також зміни, яких вони зазнали в сучасній українській мові.

Ключові слова: дієслово, інтернаціональна лексика, терміносистема.

Іншомовна лексика сучасної термінології є досить численною частиною словникового складу мови. Останнім часом мовознавці приділяють велику увагу здебільшого вивченню запозичень, що є репрезентантами понять сучасних спеціальних галузей людської діяльності, з якими ця термінологія безпосередньо пов'язана. Зазначимо також, що у термінознавчих працях найбільше досліджують іменники, базуючись на першорядності поняття, що входить в обіг, а до менш важливих відносять різні процеси, пов'язані з їхнім станом, дією.

Однак приклади історичного дослідження термінології іноді засвідчують протилежне. Так, наприклад, пам'ятки староукраїнської мови XIV–XVIII ст. фіксують дієслова *ак(к)омодовати* (пол. *akomodować*, лат. *accomodare*) – “пристосуватися” (ІСУЯ, I: 13), *акцептовати* (пол. *akceptować*, лат. *accipere*) – “приймати” (ІСУЯ, I: 16), *анімовати* (пол. *animować*, лат. *animare*) – “заохочувати, зігрівати, давати духу, відваги” (ІСУЯ, I: 23), до яких не було відповідних іменників *акомодація*, *акцепт*, *анімація* тощо. Тому при діахронічному описі термінологічної лексики на зазначене явище слід звертати особливу увагу. Крім того, недостатньо досліджені особливості термінологізації дієслів, тому ця проблема потребує детальнішого висвітлення, особливо в плані діахронії. Звідси випливає необхідність по-новому, набагато ширше, ніж це робилося досі, розглядати інтернаціональні дієслова-терміни словникового складу мови.

Сучасні терміносистеми мають досить тривалу передісторію. Починаючи з часів Київської Русі й упродовж наступних епох слова іншомовного походження різними шляхами проникали на власне український мовний ґрунт із латинської, грецької, польської, німецької та інших мов, що було зумовлено історичними чинниками. Перші дієслівні запозичення засвідчені ще у староруських пам'ятках лексемами з грецької, німецької та деяких інших мов. Наприклад: *власфимисати* (Ср., I: 274), *литургисати* (Ср., II: 25), *шпильманити* (Ср., III: 158) тощо [2: 35].

Запозичені дієслівні прототермінолексеми, що найширше представлені в історичних словниках, актових книгах та документах української мови XIV–XVIII ст., здебільшого проникали в староукраїнську мову через посередництво польської, зберігаючи інколи фонетичні та морфологічні особливості польської мови. Наприклад: *аплявдовати* (пол. *aploudować*, лат. *applaudere*) – “оплескувати” (ІСУЯ, I: 26), *гвалтовати* (пол. *gwałtować*, нім. *Gewalt*) – “чинити насильство” (ІСУЯ, I: 638; СУМ 2, VII: 127–128), *дыштеловати* (пол. *dystylować*, лат. *destillare*) – “переганяти, дистилювати” (ІСУЯ, I: 849). Однак у

процесі фонетико-графічного освоєння такі лексеми повністю або частково пристосовувалися до графіки, орфографії та вимови української мови або ж були витіснені іншими дієслівними термінами.

Оскільки у досліджуваній нами період термінологічні системи ще не були повністю усталеними, говорити про остаточну сформованість у їхньому складі інтернаціональних термінослів не можемо: одні терміносистеми насичені різними інтернаціоналізмами, як, наприклад, економічна, судова, військова термінолексика, що було зумовлено суспільно-економічними умовами того часу, інші ж навпаки – знаходилися тільки на стадії свого становлення. Серед зафіксованих інтернаціональних дієслів є частина слів, які термінами не вважаються й до термінологічних словників здебільшого не потрапляють, однак іншу частину дієслів можна зарахувати до термінології. Зазвичай дієслова-терміни дослідники поділяють на дві групи: а) власне термінологічні; б) загальновживані дієслова, що позначають спеціальні поняття в межах певної термінологічної підсистеми.

Серед перших спостерігаємо вживання переважно дієслів іншомовного походження, термінологічність яких здебільшого має міжгалузевий характер [1: 208]. Аналіз термінів-дієслів іншомовного походження, які активно функціонували в староукраїнській мові XIV–XVIII ст., показав, що їх можна поділити на такі предметно-тематичні підгрупи: а) юридична термінологія – *актоватися*, *актиковати* (пол. *aktykować* з лат. *aktus*) “подаватися до вписання в акти, вписати до актів” (ІСУЯ, I: 14–15), *ан(н)робовати* (лат. *approbare*) “ствердити, визнати за добре, ухвалити” (ІСУЯ, I: 28; СУМ 2, I: 119), *аргументовати* (з лат. *argumentari*) “доводити, попірати аргументами” (ІСУЯ, I: 30), *бізен(ь)товати* (мад. *vizonuit*) “свідчити, засвідчувати” (СУМ 2, III: 146), *дереговати*, *дерекговати* (стп. *derogować*, лат. *derogare*) “ухилитися повністю або частково від права” (СУМ 2, VII: 279) та інші; б) соціально-економічна термінологія – *выречи*, *вырікати* (стп. *wyrzekać*) “постановляти” (ССУМ, I: 220), *деградовати* (стп. *degradować* з лат. *degradacio*) “позбавляти сану” (СУМ 2, VII: 220), *депутовати* (пол. *deputować* з лат. *deputare*) “висилати, посилати” (ІСУЯ, I: 695), *диспоновати* (пол. *dysponować*, лат. *disponere*) “розпоряджатися, порядкувати” (ІСУЯ, I: 718); в) військова – *аттаковати* (фр. *attaquer*) “нападати, штурмувати, добувати” (ІСУЯ, I: 41), *валчити* (стч. *valčiti*, стп. *walczyć*) “вести війну, воювати” (ССУМЮ, I: 151; СУМ 2, III: 172), *вербовати* (пол. *werbować* з нім. *werben*) “затягати до військової служби” (ІСУЯ, I: 215), *гаровати* (пол. *gwarować*) “пильнувати, стерегти” (ІСУЯ, I: 510), *жолдовати* (пол. *żoldować*, *żold* – плата найнятим воякам) “служити у війську за гроші” (ІСУЯ, I: 937); г) літургічно-богословська – *анаѠематизовати* (пол. *anatematizować*) “кидати анатемою, виклинати” (ІСУЯ, I: 22), *бермовати* (пол. *bierzmować*, лат. *firmare*) “намащувати миром” (ІСУЯ, I: 85), *жегнати* (пол. *żegnać*) “благословляти, хрестити” (ІСУЯ, I: 913).

До другої групи належать дієслова, які використовуються як у неспеціальному, так і в спеціальному мовленні. Сюди зараховуємо термінологічну лексику, пов’язану з різними видами людської діяльності: а) будівельну – *ан(н)ліковати* (пол. *aplikować* з лат. *applikare*) “прикладати, стосувати” (ІСУЯ, I: 28), *хотарити* (мад. *hotar*) “межувати” (ССУМ, II: 513); б) торговельну – *валтовати* (мад. *valt*) “викуповувати” (СУМ 2, III: 172), *гандлевати* (нім. *handeln*) “займатися гандлем, торгувати” (ІСУЯ, I: 507; СУМ 2, VI: 189), *шинковать* (стп. *szynkować*, нім. *schenken*) “шинкувати” (ССУМ, II: 558); в) інших галузей людської діяльності: *генеалоговати* (стп. *genealogizować*, гр. *γενεαλογεω*) “виводити родовід” (СУМ 2, VII: 138), *даскальствовати* (гр. *Διδασκαλος* – *дидаскал*, *учитель*) “научати” (СУМ 2, VII:

181), *дириговати* (пол. *dyrygować*, лат. *dirigere*) “керувати, проводити” (ІСУЯ, I: 717) тощо.

Розглянуті дієслова свідчать, що у період XIV–XVIII ст. у староукраїнській мові існували не поодинокі терміни, а системи термінів, які, безперечно, внаслідок подальшого вдосконалення та збагачення ставали основою для наступних надбань сучасних терміносистем. Однак не всі із зазначених лексем зберегли своє функціонування в сучасній українській мові. Деякі, як, наприклад, *вельбити* (Он., I: 89), *гендлевати* (Он., I: 165), сьогодні побутують тільки в діалектах, а інші, на зразок *актиковати*, *ап्लीковати*, *афектовати*, *валчити*, *венеровати*, *хотарити*, взагалі зникли. До дієслівних термінолексем, що були запозичені староукраїнською мовою, а сьогодні активно використовуються у мовленні й увійшли до складу 11-томного Словника української мови, належать: *апелювати* (СУМ, I: 54), *аплодувати* (СУМ, I: 54), *апробувати* (СУМ, I: 56), *аргументувати* (СУМ, I: 58), *асистувати* (СУМ, I: 67), *вербувати* (СУМ, I: 326), *шинкувати* (СУМ, XI: 453–454) та інші.

Оскільки система будь-якої мови-одержувача часто визначає долю запозиченого слова, пристосовуючи його до своїх норм та потреб, то не всі явища лексичної інтерференції закріплюються в мові. А тому, як бачимо із наведених слів, тільки ті елементи чужої мови були безпосередньо включені в дієслівну систему української мови, які за своїми характеристиками не протистояли специфіці одиниць та правил цієї мови.

Співвідношення національного та інтернаціонального в мові, у тому числі в термінології, можна вивчати не лише на лексичному, а й на словотвірному рівні. Для термінології другий підхід є дуже актуальним, тому що саме в ній спостерігаємо активну взаємодію національних та інтернаціональних словотворчих компонентів [3: 176].

Оскільки словотвірна семантика досліджуваних термінів зумовлена словотвірною семантикою слів загальномовної системи староукраїнської мови, то на перший план виступають семантико-морфологічні особливості утворених дієслів, що дає можливість використовувати однотипні суфікси для позначення різних понять. Перш за все йдеться про дериваційні групи, утворені від безпосереднього терміна-мотиватора. В утворенні таких груп чітко визначається тенденція суфіксального словотворення. Найпродуктивнішими у галузі дієслівної термінології староукраїнської мови є суфікси -*ова(-ева-)*: *акт-ова-тися* (ІСУЯ, I: 14), *алег-ова-ти* (СУМ 2, I: 95), *амарик-ова-ти* (ІСУЯ, I: 20), *анігілі-ова-ти* (ІСУЯ, I: 23), *апел-ева-ти* (СУМ 2, I: 114), *апроб-ова-ти* (СУМ 2, I: 119), *голд-ова-ти* (СУМ 2, VI: 248), *декрет-ова-ти* (СУМ 2, VII: 224) тощо.

Отже, досліджуючи дієслівну терміносистему української мови в діяхронії, хочемо зауважити, що дієслова, як і інші частини мови, активно функціонують у спеціальному вживанні, і як слова-терміни їх слід фіксувати не тільки історичними, а й термінологічними словниками. Адже запозичені дієслова-терміни, виявлені у пам’ятках староукраїнської мови, відіграли важливу роль у становленні та розвитку термінологічної системи сучасної української мови. Більше того, частина їх не архаїзувалася, а, навпаки, продовжує побутувати у сфері окремих сучасних терміносистем.

1. Винник В., Годована М. Дієслова в системі галузевої термінології та їх відображення в термінологічній лексикографії // Українська термінологія і сучасність. – К., 1998. – С. 207–210; 2. Возний Т. М. Словотвір дієслів в українській мові у порівнянні з

російською та білоруською. – Л., 1981; 3. *Симоненко Л. О., Соколова С. О. та ін.* Національні та інтернаціональні компоненти в сучасних терміносистемах. – К., 1993.

ІСУЯ – Історичний словник українського языка / За ред. Є. Тимченка. – Х.; К., 1930–1932. – Т.1.; Он. – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. – К., 1984. – Ч.1.; Ср. – Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка. – Спб., 1893–912. – Т. 1 – 3; ССУМ – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. – К., 1977. – Т. 1 – 2; СУМ – Словник української мови: В 11 т. – К., 1970 – 1980; СУМ 2 – Словник української мови XVI – першої половини XVIIст. – Вип. 1 – 7. – Л., 1994 – 2000.

PREHISTORY OF FORMATION AND EVOLUTION OF THE VERBAL SYSTEM IN UKRAINIAN LANGUAGE

Ulyana Shtandenko

The verbal terminological lexemes functioning in the historical dictionaries, books of acts and documents of the XIV–XVIII-th centuries are presented, formation and development of these lexemes is described and their changes in modern Ukrainian language are fixed.

Key words: verbs, international vocabulary, terminological systems.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНА ПАРАМЕТРИЗАЦІЯ ПРИЙМЕННИКІВ

І. В. Мейзерська

(Київ)

Проаналізовано систему параметрів, використану для розроблення прийменників у СУМі. Запропоновано нову параметризацію лексикографічної фіксації прийменника в українській мові.

Ключові слова: параметр, система параметризації, прийменник.

У сучасному українському мовознавстві набуває дедалі більшої ваги питання лексикографічного опису частин мови на системних засадах. Особливо непростими в цьому плані є службові частини мови, зокрема прийменники. Складність лексикографічного опису прийменників полягає в тому, що їхня “поведінка”, вияви в тексті майже завжди є унікальними, що спричиняє неоднозначність в окресленні їхньої семантичної структури та функцій.

Поставлене завдання потребує насамперед чіткого параметричного розроблення мікроструктури словника. Словникова стаття повинна бути побудована так, щоб вона

могла адекватно задовольняти комунікативні потреби користувача. Для цього треба визначитися, які саме параметри є релевантними для створення цілісної лексикографічної моделі значення та функцій прийменника. Параметр ми витлумачуємо як “квант інформації про мовну структуру, який ... вступає в поєднання з іншими квантами (параметрами) і знаходить специфічне вираження у словниках”, “як особливу словникову репрезентацію структурних рис мови” [4: 51].

Сьогодні немає чіткої системи параметризації тлумачного словника загалом, що, можливо, зумовлює деяку непослідовність у лексикографуванні лексичних одиниць. Звичайно, основні параметри, які відбивають специфіку та завдання тлумачного словника як такого, є обов’язковими, але кожен лексикограф може вводити чи вилучати ті параметри, які він вважає за необхідні. Власну систему параметризації тлумачного словника запропонували такі вчені, як П. Денисов [2], В. Морковкін [6], Ф. Сорокалетов [7], Ю. Караулов [4], Н. Шведова [8], В. Дубичинський [3], М. Конюшкевич [5] та ін.

Показовою є практика фундаментальних словників, наприклад, СУМа. Параметрична система тлумачного словника найбільш розгалужена серед усіх інших типів словників, оскільки його функція – надати якомога ширшу інформацію про лексему та її функціонування. В. Балог дослідила систему параметрів СУМа. Серед 64 взагалі можливих параметрів (для всіх типів словників) у цьому словнику представлено 47, із яких 29 є обов’язковими [1].

Аналіз словникових статей прийменників, розроблених у СУМі, дає змогу виокремити підсистему параметрів, використаних для опису цієї частини мови. Ми виділили: 1) фонетичний (подання фонетичних варіантів реєстрових слів-прийменників, що вживаються паралельно); 2) категорійний (вказівка на частину мови, особливо важлива для розрізнення граматичної омонімії прислівника та прийменника); 3) граматичний (зазначення відмінка, з яким уживається прийменник); 4) семантико-синтаксичний (з’ясування відношень, які може виражати прийменник, у словникових статтях багатозначних прийменників); 5) параметр самостійності / факультативності (розроблення прийменників в окремих словникових статтях або як окремих значень у словникових статтях прислівників із позначками *прийм.*, *зі знач. прийм.*); 6) параметр багатозначності / однозначності (кожне значення багатозначного слова наводять під окремим порядковим номером); 7) семантизація (семантичний еквівалент, словникове тлумачення, дефініція); 8) ареальний параметр (діалектні слова з відповідною позначкою *діал.*); 9) фразеологічний параметр (невільна сполучуваність) – фразеологізми подають у словниковій статті основного слова після знака $\diamond$ (наприклад, у статті прийменника *круг* подано фразеологізм *круг пальця обвести*); 10) ілюстративний параметр (вербальні ілюстрації, приклади вживання); 11) стилістичний параметр (для деяких прийменників уживають позначку *розм.*); 12) синонімічний параметр (іноді синоніми використовують як різновид дефініції); 13) омонімічний параметр (омоніми подають в окремих статтях, позначаючи їх цифровими індексами); 14) параметр лексичної сполучуваності (за допомогою ремарки у *сполуч. з*, а також курсивом перед дефініцією: *чого, чому*).

Хоча запропонована система параметризації є досить повною, для підвищення її ефективності як засобу експлікації значення та функцій прийменника її потрібно трохи модифікувати. Вважаємо за доцільне вилучити параметр самостійності-факультативності, оскільки всі прийменники, як самостійні мовні одиниці, треба розробляти в окремих словникових статтях.

У семантичному параметрі пропонуємо вказувати на дистрибутивні значення прийменників у певних функціях. Наприклад, прийменники *в* та *на* у своєму первісному значенні здатні виконувати дві основні функції: локатива з місцевим відмінком (*в домі, в сумці, на полиці, на екрані*) та директива із знахідним відмінком (*в місто, в коридор, на стіл, на автобус*). Ці функції впливають на граматичний аспект вживання прийменника, зумовлюючи вибір відмінка, а також на його семантику. Зокрема, функція локатива прийменників *в* та *на* реалізує семи місця перебування, статичності, тоді як функція директива – семи напрямку руху чи спрямування дії, динамічності. Тому ці функції потрібно фіксувати в словникових статтях прийменників.

Для ефективнішої семантизації значень прийменника, відображення особливостей його синтагматики пропонуємо, де це можливо, подавати синоніми та антоніми з відповідними відмінками. Такий прийом допоможе чіткіше унаочнити парадигматичні відношення аналізованої лексичної одиниці та розширити можливості користувача щодо її вживання.

З огляду на ці зміни ми пропонуємо таку систему параметрів для розроблення прийменників у тлумачному словнику: 1) орфографічний; 2) фонетичний (варіанти прийменника); 3) категорійний; 4) граматичний (зазначення відмінка або відмінків, з якими вживається прийменник); 5) семантико-синтаксичний; 6) параметр багатозначності – однозначності; 7) семантичний; 8) ареальний (діалектні одиниці); 9) фразеологічний (функціонування прийменників у складі фразеологічних одиниць); 10) ілюстративний (короткі речення чи словосполучення); 11) стилістичний; 12) синонімічний; 13) антонімічний; 14) омонімічний; 15) параметр лексичної сполучуваності.

1. *Балог В. О.* Параметрична система тлумачних словників української мови та її використання в комп'ютерній лексикографії // *Лексикографічний бюлетень*. – К., 2004. – Вип. 10. – С. 25–40; 2. *Денисов П. Н.* Лексика русского языка и принципы её описания. – М., 1980; 3. *Дубичинский В. В.* Теоретическая и практическая лексикография. – Wien; Charkow, 1998; 4. *Караулов Ю. Н.* Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка. – М., 1981; 5. *Конюшкевич М.* Белорусские предлоги и их аналоги: принципы атрибуции при формировании реестра // *Лінгвістичні студії*. – Донецьк, 2007. – Вип. 15. – С. 142–149; 6. *Морковкин В. В.* Русские агнонимы (слова, которые мы не знаем). – М., 1997; 7. *Сорокалетов Ф. П.* О словаре современного русского литературного языка // *Национальная специфика языка и её отражение в нормативном словаре*. – М., 1988. – С. 20–25; 8. *Шведова Н. Ю.* Парадоксы словарной статьи // *Национальная специфика языка и её отражение в нормативном словаре*. – М., 1988. – С. 3–11.

LEXICOGRAPHIC PARAMETRICAL SYSTEM OF PREPOSITIONS

Iryna Meyzerska

The above paper provides an analysis of the parametrical system of prepositions performed in the Ukrainian Language Dictionary in 11 volumes. A new lexicographic parametrical system of prepositions in the Ukrainian language has been proposed.

Key words: parameter, parametrical system, preposition.

МОТИВАЦІЙНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛЕКСИКИ МИСЛИВСТВА

В. М. Гончарук
(Умань)

Проаналізовано мотиваційний аспект дослідження української лексики мисливства. Запропоновано мотиваційний аналіз окремих слів тематичної групи назв птахів, на яких ведеться полювання.

Ключові слова: лексика мисливства, мотиваційний аналіз, тематична група, мотиваційна ознака.

Лінгвістичний аналіз української лексики мисливства фрагментарно представлений у працях Г. Аркушина, О. Карабути, Н. Адамчук, А. Моргун та ін. У вітчизняному мовознавстві відсутнє спеціальне вивчення цього шару лексики, що й зумовлює актуальність теми дослідження.

Теоретично обґрунтовуючи мотиваційний аспект дослідження української лексики мисливства, слід особливу увагу звернути на системність як диференційну ознаку терміна. Уперше проблему системності термінологічної лексики розглядав у своїх працях Д. Лотте, звернувши увагу на класифікаційну сутність понять. На думку Е. Скороходька, системність відповідності між планом змісту і планом вираження є не що інше, як мотивованість [4: 77]. Мотивованість – здатність терміна пояснити вибір того чи того мовного знака для позначення спеціального поняття – виділяють як одну з основних властивостей терміна поряд із системністю, багатозначністю та дефінітивністю [6: 10].

Під мотивацією (за О. Бліновою) розуміємо зв'язок між словами, який виявляє їх мотивованість. Остання ж визначається як структурно-семантична властивість слова, що дозволяє усвідомити зумовленість зв'язку значення (семи) і звукової оболонки слова (лексеми) на основі співвіднесеності слова з мовною та позамовною дійсністю [1: 186]. Вивченню мотиваційних процесів присвячено праці А. Аділової, О. Блінової, П. Гриценка, Т. Канделаки, Т. Кияка, О. Селіванової, Н. Цимбал та ін.

У сучасному мовознавстві мотивованими або немотивованими прийнято вважати слова (значення слів), що мають або не мають внутрішньої форми [3: 337]. Внутрішня форма – це невербальне утворення, що визначається тією ознакою, яка обирається як розрізнявальна і кладеться в основу найменування [2: 346]. Ця ознака є мотиваційною, вона вербально експлікує внутрішню форму слова. Наприклад, мотиваційна ознака назв птахів, на яких ведеться полювання, експлікує внутрішню форму, яка може вказувати на: а) функцію (*мовчун* “річний самець глухаря або тетерева, який починає співати в кінці токування” [5: 97]); б) зовнішню подібність (*колесо* “розпушений хвіст тетерева, глухаря” [5: 73]); в) ознаку (*сіра куріпка* “мисливський птах родини фазанових” [5: 145]).

З вираженням лексичної ознаки у слові пов'язана лексична мотивованість (*скрипіти* – *скрипун* “молодий глухар, який починає співати” [5: 146]; *жирувати* – *жировка* “місце, де годуються птахи або звірі” [5: 55]). Словотвірна (структурна) мотивованість передбачає вираження класифікаційної ознаки у слові і вказує на належність до граматичних

категорій (процесуальність, предметність, атрибутивність: *днювання, бекання, дєрганнє* – суфікс *-нн-* є показником процесуальності).

За способом мотивування (мовним та позамовним) виділяють абсолютну та відносну мотивованість [2: 394]. На думку С. Ульмана, слова можуть бути фонетично, морфологічно та семантично мотивованими [7: 251].

У лінгвістиці описано методику проведення мотиваційного аналізу (О. Блінова) [1], це питання висвітлюється також у статтях А. Аділової, О. Штейнгарт та ін. Ми використали таку схему: МО (мотиваційна ознака) – компонент похідної номінативної одиниці, який є вербальним виразником її внутрішньої форми; аналіз МО – МФ (мотиваційна форма) та МЗ (мотиваційне значення); ЛМ (лексичний мотиватор) – слово-мотиватор, яке є виразником лексичної мотивованості; СМ (структурний мотиватор) – слово-мотиватор, яке є виразником структурної мотивованості; мотив номінації; типи мотивованості; типи ВФС (внутрішньої форми слова); зумовленість вибору МО [8: 82].

Наприклад, *скрипун* “молодий глухар, спів якого нагадує скрипіння”: МО – процес > об’єкт; МФ – скрипун; МЗ – “такий, що скрипить”; процесуальна мотиваційна ознака (предмет дії); ЛМ: *скрипіти* “видавати скрип, рипіти”; СМ – *мовчун* “річний самець глухаря або тетерева, який починає співати в кінці токування” (суфікс *-ун-*); мотив номінації – функція; мотивованість – відносна, морфологічна, повна; ВФС – неметафорична, нелексикалізована, неваріантна, жива; зумовленість вибору МО – позамовна дійсність.

Отже, мотиваційний аналіз дозволяє глибше дослідити структурно-семантичний потенціал слова / терміна, розкрити його мовні приховані ресурси.

1. Блінова О. И. Явление мотивации слов. – Томск, 1984; 2. Гак В. Г. Языковые преобразования. – М., 1998; 3. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М., 1990; 4. Скороходько Э. Ф. Семантические сети и автоматическая обработка текста. – К., 1983; 5. Словник-довідник мисливця / М. П. Рудишин, Б. І. Колісник, Є. П. Авдєєнко. – К., 1992; 6. Федюченко Л. Г. Терминологическое поле в когнитивной структуре учебного научного текста: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.21. – Тюмень, 2004; 7. Ульман С. Семантические универсалии // Новое в лингвистике. – 1970. – Вып. 5. – С. 251–299; 8. Цимбал Н. А. Мотиваційний аналіз як прийом дослідження термінологічної лексики // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. пр. – К., 2009. – Вип. VIII. – С. 77–82.

THE MOTIVATION ASPECT OF INVESTIGATION OF THE UKRAINIAN VOCABULARY OF HUNTING

Vita Honcharuk

The paper deals with the motivation aspect of investigation of the Ukrainian vocabulary of hunting. The motivation analysis of some words of the thematic group of names of birds, which are hunted, is presented.

Key words: vocabulary of hunting, motivation analysis, thematic group, motivation feature.

КЛАСИФІКАЦІЙНІ ВІДНОШЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ ЦУКРОВОГО ВИРОБНИЦТВА

Л. М. Задояна
(Умань)

Ідеться про класифікаційні відношення в українській терміносистемі цукрового виробництва. Головними типами таких відношень є гіперо-гіпонімічні та холо-партитивні відношення. Вони є важливими та необхідними у вивченні системної організації та структури терміногалузі цукрового виробництва.

Ключові слова: класифікаційні відношення, гіперо-гіпонімія, холо-партитивні відношення, терміносистема.

Термін як вербальний виразник наукових понять, хоч і має певну специфіку, зумовлену його функцією в науковому тексті, залучений до загальної системно-структурної організації мови. Вивчення семантичної структури терміна, як і загальноновживаного слова, не може бути побудоване на аналізі ізольованого, окремо взятого одного терміна, оскільки в термінологічній системі терміни обов'язково об'єднані й організовані, і ця об'єднаність та організованість – відображення стану реалій і понять тієї галузі людської діяльності, яка зафіксована в галузевій термінології [1: 52].

Рациональна систематизація термінів (зокрема й цукрового виробництва) можлива за визначеними за певним принципом класифікаціями, насамперед, на основі встановлення гіперо-гіпонімічних та холо-партитивних відношень.

Одним із виявів системних відношень у терміносистемі цукрового виробництва є гіперо-гіпонімічні, у яких знаходить своє вираження відношення роду і виду, подані відповідно основним і маркованим членами таких опозицій [2: 66]: словом-гіперонімом, яке виражає родові поняття, і словом-гіпонімом, яке виражає видові поняття. Причому значення слів-гіпонімів (видових понять) багатше ознаками, ніж значення гіперонімів (родових понять) [4: 138], напр.: термін *цукор* є гіперонімом до термінів *тростинний (тростиновий) цукор* – *жовтий цукор* – *цукор-сирець*. Останні ж терміни є співгіпонімами терміна *цукор*. Термін *буряки* є гіперонімом термінів-співгіпонімів *цукрові буряки*, *кормові буряки*, *столові буряки*, *листяні буряки*.

За ознакою, покладеною в основу класифікації, визначається кількість видових найменувань у гіперо-гіпонімічній групі. Один родовий термін за різними класифікаційними ознаками може утворювати гіперо-гіпонімічні відношення, що дає можливість подати розгорнуту семантичну структуру поняття. Наприклад, родові поняття *фосфорні добрива* класифікуються за такою ознакою, як ступінь розчинності: *водорозчинні*, *нерозчинні у воді*, *але розчинні в слабких кислотах* та *важкорозчинні (нерозчинні у воді і майже не розчинні у слабких органічних кислотах)*.

Гіперо-гіпонімічні відношення у терміносистемі цукрового виробництва виникають двома способами:

1) шляхом актуалізації парадигмозначень, напр.: *речовини барвні* – *меланін*, *комплекси фенольних сполук із залізом*, *продукти лужного розкладу інвертного цукру*, *меланоїди*, *карамелі*;

2) внаслідок розвитку синтагмозначень гіпероніма, напр.: *лужність соку* – *лужність соку натуральна* *теоретична*, *лужність соку натуральна* *практична*,

лужність соку ефективна, лужність соку другої сатурації оптимальна, лужність соку другої сатурації оптимальна.

Продуктивнішим способом утворення гіперо-гіпонімічних відношень у термінології цукрового виробництва є поширення гіпероніма внаслідок розвитку його синтагмозначень.

Отже, гіперо-гіпонімічні відношення обумовлюють ієрархічний характер внутрішньої структури терміносистеми цукрового виробництва та відображають цілісність досліджуваної термінології.

Ще одним із виявів системних відношень у термінології цукрового виробництва є холо-партитивні відношення, які відображають ієрархію частини й цілого. Вони утворюють ієрархічні структури так само, як і гіперо-гіпонімічні відношення.

Гіперо-гіпонімія базується на подібності – відмінності предметів, холо-партонімія – на зв'язках (взаємодіях, залежностях) предметів. Гіпонімічні зв'язки імен – рід класифікаційних концептуальних зв'язків, які відображають рівні подібності – відмінності предметів, навіть якщо вони ніяк не взаємопов'язані. Партитивні зв'язки – це рід імплікаційних концептуальних зв'язків, які передбачають і відображають зв'язки предметів, що перебувають у взаємодії і взаємозалежності. Частини взаємодіють, взаємопов'язані у структурі цілого. Партитивні відношення – імплікаційний аналог класифікаційної гіпонімії [3: 89]. Так, у коренеплоді цукрових буряків розрізняють: головку (вкорочене стебло), шийку (гіпокотиль, або підсім'ядольне коліно – частина коренеплоду, яка не має листків і бокових корінців), і власне коренеплід, що має форму конуса, на якому утворюються бокові корінці. Відповідно мовними репрезентантами будови коренеплоду цукрових буряків будуть лексеми *коренеплід, головка, шийка, власне коренеплід*, що вступають у відношення холо-партонімії.

Завдяки холо-партитивним відношенням можна докладно описати системну ієрархію в українській термінології цукрового виробництва.

Отже, класифікаційні відношення важливі для вивчення системної організації та структури терміногалузі цукрового виробництва.

1. Даниленко В. П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. – М., 1977; 2. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка. – М., 1989; 3. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения. – М., 1988; 4. Новиков Л. А. Семантика русского языка. – М., 1982.

CLASSIFICATION RELATIONS IN UKRAINIAN VOCABULARY OF THE SUGAR PRODUCTION

Larisa Zadoyana

Classification relations in Ukrainian vocabulary of the sugar production are described. The hyperonym and hyponym and holo-partonymy relations are detected. It has been proved that classification relations are important and necessary for study of systemic organization and structure of the branch of terminology of the sugar production.

Key words: classification relations, hyperonymy and hyponymy, holo-partonymy, term system.

СТИЛІСТИЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ НОРМАТИВНОЇ ЛЕКСИКИ В СЛОВНИКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Т. А. Мислива
(Київ)

Проаналізовано стилістичну диференціацію української нормативної лексики в Словнику української мови. Розглянуто словникові позначки на маркування відповідного шару лексики.

Ключові слова: стилістична диференціація, нормативна лексика, словникова позначка, словник.

Тлумачний словник можна вважати великим досягненням нації, прикладом цього може слугувати СУМ [5: 93], що й до сьогодні є найавторитетнішим доробком українських мовознавців: він створений “на базі величезного лексичного матеріалу, вибраного з найрізноманітніших літературних, фольклорно-етнографічних та інших джерел” [1]. У СУМі відтворено “сучасний стан словникового складу української літературної мови” [1], проте зауважимо, що перший том словника датується 1980 роком. Зрозуміло, що відтоді українська літературна мова дещо змінилася, адже вона, як зазначає І. Білодід, перебуває весь час у русі, в якому “постійно відбуваються різні зміни” [Там само], які по-різному впливають на словниковий склад мови, напр., “значно менше, повільніше, порівняно з іншими групами слів, змінюється основний лексичний фонд, що становить, так би мовити, ядро словникового складу мови, найбільш сталою категорію слів” [4: 213].

Передмова СУМа в першому томі містить статтю, в якій визначено стилістичну характеристику слів реєстру (зокрема §§ 19–28). За визначенням І. Білодіда, вся лексична система української мови “з погляду ролі в її стилістичній диференціації” [4: 213] є досить умовною, оскільки слово в процесі свого функціонування може змінювати своє положення в структурних рівнях мовної системи – ділиться на дві підсистеми. Перша, значно більша за своїм складом, містить стилістично нейтральну, або міжстильову лексику. Цей шар лексики становить основу словника. Зокрема, О. Нечитайло визначає її як таку, що “не пов’язана з певними функціональними різновидами (стилями) мови і не має експресивного забарвлення” [2: 425]. Зазначимо, що в СУМі “при таких словах ніяких позначок не ставиться” [3: IX].

Однак у словниковому складі української мови є й інші за своїм складом лексеми, що належать до другої підсистеми, які притаманні певним стилям літературної мови. Це, з одного боку, слова розмовного характеру, вживані переважно в усному мовленні, а з іншого, – слова здебільшого книжного вжитку [Там само].

У СУМі до слів розмовного характеру додається позначка *розм.* За визначенням С. Єрмоленко, розмовна лексика – це “слова розмовної мови, що протиставляються стилістично нейтральній та книжній лексиці літературної мови своїм емоційно-експресивним забарвленням і функціонально-стильовим навантаженням” [1: 560].

За своїм характером розмовна мова надзвичайно різноманітна, “у її складі є чимало слів із додатковим стилістичним навантаженням, що надає їх значенню іронічного, жартівливого, фамільярного та інших відтінків” [4: 153]. На сторінках СУМа ця лексика має відповідні позначки, причому позначка *розм.* опускається, її місце займають відповідні стилістичні позначки, а саме: *вulg.*, *жарт.*, *зневажл.*, *ірон.*, *лайл.*, *фам.* [3: IX].

Щоправда, дослідники словесного матеріалу словників зазначають, що позначки при словах подаються недосконало. Скажімо, позначки *розм.* і *простор.* не розмежовуються, незважаючи на те, що вони – не синонімічні поняття. Зокрема, І. Білодід зазначає, що просторічна (за його визначенням, розмовно-просторічна лексика) є значною групою у складі розмовних лексем, оскільки ця лексика надає значенню слів найрізноманітніших відтінків; це дає змогу використовувати в розмовному літературному мовленні слова лише з відповідним стилістичним забарвленням [4: 153]. У СУМі цей шар лексики не виокремлюється як розмовний.

Крім того, поза увагою залишилися слова літературні та позанормативні. Зокрема, використовується позначка *книжн.* Проте, на думку І. Білодіда, цей термін “певною мірою умовний” [Там само], оскільки він не охоплює всіх стильових функцій тих лексичних одиниць, що ним об’єднуються.

Отже, стилістична диференціація нормативної лексики в СУМі потребує ґрунтовного вивчення.

1. Єрмоленко С. Я. Розмовна лексика // Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000;
2. Нечитайло О. І. Стилiстично нейтральна лексика // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблик та ін. – К., 2000. – С. 425;
3. Словник української мови: В 11 т. – К., 1970–1980;
4. Сучасна українська літературна мова: В 5 кн. / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К., 1973;
5. Широков В. А. Феноменологія лексикографічних систем. – К., 2004.

STYLISTIC DIFFERENTIATION OF THE NORMATIVE VOCABULARY IN UKRAINIAN DICTIONARY

Tetyana Myslyva

The article provides the analysis of stylistic differentiation of the normative vocabulary in the Ukrainian Dictionary. Dictionary notes for each lexical type have been studied.

Key words: stylistic differentiation, normative vocabulary, dictionary note, dictionary.

ТЕРМІНОСПОЛУЧЕННЯ І ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Ю. П. Продан

(Кам’янець-Подільський)

Проаналізовано літературу з проблеми взаємодії термінологічних словосполучень і фразеологізмів у сучасному мовознавстві, погляди мовознавців щодо фразеологізації терміносполучень і термінологізації фразеологічних одиниць.

Ключові слова: фразеологізм, терміносполучення, мовознавство.

Особливу увагу лінгвістів сьогодні привертає феномен взаємодії термінів і фразеологізмів як синкретичних лексичних одиниць, вивчення їх природи та специфіки функціонування в загальномовному континуумі та в мові спеціального призначення. На позначення цих одиниць у сучасному мовознавстві функціонують такі термінопоняття, як “термін-фразеологізм”, “фразеологічна одиниця-термін”, “термінологічний фразеологізм” [2; 3; 4; 6].

Однак проблема взаємодії термінологічних словосполучень і фразеологізмів в українському мовознавстві ще не була об’єктом спеціального вивчення. Відсутність теоретичних досліджень у цьому напрямі, власне, і зумовлює актуальність нашого дослідження. Тому мета нашої роботи полягає в аналізі лінгвістичних праць, у яких уже частково розглядалося це питання.

Проблема співвідношення терміносполук і фразеологічних одиниць є дискусійною у сучасному мовознавстві. Активно вона досліджується російськими та білоруськими мовознавцями (Я. В. Разводовська, Є. І. Шестак, Т. М. Федулєнкова, В. П. Жуков, О. Б. Коваленко, С. О. Сасіна, К. Сидоренко, А. М. Пиж), які вивчають процеси фразеологізації термінів, перехід їх до фразеологічної системи мови, а також зворотне явище – термінологізацію фразеологізмів.

Першим проблему взаємодії складених термінів і фразеологізмів порушив ще В. В. Виноградов, який уважав, що будь-які терміни, вирази, потрапивши до загальномовного вжитку із наукової сфери функціонування професійних діалектів, зберігають статус фразеологічних єдностей [1].

Часткове бачення цієї проблеми знаходимо також у працях українських мовознавців. Зокрема Л. Г. Скрипник, Л. Г. Авксєнтьєв, Я. Т. Билиця, Ю. В. Тєглівець, Я. А. Баран, С. П. Коновець не заперечують факту існування термінів із метафоризованим значенням компонентів, хоча й виступають проти ототожнення термінологічних словосполучень із фразеологізмами, зазначаючи при цьому, що деякі індивідуальні ознаки фразеологічних одиниць суперечать суті терміна як одиниці номінації. За словами Ю. В. Тєглівець, суперечливість поглядів стосовно терміносполук із метафоризованим значенням компонентів полягає в тому, що вони виникають і розвиваються не завдяки появі нових слів, утворених різними словотвірними засобами, а шляхом зміни значення слів [5].

Як бачимо, проблема взаємодії термінологічних словосполучень і фразеологічних одиниць висвітлена недостатньо в українському мовознавстві, носить фрагментарний характер, що дає підстави для подальшого її детального вивчення.

1. Виноградов В. В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке // Избранные труды. Лексикология и лексикография. – М., 1977. – С. 140–161; 2. Пиж А. М. Идиоматика в сфере английской юридической терминологии // Фразеология и терминология: грани пересечения: Монография / Т. Н. Федулєнкова, А. В. Иванов, Т. В. Куприна и др. – Архангельск, 2009. – С. 86–95; 3. Разводовская Я. В. Термины-фразеологизмы подъязыка репродуктивного здоровья, функционирующие в текстах научной и научно-популярной литературы // Фразеологизм в тексте и текст во фразеологизме (Четвертые Жуковские чтения): Мат-лы Междунар. науч. симп., 4–6 мая 2009 г. / Отв. ред. В. И. Макаров. – Великий Новгород, 2009. – С. 349–352;

4. Смирнова Н. В. Термины-фразеологизмы и термины-словосочетания в документах административного и гражданского права в русском языке XVIII века // Фразеология и терминология: грани пересечения: Монография / Т. Н. Федуленкова, А. В. Иванов, Т. В. Куприна и др. – Архангельск, 2009. – С. 96–107; 5. Теглівець Ю. В. Складені назви із семою “вода” в сучасній українській науково-технічній термінології: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Л., 2007; 6. Фразеология и терминология: грани пересечения: Монография / Т. Н. Федуленкова, А. В. Иванов, Т. В. Куприна и др.]. – Архангельск, 2009.

THE TERMINOLOGICAL WORD COMBINATIONS AND PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE MODERN LINGUISTICS

Yulia Prodan

The problem of interaction the terminological word combinations and phraseological units in the modern linguistics is studied, the ideas of linguists are analysed in relation to the given problem.

Key words: phraseological unit, terminological word combination, linguistic.

ФУНКЦІОНУВАННЯ АБРЕВІАТУРНОЇ ЛЕКСИКИ В ТЕКСТАХ НАУКОВОГО СТИЛЮ

О. М. Девальєр
(Полтава)

Розглянуто особливості функціонування та значення аббревіатурної лексики в текстах наукового стилю. Увагу звернено на використання аббревіатур у навчально-науковому, академічно-науковому, популярно-науковому та галузевому підстилях.

Ключові слова: аббревіатура, термін, науковий стиль.

Літературне мовлення наукового стилю в писемній та усній формах суттєво відмінне від усіх інших мовних стилів. Його мета полягає в тому, щоб предметно й об'єктивно, логічно й точно, лаконічно й переконливо викласти певні наукові питання.

Характерною рисою стилю наукових праць є насиченість термінами, у тому числі й аббревіатурними, напр.: РДП – реакція дифузійної преципітації, ВДЕ – відновлювальні джерела енергії, ГСМНС – глобальна система моніторингу навколишнього середовища, ІР – інтегральні рівняння, КГЕ – керовані гасителі енергії, ЛПРМ – літакові повітряні розподільні мережі тощо. Такі терміни, як зазначає П. Дудик, “...не повинні бути

двозначними чи синонімічними, бо наукова інформація зазвичай соціально вагома, конструктивна, повчальна й організуюча, через що має сприйматися однозначно” [2: 79].

Структурно й функціонально науковий стиль мови неоднорідний, у його межах можна виокремити такі основні підстили: навчально-науковий, академічно-науковий, популярно-науковий, галузево-науковий. У свою чергу підстили об’єднують різні види наукових знань: гуманітарні – філософія, філологія, психологія, соціологія та інші; природничі – біологія, хімія, фізика, екологія, вірусологія тощо; технічні – радіоелектроніка, автоматика, теоретична механіка, математика та інші. Специфіка того чи того підстилю впливає на характер утворення і використання аббревіатур у відповідних текстах. Дослідження функціонування абронеологізмів демонструє можливість реалізації всіх типів скорочень (найбільший з яких – ініціальні аббревіатури) в усіх сферах наукового стилю.

Для текстів навчально-наукового підстилю (підручники, посібники, науково-методичні статті тощо) характерна мінімальна кількість аббревіатур при максимальній частотності їх розшифрування залежно від віку та рівня підготовки адресата, від можливості вільного володіння аббревіатурною лексикою. Так, у підручниках для середніх навчальних закладів використовують лише необхідні та загальноприйняті в певній науці лексичні скорочення номенклатурного характеру, а в підручниках для вищих навчальних закладів поняття, позначені аббревіатурами, мають загалом спеціальний або факультативний характер. Незалежно від характеру наукових знань, наведені в тексті аббревіатури, які позначають нові поняття, розшифровують, а потім вільно повторюють їх без розшифрування.

У текстах академічно-наукового підстилю (академічних журналах, монографіях, наукових доповідях, статтях, дисертаціях тощо), адресатами яких є фахівці у певній галузі наукового знання, спектр використовуваних аббревіатур значно ширший – від загальнонаукових до вузькоспеціальних – при відносно незначній кількості їх розшифрування. У деяких випадках центральне поняття, яке розглядають у тексті, подано в повному варіанті розшифрованого найменування лише в заголовку або в анотації і відсутнє в тексті, але такий спосіб введення номенклатурного позначення є радше винятком, ніж правилом, оскільки учасники наукового дискурсу – це достатньо вузьке коло вчених, які знайомі з досліджуваною проблемою.

Кількість аббревіатур у популярно-наукових текстах зазвичай менша, ніж в академічно-наукових. Здебільшого скорочують базові для якоїсь галузі наукового знання номенклатурні позначення. Водночас, якщо популярно-науковий текст присвячено вузькій галузі науки, до нього можуть уводити й менш уживані скорочені лексичні одиниці, що зближує популярно-науковий текст з академічно-науковим. Однак у цьому разі текст не перевантажений номенклатурними одиницями і, зокрема, їх скороченими формами, він зрозумілий, доступний, цікавий, з обов’язковим розшифруванням аббревіатур.

Суттєво впливає на характер використання лексичних скорочень сфера галузево-наукового підстилю. У текстах гуманітарних наук використовують невелику кількість аббревіатурних термінів. В історичних, літературознавчих, педагогічних текстах аббревіатури одиничні, у лінгвістичних текстах функціонування лексичних скорочень може бути значно більшим, напр.: *АФО* – *ареальні фразеологічні одиниці*, *ТО* – *твірна основа*, *МК* – *модальні кваліфікатори*. Соціологія й економіка мають свою власну номенклатурну

систему скорочень, яка перебуває у постійному розвитку, напр.: *НТП* – науково-технічний прогрес, *МПП* – міжнародний поділ праці, *НТР* – науково-технічна революція. У літературознавстві, історії, мовознавстві, педагогіці аббревіатури часто мають суб'єктивний характер, типовий лише для одного чи кількох текстів, напр.: *ЗЛ* – зарубіжна література, *ПО* – повторне оцінювання, *ДПА* – державна підсумкова атестація, *ППД* – перспективний педагогічний досвід, *ЧПКМ* – читання і письмо для розвитку критичного мислення тощо.

Точні науки – математика, теоретична механіка, геометрія – також використовують скорочені лексичні одиниці, напр.: *ЛА* – локальний алгоритм, *ДП* – дискретне програмування, *ІР* – інтегральні рівняння, *КПР* – класичний процес ризику та ін.

Широко представлені номенклатурні аббревіатури в текстах природничих наук, напр.: *ГСМНС* – Глобальна система моніторингу навколишнього середовища, *ГДК* – гранично допустима концентрація, *СЗЗ* – санітарно-захисні зони, *ЛОШ* – лімітуюча ознака шкідливості.

Найчастотніше використання номенклатурних скорочених одиниць характерне для технічних текстів, напр.: *ЕРС* – електрорушійна сила, *УДК* – універсальні колекторні двигуни, *АНТП* – аномально низький пластовий тиск, *НКТ* – насосно-компресорні труби тощо.

Багато нових аббревіатур функціонують лише в певних галузях знань, деякі зникають узагалі, окремі з них мігрують до інших галузей знань, що залежить від потреб суспільства, від соціального фактора, від розвитку комунікацій.

1. Глуцук С. В., Дияк О. В., Шевчук С. В. Сучасні ділові папери: Навч. посіб. для вищих та середніх спец. навч. закладів. – К., 2002; 2. Дудик П. С. Стилїстика української мови: Навч. посіб. – К., 2005. – 368 с. 3. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови: Підручник. – Тернопіль, 2000; 4. Пузирєва Т. К. Аббревіатури в науково-реферативному тексті // Мовознавство. – 1986. – № 1. – С. 46–49.

THE ABBREVIATION VOCABULARY FUNCTIONING IN THE TEXTS OF SCIENTIFIC

Oksana Devalier

The functioning and importance features of abbreviation vocabulary are considered in the scientific style texts. The use of abbreviations in educational scientific, academic scientific, popular scientific and branch scientific substyles is regarded.

Key words: abbreviations, term, scientific style.

СЛОВНИК АВТОРСЬКИХ ЛЕКСИЧНИХ НОВОТВОРІВ
ПОЕТІВ-ДИСИДЕНТІВ 60–70-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

О. Б. Тимочко
(Броди)

Подано загальну характеристику “Словника авторських лексичних новотворів поетів-дисидентів 60–70-х років ХХ ст.”, окреслено основні теоретичні засади укладання словників такого типу, описано складні випадки лексикографічного опису лексичних новотворів поетів-дисидентів.

Ключові слова: авторський лексичний новотвір, словник авторських лексичних новотворів, контекст, реєстрове слово, словникова стаття.

“Словник авторських лексичних новотворів поетів-дисидентів 60–70-х років ХХ століття” є різновидом словників мови письменника. Словник укладено за зразком до “Короткого словника авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття” [1]. Словник є довідковим лексикографічним посібником, у якому описується специфічний лексичний матеріал у поетичній мові В. Стуса, І. Калинця, І. Світличного та Г. Чубая – авторські неологізми. Метою укладання Словника є фіксація в алфавітному порядку індивідуально-авторських лексичних новотворів із відповідною граматичною класифікацією та хронологічною характеристикою. Словник охоплює понад 1680 лексичних інновацій.

Джерелами для створення Словника стали поетичні тексти, опубліковані в найповнішому 4-томному виданні творів В. Стуса (1995–1999), а також збірки “Плач Єремії” Г. Чубая (2001), “Тринадцять алогій” І. Калинця (1991), “Слово триває” І. Калинця (1997), “У мене тільки – слово” І. Світличного (1994), “Серце для куль і для рим” І. Світличного (1990).

Лексичні інновації добиралися методом суцільної вибірки. У процесі створення Словника використовувалися матеріали опублікованих словників індивідуально-авторських лексичних новотворів, зокрема “Короткий словник авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття” [КСАН-04].

Словникові статті Словника мають таку будову: реєстрове слово; вказівка на належність до певної частини мови; граматичні характеристики новотвору; контекст, у якому вживається описуване слово; довідки різного характеру і призначення. Наприклад: *бадьороокий*, прикм., ...*і радісний, бадьороокий / клади тверді слухняні кроки...* (Стус 1: 304 # 1972).

У реєстрі словника лексичні інновації подаються за алфавітом. Реєстрове слово друкується з великої літери напівжирним шрифтом без позначення місця наголосу в слові, наприклад: *світлодумний*, прикм., ...*Несім для днів прозорість світлодумну...* (Чубай 1: 186 #1970).

Після реєстрового слова подається граматична характеристика новотвору. Реєстрові слова фіксуються у початкових формах, властивих відповідним частинам мови як лексико-граматичним класам слів.

Контекст, у якому вжито авторський неологізм, подається курсивом (новотвір при цьому підкреслюється), кінець віршованого рядка у строфі позначається скісною рискою,

наприклад: *птах-блискавиця*, ім., ч.р., ...*дотлівають відблиски на стінах* – / *дивне пір'я птахів-блискавиць* (Чубай 1: 194 #~ 60-ті).

Після скорочення цитати ставиться три крапки: *безобрійний*, прикм., *Стоять світи зголілі довкруги* / *безобрійні* – *куди не скинеш оком...* (Стус 2: 69 # 1972–1980).

З метою економії місця, а також для надання читачеві повного уявлення про описувані автором реалії, інформація про них наводиться у квадратних дужках (із вказівкою на укладача), наприклад: *вогонь-коник*, ім., ч.р. – *Хай ще раз подивиться* [козак. – О.Т.] / *на черлене літечко*, / на *вогонь-коника*, / на *червону ружечку*, / на *красну дівоньку* (Кал 1: 14 # 1975).

Трапляються випадки, коли автор використовує той самий новотвір кілька разів – в одному або ж у різних творах, наприклад: *витишений*, прикм. *Сиве небо, пролите обрієм*, / *витишений Труханів острів*, / *тамбережні колючі присмерки* – / *то все не кожної є миті западає...* (Стус 5: 11 # 09.1964); ...*ці сні*, / *здивлені у витишений спокій...* (Стус 1: 114 # 29.05.1972). У таких випадках ілюстрації розташовуються у хронологічній послідовності написання творів.

Окремі словникові статті містять порівняння авторських номінацій поетів-дисидентів із:

1) загальноживаними лексемами: *висліплий*, прикм., ...*заходь же тепер за останній твій пруг*, / за *висліплі* *геть виднокола*. (Стус 1: 80 # 10.04.1972); пор. з узуальним *висліпати* [2: 187];

2) іншими семантично і / чи структурно подібними новотворами того самого автора: *всененажданний*, прикм. ...*я забуваюся* /.../ *коли мета / мене в полон імкне*, *всененажданна*. (Стус 3: 169 # 1973–1979); пор.: *всенежданний*;

3) тими самими новотворами, засвідченими в поетичних лексиконах інших авторів: *дим-вогонь*, ім., ч.р., *Ой і світяться дим-вогні*, / *наче / буриштинова зелень гучна / кута...* (Стус 3: 18 # 1972–1980); пор. у Д. Загул *дим-вогонь*: ...*і в поспіху губить клуби / диму-вогню на ходу* [Цит. за: КСАН-04: 185];

4) семантично і / або структурно подібними новотворами інших авторів: *аркодужний*, прикм., *Три строфи аркових колонад* – / *може, це – / /.../ оплетений виноградною лозою* / *аркодужний стояк* / *П'ятницького іконостасу?*.. (Кал 1: 180 # 1977–1980); пор. у П. Тичини *арко-дужний*: ...*Я володію арко-дужним* / *перевисанням до народів* [Цит. за: КСАН-04: 110].

Хронологічна довідка умовно позначається знаком # і фіксується після умовного позначення джерела ілюстративного матеріалу, напр.: *самоприспання*, ім., с.р., ...*вклались критики під возом* / *в трансі самоприспання* (Чубай 1: 117 # 1970). Іноді точний час появи інновації встановити неможливо. Тоді застосовується так зване відносне датування. Якщо дата написання твору визначена приблизно, то після знака # перед датою ставиться знак ~, що означає “приблизно”: *птах-блискавиця*, ім., ч.р., ...*дотлівають відблиски на стінах* – / *дивне пір'я птахів-блискавиць* (Чубай 1: 194 #~ 60-ті). У Словнику так було датовано й новотвори, зафіксовані в перекладацьких творах Грицька Чубая, оскільки з наукових джерел відомо, що автор займався перекладами у 70-ті роки.

Оскільки семантика авторських неологізмів поетів-дисидентів досить прозора і зрозуміла, то не виникало потреби додаткового тлумачення їхнього значення чи роз'яснення контекстуальної форми використання інновацій.

Певні труднощі в процесі лексикографічного опису виникали під час визначення граматичного роду юкстапозитів на зразок *домовина-холодильник*, *піраміда-стіжок*. У

таких випадках після вказівки граматичного роду ставиться знак питання: *домовина-холодильник*, ім., ч.р.? ...*виробляють холодильники на зразок / домовин / або ж домовини-холодильники*... (Чубай 1: 236 #~ 70-ті).

У деяких контекстах виникали труднощі визначення частини мови новотвору на зразок *осамітнена*: *осамітнена*, ім., ч.р., *не звиклу до твого тіла / помаранчу з незнамого саду / пізноцвіт одцвітина / самітний осамітнена* (Кал 1: 64 # 1969). Лише за допомогою контексту вдалося визначити рід іменника.

В окремих випадках іменники фіксуються у формі множини (якщо форма однини призводить до зміни значення новотвору), наприклад: *ніженьки-вседержителі*, ім., ...*під терплячими стопами / ніженьки-вседержителі / вовтузиться ще теплий клубок землі / забинтований у бетон*... (Кал 2: 363 # 1974–1978).

Отже, створення словників такого типу є актуальним на сьогодні. Словники авторських новотворів можуть слугувати як лінгвістичне джерело при вивченні ідіостилів окремих авторів і допомагати в дослідженнях у галузі стилістики та оказіонального словотворення.

1. *Вокальчук Г. М.* Авторський неологізм в українській поезії XX століття (лексикографічний аспект) / За ред. А. П. Грищенка: Монографія. – Рівне, 2004; 2. Словник української мови: В 11 т. – К., 1970. – Т. 1.

DICTIONARY OF AUTHOR LEXICAL INNOVATIONS OF DISSIDENT POETS OF THE XX CENTURY

Olha Tymochko

The “Dictionary of author lexical innovations of poets-dissidents of the 20th century” is characterized, the main theoretical principles of dictionary compiling of such type are outlined, lexical innovations of these poets are analyzed in view of the lexicography.

Key words: author lexical innovations, dictionary of author lexical innovations, context, registered word, dictionary entry.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ЛОКУСІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПРОСТОРОВИХ ОБ'ЄКТІВ СУБ'ЄКТИВНОГО ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ПОДІЛУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

С. М. Лутава
(Київ)

Проаналізовано лексико-семантичну структуру локусів на позначення просторових об'єктів суб'єктивного територіального поділу в сучасній українській мові; на основі

парадигматичних семантичних зв'язків з'ясовано специфіку її організації, диференціації на ядерну та периферійну частини, встановлено домінуючі семантичні ознаки.

Ключові слова: лексична семантика, локус, лексико-семантична група.

Лексико-семантична система сучасної української мови представлена багатьма тематичними парадигмами слів. Однією з них є лексико-семантичне поле (далі – ЛСП) локусів (назв місця та простору). Системне дослідження цієї частини словникового складу є актуальним в українському мовознавстві. Однією з важливих структурних ділянок ЛСП локусів є лексико-семантична мікрогрупа другого рівня (далі – ЛСМГ-II) “Одиниця умовного (суб’єктивного) територіального поділу”, яка належить до лексико-семантичної мікрогрупи першого рівня (далі – ЛСМГ-I) “Одиниця територіального поділу” (далі – ЛСГ) “Територія”).

Номінації на позначення територіального поділу в лінгвістиці вивчали Т. Жила [2], Н. Коцюба [4], І. Брага [1]. Проте вони не диференціювали цю групу слів за позицією спостерігача, який осмислює себе як локалізатор у просторі. Такий підхід до аналізованого матеріалу є новим і актуальним. Розглядаючи лексико-семантичну структуру локусів на позначення просторових об’єктів суб’єктивного територіального поділу в сучасній українській мові, спостерігаємо ідентифікацію цих об’єктів як за внутрішньою суб’єктивною оцінкою реальності в соціумі, так і за об’єктивними фактами довкілля. Перша ідентифікація, як доводить Д. Зам’ятін, є архаїчнішою, оскільки друга стала можливою лише з часом, після розширення меж освоєння “чужого” світу і витворення об’єктивного бачення політичного та культурного простору [3: 88–90]. Суб’єктивний підхід до територіального поділу було сформовано відповідно до універсальної просторової трихотомічної диференціації дійсності: “свій” – “медіальний (проміжний)” – “інший” (В. Красних [5: 297–302], В. Топоров [7: 32–33], Ю. Степанов [6: 99–107]).

Лексичні одиниці, у плані змісту яких експліковано суб’єктивність такого аналізу, полягає у вивченні особливостей структури лексико-семантичної парадигми локусів на позначення просторових об’єктів територіального поділу.

ЛСМГ-II “Одиниця умовного (суб’єктивного) територіального поділу” містить номінації із семантикою районування території безвідносно до політичних реалій розподілу світу (державних утворень), територія та її межі усвідомлюються досить умовно (через суб’єктивне сприйняття соціумом реалій дійсності). Наприклад: *батьківщина, отчизна, колыска, родина, сторона, край, земля, чужина, тепличина, королівство, вигнання* та ін.

Домінування певного виду семантичних парадигматичних зв’язків засвідчує своєрідність лексико-семантичної структури групи номінацій. Шляхом диференціації та об’єднання локусів ЛСМГ-II встановлюємо ієрархію семантичних ознак у кожній підгрупі. На основі такої ієрархії ідентифікуємо ядро та периферію цієї ЛСМГ-II.

У ЛСМГ-II поширені парадигматичні зв’язки гіперо-гіпонімії, антонімії та синонімії. За гіперо-гіпонімічним парадигматичним зв’язком у цій підгрупі виділяємо гіпероніми *батьківщина, вітчизна, рідний край* та ін. для лексики з інтегральною семою (далі – ІС) ‘рідний край’. Так само гіперонімами в локусах з ІС ‘чужий край (антикрай)’ є номінації *чужина, чужа сторона* та ін. Гіпонімічні зв’язки репрезентують також ряди когіпонімів: з ІС ‘інший край’ (*південь, чужоземщина, неволя* та ін.); з ІС ‘незвичайний край’ (*південь,*

тропіки, північ та ін.; гіперонім – *екзотичний край*); з ІС ‘дружній край’ (*слов’яницина, християнські землі*); з ІС ‘чужий край (антикрай)’ (*чужа чужина, татарщина* та ін.); з ІС ‘медіальний край’ (*плацдарм, сторона, буферна зона* та ін.); з ІС ‘близький край’ (*батьківщина, отчизна, слов’яницина* та ін.); з ІС ‘далекий край’ (*ойкумена, чужина, заслання* та ін.; гіперонім – *неблизький світ*). Сема ‘незвичайний край’ часто поєднується із семантичними ознаками ‘віддалений край’, ‘невідомий край’. Причиною такого поєднання сем, вочевидь, є психологічний характер сприйняття людиною недосяжного. Локуси на позначення рідного краю мають переважно позитивні емоційні та оцінні конотації. Іноді ЛЗ “батьківщина” може набувати відтінку сакралізації: *вітчизна, ойкумена* та ін. Особливо чітко це виявляється у відповідних контекстах.

Синонімія в ЛСМГ-II експлікується в таких рядах лексем: *край, країна, сторона, україна, царство, королівство* та ін. (з ІС ‘край: узагальнено’); *батьківщина, вітчизна, рідний край* та ін. (з ІС ‘рідний край’); *чужина, татарщина* та ін. (з ІС ‘чужий край / антикрай’); *едем, батьківщина, обітний край* та ін. (з ІС ‘місце проживання свого народу’); *колиска, родина* та ін. (з ІС ‘місце народження’).

Антонімія в ЛСМГ-II виражена протиставленнями між конститuantами із семантичними ознаками ‘рідний край’ / ‘інший край’ (‘чужий край’), ‘близький край’ / ‘далекий край’, ‘рідний край (освоєний)’ / ‘незвичайний край’, ‘дружній край’ / ‘чужий край’ (‘ворожий край’).

Лексика, що позначає фантастичний, віртуальний простір, не входить до цієї ЛСМГ, проте вона нерідко мотивована конститuantами досліджуваної структури. Тому її наводимо для зіставлення з парадигмою номінацій віртуального простору. Локуси з ІС ‘фантастичний край’ – *рай, пекло, тридесяте царство* та ін. і з ІС ‘край померлих’ – *вирій, едем, пекло* та ін. (гіперонім *той світ*) (ЛСГ “Віртуальний казковий, міфологічний простір”) утворюють опозиції з номінаціями досліджуваної ЛСМГ відповідно з семами ‘реальний край’ і ‘край живих’.

На основі проведеного аналізу в ЛСМГ-II “Одиниця умовного (суб’єктивного) територіального поділу” можемо виділити ядро (‘край: узагальнено’, ‘рідний край’, ‘чужий край / антикрай’) та периферію (‘інший край’, ‘медіальний край’, ‘незвичайний край’). Домінантним протиставленням у ній є опозиція ‘свій край’ / ‘інший край’, ‘чужий край’, що стала можливою внаслідок реалізації в лексичній семантиці сучасної української мови універсального гносеологічного просторового протиставлення “свій простір” / “інший простір”, “чужий простір”. Структурна диференціація дослідженої парадигми має свою специфіку, що засвідчує потенціал розвитку її словникового складу в сучасній українській мові. Вивчення локусів на позначення просторових об’єктів територіального поділу з урахуванням різних позицій спостерігача є важливим для точного визначення словникового складу в сучасній семасіології.

1. Брага І. І. Мовна репрезентація образу держави у пресі України (кінець 1970 – поч. 2000-х років): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – К., 2002;
2. Жила Т. І. Адміністративно-територіальна лексика української мови: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Умань, 2006;
3. Замятин Д. Н. Культура и пространство: Моделирование географических образов. – М., 2006;
4. Коцюба Н. Й. Українська термінологія державного управління (становлення і розвиток): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Л., 2000;
5. Красных В. В. “Свой” среди “чужих”: миф или реальность? – М., 2003;

6. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М., 1997. – С. 99–107; 7. Топоров В. Н. О понятии места, его внутренних связях, его контексте (значение, смысл, этимология) // Язык культуры: Семантика и грамматика. К 80-летию со дня рождения академика Н. И. Толстого (1923–1996) / Отв. ред. С. М. Толстая. – М., 2004.

LEXICO-SEMANTIC NOMINATION LOCUS STRUCTURE OF SPATIAL OBJECTS BY SUBJECTIVE TERRITORIAL DIVISION IN MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

Svitlana Lutava

The lexico-semantic nomination locus structure of the spatial objects of subjective people perception is analysed in modern Ukrainian language; this structure organization is discovered basing on paradigmatic and semantic relationship; its centre and distance phenomena, prevalent semantics are determined.

Key words: lexical semantics, locus, lexical semantic group.

ОСОБЛИВОСТІ ІДЕОГРАФІЗАЦІЇ НАЗВ СУБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В “КЛАСИФІКАТОРІ ПРОФЕСІЙ”

Н. Г. Сушко
(Київ)

Розглянуто особливості ідеографічної організації назв суб'єктів культурної діяльності на основі класифікаційних і диференційних сем у сучасному законодавстві України, зокрема у “Класифікаторі професій”, які репрезентують когнітосфери культурного й мистецького життя.

Ключові слова: ідеографічна організація, рівні концептуалізації, суб'єкт культурної діяльності.

У сучасному мовознавстві спостерігається виразна тенденція до вивчення лексики як цілісної системи. Щоб показати її системну організацію, створюються відповідні словники, у яких здебільшого зосереджено увагу на таких семантичних зв'язках: синонімічних, антонімічних, омонімічних, паронімічних, словотвірних. Проте інтегральним, як стверджує А. Середницька, може стати ідеографічний словник як лексикографічне втілення ідеографічної класифікації слів. На думку дослідниці, ідеографічна класифікація – це поділ слів на групи за поняттями, які вони виражають. Застосування ідеографічної класифікації дає змогу зібрати у словниковій статті семантично споріднені слова, адже всі слова, що називають одне поняття, близькі за

значенням. Таким чином, на відміну від найпоширеніших алфавітних словників, у яких близькі за значенням слова опиняються в різних місцях, ідеографічний словник групує споріднені слова [4: 156–159]. Особливістю ідеографічного словника є те, що його реєстровими одиницями є ключові системотворчі поняття (концепти) як константи мовної свідомості, що в мові передаються відповідними словами, структуруючись за кількома рівнями організації.

В. Л. Іващенко виділяє п'ять основних рівнів концептуалізації: 1) суперординаційний; 2) пресуперординаційний; 3) базовий; 4) пресубординаційний / спеціалізований; 5) субординаційний / вузькоспеціалізований. Перераховані рівні, як зазначає дослідниця, не є закритими й зміна когнітивної відстані спричинює перехід з одного рівня концептуалізації на інший [1: 242–245].

У свій час проблемою розроблення ідеографічних словників займалися Ю. М. Караулов, В. В. Морковкін, О. С. Баранов, Л. Г. Бабенко, Н. Ю. Шведова. Однак відсутність у сучасній українській лексикографії ідеографічних словників зумовлена недостатнім розробленням методологічної бази ідеографічних класифікацій. А. Середницька виділяє два основні методи ідеографізації лексики: дедуктивний та індуктивний. Дедуктивний метод – класифікація мовних явищ за критеріями, які попередньо сформулював дослідник, це накладання заздалегідь сформованої сітки понять, отриманої шляхом абстрактних мисленнєвих узагальнень, на мовний матеріал. Індуктивний метод передбачає відтворення поняттєвих узагальнень, властивих для мови [4: 156–159].

Щоб до кінця усвідомити поняття “ідеографічна класифікація”, вдамося до визначення термінів *ідеографія* та *ідеографічний / тематичний словник*. На думку Ю. М. Караулова, *ідеографія* – це “основа систематичних класифікацій лексики в досить узагальненій формі, зручній для представлення смислової сторони слів. Таким чином, основою ідеографічного словника є власне поняття [2: 184]. За В. В. Морковкіним, ідеографічним є такий словник, у якому лексичний матеріал розміщений “на основі критерію смислової близькості слів” [3: 9].

Попереднє ознайомлення з мовним матеріалом “Класифікатора професій” (К., 2006) показало, що термін *суб'єкт культурної діяльності* об'єднує такі назви професій:

- на пресуперординаційному рівні – *аналітик, артист, архіваріус, архівіст, архітектор, асистент, балетмейстер, бандурист, бібліограф, бібліотекар, бронзувальник, ведучий, *викладач (у галузі культури), виконавець робіт (у галузі культури), виробник, візажист, в'язальник, гід, *декоратор, демонстратор, *дизайнер, диктор тощо;

- на базовому рівні – *артист ансамблю, артист балету, *артист-вокаліст, артист допоміжного складу, артист драми, артист естрадного жанру, артист кіно, артист-конферансьє, артист-ляльковод, артист оркестрової групи, *артист оркестру, артист розмовного жанру тощо;

- на пресубординаційному рівні – артист ансамблю пісні й танцю, артист вокально-інструментального ансамблю, артист вокального ансамблю, артист естрадно-інструментального ансамблю, артист хорового ансамблю, артист ансамблю народних інструментів тощо;

* Гіпероніми, не представлені в “Класифікаторі професій”.

• на субординаційному рівні – *артист-дресирувальник тварин, артист-дресирувальник хижих звірів, асистент кінорежисера анімаційних фільмів (син. асистент кінорежисера мультиплікаційних фільмів), виробник художніх виробів з бересту, виробник художніх виробів з буриштину, виробник художніх виробів з дерева, виробник художніх виробів з кераміки, виробник художніх виробів з лози тощо.*

Отже, систематизувавши 516 одиниць назв професій, засвідчених у “Класифікаторі професій”, ми дійшли висновку, що вони ідеографізуються за п’ятьма рівнями концептуалізації – *суперординаційним (0,2%), пресуперординаційним (25,4%), базовим (45%), пресубординаційним (26,9%) та субординаційним (2,5%).*

1. *Іващенко В. Л.* Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології): Монографія. – К., 2006; 2. *Караулов Ю. Н.* Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка. – М., 1981; 3. *Морковкин В. В.* Идеографические словари. – М., 1970; 4. *Середницька А.* Метод відбору реєстрових одиниць ідеографічного словника дієслів переміщення української мови. – Л., 2008.

IDEOGRAPHIZATION FEATURES OF CULTURAL ACTIVITY SUBJECT NAMES IN “PROFESSION CLASSIFIER”

Natalya Sushko

The special ideographic arrangement features of cultural activity subject names are studied on the basis of classification and differentiation semes in modern Ukrainian legislation. «The Profession Classifier» which regulates the cognitive spheres of cultural life and life of art are examined.

Key words: ideographical organization, conceptualization levels, names of a cultural activity subject.

ФІЛОЛОГІЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ ЯК СКЛАДНИК МЕТАМОВИ НАУКИ

Н. А. Ляшук
(Севастополь)

Проаналізовано сучасні проблеми дослідження метамови філологічної науки. Виявлено характерну ознаку термінології філологічних наук – багатозначність як власне лінгвістичне та концептуальне явище. Схарактеризовано філологічні терміни у системному та лексикографічному аспектах.

Ключові слова: метамова, філологічна термінологія, термін, дефініція, полісемія.

У сучасному українському термінознавстві досить помітним видається той факт, що наукових праць, присвячених вивченню філологічної термінології, набагато менше, ніж досліджень із технічних та природничих наук. У передмові до “Малої філологічної енциклопедії” О. Скопненко та Т. Цимбалюк наголошують: “Філологія як сукупність гуманітарних наук – мовознавства, літературознавства, текстології, джерелознавства, риторики, палеографії тощо – вивчає духовне надбання людства через мовний і стилістичний аналіз літературних та інших пам’яток” [7: 3]. Тому філологічні науки відіграють таку важливу роль у культурному розвитку мови та мислення кожної особистості.

Лінгвістична термінологія, за зауваженням О. Ахманової, досі “не є раціонально організованою, семіотично бездоганною системою” [2: 509]. Лінгвісти, які знають краще за всіх, що таке термін, яка його природа, не можуть у з хворобами власної термінології [5: 6]. Мовознавці зустрічаються з такими “недоліками, як омонімія, синонімія, концептуальна неоднорідність значення” [4: 31], полісемія термінів. Ці явища зумовлені розвиненим дублюванням терміноодиниць, схильністю вчених упроваджувати нові терміни без достатнього обґрунтування, дуже швидким розвитком лінгвістики та літературознавства у ХХІ столітті.

Філологічна термінологія є системотворчим складником метамови науки. Метамова, як зазначають І. Куликова, Д. Салміна, – це особлива семіотична система, засобами якої описуються і досліджуються властивості об’єктної мови. На думку цих дослідників, наприклад, предметом металінгвістики є вивчення того, як реально говорять люди, обговорюючи те чи інше явище лінгвістичного дослідження, тобто реальну метамову [5: 3]. Якщо об’єктна мова – це предмет аналізу, то метамова – засіб такого аналізу. О. Ахманова не ототожнює метамову й термінологію: остання всього лише найважливіший її складник.

Поняття “мова науки” набагато ширше поняття “наукова мова”, тому що мова науки, крім власне термінів, включає в себе ще й граматичні засоби їх зв’язків у науковому мовленні та лексичні засоби опрацювання й передавання цих знань” [6: 14]. Так, І. Куликова, Д. Салміна, вивчаючи лінгвістичну термінологію, зазначають, що, крім термінології, метамова включає “своєрідність словосполучення слів та їхніх еквівалентів”, які найповніше характеризують метамову лінгвістики, а також “певний соціально-лінгвістичний аспект: та чи інша форма метамовлення відбиває специфіку того або іншого лінгвістичного напрямку, епохи, тощо” [5: 4].

Взаємодія метамови й метамовлення знаходить висвітлення в принципах побудови лексикографічних посібників, коли до словникових статей включаються уривки (або сегменти) метамовлення, що ілюструють уживання того або іншого терміна. Наприклад, семантику термінів *значення*, *поетичний* репрезентують словосполучення, що відображають їх реалізацію в метамовленні: *мовне значення*, *значення перехідності*, *значення слова*, *поетичний твір*, *поетична творчість*, *поетичний образ* тощо. Зміст терміна повністю розкривається в його реальному функціонуванні в науковому мовленні як одиниці певної метамовної системи. Наприклад, для концептуального розкриття семантики терміна *словосполучення* (синтаксично-семантична єдність, утворена за нормами мови з двох або більшої кількості повнозначних слів [1: 383]) метамовленнєві вирази *лексико-фразеологічні властивості словосполучення*, *соціолінгвістична обумовленість словосполучення*, *концептуальна повноцінність словосполучення*

відображають необхідність вивчення словосполучення не лише як певної граматичної побудови, але і як складного явища, у якому знаходить висвітлення взаємодія лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів.

Отже, систематизуючи та впорядковуючи термінологію, потрібно розглядати терміносистему не окремо, а в контексті реального мовного слововживання, як елемент метамови тієї чи іншої галузі знання, концептуальних взаємозв'язків термінів із загальноновживаною мовою та “вивчення сполучуваності спеціальних термінів, особливо метафоричної сполучуваності, яка виявляє наукові інтуїції дослідника” [6: 14].

Загальнонаукові терміни є також одним зі складників метамови лінгвістики, напр.: *аналіз, система, структура*. Однак при входженні в лінгвістичну термінологію “ці слова спеціалізуються, отримують обов'язковий лінгвістичний компонент, звичайно прямо виражений складним терміном” [3: 6], напр.: *синтаксична структура, фонетична система, морфологічний аналіз* тощо. Тобто метамова є засобом опису, а мова – об'єктом опису, і ці співвідношення найчастіше існують паралельно. Але не завжди є однозначна відповідність між планом вираження й планом змісту слів: необхідно розмежовувати об'єкт метамови й елемент метамови, адже ця невідповідність зумовлює існування так званих “недоліків” термінології: омонімії, синонімії та полісемії. Ці явища значно ускладнюють унормування та систематизацію термінів. Аналіз словникових статей “Малої філологічної енциклопедії” [7] засвідчує, що явище багатозначності філологічних термінів досить поширене. Так, у групі термінів на літеру “А” на 181 одиницю припадає 25 багатозначних термінів, тобто 10 %. О. Скопненко та Т. Цимбалюк наводять, зокрема, такі приклади полісемічних термінів: *легенда* (2 значення), *апокрифи* (3 значення), *композиція* (4 значення), *лексика* (6 значень), які наглядно демонструють не стільки наявність різних понять, позначених одним терміном, скільки різні підходи, різні аспекти вивчення того самого мовного об'єкта. Тобто йдеться про не власне лексичну, а про концептуальну багатозначність філологічного терміна. Р. Будагов, Д. Лотте вважають полісемію термінів негативним явищем: “багатозначні слова варто усувати з термінології” [3; 6]. Однак зазначимо, якщо в розмовно-побутовому мовленні контекст легко усуває полісемію, то в науковому стилі не завжди легко впоратися із цією проблемою. За зауваженням І. Куликової, Д. Салміної, треба розрізняти багатозначність термінології як власне лінгвістичне явище та концептуальну неоднорідність значення, яка пов'язана з розходженням наукової інтерпретації того ж самого явища в мові [5: 31], що зумовлює дослідження цього явища лише в контексті реального слововживання лінгвістів.

У результаті проведеного дослідження можна зробити такі висновки. Завдання впорядкування філологічної і – ширше – будь-якої галузевої термінології передбачає: 1) вивчення термінології в контексті реального слововживання; 2) обов'язкове включення у словникові статті уривків (або сегментів) метамовлення, що ілюструють концептуальне вживання того або того терміна; 3) аналіз явища багатозначності, яке виявляється у двох іпостасях: у вигляді полісемії та концептуальної неоднорідності значення, що, власне, і стане об'єктом нашого подальшого дослідження.

1. Ахманова О. Словарь лингвистических терминов. – М., 1966; 2. Ахманова О. Терминология лингвистическая // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990; 3. Будагов Р. Проблемы развития языка. – М., 1965; 4. Будагов Р. Терминология и семиотика // Вестник Моск. ун-та. – Сер. 9. Филология. – 1972. – № 5. – С. 29–38;

5. Куликова И., Салмина Д. Введение в металингвистику. – СПб., 2002; 6. Лотте Д. Основы построения научно-технической терминологии: вопросы теории и методики. – М., 1961; 7. Скопненко О., Цимбалюк Т. Мала філологічна енциклопедія. – К., 2007; 8. Чернейко О. Язык исследователя как выражение его мировоззрения // Вестник Московского ун-та. – Сер. 9. Филология. – 2009. – № 3. – С. 9–14.

PHILOLOGICAL TERMINOLOGY AS A COMPONENT OF SCIENTIFIC METALANGUAGE

Natalya Lyashuk

The modern problems of research of philological scientific metalanguage have been analysed. It has been found out a characteristic feature of terminology of philological sciences – polysemy as actually a linguistic and conceptual phenomenon. Philological terms in systemic and lexicographic aspects have been characterized.

Key words: metalanguage, philological terminology, term, definition, polysemy.

ПАРАМЕТРИ ЛЕКСИКОГРАФІЧНОГО ОПИСУ БАНКІВСЬКИХ ТЕРМІНІВ-АНГЛІЦИЗМІВ (СПРОБА УКЛАДАННЯ СЛОВНИКА)

А. В. Зеніна
(Донецьк)

Викладено результати створення тлумачного словника банківських термінів-англіцизмів. Визначено його обсяг, встановлено структуру словникової статі, виділено основні параметри опису термінів банківської справи: спосіб тлумачення, поява нових значень, морфемна членованість і характер словотворення, похідність термінів.

Ключові слова: термін, лексичні інновації, словникова стаття, похідне слово.

Мовна картина світу зазнає істотних змін, що є наслідком інтелектуалізації української мови. З появою нових реалій об'єктивної дійсності та понять розпочинається пошук для них адекватного оформлення спочатку на базі автохтонних елементів, а за необхідності – серед іншомовних. Запозичена лексика англійського походження виступає одним із джерел поповнення термінологічного апарату банківської галузі. Тому надзвичайно важливо створити лексикографічну базу таких одиниць з метою їх опису та систематизації, що дозволить простежити перебіг динамічних процесів, характерних для банківської термінології в контексті розвитку загальнонаціональної, визначити рівні адаптації до норм мови-реципієнта. Цим пояснюється актуальність теми дослідження, що

має реальний вихід на укладання дефінітивного словника банківських термінів-англіцизмів.

Зібраний фактичний матеріал у кількості 516 одиниць кваліфікується нами як джерело лексичних інновацій. Традиційно в мовознавстві цей термін визначається як родовий до всіх різновидів мовних нововведень (нових похідних слів, нових запозичень, нових значень відомих лексичних одиниць) [1], які знайшли відображення у структурі 180 словникових статей пропонованої лексикографічної праці, розміщених за алфавітом.

Стрижневе слово з усіма його графічними варіантами в структурі кожної з них (напр., *андеррайт/инг* / *андеррайт/инг*, *ЛІБОР* / *LIBOR*, *мідл-офіс* / *мідл офіс*) має при собі короткий граматичний коментар – родова належність, флексія родового відмінка, позначка про незмінюваність або вживання тільки у формі множини тощо. У круглих дужках вважаємо за доцільне подати термін-еквівалент з мови-джерела: *аутсорсинг*, -у, ч. (від англ. *outsourcing*: *out* – “зовнішній”, *source* – “джерело”), за необхідності додатково вказавши мову, в якій це слово виникло вперше: *дивіденд*, -у, ч. (від англ. *dividend* < лат. *Dividendum* – “те, що треба розділити”).

Визначення слова-терміна здійснюється двома способами: описовим і за допомогою підбору однослівних або аналітичних синонімів. Формулювання дефініції для терміна, що не встиг нагромадити додаткові значення, досягається описовим поєднанням “мінімальних діагностичних компонентів” [2: 65], які відображають його функціональні особливості. Встановлення таких смислових ланок є результатом опрацювання контекстів, звідки була вилучена конкретна мовна одиниця (підручників, посібників, періодичних видань, інтернет-ресурсів). Крім того, було використано матеріал авторитетних лексикографічних праць [3; 4 та ін.].

У словнику відображено процес творення нових значень. Таке явище в лінгвістиці позначають терміном “неосемантизм”, уживаним на позначення продукту семантичної деривації слова, що є результатом його повторного запозичення, співвідносного з тим же етимомом, але засвоєним з іншого джерела запозичення або з іншим значенням [1: 18], і зафіксованим у словнику у вигляді послідовно розташованих первинного та вторинного значень, напр.: *спот*, *незм.* (англ. *spot* – “наявний товар”, “товар за касовими угодами”) – 1) вид угоди, що передбачає сплату протягом часу, необхідного для здійснення розрахунків (здебільшого 48 годин): *Операції спот здійснювалися в межах двох робочих днів після укладення угоди про купівлю-продаж дорогоцінних металів* (Прокопенко)⁸; 2) поточний валютний курс. С.: *обмін на місці; Для однієї валюти на ринку формується декілька курсів, основним серед яких є спот-курс* (Фролов).

З погляду дериваційної активності й, відповідно, встановлення морфемної членованості новотворів стрижневі слова умовно поділені на три групи: 1) цілісні, або лексикалізовані кореневі моделі типу *демпінг*, *інсайдер*, *овердрафт*, *онлайн*, *своп*, *траст*, що характеризуються різним ступенем засвоєння; 2) членовані терміни-англіцизми первинного входження до терміносистеми української мови, морфемно оформлені за чужомовним зразком, тобто такі, що мають у мові-джерелі відповідні слова, переважно дієслова й іменники, від яких вони утворилися: *райм/ер* (*writer* “автор”, “стряпчий” < *to write* “писати”), *фактор/инг* (*factoring* < *factor* – “посередник”, “агент”) тощо; 3) терміни, графічно оформлені латиницею (частотними виявилися абrevіатурні новотвори) або ж у

⁸ Тут і далі ми подаємо скорочений варіант посилань, у словнику – повну паспортизацію із відсиланням на джерело ілюстративного матеріалу.

комбінований спосіб (латиницею і кирилицею): *GIC, ROCE, DSGE-модель, FSC-потоки*, що, безперечно, є свідченням їх недостатнього ступеня засвоєння.

Стрижневі слова-терміни перших двох груп мають розвинену систему похідних утворень, поданих у вигляді словотвірних гнізд і розміщених із урахуванням ступеня похідності, що позначається знаком >. На матеріалі термінів-новотворів (іменників, прикметників, дієслів, незначної кількості дієприкметників і незмінюваних форм), продюгованих за словотвірними законами української мови, була здійснена спроба їхнього поділу на морфеми. Результати дослідження засвідчили, що актуалізації зазнає морфологічний словотвір, репрезентований афіксацією, різновидами складання, аббревіацією. Наведемо фрагмент словникової статті:

ембós/инг, -у, ч. Один із складників процесу випуску банківських платіжних карток: Основні функції банку-емітента зводяться до таких операцій, серед яких ембосинг, надсилення картки клієнту, поновлення картки (Фролов);

ембос/ува/ти (< ембос/инг): Система C360 дозволяє користувачу ембосувати пластини різних розмірів, з різних матеріалів і різних форм (<http://www.tcs.ua/pdf/C360UA.pdf>);

> ембос/ува́/нн/я: Ембосування дозволило швидко оформляти операцію оплати картою шляхом відтиснення на ній сліпа (Фролов).

Отже, створюваний словник є спробою фіксації динамічних процесів, властивих сучасній українській мові як відкритій системі, зокрема в галузі банківської термінології.

1. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: Монографія. – К., 2008; 2. Найда Ю. Процедура анализа компонентной структуры референционного значения // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1983; 3. Сліпушко О. М. Тлумачний словник чужомовних слів в українській мові. – К., 2000; 4. Толковый словарь современного русского языка. Языковые изменения конца XX ст. / Под ред. Г. Н. Складневской. – М., 2001.

THE LEXICOGRAPHICAL DESCRIPTION OF BANKING BUSINESS TERMS FROM ENGLISH (DICTIONARY WRITING ATTEMPT)

Anastasia Zenina

The explaining dictionary writing results of banking business terms from English are described. An amount of the dictionary and a structure of the dictionary entry are commented. The main parameters of the banking business terms description (the interpretation ways, new meanings appearance, morphemes fission, word-formation mode and terms derivating) are analyzed.

Key words: term, lexical innovations, dictionary entry, derived word.

ТЕРМІНОПОНЯТТЯ “ПРЕЗИДЕНТСЬКА РЕСПУБЛІКА” В ГАЛУЗІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА: ЛОГІКО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Д.Є.Іващенко
(Київ)

На основі лексикографічних джерел та власне фахових видань здійснено логіко-семантичний аналіз структури термінопоняття “президентська республіка”, що функціонує в галузі міжнародного права.

Ключові слова: ознака, сема, значення, термінопоняття, поділ термінопоняття.

У цій пошуковій розвідці нас цікавить зміст та обсяг термінопоняття “президентська республіка”, яким послуговуються фахівці у галузі міжнародного права. Зробимо спробу його логіко-семантичного аналізу.

Спочатку віднайдемо в лексикографічних працях та фахових виданнях визначення цього термінопоняття. Великий енциклопедичний юридичний словник за редакцією Ю. С. Шемшученка (2007) дає таке визначення: “Президентська республіка – різновид республіканської форми правління” [1: 704]. Таке визначення, за класифікацією М. Г. Тофтула, є атрибутивно-реляційним (визначення через найближчий рід), однак видається неспівмірним, оскільки в ньому немає специфічних, видових ознак, які б відрізняли президентську республіку від інших республіканських форм правління [3: 50–53]. Щоправда, далі в енциклопедичній статті зазначається головна риса та ознаки президентської республіки, які можна вважати власне специфічними, видовими ознаками. Однак таке визначення видається доволі розлогим та позбавлене чіткості.

Лаконічною і такою, що відповідає всім правилам визначення термінопонять, видається нам дефініція термінопоняття президентської республіки в підручнику “Теорія держави і права. Академічний курс” (відп. ред. О. В. Зайчук, 2008): “Президентська республіка – форма державного правління, за якої державна влада здійснюється шляхом надання президенту великого кола повноважень” [2: 130].

Отже, виходить, що зміст термінопоняття “президентська республіка” організовується навколо варіативної родової ознаки ‘республіканська форма правління’ / ‘форма державного правління’ та видових ознак ‘державна влада’ і ‘президент’, які у компактний спосіб логічної операції визначення акумулюють позамовну інформацію у вигляді таких інформем:

- ознака ‘президент’ – інформеми: “має владні повноваження / управляє країною / здійснює керівництво внутрішньою та зовнішньою політикою країни”, “формує уряд – відправляє уряд у відставку / призначає – звільняє міністрів”, “не несе відповідальність перед парламентом”, “має право накладати вето на закони”, “укладає міжнародні договори”, “обирається прямим голосуванням”, “повноваження визначаються всенародним голосуванням”, “є верховним головнокомандувачем збройних сил, присвоює військові звання”);

- ознака ‘державна влада’ – ієрархією інформем: “подвійна легітимність виконавчої і законодавчої гілок влади”, “обидві гілки влади можуть обиратися народом незалежно”, “парламент / законодавча влада” (“не може звільняти міністрів, якщо вони не порушили закон”, “має право подолати вето президента”, “може ратифікувати законодавчі (народні) збори”, “не може усувати президента з посади – може усувати президента з посади

процедурою імпіджменту”, “має право законодавчої ініціативи”), “уряд / виконавча влада” (“не несе відповідальність перед парламентом – несе відповідальність перед президентом”, “підпорядковується президенту”), “судова влада” (“наглядає за конституцією”, “забезпечує дотримання правопорядку”) [1: 704–705; 2: 130].

Синонімом терміна *президентська республіка* може бути термін *дуалістична республіка*, що підкреслює ознаки ‘зосередження сильної виконавчої влади в руках президента’, ‘законодавча влада в руках парламенту’, а також терміни *республіка президентського типу* (Кіпр), *президентське правління* (Еквадор) [2: 130].

Інформаційна структура терміна *президентська республіка* виявляє приховане внутрішнє протиставлення, що зумовлене протиріччям самого феномену президентської республіки як форми правління, яка має і позитивні, і негативні риси. Позитивні риси виражають інформеми ‘реалізація принципу поділу влади’, ‘зосередження влади в одних руках забезпечує єдність країни / нації’, ‘позбавлена партійно-фракційних конфліктів’, ‘цілісність, консолідація політичного курсу держави’; негативні риси – інформеми ‘подвійна легітимність’, ‘дестабілізація виборів’, ‘неможливість утворення коаліції’, ‘авторитаризм / обмеженість демократичної консолідації’, ‘небезпека протистояння законодавчої та виконавчої гілок влади’ [1: 704–705; 2: 130].

Логіко-семантичний аналіз досліджуваного термінопоняття передбачає також процедуру його поділу, за допомогою якої розкривається обсяг родового поняття “республіканська форма правління” / “форма державного правління” через перелік його видів [3: 50–53].

Так, обсяг термінопоняття “президентська республіка” в результаті операції поділу можна представити сумою обсягів термінопонять “президентсько-партократична республіка”, “президентсько-мілітарна республіка” та “президентсько-монархічна республіка”. Кожне з цих термінопонять має свою логіко-семантичну та фреймову структури, опис яких вимагає їх детального вивчення, що стане перспективою наших подальших досліджень.

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. Ю. С. Шемшученка. – К., 2007; 2. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / Відп. ред. О. В. Зайчук. – К., 2008; 3. Тофтул М. Г. Логіка. – К., 2003.

TERMINOLOGICAL NOTION “PRESIDENTIAL REPUBLIC” IN THE INTERNATIONAL LAW: LOGICO-SEMANTICAL ANALYSIS

Daria Ivashchenko

The logico-semantic analysis of terminological notion of presidential republic which functionalize in the international law was made on the basis of lexicographical works and specialized editions.

Key words: feature, semy, meaning, terminological notion, separation of terminological notion.

СВОЄРІДНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

І. Є. Щедров
(Первомайськ)

Розглянуто проблему запозичень у сучасній українській економічній термінології. З'ясовано причини появи значної кількості запозичень в українській термінологічній лексиці.

Ключові слова: терміносистема, іншомовний термін, лексика.

Економічна термінологія як система назв економічних явищ і понять, що функціонують в економічних сферах законодавства, ділової документації та в економічних науках, становить великий і надзвичайно важливий шар словника будь-якої національної мови. Увага до термінології та її розбудови на власній мовній основі, ступінь опрацювання та впорядкування, стан і глибина наукового вивчення – це показники рівня розвитку держави, національної свідомості загалом і економічної свідомості зокрема, національної культури в конкретних її виявах (інтелектуальної, мовної, правової, політичної).

Економічна термінологія – це функціонуюча цілісна система, розвиток якої значною мірою детермінований розвитком понять цієї науки. Економіка посідає особливе місце серед інших наук, оскільки більше від інших пов'язана з життям народу. Звідси й виникає тісний зв'язок економічної термінології з лексичною системою сучасної української літературної мови.

Питання теоретичних проблем термінознавства, походження та розвитку окремих терміносистем, особливостей функціонування термінів розглядалися у працях Г. Винокура, О. Реформатського, Д. Лотте, О. Ахманової, М. Баскакова, Т. Канделакі, П. Горецького, В. Даниленко, В. Лейчика, О. Суперанської. Новітні вітчизняні теоретичні дослідження представлені в розробках Комітету наукової термінології при НАНУ, відділу наукової термінології Інституту української мови НАНУ, працях Т. Панько, Л. Полюги, І. Кочан, Г. Мацюк, Л. Симоненко, О. Тараненка, Б. Михайлишина та ін.

Упродовж останнього десятиліття ХХ і на початку ХХІ століття розвинувся та продовжує стрімко розвиватися багатомовний термінологічний ринок. Цей розвиток характеризується не лише конкретними поповненнями кількісного складу досліджуваної терміносистеми, а й якісними змінами в термінотворчих процесах. Розвиток сучасних інформаційних технологій і політико-економічні перетворення в Європі та світі є визначальними для сучасного етапу в історії людства, що окреслюється поняттям глобалізації. Глобалізація посилила міграційні процеси, які передбачають постійний взаємозв'язок між окремими особами, культурами та мовами. Так, перехід української економіки від планової соціалістичної до ринкової спричинив появу значної кількості неологізмів в економічній термінології. Це призвело не лише до збагачення економічної термінології, але й до певного хаосу, невпорядкованості термінів. Відповідно, стимулюється дискусія щодо доцільності застосування іншомовних слів. Брак упорядкованої та унормованої сучасної економічної термінології став особливо відчутним

при розгортанні нормотворчої роботи в галузі вітчизняної економіки. Законо- та нормотворчий процес ускладнюється через термінологічні проблеми, оскільки, як відомо, будь-який нормативний акт має спиратися на чіткі, однозначні поняття й терміни. Основна причина іншомовних запозичень полягає, передусім, у суперечностях між вимогами точності терміна, з одного боку, й практичної лаконічності, з іншого. Відзначено, що поява багатьох неологізмів не викликана практичними потребами. Багато термінів запозичаються в терміносистему “не на порожнє місце, а на зайняте”, унаслідок чого з’являються семантично еквівалентні пари різномовної етимології – терміни-дублети (*стимул* – *заохочення*, *корумпований* – *продажний*, *адаптація соціальна* – *пристосування соціальне*, *застій* – *стагнація*), що призводить до мовного надлишку – явища, на думку багатьох учених (Є. Толікіної, П. Денисова), шкідливого. За спостереженнями, іншомовні запозичення використовують частіше, ніж їхні українські відповідники. Важливу роль у використанні відіграють соціально-психологічні причини: мовці часто надають перевагу іншомовним словам як більш престижним чи модним. Але зазначимо, що запозичення іншомовних термінів вважається доречним тоді, коли вони заповнюють прогалину в терміносистемі, а також замінюють семантично поліструктурні автохтонні номінації чи аналітичні утворення, зокрема описові конструкції різних словотворчих моделей.

Економічна термінологія постійно змінюється й оновлюється, отже, варто пильніше ставитися до ужиткової лексики, інакше існує ризик переобтяження терміносистеми іншомовними прямими запозиченнями й калькуваннями. Інколи складається враження, що ми більше піклуємось про міжнародність термінології, про те, щоб вона була сприйнята представниками тих націй, із мов яких відбувається запозичення, ніж про власну мову, простоту й зручність термінів у ній. Задля збереження мови кращим варіантом є введення в обіг питомо українських термінів за умови їх наявності або реальної можливості утворення. Тому варто намагатися використовувати власні мовні ресурси для адекватного відображення нових економічних реалій.

Необхідність детального вивчення української термінологіки зумовлюється тим, що, по-перше, сучасна вітчизняна термінологія ще не досить глибоко досліджена, по-друге, існує потреба багатоаспектного аналізу всіх складників лексичної системи української мови, дослідження особливостей їх структури, взаємозв’язків та функціонування в різних мовних ситуаціях.

Незважаючи на те, що є низка праць про економічну термінологію, все ще існує чимало проблем, які потребують детального і всебічного висвітлення. Актуальність теми визначається необхідністю поглибленого вивчення комунікативно-стилістичного функціонування економічних термінів з метою подальшої їх стандартизації й кодифікації. На наш погляд, сучасній кодифікації економічних норм повинна передувати широка апробація термінології в середовищі фахівців. Таку апробацію доцільно здійснювати шляхом тимчасового запровадження кількох назв для одного поняття. Даючи на розсуд фахівців право вибору оптимальних термінів, аналізуючи ці терміни з лінгвістичного погляду, можна в майбутньому сформувати якнайдосконалішу українську економічну термінологію. Дослідження саме такого типу є позитивною тенденцією для всієї термінології загалом.

THE ECONOMIC TERMINOLOGICAL SYSTEM ORIGINALITY IN MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

Ihor Schedrov

The research dwells upon loanwords in modern Ukrainian economic terminology. The emergence reasons of great amount of loanwords in Ukrainian terminological vocabulary are explicated.

Key words: terminological system, loanword, vocabulary.

РОЛЬ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У СТВОРЕННІ ГАЗЕТНОГО ТЕКСТУ

Ю. Волошенко, І. Пашиків
(Первомайськ)

Досліджено роль фразеологічних одиниць у формуванні текстів друкованих засобів масової інформації, їх семантичні та структурно-семантичні трансформації. Визначено головні функції фразеологізмів у газетних текстах.

Ключові слова: фразеологічні одиниці, трансформовані фразеологізми, структурно-семантичні трансформації.

Одним із головних завдань друкованих ЗМІ є привернення уваги читача до тієї чи тієї проблеми, висвітленої на сторінках газетних видань. Особливістю мови газетного тексту є синтез стандарту й експресії, який особливо яскраво демонструють фразеологізми. У сучасних засобах масової інформації спостерігається активне використання різноманітних фразеологічних одиниць, оскільки в них гармонійно поєднуються елементи нейтрального та емоційного. Використання звичних для реципієнта висловлювань дає змогу зацікавити ширше коло читачів, привернути їхню увагу до найрізноманітніших сфер сучасного життя суспільства.

Н. Хороз убачає визначальну роль у створенні газетного тексту в співвідношенні “адресант – комунікативне завдання (мовленнєва інтенція) – адресат”. Адресант обирає мовні засоби, які реалізують комунікативні завдання інформування та оцінювання, переконання [3: 1]. Використання фразеологічних одиниць у текстах друкованих видань пояснюється також дією одного із своєрідних законів мови – економією виражальних засобів. Його дію М. Кравченко визначає як “здатність мови усувати зайві мовні ресурси при творенні номінативних одиниць, зберігаючи семантичне наповнення в межах речення, словосполучення, лексеми чи морфеми” [2: 33]. Фразеологізми дозволяють значно зекономити газетний простір, позбавляють необхідності деталізувати пояснення. Наприклад, у реченні “...ніби Стельмаха хочуть “попросити”, оскільки він не включає

друкарський станок...” (День, 14.11.2002) фразеологізм включити друкарський станок викликає у свідомості мовця певний асоціативний ряд – “випуск надмірної кількості грошей, що є економічно необґрунтованим та може призвести до негативних наслідків”.

Варто відзначити неабияку затребуваність згаданого фразеологізму в ЗМІ останніх років, напр., *Нацбанк знову включить друкарський станок, щоб забезпечити Євро* (Комерсант-Україна, 11.09.2009), *Друкарський станок Нацбанку давно включено* (Українська правда, 29.01.2009), *Чи включить Нацбанк друкарський станок* (Finance.ua, 29.01.2009), що зумовлено певними негативними процесами в економіці країни. Цей факт також свідчить на користь здатності фразеологізмів відтворювати різноманітні картини суспільного буття.

Особливо важливим є використання фразеологізмів як заголовків. При цьому вживаються не лише оригінальні фразеологізми, а й трансформовані. Частими є випадки використання фразеологізму, а точніше слів, які його формують, у їх прямому значенні, що зовсім не відповідає загальному значенню фразеологізму. Це також розраховано на привернення уваги читачької аудиторії. Наприклад, газетний заголовок *“Збір коштів на ремонт фонтана”* навряд чи зміг би когось зацікавити, тоді як конструкція *“Дайте на лапу Діані”* викликає неабиякий інтерес. Хоча зміст статті про збір коштів серед населення на реконструкцію фонтана у Львові (*“...кілька років тому хтось відламав лапу собаці, що супроводжує римську богиню полювання Діану”* – Україна молода, 03.12.2003) повністю відповідає першому варіанту заголовка.

Подібною є ситуація із заголовком *“Нацбанку по цимбалах”* (Україна молода, 15.12.2006). Ідеться про введення в обіг сувенірної монети із зображенням музичного інструмента – цимбалів. Такий варіант заголовка здатний привернути ширшу аудиторію, ніж звичайний (*“Випуск нових монет”*).

Ці фразеологізми активно функціонують також зі своїм безпосереднім значенням: **ДАІ на лапу, водій!* (Українська правда, 20.08.2008); *“На митниці вимагають “на лапу”? Дайте! Тільки повідомте про це прокурору”* (Газета.ua, 17.03.2006); *“Усі кірають, а мені – по цимбалах”* (Газета.ua, 12.07.2006). У наведених прикладах фразеологічну одиницю *дати на лапу* вжито у значенні “дати хабара”, а фразему *по цимбалах* – у значенні “байдуже”.

М. Жукова зазначає, що використанню фразеологізмів у газетному мовленні сприяє бажання читача швидше перейти від серйозних заголовків до ближчих йому, простих і образних [1: 438]. Наведені далі приклади підтверджують цей факт: **“Темні конячки” і “троянські коні”* у списках “Нашої України”, блоку Ю. Тимошенко та Партії регіонів (Українська правда, 4.09.2007); *“УЄФА може поставити “хрест” на Львові”* (Українська правда, 13.01.2009); *“Ющенко поставить хрест на роботі Тимошенко?”* (ForUm, 10.07.2008); *“Мороз продовжує оббивати пороги Ради”* (Українська правда, 10.12.2007); *“Балога радить Морозу позичити в Сірка очі”* (Уніан, 15.06.2007); *“За що дає голову на відсіч Петро Дорошенко”* (Україна молода, 29.04.2005); *“Розбір польотів Ющенка: з музикою і шампанським!”* (Форум, 18.09.2009).

За результатами дослідження можна виділити такі основні функції фразеологізмів у газетному тексті: економія виражальних засобів, створення емоційності, привернення уваги читачької аудиторії до різних сфер людського буття.

1. Жукова М. Е. Русская фразеология в информационном поле печатных СМИ: ее роль в воспитании речевой и гражданской культуры // Жуков А. В. Современный фразеологический словарь русского языка. – М., 2009; 2. Кравченко М. В. До питання про явище усічення в українському словотворенні (в дериватах іншомовного походження) // Українське мовознавство: Республіканський міжвідомчий наук. зб. – К., 1988. – Вип. 15. – С. 33–40; 3. Хороз Н. С. Трансформації фразеологізмів у текстах сучасних хорватських газет: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2005.

THE ROLE OF PHRASEOLOGISMS IN NEWSPAPER TEXT CREATION

Julia Voloshenko, Iryna Pashkiv

The paper studies the role of phraseological units in texts creation by the printed mass media. Their structural and semantic transformations have been considered. Main functions of phraseologisms in newspaper texts are also defined.

Key words: phraseological units, transformed phraseologisms, structural and semantic transformations.

ЕВФЕМИЗМ: ПОХОДЖЕННЯ Й СУТНІСТЬ ТЕРМІНА

З. О. Дубинець

(Ялта)

Проаналізовано сутність терміна евфемізм у риторичному, філософському, релігійному та юридичному аспектах. Розглянуто також основні лінгвістичні підходи в питанні про визначення евфемізму: субституційний, тропейчний та тематичний.

Ключові слова: евфемізм, евфемія, троп, субститут.

Риторичний і стилістичний термін *евфемізм* грецького походження (*eu* “добре” і *phemi* “говорю”) [7: 400], запропонований на початку 80-х років XVI століття англійським письменником Джорджем Блаунтом у значенні “гарна або бажана заміна для поганого слова”, представлено двома орфографічними варіантами у термінологічній традиції – *евфемія* і *евфимія*. Цей термін у країнах європейської культури відомий у декількох значеннях.

У філософії слово *евфимія* позначає (за Демокритом) душевний спокій, життєрадісність, справжнє блаженство. Використовується також інший фонематичний варіант цього терміна – *евтюмія* (*евфимія*). В етичній системі Демокрита – це поняття є центральним і означає “гарний настрій, до якого необхідно прагнути” [5].

Незаперечним є факт, що зміст лінгвістичного поняття “евфемія” співвідноситься з деякими постулатами античної естетики. Відповідно до цих постулатів евфемія: 1) є властивістю насамперед душі, і лише потім – мови; 2) протистоїть негарним вчинкам і

лихослів'ю; 3) є результатом самовдосконалення: навчання і праці над собою “відокремленого спостереження та тиші”. Останній пункт потребує пояснень, адже в античному світі як термін релігії слово *евфемія* спочатку позначало “священну тишу, що передує кожному жертвопринесенню і кожній вступній до нього молитви” [6].

Як юридичний термін слово *евфимія* у Візантії позначало висунуте народом офіційне ввічливе прохання до правителів (побажання або засудження) як альтернативу грубим діям, що виражало їхнє право брати участь у політичному житті держави не лише за допомогою бунта чи повстання, але й у легальних, узаконених (висловлюючись сучасною мовою – конституційних) формах [2: 171].

Орфографічний варіант *евфимізм* є застарілим і в наш час практично не використовується. Знаходимо його в старовинних риториках, зафіксований він і в словнику А. П. Квятковського. У сучасному виданні знаходимо інший орфографічний варіант: “Евфемізмом (грец. *εὐφημισμός* — пом’якшений вираз) називається слово або словесний зворот, що пом’якшує форму вираження висловлюваної думки” [9].

Багатоаспектність терміна *евфемізм* викликає дискусію навколо його дефініції. Більшість дослідників явища *евфемії* (Є. М. Галкіна-Федорук, І. Г. Гальперин, П. С. Дудик, Т. Ф. Єфремова, В. І. Кодухов, І. М. Кочан, О. Д. Пономарів, Д. М. Ушаков, М. О. Фоміна, М. М. Шанський, С. В. Шевчук, Н. Г. Шкурятяна, В. М. Ярцева та ін.) вважають *евфемізмами* субститути грубих непристойних слів або заборонених, табуйованих слів (Л. А. Булаховський, Ж. Варбот, О. О. Реформатський).

Це вузьке розуміння природи *евфемії*, в основі якого лежить поняття субституції. Подібне визначення знаходимо, наприклад, у Великому тлумачному словнику української мови за редакцією В. Т. Бусела: “Евфемізм – слово або вираз, яким замінюють у мові грубе, непристойне, з неприємним емоційним забарвленням слово” [1: 336]. Так дефініція є досить розмитою і не пояснює, чи можна вважати *евфемізмами* заміни інвектив, чи є *евфемізмами* одиниці, що мають позитивний денотат.

В енциклопедії “Українська мова” подано інше визначення: “*Евфемізм* – слово або вислів, троп, що вживається для непрямого, прихованого, зокрема пом’якшеного, ввічливого позначення певних предметів, явищ, дій замість прямої їх назви (вже існуючої при перейменуванні або логічно найбільш умотивованої при первинному найменуванні)” [8: 154].

Як тропи розглядають *евфемізми* І. Арнольд, О. С. Ахманова, С. Ільїнський, А. Кацев, Є. В. Ключев, Б. Ларин, Х. Росон та ін. В. Заботкіна вважає, що *евфемізми* – “тропи, що ґрунтуються на непрямому ввічливому, пом’якшуючому слові чи вислові, використаному з прагматичною метою (ввічливість, делікатність)” [3: 40].

Така розуміння *евфемізму* характерне для широкого розуміння цього явища, яке не дає чіткого визначення лінгвістичної сутності *евфемізму*. Проте таке осмислення дає можливість обґрунтувати належність до цього лінгвістичного феномену не лише узуально мовних (загальноприйнятих) *евфемізмів*, а й контекстуальних.

Проаналізовані визначення засвідчують, що їхні автори як об’єкт *евфемізації* розглядають тільки мовні одиниці – слова і вислови, тобто досліджують лексичну й фразеологічну *евфемію*. Однак ситуативно недоречними можуть бути не тільки слова й вислови, але й відповідні теми, тому О. Г. Прохвачова відзначає необхідність ще однієї поняттєвої кореляції – тематичної заборони і тематичної *евфемії* [4: 190].

Таким чином, у питанні про визначення поняття “евфемізм”, на наш погляд, можна окреслити три підходи: 1) субституційний: евфемізми – заміники різких вульгарних, грубих слів і висловів (Є. М. Галкіна-Федорук, І. Г. Гальперин, П. С. Дудик, Т. Ф. Єфремова, В. І. Кодухов, І. М. Кочан, О. Д. Пономарів, Д. М. Ушаков, М. Фоміна, М. М. Шанський, С. В. Шевчук, Н. Г. Шкурятяна, В. М. Ярцева та ін.) або замінні слова і вислови, що вживаються внаслідок дії давнього табу (Л. А. Булаховський, Ж. Варбот, О. О. Реформатський та ін.); 2) тропейний: евфемізми – тропи, що ґрунтуються на непрямому ввічливому, пом’якшувальному слові чи вислові; 3) тематичний: евфемізми – тематичні заборони (О. Г. Прохвачова, В. П. Москвін, О. П. Сеничкіна).

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь, 2005; 2. Дьяконов А. П. Византийские димы и факции в У–УІІ вв. // Византийский сборник. – М.; Л., 1945; 3. Заботкина В. И. Новая лексика современного английского языка: Учеб. пособ. для ин-тов и фак. иностр. яз. – М., 1989; 4. Иная ментальность / В. И. Карасик, Э. В. Грабарова, Я. В. Зубкова, О. Г. Прохвачева и др.; под ред. В. И. Карасика. – М., 2005; 5. История философии. Список терминов // <http://humanities/edu.ru/db/msg/1377>; 6. Москвин В. П. Эвфемизмы в лексической системе современного русского языка. – М., 2007; 7. Словник іншомовних слів / Укл. Л. О. Пустовіт та ін. – К., 2000; 8. Тараненко О. О. Евфемізм // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К., 2007. – С. 173–174; 9. Ел. ресурс: <http://www.djerelo.com>.

EUPHEMISM: THE TERM ORIGIN AND ITS ESSENCE

Zoreslava Dubinets

The essence of «euphemism» in the rhetorical, philosophical, religious and legal aspects is analyzed. The point of euphemism is all-embracing (substitutionally, tropely and thematically) analyzed.

Key words: euphemism, evfemiya, trails, substitute.

КРИТЕРІЇ ВИЗНАЧЕННЯ ЗАПОЗИЧЕНЬ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ДИСКУРСІ

Н. В. Гудима

(Кам’янець-Подільський)

Проаналізовано основні типи запозичень за різними критеріями, визначено форму, значення та характер запозиченого слова, ступінь засвоєння запозичених одиниць лексико-семантичною системою української мови та критерії асиміляції іншомовних слів у сучасній українській літературній мові.

Ключові слова: запозичення, іншомовне слово, критерій запозиченості, асиміляція, засвоєння.

В українському мовознавстві продовжує зростати інтерес до різних питань теорії запозичень. Запозичення є предметом дослідження таких учених, як Л. Архипенко, Л. Кислюк, І. Кочан, Г. Кьоран, О. Лисенко, Д. Мазурик, Н. Попової, В. Сімонок, О. Стишова, Л. Чурсіної. Разом із тим багато питань все ще залишаються не розв'язаними. Тому проаналізуємо основні критерії визначення запозичень, усталені в українському та зарубіжному мовознавстві.

Іншомовна лексика за ступенем її засвоєння мовою-реципієнтом, яка приймає, на думку А. Марті, поділяється на: 1) запозичені слова, засвоєні іншою лексичною системою; 2) іншомовні слова, засвоєні частково; 3) чужі слова, що зовсім не засвоєні середовищем, яке їх приймає [11: 45].

Є. Ріхтер виділяє три типи іншомовних елементів, беручи до уваги при цьому два критерії – форму і значення: запозичення чужої форми і чужого значення; запозичення чужої форми для вираження свого значення; запозичення чужого значення в різній формі [12: 53]. Науковець пропонує також класифікацію іншомовних слів (основних типів) залежно від ступеня їх освоєння у мові: запозичення чужої форми і чужого значення; запозичення чужої форми для вираження свого значення; запозичення чужого значення у рідній формі, тобто калькування [12: 86].

О. Біржакова виділяє три основні типи запозичень за ступенем асиміляції у мові-реципієнті: власне лексичні запозичення; варваризми; екзотизми [1: 151]. За характером освоєння у мові існують такі типи іншомовних слів: засвоєння чужих слів без змін (крім закінчення на вимогу мови); перетворення слова по-своєму; переклад слова, зроблений за чужим зразком [1: 56]. За критерієм асиміляції іншомовні слова поділяються на: запозичені слова; екзотичну лексику; іншомовні вкраплення [4: 18–19].

Іншомовна лексика за ступенем засвоєння її одиниць лексико-семантичною системою української мови, на думку О. Павлушенко, допускає внутрішнє членування на такі групи: лексичні запозичення, які повністю засвоїлися лексичною системою української мови, водночас не втративши при цьому деякої мовленнєвої конотативності, зумовленої збереженням цілком очевидного національно-мовного, вузько етнічного забарвлення; запозичення цього типу мають майже інтерстильове застосування в сучасній мові; деперманентні іншомовізми – літературно зафіксовані у творах одного чи кількох авторів у певному тематично обмеженому контекстуальному оточенні; запозичення-оказіоналізми, літературна фіксація яких обмежується одним художнім твором [7: 9].

Я. Грот пропонував класифікувати основні типи іншомовних слів за характером їх освоєння в мові на такі: 1) засвоєння чужих слів без змін (крім закінчення на вимогу мови); 2) перетворення слова по-своєму; 3) переклад слова, зроблений за чужим зразком [3].

Цікавою є класифікація запозичень А. Брагіної, яка поділяє лексичні одиниці за критерієм “чужі – свої”: 1) стійкі запозичення, що підпорядковувалися мовній системі (мають номінативну, поняттєво-диференційну функцію); 2) запозичення, які вже підпорядковувалися мовній системі, але стилістично ще обмежені (переважно мовою писемною); 3) запозичення тимчасові, недостатньо асимільовані в мові (їх супроводжує тлумачення-опис) [2: 159].

Е. Хауген висунув ідею структурної диференціації запозичених слів, вирізнивши три граматичні типи іншомовних слів: слова без морфологічної субституції, такі, що повністю відповідають своїм прототипам у мові-джерелі; слова з частковою морфологічною субституцією, які тільки частково складаються з іншомовних елементів; слова з повною морфологічною субституцією, тобто кальки або семантичні запозичення [10: 57].

У сучасній теорії поширеною є класифікація за основними видами запозичень: 1) пряме запозичення; 2) калькування [9: 12]. В. Мартинов пропонує класифікацію запозичень за характером мовних контактів та позамовних чинників. Він протиставляє запозичення (можливе завдяки торговельним та культурним зв'язкам між народами) і проникнення (наслідок тривалого, суміжного за територією співіснування мов як вияв білінгвізму принаймні в прикордонному районі) [5: 53].

М. Орешкіна розробила цілу систему критеріїв (11 пунктів), за якими можна визначити основні типи іншомовних одиниць: за генетичною належністю до мов-джерел чи до мовних сімей – індоєвропейськи (германізми, слов'янізми, англіцизми, русизми тощо), арабізми, тюркізми та інші; за поширеністю у мовах світу – інтернаціоналізми, регіоналізми, локалізми, okazionalizmi; за ступенем засвоєння мовою-реципієнтом – повністю засвоєні, частково засвоєні, незасвоєні; за структурою запозиченого слова – чужа (іншомовна) форма, змішана форма (напівкалька), власне (рідна) форма (калька); за графічним образом запозиченого слова – власне графічна форма (іншомовні слова), чужа графічна форма (іншомовні вкраплення); за наявністю у семантиці запозиченого слова національно-культурного чи культурно-історичного компонента – екзотизми, варваризми, етнографізми, орієнталізми тощо; за лексико-граматичними класами – іменники, прикметники, дієслова, вигукі. Запозичені переважно іменники; за тематичними групами; за стилістичними відтінками запозиченої лексики – номінативні та естетичні; за сферою використання – загальноживані й професійно обмежені (запозичені терміни); за часом запозичення – ранні (історичні, етимологічні, старі), пізні (сучасні, нові) [6: 74]. Цю класифікацію можна доповнити ще одним типом іншомовних слів, виокремивши критерій належності понять, явищ, ознак тощо до інших народів або країн – етнографізми, регіоналізми, екзотизми.

Оцінюючи запозичені слова за критерієм тривалості їхнього функціонування в українській мові, В. Сімонок виділяє серед них давні запозичення, які виходять за межі наших історичних пам'яток, а також ті, що входили на різних історичних етапах розвитку української мови і контактів українського народу з іншими народами і такі, які входять до нашої мови щодня, через спілкування з іншими мовами [8: 158].

1. Биржакова Е. Э. Очерки по исторической лексикологии XVIII в.: Языковые контакты и заимствования. – Л., 1972; 2. Брагина А. А. Неологизмы в русском языке. – М., 1973; 3. Грот Я. Филологические разыскания. – СПб., 1898. – Т.3; 4. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке. – М., 1968; 5. Мартынов В. В. К лингвистическому обоснованию гипотезы о вислоодерской прародине славян // Вопросы языкознания. – 1961. – № 3. – С. 53; 6. Орешкина М. В. К вопросу классификации заимствованной лексики // Функциональная лингвистика. Мат-лы конф. – Симферополь, 1994. – С. 73–75; 7. Павлушенко О. А. Запозичення і засвоєння одиниць екзотичної лексики // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту: Зб. наук. пр. Сер.: Філологія. – Вінниця, 1999. – № 1. – С. 10–14; 8. Сімонок В. П. Семантико-функціональний аналіз

іншомовної лексики в сучасній українській мовній картині світу. – Х., 2000; 9. *Степанюк О. В.* Стилiстичнi функцiї запозичень у поетичнiй творчостi Л. Костенко: Автореф. дис. ... канд. фiлол. наук: 10.02.01. – К., 1997; 10. *Haugen E.* The analysis of linguistic borrowing – *Language*, 1950. – Vol. 26. – Nr 2. – P. 210–231. 11. *Marty A.* Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie. – Halle, 1908; 12. *Richter E.* Fremdwortkunde. – Leipzig, 1919. – vol. 403.

LOAN DETERMINATION RULES IN MODERN UKRAINIAN DISCOURSE

Natalya Hudyma

The main loan ways are analyzed according to different rules. The loanword form, its meaning, the character of loans are researched. A degree of loan adaption into the lexical and semantic system, the assimilation rules of loans in modern Ukrainian literary language are studied.

Key words: loan, loanword, the borrowing rules, assimilation, adaption.

**УКРАЇНСЬКА МОВА У КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ
ДИНАМІКИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.
КРОС-ГАЛУЗЕВІ ВИМІРИ ЛІНГВОУКРАЇНІСТИКИ.
УКРАЇНСЬКА МОВА І КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА**

УКРАЇНСЬКИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ДЕЙКСИС, АБО ЯК ВОНО ПРАЦЮЄ

Н. Кондратенко

(Одеса)

Досліджено особливості використання займенників у політичних слоганах президентської кампанії та визначено механізми впливу на реципієнтів через застосування дейктичних елементів. Окреслено принципи створення та зміни мотиваційних установок у політичних текстах, семантичним центром яких є займенники.

Ключові слова: політична комунікація, горизонт очікування, дейксис.

Дослідження української політичної комунікації залишаються наразі актуальними з огляду на циклічність українського виборчого процесу: останні п'ять років українці перебувають під постійним тиском політичної агітації та пропаганди. Саме тому президентська передвиборна кампанія спочатку мало дивувала тих, на кого передусім була скерована. Однак вітчизняні політтехнологи знову приємно вразили дослідників політичної реклами й політичного дискурсу загалом, використавши порівняно новий прийом для позиціонування кандидатів у президенти, який було реалізовано в зовнішній політичній рекламі, розміщеній на великогабаритних плакатах (бігбордах) на всій території країни. Таким прийомом вважаємо актуалізацію дейксису дискурсу, що “орієнтований на внутрішню організацію тексту (дискурсу), забезпечує його семантичну зв'язність і належить до виявів метакомунікації” [3: 163].

Дейктичні елементи виконують вказівну функцію як провідну, апелюючи до “горизонту очікування” реципієнтів: кожен елемент пов'язаний із відповідним повнозначним денотатом у свідомості людини. Проте особливості семантичного наповнення дейктичних елементів уможливають їх віднесення до різноманітних денотатів: займенники лише вказують, але не називають. Використання займенників у політичних текстах належить до загальновідомих прийомів, зокрема протиставлення “свій – чужий” реалізовано саме через використання відповідних займенників *ми* – *вони*. А політичні лідери, застосовуючи комунікативні тактики ототожнення та солідаризації для самопрезентації, уживають займенник *ми* замість займенника *я* у значенні “ми з вами” [2: 44–52]. В аналізованій передвиборчій кампанії були застосовані також дейктичні елементи, зокрема політична агітація В. Ющенка побудована на основі слогану *Ми здобули*, друга частина якого варіативна (*Ми здобули* – *Власну історію*; *Ми здобули* –

свободу слова тощо). У таких текстах політик об'єднує себе з народом, тобто займенник *ми* вжито з тактичною метою солідаризації. Проте застосування дейксису як способу презентації політичних лідерів релевантне тоді, коли імідж політика перебуває на стадії формування, а політична агітація відомих політиків має проходити в межах аргументативних тактик, скерованих на вироблення відповідних мотиваційних настанов у реципієнтів. Саме такою є політична кампанія А. Гриценка, одним зі слоганів якої був *Ворог їхньої держави*, де актуалізовано стереотипну опозицію *ми – вони*, хоча й ідеологічно не мотивовану.

Саме таким, на нашу думку, є принцип зовнішньої політичної реклами Ю. Тимошенко, спочатку заявленої як соціальна. Особливістю соціальної реклами є її орієнтація на етичні цінності суспільства, тому її сприймають як декларацію моральних норм та правил. Появу влітку 2009 року низки рекламних повідомлень автентичної структури з першою частиною *Вона працює...* (*Вона працює – Вони блокують; Вона працює – Вони балакають* тощо) асоціювали з Ю. Тимошенко насамперед через невербальні коди – біло-червоний колір фону і тексту плакатів. Проте й агентивність слогану вказувала на єдиного політика-жінку, імідж якої тривалий час формувався в опозиції до інших політичних сил, тому протиставлення *вона – вони* було орієнтовано на горизонт очікування реципієнтів, для яких займенник *вона* співвідноситься з політиком Ю. Тимошенко. Однак невизначеність політичного дейксису, спричинена семантичною неоднозначністю, що зумовлює “необхідність суб’єктивного наповнення сенсових лакун об’єктивного змісту” [1: 205], залишає елемент прихованої інтриги, що й було вдало використано потім. Коли у свідомості реципієнтів відбулося семантичне ототожнення *вона = Юлія Тимошенко*, активно нав’язуване ЗМІ та іншими політиками, з’явилися нові політичні плакати, створені за вже відомою моделлю, але орієнтовані на зміну настанов для реципієнтів: *Вона працює. Вона – це України*. Зняття семантичної неоднозначності спричинило семантичний зсув мотиваційної настанови реципієнтів, для яких персоніфікація *Вона – це Юлія Тимошенко*, замінена на *Вона – це Україна*, суперечила горизонту очікування. Зняття семантичної неоднозначності проте не усунуло закріпленого раніше асоціативного зв’язку між дейктичним елементом і відповідним політиком, тому що набагато складніше змінити настанови, що вже існують, ніж створити нові. Вважаємо, що метою політтехнологів і не була зміна настанови, а лише нашарування нової на ту, що вже усталилася у свідомості реципієнтів, що спричинило узагальнення політичного іміджу Ю. Тимошенко – *Вона (Тимошенко) працює для України*. Логічним завершенням цього семантичного ланцюга стала третя завершальна частина політичної афористики, зорієнтована на горизонт очікування реципієнтів: *Вона працює → Вона – це Україна → Україна – це ти*. У кожному з цих гасел є дейктичний елемент. Крім того, кожний наступний слоган розкриває неоднозначність попереднього, тому кінцевий політичний слоган *Україна переможе*, позбавлений займенників, який за інших умов сприймався би як вислів широкої семантики та не діяв би на реципієнтів, набуває нового значення. Сформований на підсвідомості подвійний асоціативний зв’язок *Вона – Ю. Тимошенко* та *Вона – Україна*, з якого випливає, що перемога Ю. Тимошенко – це перемога України, зумовлює загальний висновок: перемога Ю. Тимошенко – це *твоя* перемога, актуалізований через ототожнення *Україна = ти*, що містить апеляцію до кожного потенційного виборця. На нашу думку, саме ця рекламна кампанія, побудована на нашаруванні мотиваційних настанов та апеляції до горизонту очікування реципієнтів,

була найдієвішою з-поміж інших. Це, до речі, підтверджують і численні наслідування такого принципу в політичній агітації інших кандидатів. Так, рекламні бігборди В. Литвина першого етапу передвиборчої кампанії містили слогани (також було використано відповідне колірне оформлення): *Тільки він гідний стати президентом; Тільки йому можна довірити країну; Тільки він гідний вашої довіри*. На другому етапі ці слогани були замінені на відповідні з прізвищем кандидата замість вказівних займенників, напр.: *Тільки Литвину можна довірити країну*. Тут немає складного асоціативного семантичного зв'язку, що формує мотиваційні настанови, але є орієнтація на горизонт очікування реципієнтів, хоч і відчувається вторинність порівняно з попередньою передвиборчою кампанією.

Отже, політичний дейксис президентських перегонів мав два способи реалізації: по-перше, традиційне для політичної комунікації застосування займенників для репрезентації модифікацій опозиції *свій – чужий*; по-друге, – для створення, зміни та нашарування мотиваційних настанов реципієнтів через актуалізацію асоціативного зв'язку між неоднозначними та семантично визначеними елементами політичного тексту.

1. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування. – Одеса, 2001; 2. Паришина О. Н. Российская политическая речь: теория и практика. – М., 2007; 3. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса. – М., 2004.

POLITICAL DEYKSIS OR HOW IT WORKS

Natalya Kondratenko

The pronouns in political texts of the president electioneering and certain mechanisms of the influence upon recipients is explored with use deictic elements. The forming principles and motive installation changes of political texts with pronouns semantic centre are described.

Key words: political communication, horizon of the waiting, deixis.

LINGUO-CULTURAL PARADIGM OF BILINGUISM

Marianna Martsiyash

(Ternopil)

The thesis is dedicated to the problem of cultural identification of bilinguals. The linguo-cultural aspect of bilingualism and the distinction between bicultural and monocultural bilingualism taking into account the type of bilingualism, motivations of the second language acquisition, degree of integration in the other culture are revealed in the research. As a result of the investigation the conclusion has been made that it is phraseologisms and metaphors that obtrude language speakers a particular world vision. They take part in language myth creation and form a knot that ties language, thinking and culture.

Key words: acculturation, bilingualism, biculturalism, monocultural bilingualism, bicultural bilingualism bilingualism.

While studying the problems of bilingualism one should take into account that when mastering another language, an individual is simultaneously attached to another culture and takes part in the process of the so-called acculturation. This term usually denotes the perception of another community's culture by an individual or the whole nationally linguo-cultural community that is closely interlinked with the language. The idea of indissoluble connection of language and culture, dependence of perception and articulation of the world on the language of intercourse and accordingly on the inclusion into a definite culture acquired great actuality with the appearance of the well-known Sapir-Whorf hypothesis (sited from [6: 2]). According to the hypothesis language predetermines the method of world cognition and type of thinking of communicators but also, in its turn, represents the peculiarities of the national perception and awareness of life realia that have mutual dependence on language and national consciousness.

O. Potebnia believed that the connection of language, thought and culture are indisputable. He also remarked that language definitely dividing the surrounding reality into segments, providing its facts with different meaningfulness and placing valuable accents created its own linguo-cultural world picture. O. Potebnia considered distinctions of different languages first of all as "deeply different systems of ways of thought", not only as differences in the nomination of objects or in grammatical constructions [2: 53].

Every in is formed in the society in the process of socialization, through the language attached to the national culture masters the nationally marked system of valued coordinates and, as a result, realizes a person's national identity.

Vision of the reality of monolingual personality who is integrated in the cultural space only in a particular linguo-national community and is conditioned by the specifics of the national world perception and mentality incarnated in language and formed by means of it. An individual cognitive space of such a personality and also a set of collective cognitive spaces of the society in which he or she is integrated is created on the basis of the cognitive base of that national linguo-cultural community.

If an individual masters the other language, then, accordingly, it is possible to speak not only about the problem of bilingualism, but also about the problem of the so-called biculturalism, since in the case of bilingualism we have to deal not only with two different systems of linguistic skills but also with different systems of cultural skills. In this connection it is worth mentioning here Y. Sorokin's and I. Shevchenko's ethnopsycholinguistic theory of lacunas [4: 50]. Their theory develops such general issues as description of linguo-cultural community's experience from the point of view of size of cultural distance between cultures-communicators. The notion "lacuna" is understood by the authors of this theory, as something that in some languages and cultures is reflected as separateness, and in others is not signalled, i.e., does not find a generally fixed expression. They testify the surplus or shortage of the experience of one linguo-cultural community in regard to the other. If a bilingual individual does not master such socially meaningful "separatenesses" (lacunas) and does not acquire the rules of interpretation of senses which are traditionally fixed in the local culture, it can result in failures in communication. Thus, such individual does not partially or fully understand the whole text or message.

E. Vereshchagin, touching the problem of acculturation tried to trace the connection between types of bilingualism and levels of acculturation [1: 56]. On this basis he distinguished several levels of acculturation. It is a weak, or initial, acculturation characterized by presence of adaptation. Adaptation is such a stage in cultures contact when an individual or ethnic group preserves his / its primary cultural

elements that enter into conflict with the stranger ones. On the other hand, receptive, often subordinate bilingualism corresponds to this level of bilingualism. Middle, or advanced, acculturation is characterized by deeper mastering of foreign culture elements. Medial bilingualism corresponds to this level of acculturation. And finally, the last stage of acculturation is complete, or final, acculturation. Thus, an individual or ethnic group fully masters all the elements of a stranger culture, moral and aesthetic values inherent to it. Coordinative bilingualism corresponds to complete acculturation. Cultural assimilation is a result of this level of acculturation, while the rejection of the mother tongue and transition to the other language, i.e., language shift, can be a result of coordinative bilingualism.

The research principle that determines the necessity of calibrating the scale of “bilingualism – culture – behaviour” seems to be very productive. Our research has shown the expedience to support T. Fedorchuk who distinguishes two types of possible situations [3: 8]:

1. Monocultural bilingualism represents one cognitive base, i.e. the base of a person's mother tongue inherent to a monocultural bilingual. Mastering of the second language in this case is limited only to acquisition of a definite linguistic competence but does not result in appearance of cultural competence or in the possibility of interpretation of senses fixed in other culture. While communicating in the other language such person perceives the world and interprets the phenomena in the light of his or her own language and culture. It can cause partial failures in communication, and sometimes a complete misunderstanding. As a rule, it is the late artificial bilingualism that appears to be monocultural. Monocultural bilingualism is either receptive bilingualism, or a such one whose productive realization takes place only from time to time.

2. Bicultural bilingualism. This type of bilingualism foresees simultaneous presence of two cognitive bases that correlate with those languages a bilingual person holds in his consciousness. Bicultural bilingualism is more frequently inherent to people who, besides their own native language, by virtue of different circumstances still master the second, dominant language in a definite society. Acquisition of the second language takes place, as a rule, at the early age, simultaneously with mastering of the mother tongue in natural way, i.e. without the purposeful influence on the development of the ability to use both languages. Having mastered simultaneously both languages in the childhood, an individual often acknowledges to be a native speaker in both languages. Second language study at more mature age with the purpose to integrate into the other linguo-culture can be also the way of arising bicultural bilingualism. In any case, it is foreseen a high level of the second language acquisition, more frequently it is a productive mixed bilingualism.

In the case of bicultural bilingualism a question about integrity of the personality of a bilingual person arises. A number of researchers presuppose possibility of splitting of consciousness in a bilingual and a conflict of two cultural language worlds coexisting in his mentality. Assuming the possibility of a similar inner conflict existence in particular cases one might agree with R. Titone's opinion about the presence of meta-language consciousness in bilinguals understood by the researcher as a capacity of a bilingual person to the changeable, simultaneous or changeably-simultaneous existence in two language worlds [5: 446]. In this case the integrity of the personality ensures the presence of meta-ego that controls and synthesizes different types of behaviour of a bilingual person, different egos that are correlative with two languages of a bilingual.

Thus, we have come to the conclusion that considering the phenomenon of bilingualism one should take into account both language and cultural competence of bilinguals and to distinguish bicultural and monocultural bilingualism according to the type of bilingualism, motivation of the second language acquisition and the degree of integration into the other culture.

1. *Верецагин Э. М., Костомаров В. Г.* Язык и культура. – М., 1990; 2. *Потебня А. А.* Мысль и язык. – К., 1993; 3. *Федорчук Т. М.* Культурна ідентифікація білінгвів // Наукові записки Національного ун-ту “Києво-Могилянська академія”. Філологічні науки. – 2004. – Т. 34. – С. 6–10; 4. *Этнопсихолінгвистика / Ю. А. Сорокин, И. Ю. Маркович, А. И. Крюков и др.* – М., 1988; 5. *Titone R.* Language contact and code switching in the bilingual personality // *Language in Contact and Contrast. Essays in Contact Linguistics.* – Berlin; N. Y., 1991; 6. *Хирша Д.* Проблемы билингвизма. Available at: http://skola.ogreland.lv/rusjaz/psihol/_private/psih016.htm.

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНА ПАРАДИГМА БІЛІНГВІЗМУ

М. 3. Марціян

У контексті проблеми культурної ідентифікації білінгвів та власне лінгвокультурологічного аспекту білінгвізму з'ясовано відмінності між монокультурним та бікультурним білінгвізмом з урахуванням мотивації засвоєння другої мови, ступеня інтеграції в іншу культуру, а також той факт, що саме фразеологізми та метафори нав'язують носіям мови особливе бачення світу; вони беруть участь у мовній міфотворчості, що пов'язує мову з мисленням і культурою.

Ключові слова: акультурація, білінгвізм, бікультуралізм, монокультурний, бікультурний.

МЕТАФОРА “ФАУНА” В СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

О. І. Андрейченко

(Сімферополь)

Здійснено концептуальний аналіз сучасної політичної метафори, описано фреймово-слотову структуру метафоричної моделі “Політичні реалії – світ тварин”.

Ключові слова: політичний дискурс, концепт, фрейм, слот, політична метафора, метафорична модель.

Сучасний політичний дискурс багатий на метафори, які образно характеризують суб'єктів політики, їхні погляди, дії. Згідно з уявленням сучасної когнітивної семантики, метафоричне моделювання – це засіб пізнання й оцінювання певного фрагмента об'єктивної дійсності у формі сценаріїв, фреймів, слотів, які належать до іншої поняттєвої сфери. Використовуючи в сучасному політичному дискурсі метафоричну модель замість прямої номінації, автор має на меті спрямувати думку реципієнта в заданому напрямі, робить спробу нав'язати свою систему оцінок і поглядів.

Природа здавна слугує людині своєрідною моделлю, згідно з якою вона інтерпретує політичну реальність, створюючи таким чином мовну картину політичного світу. Природне середовище відіграє вельми важливу роль у формуванні образних еталонних

стереотипів сприйняття та осмислення дійсності, крізь які етнос “бачить” світ. Їх можна визначати як національні інтелектуально-оцінні концепти [2: 61]. Таке стереотипне проектування в етносвідомості мовців ґрунтується на наявності особливої внутрішньої форми, пов’язаної із дискурсивно стереотипною комунікативно-прагматичною ситуацією [1: 280].

Фауна неодноразово ставала об’єктом метафоричного переосмислення [2; 3; 4]. У текстах політичного дискурсу зоологічні метафори, виступаючи носіями певних національно детермінованих стереотипів, мають здатність репрезентувати сприйняття політичної дійсності мовцями.

Метафорична модель “Політичні реалії – світ тварин” репрезентована такими фреймами та слотами.

Фрейм 1. Фауна. Надзвичайно продуктивними у текстах політичного дискурсу є зооніми-концепти, характерні для нашого лінгвокультурного ареалу, зокрема *вовк, коза (козел), кіт, кінь, качка, лебідь, щур* тощо. Пор.: “Немов на помах чарівної палички, політичні щури й щурики один перед одним мчать до ноги Хазяїна” [Т].

Наприклад, конотація, пов’язана з метафоричною іпостассю зооніма *кіт*, асоціюється із пристосуванством. Пор.: “Насамперед, йому слід “запустити” у власну адміністрацію такого собі “санітара лісу”, аби видворити звідти – перефразовуючи Кучму – 94 року – відверто вже “зажирілих котів” [ПіК]. На нашу думку, метафора “зажирілі коти” набула фразеологічного значення – “надзвичайно багаті люди, олігархи” і може розглядатися як інноваційна ФО.

Зооморфна політична метафора слугує засобом вербальної агресії, суть якої полягає у спрямованості на усунення опонента, пониження його політичного статусу [5: 204–206]. Пор.: “...*Найсмішніше ж буде, коли жоден із цих павуків у банці, котрі змагаються за право виборювати звання наступника, діючого гаранта не влаштують*” [УМ]. Зоонім *павук* спричинює негативні емотивно-сміслові асоціації, пов’язані з образом жорстокої, підступної, хитрої у ставленні до кого-небудь людини. Прикладом вербальної агресії політичного дискурсу може бути також метафора *яструби* “досвідчені й агресивно налаштовані високопосадові особи”. Пор.: “Рішенню... про зміну прем’єра і уряду передували консультації у вузькому колі “яструбів” російської політики” [ВК].

Продуктивними зооморфними метафорами у дискусіях є й назви риб: *акули* (економіки, політики, пера) “досвідчені фахівці у своїй справі”; *піранії* “агресивні, жорстокі (кровожерні) люди”; *кілька* “маленька, незначна людина”; *медуза* “хитра, слизька людина” тощо. Пор.: “Казали ж Його Величність ще два, здається, роки тому: наші олігархи порівняно з російськими – що кілька поруч з акулою” [УМ]; “Класичної піраміди організованої злочинності, де б нагорі стояв “хрещений батько” і далі – за субординацією, закінчуючи тими “піраніями”, що підбирають шматки зі столу, в Україні ми не спостерігаємо” [ГУ].

Фрейм 2. Характерні дії тварин. Як засвідчує матеріал, адресанти політичного дискурсу свідомо апелюють до лайливих слів, вульгаризмів як засобів вербальної агресії. Прикладами такої апеляції може слугувати зооморфна метафора, яка зображує відношення між політичними партіями, їх лідерами, окремими політиками як агресивні дії тварин. Такі метафоричні моделі дозволяють висловити особливу безжальність, жорстокість боротьби за владу. Показовими є метафори *гризня, кусати, жерти, гавкати* тощо. Пор.: “12 грудня почнеться гризня за парламентські комітети” [УС].

Фрейм 3. Спосіб життя тварин. У політичному дискурсі характеристика дій політиків, політичних інститутів метафорично інтерпретується як спосіб життя тварин. Наприклад, метафори *період “линьки”*, *змінити колір* характеризують політика як зрадника, людину, котра зрадила інтереси політичних побратимів заради певної вигоди. Пор.: “У списку Блоку Юлії Тимошенко 62-річний учений муж займав високе 9-те місце, завдяки йому й проріс у парламентарії. Але потім настав період “линьки”, і Петро Петрович змінив колір” [УМ]. На іншу ознаку – пуста, безпредметна, нікому не потрібна, безкорисна, марна – вказує метафора *яловий* у такому контексті: “Комуносоціалісти зуміли своєю демагогією вивести з-під удару за тяжке матеріальне становище Верховну Раду, яловість якої очевидна” [МУ]. Метафори цього типу відзначаються негативною конотацією.

Фрейм 4. Поводження з тваринами. Зооморфні метафори образно характеризують дії, вчинки політиків, які *полюють один за одним*, *ловлять на гачок*, *притискають хвости* тощо, пор.: “Тоді Тимошенко наважилась ... притиснути хвоста припалим до топливо-енергетичної “годівниці” тіньовикам” [УМ].

Отже, метафоричні моделі використовуються як засіб маніпулювання свідомістю адресата сучасного політичного дискурсу. Прагматичний зміст метафори “Фауна” націлює реципієнта на оцінку важливості політичної реальності. Загальною ознакою виявлених метафоричних моделей є негачія та агресивність. Зумовлено це не особливістю вихідної поняттєвої сфери, а реальіями політичного життя, добром тих емотивних смислів, яких потребує політична ситуація.

1. Алефиренко Н. Ф. Поэтическая энергия слова: синергетика языка, сознания, культуры. – М., 2002; 2. Голубовська І. О. Метафорико-символічні іпостасі зоонімів у рамках фрагмента мовної картини світу “царство тварин” (на матеріалі української, російської, англійської та китайської мов) // Мовознавство. – 2003. – № 6. – С. 61–68; 3. Гутман Е. А., Литвин Ф. А., Черемисина М. И. Сопоставительный анализ зооморфных характеристик // Национально-культурная специфика речевого поведения. – М., 1997. – С. 147–165; 4. Чудинов А. П. Россия в метафорическом зеркале: когнитивное исследование политической метафоры (1991–2000). – Екатеринбург, 2001; 5. Шейгал Е. И. Вербальная агрессия в политическом дискурсе // Вопросы стилистики. – Саратов, 1999. – Вып. 28: Антропоцентрические исследования. – С. 204–222.

ВК – газета “Вечірній Київ”; ГУ – газета “Голос України”; МУ – газета “Молодь України”; ПіК – тижневик “Політика і культура”; Т – газета “Тиждень”; УМ – газета “Україна молода”; УС – газета “Українське слово”.

METAPHOR “FAUNA” IN CONTEMPORARY POLITICAL DISCOURSE

Oksana Andreychenko

The concept analysis of contemporary political discourse metaphor is presented in the article. A frame and slot scheme of metaphorical model “Political realities – world of animals” is described as well.

Key words: political discourse, concept, frame, slot, political metaphor, metaphorical model.

СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ АДРЕСАТА МОВЛЕННЯ

Г. В. Опайц
(Київ)

Проаналізовано категорію “адресат” у соціолінгвістиці. Запропоновано спробу створити модель соціолінгвістичного опису категорії адресата мовлення з урахуванням домінантних соціальних характеристик на матеріалі звертань, вибраних із художніх творів української літератури.

Ключові слова: адресат, соціальний статус, звертання.

У лінгвістиці стосовно суб’єктів мовленнєвої взаємодії вживають такі пари термінів: “адресант – адресат”, “мовець – слухач”, “відправник – отримувач” (реципієнт). Пара “мовець – адресат” є універсальними термінами, оскільки дає змогу охопити всі можливі ситуації спілкування. Термінами *адресант* і *адресат* ми позначаємо ролі учасників мовного спілкування в комунікативному акті, точніше, їх ролі стосовно тексту: особи, які почали говорити, без сумніву є мовцями, але при цьому не обов’язково адресатами. Наприклад, той із співрозмовників, хто промовив: “Я слухаю вас”, тільки підкреслив свою готовність бути адресатом, і допоміг орієнтувати текст на себе. Дослідження суб’єкта, до якого звернене мовлення, проводяться у межах таких понять: фактор адресата, параметри реципієнта, комунікативний портрет. Тобто адресат мовлення – це конкретна особа з соціальними та особистісними характеристиками, яка виконує роль реципієнта та інтерпретатора висловлення, зокрема звертання.

У лінгвістиці існує три основні підходи до вивчення адресата мовлення. При рецептивно-реактивному підході адресата розглядають як особу, домінантною онтологічною характеристикою якої є рецепція, інтерпретація та реакція на сказане адресантом (Ф. С. Бацевич). При прагматично-прогностичному підході в основу покладено дослідження спрямованості мовлення до особи, якій адресується повідомлення (Н. Д. Арутюнова). У межах прагматично-прогностичного підходу до того, кому адресовано повідомлення, розуміють певну модель, що будується адресантом на основі передбачення соціальних та індивідуальних параметрів співрозмовника. Третій напрям – власне лінгвістичний, що досліджує мовні засоби маніфестації реципієнта (М. С. Скаб).

На значущості підходу до адресата як параметризованої особистості у мовознавстві наголошували неодноразово. Уперше на цьому акцентує увагу Н. Д. Арутюнова: “адресат... вступає в комунікацію в певному своєму аспекті, амплуа чи функції” [1: 357–358]. Опис фактора адресата знаходимо у Г. І. Богіна, М. І. Венгринюк, В. Г. Гольдіна, Н. П. Карпчук, І. В. Корнійко, Л. В. Корновенко, В. А. Крисанової, Л. П. Крисіна, М. А. Олікової, М. С. Скаба, Т. Н. Уділової, А. Д. Швейцара та інших представників комунікативної лінгвістики та соціолінгвістики.

Створення соціолінгвістичної моделі опису адресата ґрунтується на тих параметрах, які визначають його функціонування як суспільної істоти. Людині

притаманні змінні й постійні характеристики, які характеризують соціальні ролі й соціальний статус. В. Карасик зазначає, що соціальний статус людини має субстанційний і реляційний вимір. У першому випадку беруть до уваги незалежні характеристики людини – стать, вік, національність, культурне і соціальне походження, з одного боку, і освіта, професія, ступінь володіння мовою, – з іншого. У другому випадку розглядають співвідносне становище в соціальних структурах, яке виражається в термінах соціальної і ситуативної нерівності – стосунки між вищим і нижчим [3: 26]. Соціальний статус узагальнює багато соціальних ролей – стійких шаблонів поведінки, які обумовлені правилами (нормами), прийнятими в суспільстві. Рольова поведінка – це поведінка людини, яка посідає певну соціальну позицію відповідно до очікувань людей. Зіставлення ролі й статусу дає змогу виділити стабільність і векторну спрямованість (вище – нижче) в якості основних характеристик статусу. На думку А. Д. Швейцера, статус охоплює вік, стать, належність до тієї чи тієї соціальної групи, роль визначається соціальною ситуацією [8: 89]. Тобто всі соціальні характеристики адресата можна звести до визначення його соціального статусу і соціальної ролі, яку він має в тій чи тій мовній ситуації. Хоча англomовна лінгвістика акцентує увагу на параметрі “гендер”, або соціальній статі мовця, який визначається як рівноправна ознака разом із соціально-економічним статусом, віком, національною належністю та місцем роботи [9: 541].

Одним із мовних засобів, які перетворюють мовну особистість на адресата мовлення, є звертання. Форма звертання є маркером інтерперсональних стосунків між мовцем і адресатом і слугує комунікантам засобом орієнтації в комунікативній ситуації. Соціальні фактори впливають на вибір і характер звертань. Вироблення соціолінгвістичного підходу дає можливість установити не випадкові, а системні відношення між мовленням і соціальними характеристиками мовця.

На думку Н. Формановської, вибір форми найменування адресата мовлення здійснюють з урахуванням таких чинників: 1) розмежування їх із позицій характеристик адресата і адресанта; 2) облік диференційних ознак комунікантів (вік, освіта); 3) симетричності / асиметричності рольової ситуації; 4) ступінь знайомства; 5) офіційна / неофіційна ситуація спілкування; 6) характер взаємовідношень мовців [7: 95].

М. О. Олікова виокремила параметри, які впливають на вибір певної форми звертання: підпорядкування, покоління, вік, освіта, професія, тема бесіди, расова належність, місце проживання, стать. Дослідниця, зазначає, що, здебільшого всі параметри, крім підпорядкування, самостійно не існують, на вибір форми звертання впливає два й більше параметрів. Істотний вплив також мають “освіта” і “вік” [5: 10]. Пізніше дослідниця змінює параметр “підпорядкування” на “статус” [6: 89].

В. І. Корнійко виокремлює один із критеріїв опису найменування адресата мовлення за інтерперсональними стосунками між мовцем і адресатом: родинні стосунки; стосунки, які встановлюються між мовцем і адресатом у процесі їх спільної діяльності [4: 91].

Зібраний фактичний матеріал українських звертань дає змогу характеризувати адресата мовлення за такими характеристиками, як: соціальний статус: – *А таке діло, пане директоре, що нема господаря у вашому селі* (М. Матіос, Солодка Даруся); гендер: [*хлопець до своєї дівчини*] – *Дялю, не стій стовпом. Винеси відро і принеси їсти. – Мені здається, Котя, що їй потрібна ванна* (А. Хома, Провина); вік: – *Не до сонячних бур зараз мені, юначе* (О. Гончар, Циклон); національність: [*Євреї звертається до українця Михайла*]: – *Бери любчику, Мойшо, два, а то й три міхи і неси додому, поки я не*

передумав (М. Матіос, Солодка Даруся). Соціальний статус охоплює такі параметри, як освіта, професія (місце роботи), соціальне становище. Родинні стосунки та стосунки, які встановлюються між мовцем і адресатом у процесі їх спільної діяльності також мають соціальне навантаження, часто привносять додаткове значення у наведені вище характеристики мовців.

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. – К., 1976; 2. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики. – К., 2004; 3. Карасик В. И. Язык социального статуса. – М., 2002; 4. Корнійко І. В. Звертання як динамічний засіб вираження зверненості мовлення (на матеріалі сучасної німецької мови): Дис. ... канд. філол. наук. – К., 2000; 5. Оликова М. А. Обращение в современном английском языке (опыт структурно-семантического и социолингвистического анализа): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1973; 6. Олікова М. О. Соціолінгвістика: Навч. посіб. – К., 1997; 7. Формановская Н. И. Употребление русского речевого этикета. – М., 1984; 8. Швейцер А. Д. Введение в социолингвистику. – М., 1978.; 9. Contemporary linguistics. – Longman, 1996.

A SOCIOLINGUISTIC VIEW OF THE ADDRESSEE CATEGORY STUDY

Halyna Opaitis

The category of an addressee in sociolinguistic view is analyzed. The creation attempt of addressee sociolinguistic model is given. The model is deal with dominant social parameters of person, which make effect on choice of direct address forms. The Ukrainian fiction is examined.

Key words: addressee, social status, direct address forms.

РОЛЬОВІ ГЕНДЕРНІ МОДЕЛІ В СЕМАНТИЦІ УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

І. Ю. Собченко-Рачинська
(Одеса)

З'ясовано семантику та основні рольові моделі гендерних стереотипів у відповідно маркованих українських фразеологізмах.

Ключові слова: фразеологізм, гендерна диференціація, гендерні рольові моделі, маскуліність / фемінність, лінгвоментальність.

Гендерна диференціація є одним із універсальних явищ, що вивчаються в усіх гуманітарних науках. Проблема гендеру в лінгвокультурологічних дослідженнях дає

підстави розглядати поняття “маскулінність” і “фемінність” як основну бінарну опозицію в мові та культурі того чи іншого народу [1: 47]. Уявлення про стосунки між статями як своєрідна “генетична пам’ять” народу є в індивідуальній та колективній свідомості певного лінгвоментального середовища, що відображається в мові, зокрема у фразеології. Фразеологія стала предметом гендерних досліджень таких учених, як А. Гоцалюк, А. Емірова, В. Коваль, В. Кравець, А. Левін-Штайнманн, Ю. Солодуб, В. Телія, В. Ужченко та ін. Актуальним аспектом зазначеної проблематики є дослідження гендерних ролей, сформованих у процесі розвитку культури й побуту та відбитих у фразеології й мовних кліше [2: 24]. В українській гендерній лінгвістиці немає єдиної думки щодо визначення національних фемінних / маскулінних домінант, що й зумовлює необхідність виявлення гендерно маркованих рольових моделей, зафіксованих у фразеологічному субстраті.

Метою дослідження є аналіз якісних та кількісних характеристик гендерно маркованих рольових моделей в українських фразеологізмах.

Джерелом лінгвістичного аналізу стали 120 гендерно маркованих фразеологічних одиниць, зібраних зі “Словника фразеологізмів української мови” методом суцільної вибірки.

Проаналізувавши фактичний матеріал, ми виокремили три групи гендерно маркованих рольових моделей. Перша група, що за своєю семантикою вказує на підлеглість, залежність жінки від чоловіка, її другорядність, становить 35% загальної кількості фактичної бази; друга група, у межах якої зафіксовано рівноправність статей, – 39%; третя група, що ілюструє домінування жінки над чоловіком у сім’ї, – 26%.

Отже, кількісне співвідношення трьох груп (1,06 : 1,18 : 0,78) дає підстави зробити висновок про існування гендерної нерівності, проте, на відміну від західної культури, українській культурі притаманна більша орієнтація (друга й третя група) на жіноче начало. Для поглибленого з’ясування семантики гендерних стереотипів українців та відповідних рольових моделей у подальших розвідках маємо на меті залучити якомога більше фразеологічного матеріалу, що уможливить отримання об’єктивних і переконливих результатів.

1. *Горошко Е. И.* Языковое сознание: гендерная парадигма: Монография. – Х., 2003; 2. *Кононенко П. П.* Ментальність українців. Історична місія // “Свою Україну любіть...” – К., 1996.

ROLE GENDER MODELS IN SEMANTICS OF UKRAINIAN PHRASEOLOGISMS

Iryna Sobchenko-Rachynska

Semantics and main role models of gender stereotypes in gender marked Ukrainian phraseologisms have been studied in the present paper.

Key words: phraseologisms, gender differentiation, gender role models, masculinity/femininity, linguomentality.

Проаналізовано домінантні складники іміджу телеведучих. Отримані експериментальним шляхом результати доводять провідну роль вербаліки у створенні іміджевого комплексу.

Ключові слова: імідж, вербальна поведінка, ЗМІ, вплив.

Вивчення закономірностей формування та сприйняття іміджу на сьогодні є однією з актуальних проблем сучасної лінгвістики (В. Г. Горчакова, І. Криксунова, Г. Г. Почепцов, В. Шепель), але більшість відповідних розробок присвячено аналізу іміджевих характеристик політичних діячів (О. В. Єгорова-Гантман, Б. Кухта, І. Є. Мінтусов, Г. Г. Почепцов). З огляду ж на зростання ролі ЗМІ у формуванні й корекції суспільної свідомості (Т. Ковалевська, Н. Непийвода, В. Різун) та створення актуальних моделей особистісної поведінки [2] вважаємо за необхідне провести комплексне дослідження специфіки медійного іміджу, зокрема домінантних складників іміджевих портретів телевізійних ведучих, що увиразнено в працях П. С. Гуревича, В. Ф. Олешків та інших науковців. З усього спектру телевізійних передач для аналізу було обрано розважальні програми, що мають високий рівень популярності в сучасному суспільстві, пояснюваної зокрема превалюванням гедоністичних мотивацій особистості, які, за А. Маслоу [3: 77–105], перебувають в основі “Піраміди потреб” і, на думку М. Монтеля та З. Фрейда [1], зменшують вплив негативних емоцій, панівних у сучасному комунікативному просторі [4]. Розважальний медіатвір забезпечує людині те, чого їй бракує у повсякденному житті – від елементарного прагнення спокійно відпочити, посміятися до штучного створення збуджувальних, “адреналіномістких” ситуацій [1].

У межах проведеного дослідження комплексу іміджевих характеристик з’ясовано, що до актуальних складників цього феномену належать вербальна та невербальна поведінка, зовнішній вигляд, інтелектуальний рівень, особистісна позиція та ставлення до тематики телепрограми чи її гостей тощо.

Застосування експериментальних методик (насамперед опитування) уможливило встановлення домінантних складників у конгломераті іміджу телеведучих (бралися до уваги найпопулярніші розважальні програми національного та російського телебачення). Так, респондентам було запропоновано заповнити анкету, де потрібно було відповісти на питання, що стосувалися кожної з передач, перелік яких встановлено методом суцільної вибірки з програм 20-ти телеканалів, які виходили в ефір протягом двох місяців поточного року:

1) Чи дивитеся Ви телепрограму “...”?

а) ні, бо не знаю про цю програму; б) не дивлюся; в) дивлюся час від часу; г) дивлюся регулярно.

Зазначте, будь ласка, своє ставлення до цієї програми:

2) Чи подобається Вам ця програма?

а) ні, не подобається; б) так, подобається.

3) Що саме подобається / не подобається Вам у цій програмі?

а) тематика; б) образ ведучого; в) інші.

4) Чи пам'ятаєте Ви ім'я ведучого / ведучої цієї програми?

а) так; б) ні.

5) Оцініть ваше ставлення до цього ведучого / цієї ведучої за шкалою від -3 до +3 (-3 – зовсім не подобається; -2 – не подобається; -1 – радше не подобається, ніж подобається; 0 – байдуже до нього / неї ставлюся; +1 – радше подобається, ніж не подобається; +2 – подобається; +3 – дуже подобається).

б) Що саме подобається / не подобається Вам в образі цього ведучого / цієї ведучої?

а) вербальна (мовленнєва) поведінка (образність, дотримання норм, дотепність, гумор, голосові характеристики та ін.); б) невербальна поведінка (жести, міміка, просодичні характеристики та ін.); в) зовнішній вигляд (власне зовнішність, зачіска, макіяж, одяг та ін.); г) інтелектуальний рівень; ґ) особистісна позиція та ставлення до тематики телепрограми чи її гостей.

Наприкінці анкети інформантам також пропонувалося назвати одного чи кількох ведучих, які найбільше та найменше їм подобаються, зазначити, який саме з наведених чинників вони вважають провідним в образі телевізійного ведучого безвідносно до конкретної особи.

За результатами опитування можна зробити такі попередні висновки: серед наведених в анкеті складників іміджу телеведучих найвагомішим було визнано вербальну поведінку (образність, дотримання норм, дотепність, гумор та ін.). Були також виокремлені ведучі, що найбільше (С. Шустер, Ф. Бондарчук, Т. Канделакі) та найменше (К. Собчак, Д. Нагієв, А. Малахов) подобаються більш ніж 20% інформантів.

Отже, імідж телеведучого як такий і зокрема його вербальна поведінка є максимально важливою умовою у формуванні ставлення до нього глядачів та для привертання уваги до медіатвору, який він представляє, що, своєю чергою, увиразнює необхідність якнайретельнішої реконструкції мовленнєвих складників іміджу, виокремлення його найвпливовіших лінгвальних моделей, що оптимізуватиме іміджеві образи сучасного медіапростору.

1. Брайант Д., Томпсон С., Основы воздействия СМИ. – М., 2004; 2. Маклюэн М. Телевидение. Робкий гигант // Телевидение вчера, сегодня, завтра. – М., 1987. – Вып. 7; 3. Маслоу А. Мотивация и личность. – СПб., 1999; 4. Потятиник Б. В., Лозинський М. Патогенний текст. – Л., 1996.

AN IMAGE IN RELATIONS OF MEDIA INFLUENCE

Anastasia Kiseliova

The analysis of image dominant components of TV narrators is done. The leading role of verbal behavior in impression management is proved experimentally.

Key words: impression management, verbal behavior, mass media, influence.

УКРАЇНОЗНАВСТВО ЯК ІНСТРУМЕНТ МОВНОЇ ТА ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ ВІД ПОЧАТКУ 1991 РОКУ

П. Гількес
(Мюнхен)

Проаналізовано стан сучасного українознавства, яке виходить на передній план як засіб популяризації українських тем. Багато українських тем досі залишаються закритими внаслідок їх табування за радянських часів. Українознавство постає одним із засобів сприяння розвитку української мови, зокрема у сфері освіти та мовної політики.

Ключові слова: українознавство, українізація, національна свідомість, мовна політика, освіта.

Після розпаду Радянського Союзу в Україні почалася розбудова національної свідомості. Довголітній вплив Радянського Союзу, складні політичні та економічні умови, етнічна гетерогенність країни сприяли тому, що цей процес триває ще до сьогодні. Українознавство як навчальний предмет або навчальний принцип, так само як і наукова дисципліна, й інструмент мовної та освітньої політики, робить важливий внесок у формування національної свідомості. Після проголошення незалежності України в 1991 році істотну підтримку в цій справі надали установи й видання (публікації) української діаспори. Центром дискусії є також дихотомія української і російської мов. Проте мовознавчі дослідження досить рідко торкаються теми мовознавства як такого. Як в історичних, так і в педагогічних науках часто презентують й аналізують різноманітні теми в галузі українознавства, але власне українознавство як фах або інструмент залишається поза увагою.

Роль і місце українознавства можна найкраще спостерігати порівняно із ситуацією в СРСР. Найголовнішим складником і символом українознавства є українська мова, її місце і спосіб застосування в суспільстві. За радянських часів російська мова мала перевагу як засіб міжетнічного спілкування і вважалася “другою рідною мовою”. Це був вагомий складник ідеології і пропаганди, запроваджений в усі галузі суспільства. Велика кількість літературних джерел про “зближення націй” була інструментом мовної політики. Всебічна підтримка і сприяння розвитку російської мови за рахунок утиску інших мов яскраво окреслює ситуацію тих часів. Українська мова, як і російська, належить до східнослов'янської мовної сім'ї, тому через свою близькість до російської вона зазнавала утиску. З початком політики “гласності і перебудови” в Радянському Союзі і в державах, які утворилися після його розпаду, мовна політика і мовне планування фундаментально змінилися. Визначальною ознакою цих змін є мова викладання в навчальних закладах. Починаючи з 1991 року українська мова все більше стає мовою викладання в школах і вищих навчальних закладах. Це є найважливішим індикатором поширення української мови.

Переважно предмет українознавства поширився в школах і вишах із 1991 року, з того часу нові або перейменовані предмети пропагують українські теми. Особистості та теми, які за часів Радянського Союзу були заборонені або обговорювалися тільки частково, були знову відкриті й стали основою українознавства. Тому з набуттям

Україною незалежності ці специфічно українські теми опинилися в центрі уваги, поширюючись також за допомогою українознавства. У цьому випадку основними адресатами є школи і вищі навчальні заклади, хоча ця ідея поширюється і за їх межі. Переважно українознавство сконцентроване на території України, в європейському контексті воно залишається недостатньо репрезентованим. Поширення цього предмета (фаху) могло б не тільки показати різноманітність українських тем, але також відкрити нові контексти. У цьому випадку могли б виграти і мовна політика, і освітня реальність.

Теми українознавства однаковою мірою торкається громадськість і засоби масової інформації, цей вплив спостерігається також і в державній політиці, що виявляється в поширенні використання української мови. Але українська мова мусить конкурувати з російською. Її довгостроковий розвиток залежить від позитивного впливу політики, а також, у першу чергу, від зростання привабливості українських програм.

Українська мова як єдина державна мова України, що затверджено Конституцією, суттєво вплинула на мовну політику і мовне планування. Комунікація між державними установами, застосування української в парламенті і функції системи освіти як каталізатора в поширенні української мови дозволяють говорити про українізацію країни.

Вплив українознавства як важливого інструмента українізації і становлення нації відчувається в багатьох галузях суспільства. Відкрита й цікава освітня політика, мовне планування можуть збільшити вплив українознавства і врешті зацікавити також неукраїнців специфічно українськими темами й українською мовою.

1. Dominique Arel. Language Politics in Independent Ukraine: Towards one or two State Languages? // Nationalities Papers. – 23 (1995) 3. – S. 597–622. 2. Rodolfo Jakobson. Language Planning: Modernization; Sprachplanung: Modernisierung // HSK, Soziolinguistik. – Berlin, 2006. – 3.3. – S. 2421–2430. 3. Language Policy and Language Situation in Ukraine. Analysis and Recommendations / Ed. J. Besters-Dilger. – Frankfurt / Main; Berlin, 2009. 4. Brian D. Silver: Language Policy and the Linguistic Russification of Soviet Nationalities // Soviet Nationality Policies and Practices. Herausgegeben von Jeremy R. Azrael. – N. Y., 1978. – S. 250–306. 5. Gerhard Simon: Nationalismus und Nationalitätenpolitik in der Sowjetunion. Von der totalitären Diktatur zur nachstalinischen Gesellschaft. – Baden-Baden, 1986.

UKRAINIAN STUDIES AS AN INSTRUMENT OF LANGUAGE AND EDUCATION POLICY IN UKRAINE (SINCE 1991)

Peter Hilkes

Ukrainian studies have become the central instrument of promoting specific Ukrainian issues. After having been taboo during Soviet time, many issues have been and are still to be discovered. Ukrainian studies promote Ukrainisation by supporting the use of Ukrainian especially in education and language policy.

Key words: Ukrainian studies, Ukrainisation, Education, Language Policy, Nation Bulding.

Розглянуто проблеми мовного впливу на субстратному ґрунті Нового Заповіту із застосуванням новітніх методик нейролінгвістичного програмування.

Ключові слова: нейролінгвістичне програмування, метамодель мови, мілтон-модель мови, сугестивна лінгвістика, вплив, процеси упущення.

Актуальним у сучасній мовознавчій парадигмі стає аналіз впливових потенцій мови (Т. Ковалевська, В. Різун, І. Черепанова). У цьому контексті найбільшу увагу щонайперше привертають рекламні та політичні тексти і загалом медійні дискурси (І. Вікентьєв, О. Гостев, А. Дейан, В. Зазакін, В. Музикант, Г. Почепцов). Проте багато вчених (В. Белянін, І. Черепанова та ін.) наголошують на особливій впливовості релігійних текстів, які є універсальними, високо формалізованими та найбільш сугестогенними [5: 31], що й зумовлює вибір фактичного матеріалу дослідження – тексту Нового Заповіту. Підставою для такого вибору також слугують нейро- та психолінгвістичні дослідження (Т. Ковалевська, В. Левич, Т. Чернігівська, А. Холманський, М. Щербаков та ін.), які доводять позитивний, гармонізуючий вплив будь-яких релігійних текстів на свідомість та насамперед – підсвідомість реципієнтів [2; 3; 4].

Дослідження, у яких вивчається ця проблема, здебільшого стосуються аналізу фонетичного рівня релігійних текстів, проте, на думку вчених, найпотужнішим впливовим рівнем мови є лексико-семантичний [2: 187], що, своєю чергою, визначає мету пропонованої розвідки, скерованої на дослідження впливового потенціалу лексико-семантичних та почасти граматичних характеристик релігійних контекстів.

Ідентифікацію сугестивних потенцій обраного матеріалу ми здійснювали на базі метамодельних та мілтон-модельних методологій нейролінгвістичного програмування (НЛП), що стають дедалі актуальнішими у контексті лінгвістичного аналізу [1: 178].

Загальна кількість виявлених нами маркерів становить 1/30 від усього обсягу тексту. Цю пропорцію пропонуємо розглядати як своєрідний коефіцієнт впливовості, що можна використовувати при порівнянні сугестивних якостей з іншими видами текстів. Найбільш повно окреслити впливову потенційність обраного матеріалу можна при залученні інших методик нейролінгвістичного програмування, які ми намагатимемося проілюструвати у наших подальших розвідках.

1. Гриндер Д., Бэндлер Р. Структура магии. – Спб., 1996; 2. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування. – Одеса, 2001; 3. Левич В. А. Цвет как средство суггестии // <http://www.latentframe.com/theory3.ph>. 4. Холманский А. С. Сакральный язык Библии // <http://filosof.net/disput/holmansky/sacr.htm>. 5. Черепанова И. Ю. Дом колдуньи. Язык творческого Бессознательного. – М., 1999.

MARKERS OF DELETION PROCESS IN THE TEXT OF NEW TESTAMENT

Olha Yershova

The text influence problem is devoted. The modern methods of neurolinguistic programming are examined and one of them is used on the New Testament text.

Key words: neurolinguistic programming, Meta Model of language, Milton Model of language, suggestive linguistics, influence.

ВПЛИВОВІ СКЛАДНИКИ РЕКЛАМНОГО ТЕКСТУ

О. М. Олексюк

(Миколаїв)

Використовуючи методологічні стратегії нейролінгвістичного програмування (Мілтон-модель мови, предикатні характеристики), у тезах виокремлено й систематизовано сугестивні домінанти рекламного тексту, пояснено їх впливову специфіку.

Ключові слова: рекламний текст, домінанта, нейролінгвістичне програмування.

Серед сучасних комунікативних жанрів особливу увагу дослідників привертає рекламне мовлення (І. Л. Вікентьєв, А. Дейан, В. Г. Зазикін, Н. В. Кутуз, І. Г. Сендідж та ін.), оскільки саме в цій площині сконцентровано впливовий потенціал лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів, комплексний аналіз яких становить одне з найактуальніших завдань сучасної науки (В. В. Зірка, Т. Ю. Ковалевська, Г. Г. Почепцов та ін.). У вітчизняному мовознавстві цей аспект лише починає розроблятися попри нагальну необхідність його якнайдетальнішого опрацювання з огляду й на загальнотеоретичну вагу дослідження категорії впливу, й на максимально широкі можливості використання відповідних результатів у прикладних галузях знання. Мета пропонованої розвідки полягає в ідентифікації найхарактерніших впливових складників рекламних текстів із застосуванням новітніх стратегій нейролінгвістичного програмування (НЛП) – новітньої гуманітарної парадигми, мета якої полягає в гармонізації комунікативного простору і водночас – в ідентифікації впливових складників мови й мовлення [1].

Ми проаналізували близько 150 рекламних текстів сучасної телереклами, які “здійснюють явний (семантичний) та прихований (латентний) вплив на адресата” [3: 38]. Визнаючи впливову домінанту реклами, дослідники наголошують на тому, що її вектор орієнтовано до емоційної сфери особистості / особистостей (див. праці Н. Ф. Непійводи), хоча комплексний характер сприйняття реклами вважається аксіомою. Рівень власне лінгвістичного впливу рекламного повідомлення залежить насамперед від семантичного наповнення його складників, від феномена значення, що увиразнює доцільність залучення методик НЛП, які дають змогу детально проаналізувати саме смислове наповнення рекламних повідомлень. Цей аспект, зокрема, пов’язаний насамперед із т. зв. метамодельними технологіями та Мілтон-моделлю мови, у межах яких систематизовано елементи, скеровані на недомінантне (правопівкульне) сприйняття світу, якому притаманна смислова дифузія, значеннєва варіативність тощо [2]. Так, найхарактернішим елементом рекламних текстів, виокремлених за допомогою Мілтон-моделі, є

неспецифічна лексика – лексеми з генералізованим референтним індексом, впливовий ефект яких детерміновано дією упущення як одного з універсальних трансформаційних процесів, співвідносних з ефектом смислового розгалуження (*задоволення, щастя, насолода*). На особливу увагу заслуговують і порівняння, що актуалізують переважно компаративно-суперлативну семантику. Цей факт теж ґрунтується на смисловій дифузії, найчастіше орієнтованій на редукцію суб'єкта порівняння, що зумовлює виокремлення певної ознаки (найчастіше – периферійної) як провідної (*“Дося” – найкращий пральний порошок; Наші тарифи найдешевші*). Вважаємо, що семантична дифузія є інваріантною ознакою мовленнєвого впливу. До характерних моделей впливу відносимо й універсальні квантифікатори (*завжди Кока-Кола; Наші пропозиції ви можете знайти всюди!*), які ілюструють процеси узагальнення й максимально генералізують наявну інформацію, спричиняючи необ'єктивність сприйняття стратегій.

Технології нейролінгвістичного програмування, орієнтовані на ідентифікацію впливових елементів, не вичерпуються Мілтон-моделлю мови. До них можна віднести й ефективну методику предикатної маркованості, пов'язану з природними каналами отримання та оброблення інформації, які в НЛП називають модульностями (візуальна, аудіальна, кінестетична). Кожну з притаманних людині репрезентативних систем відбиває мова, тобто лексикон тієї чи тієї мови обов'язково містить слова на позначення тих складників позамовної дійсності, які є модальнісно релевантними та актуальними для людського буття й визначені в НЛП як предикати. Отже, модальнісне забарвлення лексики визначається через наявність у її семантичній семній структурі репрезентативної маркованості. Оглядовий аналіз рекламної лексики засвідчує максимально високий рівень використання лексем кінестетичної та візуальної модальності (напр., *смачний, свіжий, блискучий, яскравий* та ін.), що увиразнює їх впливовий потенціал та доцільність використання у межах рекламних дискурсів.

Узагальнюючи, зазначимо, що впливова маркованість є характерною, природною ознакою рекламного мовлення, яка реалізується на рівні семантики та синтаксичних структур. Відповідний аналіз передбачає використання цілого комплексу дослідницьких методологій, серед яких на особливу увагу заслуговують релевантні технології нейролінгвістичного програмування. Зафіксованим лінгвальним експонентам притаманні сугестивні потенції, які реалізуються насамперед у характерних ретіальних контекстах, скерованих на комунікативний вплив. Суть цього мовного впливу полягає в глибинних кореляціях між ментальними й нейрофізіологічними особливостями сприйняття та семантикою вербального і невербального знака. Виокремлені сугестогенні мовні елементи мають специфічну семантику, природа якої співвідносна з недомінантними стратегіями в інформаційному обробленні. Подальше вивчення рекламного дискурсу в аспекті мовного впливу є актуальним завданням сучасного мовознавства, оскільки відповідні результати такого дослідження не лише поглиблюють уявлення про феномен мовного впливу як такий, а й допоможуть у конструюванні відповідних контекстів.

1. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування. – Одеса, 2001; 2. Ковалевська Т. Ю. Мілтон-модель мови в сугестивних дискурсах // Наукові записки. — Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 5 ч. — Кіровоград, 2008. — Вип. 75 (3).; 3. Франке Г. Манипулируемый человек. — М., 1983.

THE INFLUENTIAL COMPONENTS OF ADVERTISING TEXT

Olesya Oleksyuk

The suggestive dominants of advertising text have been distinguished and systematized by using methodological strategies of neurolinguistic programming (Milton's language model, predicative characteristics). Their specifics of influence has been also explained in the proposed paper.

Key words: advertising text, dominant, neurolinguistic programming.

КОНЦЕПТ “САКРАЛЬНІСТЬ” У МІКРОТОПОНІМНОМУ ПРОСТОРІ БОЙКІВЩИНИ

Н. В. Сокіл

(Львів)

Розглянуто мікротопонімну лексику як репрезентант міфо-сакрального концепту, визначено домінанти, що їх номінують лексеми із семантикою ‘нечистий світ’, ‘божественне’ вживається як антинома до нечистого і пов’язане з дуалістичністю світу.

Ключові слова: сакральний, концепт, мікротопонім.

Географічний простір неоднорідний, тому в його структурі можна виділити зону, яка має певний міфічний чи сакральний зміст. Надприродні сили бувають злі та добрі. Такі назви, як *демон*, *Бог* у мікротопоніміконі досить суб’єктивні, оскільки суб’єктивний сам опис ірреальних образів, об’єктів, місць тощо. Усе це відображається в ментальності народу, витворах його фантазії, у сталій системі образів тієї чи іншої нації. Відомо, що “будь-який ментальний образ носіїв надприродного начала, будь-яка його грань відзначаються подвійним суб’єктивізмом, оскільки звичайна суб’єктивність відображення фрагмента дійсності за допомогою будь-якої знакової системи примножується тут на фантомності самої “дійсності” [1: 205].

На території Бойківщини домінують мікротопоніми із семантикою “нечистий”: *Чортів Верх*, *Чортове Колесо*, *Чортів Потік*, *Чортів Чертіж*, *Чортова Яма*. Мікротопоніми такого плану формують густу назвотворчу сітку по всій території Карпат, а народ трактує їх по-своєму. Скажімо, скеля *Чортові Пальці* з’явилася тому, що пальці нечестивого було обірвано, вони скам’яніли й глибоко врізалися в землю [4: 159]. Внутрішній зміст відповідних онімів відображає насамперед важке, небезпечне місце. Відомо, що здавна людина обожнювала стихійні явища й сили природи, тому в її уяві виникали духи річок, лісів, рослин. Із прийняттям християнства колишні боги-духи в

міфологічному мисленні перетворилися на бісів, різних представників нечистої сили. Все, що мало негативну оцінку з погляду розвиненої за християнства моральності, а також непізнане, таємниче, що не йшло від божественного провидіння, було віднесено до темної, диявольської сили [8: 194]. Щодо народної творчості, то всі найдавніші топонімічні легенди стосувалися власне міфологічної візії світу. “В основі таких творів лежать фантастичні версії, які відображають давні космогонічні, тотемістичні й анімістичні уявлення людей. ... На сюжеті топонімічних легенд значною мірою відбилися язичницькі та християнські вірування, казково-фантастичні елементи” [7: 114].

Атрибутом, місцем перебування нечистих сил вважається пекло: *Пекло на Багнах*. Мікротопонім *Пекло* ідентифікувався з небезпечною територією: “У Рафайлові є така скала, називаєсі Пекла. То таке льичне місце, шо ніхто не годин стати на край, аби дивитисі удолину. То там як стати, то таки видитсі, шо шось кигне туди, удолину, у ти Пекла” [5: 124].

У географічній термінології вживаються антропоморфні характеристики об’єктів, наприклад: *лисий, сліпий (Лиса Гора, Сліпий Потік)*. За народними повір’ями, *Лиса Гора* – це місце зібрання нечистих сил, відьом. В. Гнатюк детально описує ігрища на таких об’єктах. “Одні танцювали, тупцюючи й співаючи довкола великого огнища, підскакували, вибігали з колеса, вивихалися одна другій попід руку або пересувалися поміж ноги; інші, поділені на менші громадки, переверталися догори ногами, перескакували одні другим через голови, ставали дуба, совгалися по піску або ставали з мечиками від терлиць, прискакували до себе, кололи себе і відскакували назад” [3: 49].

Апелятиви *святий, божий* входили до складу онімів із позитивним забарвленням. Поява в мікротопоніміконі Бойківщини лексем на позначення злих і добрих сил пояснюється насамперед дуалістичною будовою світу, всього сущого: *Божий Гріб, Свята Гора, Свята Криниця, Свята Убіч, Рай, Під Святим Яном*. Як показує ілюстративний матеріал, назв із позитивною семантикою значно менше. Такі об’єкти зазвичай мали цілющі властивості або ж з ними ставалося якесь диво.

До одиниць, які відображають “верхні” і “нижні” локуси (тобто рай і пекло), можна віднести мікротопоніми, мотивовані апелятивами *білий* (священне) і *чорний* (нечисте). Дослідники вважають, що ключем до розуміння семантики темного і світлого (відповідно чорного і білого) є поняття зору, а прототипне вживання цих слів зв’язане не з предметами, а з середовищем [2: 249]. “Забарвлені” об’єкти народ сприймав не лише візуально, а й на психоемоційному рівні. Скажімо, якщо скеля чи ліс були страшними, де часто блукали та губилися люди, то народ оминав ці території, а свій страх виражав за допомогою назви *чорний*: *Чорна Гора, Чорний Горб, Чорний Діл, Чорний Потік, Чорна Рипа*. Для підсилення контрасту мікротопонімів вживається також лексема *білий*, наприклад: *Білий Струмок*. Згідно з народною символікою, він уособлює світло, сонце, життя, вічність, святість, божество, місяць, смерть, радість, святковість тощо [6: 24]. Опозиція цих двох барв становить основний стрижень людського буття. Найменування з “кольоровими” компонентами властиві й іншим слов’янським мовам [9: 59 – 60], причому вживання назв *білий* та *чорний* не симетричне, назва *чорний* трапляється частіше [2: 252].

Отже, проаналізовані мікротопоніми Бойківщини засвідчили, що в концептосфері географічних найменувань важливе місце має “сакральність”. Це специфічне відображення світосприйняття, світорозуміння нашого народу. Мікротопоніми як мова

землі закарбували в собі народний багатовіковий досвід, міфологічні основи давніх вірувань та культурне нашарування різних поколінь.

1. *Березович Е. Л.* Язык и традиционная культура: Этнолингвистические исследования. – М., 2007; 2. *Вежбицкая А.* Обозначения цвета и универсалии зрительного восприятия // Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М., 1996. – С. 231–291; 3. *Гнатюк В.* Нарис української міфології. – Л., 2000; 4. Легенди Карпат / Упоряд., заг. ред. та підгот. текстів. Г. Г. Ігнатовича. – Ужгород, 1968; 5. Писана керниця: Топонімічні легенди та перекази українців Карпат / Зібр. і впоряд. В. Сокіл. – Л., 1994; 6. Словник символів культури України / За заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. – К., 2002; 7. *Сокіл В.* Народні легенди та перекази українців Карпат. – К., 1995; 8. Чорт // 100 найвідоміших образів української міфології / За заг. ред. О. Таланчук, Ю. Бедрика. – К., 2007; 9. *Malec M.* Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski. – Warszawa, 2003.

CONCEPT “SACRED” IN MICROTOPONIMS OF BOJKIVSHCHYNA

Natalya Sokil

Microtoponyms have been analysed by means of myth-sacred concept. The dominants that are nominated by lexems connected with “demonology” have been defined. The sacred (God) is used as antinomy to “demonology” and is connected with world dualism.

Key words: sacred, concept, microtoponym.

ЛІНГВОПРАВОВА КОНЦЕПТОСФЕРА УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ

С. Т. Лавриненко

(Ізмаїл)

Розглянуто виміри народноюрідичної лінгвоконцептосфери українського фольклорного тексту: правосуб'єктність, амбівалентність, медіарність, каузальність, прагматизм, які презентують феноменологічний досвід цивілістики й криміналістики на рівні рецепцій індивіда, соціуму, етносу, виступаючи суттєвими знаками культурної ідентичності.

Ключові слова: народноюрідична концептосфера, український фольклор.

Вербалізації первісних правових уявлень складають основу народноюрідичної концептосфери фольклорного тексту, яку слід оцінювати з позицій філософії права – міждисциплінарної галузі, що об'єднує пізнавальні зусилля різних гуманітарних

дисциплін у дослідженні сутності правових реалій та аналізі причино-наслідкових зв'язків, якими вони поєднані з онтологічно-метафізичними першоосновами буття.

Не включаючи прямих посилань на юридичні документи, фольклорні тексти опосередковано презентують вказівку на нематеріальні джерела правових знань, носіїв правового досвіду, правові прецеденти й ремінісценції. Народноюридичний потенціал фольклорного тексту реалізується за допомогою мовної фіксації елементів правової свідомості, правових норм, правових відношень.

Метою нашої розвідки є окреслення кола проблем, пов'язаних із вивченням лінгвоправової концептосфери українського фольклору.

Можливість розгляду механізмів концептуалізації архетипних правових уявлень українців великою мірою забезпечується гіпертекстовими параметрами національного фольклору: тексти, що відрізняються за жанровою віднесеністю, часопросторовою атрибуцією, способами фіксації, презентують об'єктивації первісних прецедентів цивільного, адміністративного, трудового, земельного, економічного, кримінального права. Трансляторами правових ідей та цінностей, серед яких розум, воля, потреба, інтерес, примус, влада, виступають як герої конкретних творів, так і наратори. Місце народноюридичних гештальтів у світоглядній системі усної народної творчості визначається їх антропоцентризмом, оскільки джерелом права є людина, її воля, прагнення порядку. Широко представлені на рівні казки, пісні, думи, легенди, народної оповіді, переказу та інших жанрів мовні маркери персонажів мають ознаки фольклорної правосуб'єктності й правоздатності, як-от: *пан, гетьман, війт, мужик, солдат, чоловік, жінка, шинкар, крадій, жебрак, суддя* тощо.

Ядром сюжетних колізій фольклорних текстів завжди виступає конфлікт, що супроводжується прецедентами родинних стосунків, побутових контактів, міжнародних взаємин та ін. Найчастіше акцентовано одну об'єктно-суб'єктну опозицію, пов'язану з певною правовою ситуацією, яка й перебуває у центрі композиції: чоловік повернув борг сусідові, пан побив наймита, діти отримали від батьків спадщину, козаки обрали гетьмана та ін.

Предикативний ряд наївних уявлень сфери права – судити, заробляти, карати, домовлятися, служити, позивати та ін. – логічно вибудовується в кореляції з низкою антропорелевантних позначень діячів. Паралельно з індексаціями суб'єктів та предикатів у фольклорі функціонують численні позначення артефактів права, як-от: *наказ, гроші, кайдани, темниця, корогви, нагорода, бунчук, булава, шабля, пицаль, нагайка, китайка*.

Фольклорно-правові рефлексії постають із міфологічних уявлень про порядок, злочин, покарання і співвідносяться з планом вираження – різними лексичними, фразеологічними, синтаксичними засобами.

Усна народна творчість містить систему філософсько-правових концептів сфери природного і позитивного права, сукупність яких становить народно-юридичну концептосферу – конгломератне ментальне утворення, що об'єднує збережені усною народною творчістю значущі, типізовані, усвідомлені фрагменти правового досвіду (концепти). Основними параметрами народноюридичної концептосфери українського фольклору є: комплексність побутування, наскрізність, антропоцентризм, менталізм, міфологізм, колажність, мозаїчність, змінність, дискретність, кластерність та ін.

Вивчення вербальних індексацій смислових контурів права фольклорного тексту потребує застосування лінгвоконцептологічного підходу, обґрунтованого у працях

Н. В. Слухай [9], О. О. Селіванової [8], І. О. Голубовської [2], В. Л. Іващенко [5], Т. П. Вільчинської [1], Ж. В. Краснобаєвої-Чорної [7] та ін. Адже серед ключових концептів етнокультури сучасні дослідники, зокрема В. Ф. Давидюк [3], В. В. Жайворонок [4], В. І. Кононенко [6], називають концепти “волю”, “долю”, “гріх”, “закон”, “свободу”, “справедливість”, “труд”, “власність”, які відтворюються усною народною традицією й виступають трансляторами енгам сфери юриспруденції. На нашу думку, встановлення лінгвоконцептуальних ознак правової інформативності фольклорного тексту має здійснюватися шляхом логіко-семантико-когнітивної інтерпретації.

Таким чином, мовні маркери провідних народноюрідичних вимірів українського фольклору – правосуб’єктність, правоздатність, атрибутність, амбівалентність (протилежна оцінність), медіарність (міжцикловий зв’язок на рівні сюжетів і героїв), каузальність (детальний коментар різних етапів і колізій буття), прагматизм – забезпечують трансляцію різносубстратних, свідомо-позасвідомих одиниць семантичної пам’яті етносу, первісний інвентар яких складають смислові скрипти свободи й порядку.

Первісні правові концепти, представлені у фольклорному гіпертексті системою мовних реалізацій, об’єднуються у концептосферу, що відтворює низку універсальних світоглядних позицій, укорінених у позачасовому, трансісторичному побутуванні міфу – наївних уявленнях про ідеальні можливості людини.

Перспективи дослідження пов’язуються з детальним вивченням лінгвоправового ракурсу різних жанрів української народної творчості.

1. Вільчинська Т. П. Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII–XVIII ст. – Тернопіль, 2008;
2. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу – К., 2004;
3. Давидюк В. Ф. Первісна міфологія українського фольклору. – Луцьк, 2005;
4. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика: Нариси. – К., 2007;
5. Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології). – К., 2006;
6. Кононенко В. І. Мова у контексті культури: Монографія. – К.; Івано-Франківськ, 2008;
7. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Концептуальний аналіз як метод концептивістики (на матеріалі концепту *життя* в українській фраземіці) // Українська мова. – 2009. – № 1. – С. 41–52;
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. – Полтава, 2008;
9. Слухай Н. В. Етноконцепти та міфологія східних слов’ян в аспекті лінгвокультурології. – К., 2005.

LINGUO-JURIDICAL CONCEPTOSPHERE OF UKRAINIAN FOLKLORE TEXTS

Svitlana Lavrynenko

The paper considers people’s juridical linguoconceptosphere of the Ukrainian folklore text: law subjectivity, ambivalence, mediateness, causation, pragmatism which represent phenomenological experience of civil and criminal law on the level of individual, social, ethnic perception and reflect cultural identity.

Key words: people’s juridical linguoconceptosphere, Ukrainian folklore.

КОНЦЕПТ “МАТИ” У СЛОВ’ЯНСЬКОМУ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ (НА МАТЕРІАЛІ АСОЦІАТИВНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ)

У. Б. Андрусів
(Івано-Франківськ)

Описано особливості функціонування концепту “МАТИ” у слов’янському лінгвокультурному просторі на матеріалі здійсненого асоціативного експерименту, змодельовано гештальт-структуру його асоціативного поля в польській та українській лінгвокультурах.

Ключові слова: концепт, асоціативне поле, семантичний гештальт, лінгвокультурний простір.

Метою розвідки є дослідження особливостей функціонування та наповнення концепту “МАТИ (МАМА)” в слов’янському лінгвокультурному просторі на сучасному етапі, яке здійснюється шляхом асоціативного експерименту. Оскільки лінгвокультурний концепт трактуємо як асоціативно-вербальне поле, пучок смислів, представлений у плані вираження низкою своїх мовних реалізацій, що утворюють відповідну лексико-семантичну парадигму” [1: 48], вважаємо, що його зміст можна виявити шляхом дослідження асоціацій, які породжує концепт у свідомості носіїв мови. При цьому особливу увагу звертаємо на лінгвокультурний простір (форму існування культури у свідомості її носіїв) певного конкретного соціуму, члени якого мають спільну мовну й культурну свідомість. Культурний простір, на думку В. Красних, охоплює сукупність усіх індивідуальних і когнітивних просторів, одиницею яких є концепт. На думку дослідника, між концептами й уявленнями, що сягають давніх архетипних уявлень, є взаємозв’язок, завдяки якому через концепт ми можемо виходити на архетипи [3: 335]. Концепт можна структурувати у вигляді гештальт-структур. Власне концепція семантичного гештальта в структурі асоціативного поля (Ю. Караулов, А. Новикова) дає можливість подивитися на асоціативне поле як із лінгвістичних, так і з когнітивних позицій, відтворюючи типову для національної культури модель референта, що її репрезентує слово-стимул. Набір ознак визначає тип гештальта, а реакції, що до нього входять, становлять його зміст [4: 27].

У межах здійсненого міжмовного асоціативного експерименту, в якому взяли участь 400 студентів університетів Варшави (Польща) та Києва (Україна) досліджено особливості функціонування концепту “МАТИ” в обох лінгвокультурах на сучасному етапі. Дані проведеного експерименту показали, що концепт “МАТИ” є архетипним у слов’янському лінгвокультурному просторі, пов’язаним із культом Великої Матері – богині життя, первісної праматері [2: 69].

Таким чином, спостерігаємо схожу, майже ідентичну модель в обох мовах, що дає можливість говорити про слов’янський ментальний простір, який вимальовує досить однорідний образ світу. Можемо, проте, виокремити деякі відмінності: носії української мовної свідомості на друге місце в ядерній зоні гештальту ставлять когнітивну ознаку “спорідненість” (49 реакцій), що виражена переважно через асоціати *рідна* (29), *найрідніша* (2), *найрідніша людина*, *рідність*, *рідне* та інших похідних від лексеми *рідний*; тоді як у польській моделі ознака “спорідненість” знаходиться на межі взаємодії ядра та

периферії. Якщо в українській моделі когнітивна ознака “родинні відносини” знаходиться на третій позиції в ядерній зоні та нараховує 25 асоціативних реакцій, то в польській моделі ця ж ознака займає другу позицію і представлена 51 реакцією, а це вдвічі більше. Когнітивна ознака “та, що дає життя” формує власне ядро семантичного гештальта “мати” в польській лінгвокультурі (20 реакцій) [5], тоді як в українському аналозі цієї моделі вона знаходиться на останній позиції, на межі ядра та периферії (12 реакцій). Однакові позиції займають когнітивні ознаки “іманентні ознаки” (перша) та “найвища цінність” (четверта). Найчисельнішими реакціями до слова-стимулу *мати* є *рідна* (29), *любов* (28), *батько* (12), *тепло* (9), *моя* (8), *ніжність* (7), *ненька* (7); до слова-стимулу *matka* – *ojciec* (29), *miłość* (24), *ciepło* (19), *dziecko* (12), *Polka* (12), *dom* (10), *dobro* (6).

У структурі асоціативного поля концепту “МАТИ” в польській лінгвокультурі фігурує вираз *Matka Polka* (12) – жертвна, здатна до цілковитої самопожертви жінка [6], що має негативну конотацію (на прикладі сучасних польських ЗМІ: гасла “*Matka Polka vs. Polka przedsiebiorca*”, “*Koniec kariery Matki Polki*”, “*Nie chcę być Matką Polką*”, “*Matka Polka zamienia się w potworka*”). Для польської мовної свідомості характерним є і звернення до образу Богоматері, що активізовано в асоціаті *Matka Boska* (2). Польський асоціат *Wenus*, який характеризує матір як жінку, що уособлює кохання та привабливість, є нетиповим для українського мовного образу світу, де ця богиня кохання і весни (Венера) асоціюється швидше із жінкою, але аж ніяк не з матір’ю.

Асоціатами до слова-стимулу *мати* в українській етнокультурі є *берегиня* (2), *богиня*, *Оранта*. Як стверджує В. Жайворонок, Берегиня-Мати “у дохристиянських віруваннях – Велика Богиня, головна богиня життя, добра й захисту людини від усякого зла, покровителька врожаїв; захисниця оселі, малих дітей від лиха, хвороб, смерті; у переносному значенні – жінка, яка береже і підтримує домашнє вогнище, виступає покровою усьому родинному колу, передусім жінка-мати” [2: 33–34; 1]. В Оранті ж – зображенні Богородиці у Софії Київській – багато дослідників вбачають той же образ Великої Богині-Матері, що пов’язаний із дохристиянським культом жіночого божества плодючості [2: 420], адже її, як і берегиню, зображено у вигляді жінки з піднятими руками [2: 33].

Концепт “МАТИ” продукує низку прислів’їв, афоризмів та прецедентних текстів. Заслуговує на увагу нове сучасне прислів’я, що зустрічається тричі та свідчить про сумні теперішні реалії: *Україна – рідна мати, не вкрадеш – не будеш мати*. Важливим для слов’янського лінгвокультурного простору є ототожнення матері з батьківщиною (*Україна, Ojczyzna*) та із землею (*мати-земля, Matka-Ziemia*).

Отже, можемо стверджувати, що образний складник концепту “МАТИ”, який сягає своїм корінням архетипних уявлень, символів та стереотипів мовної свідомості, у слов’янському лінгвокультурному просторі репрезентовано досить повно й різнопланово.

1. Воркачев С. Г. Концепт счастья: понятийный и образный компоненты // Известия РАН. Серия лит-ры и языка. – 2001. – Т. 60. – № 6. – С. 47–58; 2. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К., 2006; 3. Красных В. В. “Свой” среди “чужих”: миф или реальность? – М., 2003; 4. Новикова А. М. “Семантический гештальт” в структуре ассоциативного поля. – М., 1998; 5. Bartmiński J. Polski stereotyp matki / Bartmiński J. Językowe podstawy obrazu świata. Wyd. 2. – Lublin, 2007. – S. 151–166; 6. <http://spieprzajdziadu.com/muzeum/index.php>.

THE CONCEPT “MOTHER” IN THE SLAVONIC LINGUISTIC CULTURAL SPACE (BASED ON ASSOCIATIVE EXPERIMENT MATERIALS)

Ulyana Andrusiv

The paper describes the peculiarities of functioning of the concept “MOTHER” in the Slavonic linguistic cultural space on the material of the performed associative experiment. The gestalt structure of the associative field of the concept “MOTHER” in Polish and Ukrainian linguistic culture has been modelled.

Key words: concept, associative field, semantic gestalt, linguistic cultural space.

АНАЛІЗ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ В КОГНІТИВНО-КОНЦЕПТУАЛЬНІЙ ПАРАДИГМІ

О. Кучерява
(Одеса)

Окреслено теоретико-методичні засади концептуального аналізу тексту з опорою на головні положення когнітивної лінгвістики і лінгвістики тексту; основну увагу сконцентровано на роботі з текстовим концептом.

Ключові слова: концепт, концептуальний аналіз художній текст.

На сьогодні з-поміж основних підходів до вивчення тексту особливе місце посідає когнітивний напрям, теоретико-практичне підґрунтя якого визначає когнітивна психологія і когнітивна лінгвістика. Як підкреслює О. О. Селіванова, когнітивний напрям “має на меті дослідження змісту тексту шляхом моделювання когнітивних структур репрезентації знань, які зумовлюють породження й розуміння тексту” [6: 489]. Здобутки когнітології розширюють інтерпретаційний простір художнього тексту: у полі зору опиняється дослідження концептуального смислу літературного твору, вивчення якого пов’язано з такими поняттями, як “концепт” і “концептуальний аналіз”. За твердженням Л. В. Поповської, “зародження в кінці ХХ – поч. ХХІ ст. когнітивної лінгвістики призвело до зміни наукової парадигми лінгвістичного аналізу художнього тексту. Напрямок аналізу “від структури і семантики мовних засобів до смислу тексту” замінили напрямом “від концепту до смислу тексту” [5: 10]. Так, поняття концептуального аналізу почало застосовуватись у текстолінгвістиці поряд із функціонуванням семантичного, лінгвокультурологічного та етнолінгвістичного аналізів (Л. Г. Бабенко, Н. Д. Бурвікова, Т. ван Дейк, Ю. В. Казарін, А. О. Кібрик, О. С. Кубрякова, Л. В. Поповська та ін.).

Мета запропонованої розвідки полягає в тому, щоб, спираючись на наявні розвідки в галузі як когнітивної лінгвістики, так і лінгвістики тексту, окреслити теоретико-методичні засади концептуального аналізу тексту.

Загальновідомо, що концепт – це багатовимірне ментальне утворення, у структурі якого виділяють, окрім поняттєвої основи, соціо-психо-культурну частину, асоціації, емоції, оцінки, національні образи і конотації, властиві певній культурі [4]. Крім того, це основна одиниця оброблення, збереження й передавання знань про реальний, а також уявний світ. У багатьох визначеннях підкреслено лінгвокультурну специфіку концепту (О. С. Кубрякова, В. А. Маслова, З. Д. Попова, О. О. Селіванова, Ю. С. Степанов, Й. А. Стернін та ін.).

У теорії та практиці лінгвістичного аналізу тексту поняття концепту співвідноситься з категорією інформативності, яка, на думку І. Р. Гальперіна, є основною категорією тексту. Учений виокремив такі типи текстової інформації, як змістово-фактуальна, змістово-концептуальна та змістово-підтекстова. Змістово-концептуальна інформація, яка семантично виводиться з усього тексту, розкриває індивідуально-авторське сприйняття світу. За І. Р. Гальперіном, це “задум автора плюс його змістова інтерпретація” [2: 28]. Досліджуючи основні текстові категорії художнього тексту, В. А. Кухаренко розглядає сформульовану ідею твору як його концепт, а весь процес інтерпретації тексту скеровує на виявлення “засобів вираження концепту, що концентрує в собі результати авторського освоєння дійсності та пропаганду їх читачеві” [3: 80].

Таким чином, закладену в художній текст змістово-концептуальну інформацію можна представити за допомогою системи зв'язків: текст – концептуальний простір тексту – індивідуально-авторська картина світу, які визначили підґрунтя концептуального аналізу художнього тексту.

Зокрема, спираючись на поняттєво-категорійний апарат когнітивної лінгвістики, Л. Г. Бабенко і Ю. В. Казарін запропонували схему концептуального аналізу художнього тексту, згідно з якою вивчення концептуального простору тексту передбачає визначення набору ключових слів тексту і базового концепту та опис концептосфери базового концепту. Під час проведення аналізу набір ключових слів тексту визначають шляхом застосування елементів асоціативного експерименту або ж у процесі прочитання тексту і виділення слів-лейтмотивів, повторюваних і частотних слів кожної мікротеми. З-поміж виокремлених слів визначають ключове слово тексту, яке й становить базовий концепт (їх у творі може бути декілька), утворюючи ядро твору, а всі інші слова тематично групуються навколо нього. Опис концептосфери художнього твору передбачає характеристику атрибутів, асоціацій, уявлень, пов'язаних із виділеними концептами, на підставі чого виявляють імпліцитно виражені особистісні смисли, будують тематичні лінії та описують семантичні зв'язки [1].

Як підкреслює В. А. Кухаренко, змістово-концептуальна інформація розгортається поступово та неритмічно і характеризується різним ступенем експліцитного вираження. Так, концептуально важливими є назва твору, епіграф, а також окремі фрагменти тексту, які беруть участь у формуванні концептосфери художнього твору.

Важливе місце у дослідженні текстового концепту посідає виділення ключових слів, які визначають ідейне спрямування твору, розкривають задум автора. Робота з ключовими словами передбачає використання елементів психолінгвістичного експерименту (наприклад, асоціативного) або залучення лексико-стилістичного (лексико-семантичні

зв'язки, семантичні домінанти) та літературознавчого (художня деталь, її змістова наповненість та символічність) аналізів.

Як відомо, автор, спираючись на знання про навколишній світ, творить власний художній образ, тому художній твір, з одного боку, відображає уявну, створену свідомістю автора дійсність, а з другого – існує і сприймається невід'ємно від тієї дійсності, яка його породила. Таким чином, когнітивно-концептуальний підхід до аналізу тексту обов'язково передбачає врахування знань про автора твору, ситуацію створення та інші пресупозиції тексту. Актуалізація зовнішніх чинників текстотворення свідчить про перехід на рівень дискурсу. Зважаючи на це, у вивченні тексту важливу роль відіграє екстралінгвістичний контекст (ситуативний, соціальний, етнографічний, соціокультурний, психологічний), тому концептуальний аналіз можна доповнити ще одним пунктом: простежити, який вид контексту впливає на формування концептуального простору художнього твору.

Підсумовуючи висловлені положення, підкреслимо, що концептуальний аналіз на матеріалі художнього тексту має подвійне спрямування: по-перше, дозволяє шляхом когнітивного моделювання заглибитись у семантичний простір художнього тексту, а отже, в ідейно-художній зміст твору, і, по-друге, вивчати парадигми культурних концептів, мовні засоби їх вираження, динаміку розвитку й місце у творчості окремого письменника або письменників певної епохи, тексти, в яких розкривається додатковий зміст концепту, а також роль літератури в розвитку концептосфери національно-лінгвокультурної спільноти.

1. *Бабенко Л. Г., Казарин Ю. В.* Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика. – М., 2005; 2. *Гальперин И. Р.* Текст как объект лингвистического исследования. – М., 2006; 3. *Кухаренко В. А.* Інтерпретація тексту. – Вінниця, 2004; 4. *Маслова В. А.* Введение в когнитивную лингвистику. – М., 2007; 5. *Поповская Л. В.* Лингвистический анализ художественного текста в вузе. – Ростов-на-Дону, 2006; 6. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. – Полтава, 2008.

TEXT ANALYSIS IN THE COGNITIVE AND CONCEPT PARADIGM

Oksana Kucheryava

The theoretic and methodical bases of concept text analysis are described. The main principles of cognitive linguistics and text linguistics are used. The major attention is paid to the text concept.

Key words: concept, concept text analysis, text.

ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ У РОЛІ ЗАГОЛОВКІВ ГАЗЕТНИХ СТАТЕЙ

Л. І. Дідун
(Чернігів)

Приділено увагу такій формі реалізації прецедентних феноменів, як прецедентні висловлювання. Розглянуто використання прецедентних висловлювань у мові друкованої української періодики. Звернено особливу увагу на побутування трансформованих прецедентних висловлювань у ролі заголовків газетних статей.

Ключові слова: прецедентний феномен, прецедентне висловлювання, трансформоване прецедентне висловлювання.

Однією з проблем, що розвивається в руслі когнітивної лінгвістики, є проблема прецедентності, якій присвятили свої дослідження такі науковці, як В. В. Красних, Ю. М. Караулов, Д. Б. Гудков, Г. Г. Слишкін, І. В. Захарченко та ін.

Поняття прецедентності, сформульоване Ю. М. Карауловим, за своєю суттю означає феномен, відомий та актуальний у пізнавальному плані більшості членів суспільства. Саме відомість і активне вживання як основи для побудови нової ситуації робить феномен прецедентним. Так, прецедентна ситуація, що вже відбулася, конденсується в побудові іншої ситуації, аби навести паралель для кращого розуміння того, що діється в той чи той момент. Дія прецедентного випадку з подальшим його застосуванням схожа на дію трафарету, що накладається на білу основу.

Прецедентні феномени несуть у собі культурне навантаження, суму культурних знань представників тієї чи тієї спільноти, фіксуючи найбільш зразкові, показові ситуації з різних сфер життя. Весь багаж феноменів культури під час його сприйняття віддзеркалюється в свідомості людини, де певним чином структурується, взаємопов'язується, систематизується. Так формується культурний простір – форма існування культури в свідомості людини.

Однією з вербальних форм реалізації прецедентних феноменів виступають прецедентні висловлювання – “відтворюваний продукт мовно-мисленнєвої діяльності, закінчена й самодостатня одиниця” [1: 65]. Оскільки прецедентні феномени виступають своєрідною основою культурних знань, то прецедентні висловлювання виявляють різноманітність, багатство цих знань, реалізуючись у мові.

Прецедентні висловлювання продуктивно функціонують у мові сучасної української періодики, виступаючи джерелом експресивності, оригінальності журналістських творів, що цілком виправдовує стилістичну мету такого їх використання.

Особливого значення прецедентні висловлювання набувають у ролі заголовків газетних статей як одних із найважливіших елементів газети і показників мовної вправності на газетних шпальтах.

Завдяки представленню прецедентними висловлюваннями різних сфер культурних знань (література, релігія, історія, кінематограф тощо), відкриваються можливості передавання на газетних шпальтах широкого інформаційного та значеннєвого спектру.

Прецедентні висловлювання функціонують як заголовки в “канонічному” й трансформованому вигляді, що забезпечує народження нового змісту. Трансформовані

висловлювання дають змогу читачеві більш цілісно, яскраво зрозуміти реальну подію, маючи досвід знань попередньої; "...саме прецедентність висловлювання, звернена до соціального досвіду читача, прокладає місток між тим, що він знає, і тим, про що може дізнатися" [2]. Трансформовані висловлювання сприяють кращій реалізації таких завдань, як зацікавлення статтею, посилення експресії, створення інтриги.

Дослідники не дійшли одностайності при означенні типів трансформацій прецедентних висловлювань, але можна виділити такі їх основні види функціонування: заміщення компонентів – *мисливець за мікробами* (Дзеркало тижня, 2006.36.14), *реклама, що живе на даху* (Україна молода, 2008.88.9), *кіно й українці* (Україна молода, 2008.61.5); усичення – *ловись, рибко...* (Україна молода, 2008.69.19), *а у наших чуби тріщать...* (Україна молода, 2008.89.3), *важко в навчанні* (Україна молода, 2008.16.33); додавання – *а вийшло криво, як завжди* (Україна молода, 2008.88.10), *полковнику ніхто вже не напише* (Україна молода, 2008.153.4); контамінація – *сокира миру* (Дзеркало тижня, 2006.14.5).

Даючи оцінку газетній мові, ми аналізуємо й загальну мовну ситуацію в суспільстві. Це дуже важливо, адже вона віддзеркалює культурний стан держави, характеризує ту сходинку культурного рівня, на якій перебуває суспільство на тому чи тому етапі свого розвитку. "Якщо виходити з того, що людська мова як динамічна система, як різновид діяльності є виразником культури, то газетна мова є виразником культури передусім соціальної сфери ..." [3: 26].

Мова засобів масової інформації та друкованої періодики завдяки вживанню таких одиниць, як прецедентні висловлювання, їх трансформовані види засвідчує високий рівень розвитку культури. Засоби масової інформації, зокрема періодика, виступають індикатором рівня розвитку суспільства, його культурного середовища.

Отже, прецедентні висловлювання в ролі заголовків газетних статей – це саме той випадок, коли в мінімальній кількості може сконцентруватися максимальна якість, сприяючи глибшому усвідомленню матеріалу, посиленню експресії й створенню ефекту новизни.

1. Красных В. В., Гудков Д. В., Захарченко И. В., Багачева Д. В. Когнитивная база и прецедентные феномены в системе других единиц и в коммуникации // Вестник МГУ. – Серия 9. "Филология". – 1997. – № 3. – С. 62–75; 2. Таваркиладзе М., Арошидзе М. Прагматика газетних заголовків // www.nouv.gov.ua; 3. Сербенська О. А. Мова газети в аспекті соціально-культурного розвитку суспільства // Мовознавство. – 1988. – № 4. – С. 21–26.

PRECEDENT UTTERANCE FUNCTIONING AS HEADLINES OF NEWSPAPER ARTICLES

Lilia Didun

The study deals with precedent utterances as a form precedent phenomena realization. The use of such units in the mass media material texts are treated. Special attention is paid to the so-called transformed precedent utterances used as titles.

Key words: precedent phenomena, precedent utterance, transformed precedent utterances.

Розглянуто сутність поняття “концепт” із погляду сучасної когнітивної лінгвістики, визначено місце флороконцепту “калина” як ключового концепту української культури.

Ключові слова: концепт, флороконцепт.

За останні десятиліття у мовознавстві зріс інтерес до вивчення процесів мисленнєво-мовленнєвої діяльності людини, сприйняття й розуміння мови, пізнання й інтерпретації дійсності. У 70–і роки ХХ ст. відбулося становлення когнітивної лінгвістики, що досліджує образ дійсності у мовній свідомості, а також форми та види його ментальної репрезентації. В Україні та Росії цю проблему порушують М. Ф. Алефіренко, Н. Д. Аругюнова, А. П. Бабушкін, В. В. Жайворонок та інші. Основними одиницями когнітивної лінгвістики є концепт та концептосфера. Мета розвідки – комплексно дослідити ключові флороконцепти української культури. Реалізація поставленої мети передбачає розв’язання таких завдань: розглянути поняття концепту як лінгвокультурологічного феномену, визначити місце флороконцепту “калина” в українській етнокulturі.

На думку Ю. С. Степанова, “концепт – основний осередок культури в ментальному світі людини; “жмуток” уявлень, понять, асоціацій, переживань” [3: 43]. Концепти, пов’язані з національною ментальністю, мають ціннісні, образні складники, інформацію про нереальні світи, асоціації, символи, конотації, корелюють із психічними функціями, як-от: відчуття, почуття, образи, інтуїція. Водночас в індивідуальній свідомості окремої особистості концепт може мати унікальні, часом навіть відмінні, конотації.

Описуючи концепт, слідом за Р. М. Фрумкіною, розрізнятимемо ядро і периферію концепту. Ядро – це визначення, наведені в словниках, тлумачення тієї чи тієї лексики. Саме матеріали тлумачних словників пропонують дослідникам великі можливості у плані розкриття змісту концепту, у виявленні специфіки його мовного вираження. Периферія – це суб’єктивний досвід, найрізноманітніші прагматичні складники лексики, конотації та асоціації [3: 68].

У концептосфері кожного народу існують концепти, що можуть дати уявлення про всю культуру, представити найістотніші особливості етносу, їх називають ключовими концептами культури [1: 35]. Відоме прислів’я говорить: “Без верби і калини нема України”. Але не тільки ці концепти репрезентують Україну, не менш важливими є й інші, наприклад, *береза, дуб, явір, троянда, мак, барвінок, волошка, лілея*, які відзначаються активним уживанням в українських текстах. У нашому словнику концептів української культури окремий розділ буде присвячено флороконцептам, структурованим у вигляді ядерних і периферійних елементів. У запропонованій статті проілюструємо це на прикладі флороконцепту “калина”: *Калина* – кущова рослина родини жимолостевих, що має білі квітки й червоні кисло-гіркі ягоди, а також плоди [2: 269]. Колись у сиву давнину вона пов’язувалася з народженням Всесвіту, вогненної трійці: Сонця, Місяця і Зірки. Тому і назву свою має від давньої назви Сонця – *Коло*. Калина символізує передусім сонце, вогонь, красу, радість (“*Ой у лузі та і при березі червона калина, породила тая удівонька*

хорошого сина”); здорову жінку, дівчину (*“Молода, як ягода, червона, як калина, солодка як малина”*) [2: 270]. Вона росла біля кожної хати. Красива вона і в пору цвітіння, і коли багрянє восени листя, і взимку, коли на тлі білого снігу червоніють її ягоди. Дівчата вишивали на сорочках калину, її вплітали у віночок. Калина також символізує Україну з її непростю історичною долею: *“Калина-малина над лугом стояла, над лугом стояла, від сонця зів’яла. Калино-малино, чого посихаєш, чи жару боїшся, чи дощу бажаєш? – Жари не боюся, дощу не бажаю – від буйних вітрів я сама посихаю”* [2: 270]. Цей факт також простежується й у стрілецьких та повстанських піснях. Плоди калини стали символом мужності людей, що віддали своє життя боротьбі за Україну. Значна поширеність калини на теренах України, пов’язаність із родинно-побутовими, календарними обрядами, зокрема весіллям (гілками калини прикрашали столи, весільні короваї, дівочі вінки й гостинці), похороном (кущ калини висаджували на могилі, але він ніколи не був символом горя, туги, він слугував збереженню світлої пам’яті про покійного: *“Висип мені, мати, високу могилу, Посади в головах червону калину, Збери, мати, всю свою родину. То буде родина і пити, й гуляти, Мене, молодого, будуть споминати...”*) [4: 348] зумовили перехід цієї назви з розряду номінативної одиниці у розряд художнього образу. Найбільше цей давній фольклорний образ виступає словом-символом як домінанта в асоціативних зв’язках “калина – дівчина (мати)”, “калина – Україна”, “калина – кров”. Домінує загальнопоширена спорідненість “калина – дівчина”. Цю стійку асоціацію розглядали видатні фольклористи М. Г. Костомаров, О. Веселовський, О. О. Потебня.

Оспівана калина в поезіях Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки. До речі, Леся Українка написала вірш *“Калина”* після похорону свого коханого С. Мержинського. У цьому вірші вона вилила свій біль і показала вірну дівчину, яка після смерті козака з жалю перетворилася на калиновий кущ: *“Чия то могила в полі при дорозі, Що над нею калинонька росте на морозі, Що на тій калині листя кучеряві, А між цвітом білесеньким ягідки криваві”. Шуміла калина листом зелененьким: “Ой, що ж се я німа стою над моїм миленьким? Поки ніж не крає, дерево не грає. А хто вріже глибоченько, тому заспіває. А хто вріже гілку, заграє в сопілку, То той собі в серце пустить калинову стрілку”* [4: 349]. Найчастіше образ калини трапляється в народних піснях, наприклад: рекрутська пісня *“Червона калина білим цвітом цвіла”*, народна пісня *“Ой у полі калина”*, пісня про кохання В. Матвієнко *“Знов калина цвіте”*, *“Залицяння, гадки про одруження”*, пісні з Поділля *“Без тучі без грому”*, *“Коло млина ясенина”*, історична пісня *“Ой у лузі та й ще при дорозі”*, лемківська пісня *“Ей стараються люде”* та багато інших. Що стосується сучасних пісень, то всім відома пісня *“Одна калина”*, яку виконала заслужена народна співачка України і Росії Софія Ротару. Молода співачка Наталка Карпа теж виконала сучасну пісню про символ України *“А калина не верба”*, яка досить довго не сходила з вуст підлітків та юнацтва. Таким чином, символ калини, який у весільних піснях виступає в єдиному, позитивному, значенні, в інших ліричних піснях, здебільшого викликає протилежні асоціації.

Отже, становлення когнітивної лінгвістики, основними одиницями якої є концепт та концептосфера, спричинило низку наукових досліджень, спрямованих на вивчення ключових концептів культури. Одним із ключових в українській етнокulturі є концепт “калина”, який посідає у свідомості українців досить важливе місце, про що свідчить велика кількість символічних значень (у народі символом України виступає саме калина,

яка уособлює також дівочу красу, радість, жінку, материнство та ін.), конотацій, асоціацій тощо.

1. *Вежбицкая А.* Понимание культур через посредство ключевых слов. – М., 2001;
2. *Жайворонок В.* Знаки української етнокультури. Словник-довідник. – К., 2006;
3. *Степанов Ю. С.* Константы. Словарь русской культуры. – М., 1997;
4. *Таланчук О.* 100 найвідоміших образів української міфології. – К., 2007.

KEY FLORA CONCEPT OF THE UKRAINIAN ETHNIC CULTURE

Anastasia Nadolinska

The essence of “concept” understanding is considered according modern cognitive linguistics. The role of concept-flora “viburnum” is described as one of the key concept in Ukrainian culture.

Key words: concept, flora concept.

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА НОМІНАНТІВ КОНЦЕПТУ “СТРАХ”: АНАЛІЗ СИНОНІМІЧНИХ РЯДІВ

О. О. Коляденко
(Київ)

Розглянуто особливості субстантивної експлікації емоційного концепту “СТРАХ”, здійснено компонентний аналіз лексичних значень синонімічних одиниць, які вербалізують концепт в українській мові, описано його фреймову структуру.

Ключові слова: концепт, синонімія, синонімічний ряд, інтегральна сема, диференційна сема, фрейм.

Метою компонентного аналізу лексичних значень номінативних одиниць, які вербалізують концепт “СТРАХ” та перебувають у відношеннях синонімії, є віднаходження інтегральних та диференційних сем. Такий підхід до вивчення вербалізаторів концепту дозволяє визначити ознаки, що формують його поняттєвий зміст, а також деталізувати його фреймову структуру.

Номінативний простір зазначеного концепту в мові представлено лексико-семантичним полем мовних одиниць, що реалізують концепт та групуються навколо ядерної семи слова *страх*. Субстантиви, що мають у своєму лексичному значенні семантичний компонент, який позначає емоцію страху, та перебувають у синонімічних відношеннях, відбивають, відповідно, різні змістові відтінки, представлені в їхній

семантичній структурі, або новий зміст, притаманний тільки значенню відповідної лексики синонімічного ряду (СР) [1: 181].

СР із домінантою *страх* представлений в українській мові 11 одиницями: *страх* – *острах*, *моторошність*, *боязнь*, *боязкість*, *побоювання*, *жах*, *пострах*, *острашка*, *настрашка*, *обава* [3: 692].

У межах основного СР виділяємо ряд синонімів на чолі з вторинною синонімічною домінантою *неспокій* – *непокій*, *незгода*, *хвилювання*, *сум'яття*, *каламуть*, *невпокій*, *занепокоєння*, *острах*, *тривога*, *хвилювання*, *збентеження*, *зрушення* [3: 837].

До лексико-семантичного поля “страх” вважаємо за необхідне долучити лексему *фобія*, яка, на нашу думку, попри її відсутність у словниках синонімів української мови, належить до синонімічного ряду з домінантою *страх*, оскільки визначається більшістю тлумачних словників як “нав’язливий, непереборний страх” [2: 662], а отже, крім архісеми ‘страх’, містить диференційну ознаку ‘неконтрольованість’.

До номінативного поля досліджуваного концепту зарахуємо СР, домінантою якого є близька за значенням лексема *переляк*, у семантичній структурі якої також є архісема ‘страх’. Пор., наприклад: *переляк* “почуття страху, боязні” [3: 159; 4, VI: 220]. СР із домінантою *переляк* містить 5 одиниць: *переляк* – *ляк*, *переполох*, *сполох*, *перестрах* [3: 159]. Виділяємо також два СР із вторинними домінантами: *переляк* → *переполох*, *сполох*, *розрух*, *паніка* [3: 165]; *переполох* → *тривога*, *аларм*, *трусанина* [3: 760].

Компонентний аналіз номінантів емоції страху дозволив визначити набір диференційних сем, які, разом з архісемою, формують значення слотів фреймової організації концепту:

- слот 1 – каузатор (причина емоційного стану). У визначеннях лексем *боязнь*, *тривога*, *паніка*, *острах* є вказівка на причину емоційного стану, якою є реальна, уявна або прогнозована небезпека, наприклад: *паніка* – “раптове замішання, розгубленість або прояв страху за справжньої чи уявної небезпеки” [4, IV: 45]. У людській свідомості причиною страху завжди є щось погане, небажане, щось, що загрожує життю людини, її здоров’ю або просто спокійному існуванню. Відповідно каузатор страху має яскраве негативне оцінне забарвлення, виражене в лексемах *страх*, *побоювання*, *тривога* диференційними семами ‘неприємний’, ‘небажаний’, ‘небезпечний’. В основі страху лежить людська здатність передбачувати, прогнозувати подальший розвиток подій та негативно оцінювати таку зміну; *переляк*, *паніка*, *переполох* характеризуються несподіваністю, раптовістю виникнення: *переполох* “раптове замішання” [4, VI: 257];

- слот 2 – внутрішній вияв емоційного стану (характер емоційного реагування за інтенсивністю, тривалістю, масштабністю, контрольованістю). Не всі із зазначених характеристик представлені у визначеннях, наведених у тлумачних словниках української мови, однак про їх наявність свідчить вибіркова сполучуваність відповідних слів;

- слот 3 – зовнішній прояв емоційного стану (зв’язок емоційного стану з іншими станами, процесами, діями). Емоція страху, особливо сильного, зазвичай супроводжується фізичними та мімічними реакціями. Вплив страху на поведінку людини представлений диференційними семами ‘рух’, ‘метушня’, ‘сум’яття’, ‘шарпанина’ у лексичних значеннях слів *переполох*, *сум’яття*, *тривога*. Про мімічний прояв страху свідчать також визначення слів *переляк* та *жах*, наприклад: *переляк* – “почуття страху, боязні // зовнішні ознаки такого почуття” [4, VI: 220];

• слот 4 – експірієнцер (суб’єкт емоційного стану). Емоція опосередковано вказує на характер суб’єкта, що є носієм емоційного стану. Так, емоційний вплив змінює поведінку, людина втрачає спокій, рівновагу, рішучість, притаманні їй у звичних для неї обставинах, наприклад: *паніка* – “раптове замішання, розгубленість” [4, IV: 45].

Отже, аналіз диференційних сем базових номінантів досліджуваного концепту дозволяє виділити в структурі його фрейму чотири слоти: каузатор, внутрішній вияв емоційного стану, зовнішній прояв емоційного стану, експірієнцер.

1. Красавский Н. А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах. – Волгоград, 2001; 2. Новий тлумачний словник української мови: У 3 т. – К., 2007. – Т. 3; 3. Словник синонімів української мови: У 2 т. – К., 2006. – Т. 2; 4. Словник української мови: В 11 т. – К., 1970 – 1980. – Т. 4; Т. 6.

THE SEMANTIC STRUCTURE OF THE CONCEPT FEAR NOMINATIONS: THE SYNONYMIC LINES ANALYSIS

Olena Kolyadenko

The peculiarities of the emotional concept FEAR explication in the present-day Ukrainian are analyzed. The component analysis of synonymic nominations, which verbalize the concept, was made; as a result the frame structure of the notional component of the concept was refined.

Key words: concept, synonymy, synonymic line, integral seme, differential seme, frame.

ПОНЯТТЯ ПОЛЯ ТА КОНЦЕПТУ В ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ

Ю. А. Римашевський

(Львів)

Порівнюються такі категорії лінгвокультурології, як “поле” та “концепт”. З’ясовано їхню структуру, визначено диференційні ознаки та встановлено характер зв’язків.

Ключові слова: лінгвокультурологія, лінгвокультурне поле, лінгвокультурний концепт.

Категорійна система лінгвокультурології – інтеграційного напрямку та навчальної дисципліни, що займається питаннями лінгвокультури, – перебуває на стадії формування базових понять, тому терміни ще не утворюють систему і часто мають авторську

інтерпретацію [1–3; 5; 6; 9]. Розглянемо сутнісні ознаки лінгвокультурних категорій “поле” та “концепт”.

Зміст поняття “лінгвокультурне поле” охоплює ієрархічну структуру об’єднаних загальним смислом лінгвокультурем, тобто мовних знаків, що містять культурну інформацію [6: 66]. Лінгвокультурне поле синтезує мовний та культурний складники і, на відміну від семантичного поля, виступає дворівневим цілісним утворенням.

Основними структурно-семантичними компонентами лінгвокультурного поля є: а) ім’я (ядро) поля та його інваріантний лінгвокультурний смисл; б) класи (групи) лінгвокультурем, які, у свою чергу, формують центр та периферію поля; в) категорійні відношення лінгвокультурем; г) парадигматика та синтагматика лінгвокультурем [6: 65].

Лінгвокультурологія пропонує різні підходи до розуміння концепту, який визначають як одиницю, що містить культурний досвід людини [8: 281–282], “згусток культури” у свідомості носія мови [11: 43], “ключове слово” для представників певної культури [4: 23], ментальне утворення, що описує ціннісне для тієї чи іншої культури поняття [1: 217]. Узагальнивши різне осмислення лінгвокультурного концепту, вважаємо, що він виникає на основі відносно усталених уявлень, сформованих у певній культурі, відповідних ціннісних орієнтирів і соціально-історичного досвіду носіїв культури.

Первісно у мовознавчих теоріях домінувала ідея польової організації лінгвокультурного концепту. У його структурі дослідники виділяють ядро, що складається з конкретно-образних характеристик денотата, і периферію, сформовану абстрактними ознаками [2: 40; 9: 48].

У мовознавстві розглядають також багатовимірну структуру лінгвокультурного концепту. Найпоширенішим є погляд на концепт як тришарове утворення, до складу якого входять: основна (актуальна) ознака; додаткова чи декілька додаткових (“пасивних”) ознак, що вже є неактуальними; внутрішній компонент, утілений у словесній формі [11: 46]. Конкретизація цього підходу дозволила виділити у структурі лінгвокультурного концепту поняттєвий, ціннісний та образний складники [5: 45; 7: 129; 10: 12–13].

Розглянуті ознаки поля та концепту дозволяють порівняти ці категорії:

1) поняття “поле” та “концепт” у лінгвокультурології – різні за сутністю та структурою.

2) лінгвокультурне поле – це категорія, запозичена зі структурної лінгвістики; лінгвокультурний концепт – категорія когнітивістики та лінгвокультурології;

3) лінгвокультурне поле – семантична категорія, компоненти якої містять у собі експліцитно виражену мовну та імпліцитну культурну інформацію; лінгвокультурний концепт – ментально-мовна категорія, мовним вираженням якої є слова, словосполучення та фразеологізми;

4) лінгвокультурне поле зорганізоване за принципом центр-периферія; щодо структурної організації лінгвокультурного концепту єдиного погляду немає: одні дослідники підтримують польову організацію цієї одиниці, інші – розглядають концепт як багатовимірне (об’ємне, а не площинне) утворення, одним із шарів (пластів) якого є польова організація мовних засобів (маркерів) його вираження. У такому розумінні поняття лінгвокультурного концепту є ширшим, ніж поняття лінгвокультурного поля;

5) лінгвокультурне поле є складником лінгвокультурного концепту.

Таким чином, у межах лінгвокультурології польовий метод дослідження та метод концептуального аналізу не взаємозаперечують, а взаємодоповнюють один одного.

Вивчення лінгвокультурного поля дозволяє встановити системні відношення між лінгвістичними маркерами лінгвокультурного концепту. Дослідження лінгвокультурного концепту допомагає краще з'ясувати зв'язок між мовними та культурними складниками компонентів лінгвокультурного поля.

1. *Алефиренко Н. Ф.* Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка: Учеб. пособ. – М., 2010; 2. *Артемова О. Е.* Теория и практика лингвокультурологического анализа: Учеб. пособ. – Уфа, 2006; 3. *Арутюнова Н. Д.* Введение // Логический анализ языка. Ментальные действия. – М., 1993; 4. *Вежбицкая А.* Язык. Культура. Познание. / Пер. с англ. / Отв. ред. М. А. Кронгауз. – М., 1997; 5. *Воркачев С. Г.* Любовь как лингвокультурный концепт. – М., 2007; 6. *Воробьев В. В.* Лингвокультурология: Монография. – М., 2008; 7. *Карасик В. И.* Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М., 2004; 8. *Лихачев Д. С.* Концептосфера русского языка // Русская словесность: От теории словесности к структуре текста: Антология. – М., 1997. – С. 280–287. 9. *Маслова В. А.* Лингвокультурология: Учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений. – М., 2001; 10. *Слышкин Г. Г.* От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. – М., 2000; 11. *Степанов Ю. С.* Константы: Словарь русской культуры. – М., 2004.

THE NOTION OF FIELD AND CONCEPT IN THE LINGUISTIC CULTURE STUDIES

Yuriy Rymashevsky

Such lingocultural categories as “field” and “concept” are compared in the paper. It has been determined their structure, differential features and type of relations between them.

Key words: linguistic culture studies, lingocultural field, lingocultural concept.

**СУЧАСНА ЛІНГВОУКРАЇНІСТИКА ТА КРОС-КУЛЬТУРНІ
АСПЕКТИ КОМУНІКАЦІЇ. ПРАКТИКА ТА МЕТОДИКА
ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ
ТА МОВИ СПЕЦІАЛЬНОСТІ В УМОВАХ
ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ**

**РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТРАДИЦІЇ В ОНОВЛЕННІ
ПРОБЛЕМАТИКИ ЗАГАЛЬНОГО МОВОЗНАВСТВА**

Г. П. Мацюк
(Львів)

Розглянуто взаємодію ідей загального мовознавства та української лінгвістичної традиції. Виокремлено завдання, які виникають під час розкриття тем з історії лінгвістичних учень, теорії мови та застосування дослідницьких методів аналізу мови.

Ключові слова: загальне мовознавство, українська лінгвістична традиція.

В умовах сучасної лінгвістичної парадигми розширюється предметна сфера досліджень і викладання загального мовознавства, інтеграційний напрям та навчальна дисципліна. Взаємодія “загальне мовознавство” – “часткове мовознавство” посилюється шляхом взаємодоповнення ідей. Завданням доповіді є: окреслення проблем, які виникають у процесі тематичного оновлення лекційного курсу із загального мовознавства, надбаннями української лінгвістичної традиції.

1. Проблеми, які виникають під час розкриття тем з історії лінгвістичних учень.

Тематика вимагає висвітлення досягнень різних лінгвістичних традицій, склад яких змінюється. Наприклад, із контексту радянського мовознавства уже виокремлено російську лінгвістичну традицію (див. праці В. Алпатова, М. Горбаневського та ін.). Логічно виникає питання про обґрунтування ідей українського мовознавства радянського періоду. Потрібні статті та монографії, які б систематизували його результати, враховуючи здобутки тих чи тих теорій або шкіл, а також хрестоматії з публікаціями праць українських мовознавців, приміром, А. Кримського, Л. Булаховського, І. Ковалика та ін. Лише в такому контексті виникатимуть передумови для типологічної характеристики результатів традицій, що дасть змогу досягнути теорію мови на певному хронологічному зрізі як набір універсальних та ідіоетнічних компонентів.

Для прикладу, розкриваючи соціологічний напрям у мовознавстві, довідники звикло апелюють до праць Ф. де Соссюра (швейцарська школа соціології мови), праць Ж. Вандрієса та А. Мейє (французька школа соціології мови), враховуючи ідеї Празької лінгвістичної школи, погляди американських та радянських мовознавців (автори деяких підручників з історії лінгвістичних учень уже зарахували сюди навіть ідеї М. Марра). Однак погляди українських мовознавців у цьому контексті ніколи не були враховані, хоча

соціологічний напрям був і в українській науці 20–40 рр. XX ст. (представлений у двох традиціях, радянській та не радянській).

Інші проблеми: перелік шкіл та їхніх представників, які були в українській лінгвістичній традиції XIX–XX ст., а також визначення належності до шкіл мовознавців, які працювали за межами радянської науки. Жоден із лінгвістичних довідників не подає інформації про члена Празької лінгвістичної школи, українського мовознавця-класика А. Артимовича, ніхто не окреслює методологію О. Горбача чи Ю. Шевельова та інших учених, ідеї яких так і не потрапили в контекст загального мовознавства.

Щоб упроваджувати результати лінгвістичних традицій до контексту історії лінгвістики, потрібні праці, які б систематизували ці результати, а також підручники, хрестоматії та енциклопедії з історії лінгвістичних учень.

2. Проблеми, які виникають під час розкриття тем із теорії мови.

Розглядаючи такі глобальні проблеми, як “мова і мислення”, “мова і суспільство” та ін., важливо використовувати результати когнітивного мовознавства, психолінгвістики, соціолінгвістики, комунікативної лінгвістики та ін. напрямів. Саме вони виявляють переорієнтацію та поглиблення наукової інтерпретації зв’язку мова – людина, людина – мова. З’являються нові категорії опису мови та нові відношення між поняттями.

Оновлення категорійної бази тем із теорії мови дає змогу розширити уявлення про її формування як результат вивчення мови в різних традиціях (тут виявляється зв’язок між ними вже на сучасному етапі розвитку мовознавства). Наприклад, знаючи не тільки англійську, американську та британську соціолінгвістичні традиції, болгарську, іспанську, німецьку, російську, але й українську, можна дійти висновку, що межі між ними стираються через універсальний компонент знання: його виявляють інтернаціональні підручники, словники, журнали, енциклопедії, переклади, особливо це помітно на прикладі європейських досліджень. Ідіотичний компонент знання кожна традиція формує на основі універсальної теорії і за допомогою створених щодо конкретної мовної дійсності моделей опису.

Відомі хрестоматії із загального мовознавства, як, наприклад, В. Звєгінцева (1960), застаріли: вони не ілюструють найновіший етап у мовознавстві й результати сучасних лінгвістичних традицій, зокрема й української. Необхідні словники із загального мовознавства та хрестоматії праць для розкриття теоретичних питань цього розділу.

3. Проблеми, які виникають під час застосування методів вивчення мови.

Систематизація дослідницьких методів аналізу – одне з дискусійних питань. Відповідь на те, які методи потрібно використовувати, не подає жоден довідник. Очевидно, доцільно диференціювати методи, які притаманні системно-структурному аналізу мови, та методи, які пропонує сучасна мовознавча парадигма. Важливо, щоб були колективні монографії, підручники, які б систематизували методику опису тем із когнітивного мовознавства, психолінгвістики, соціолінгвістики та інших напрямів на прикладі досліджень різних мов і, в тому числі, й української.

Розв’язання проблем, які виникають у взаємодії ідей загального мовознавства та української лінгвістичної традиції, має наукову та навчальну цінність: з одного боку, через збагачену палітру традицій поглиблюється узагальнена лінгвістична теорія (як універсальний компонент лінгвістичного знання), з іншого боку, зростає ефективність викладання питань загального мовознавства як навчальної дисципліни.

THE ROLE OF UKRAINIAN LINGUISTIC TRADITION IN RENOVATION OF GENERAL LINGUISTICS RANGE OF PROBLEMS

Halyna Matsyuk

The report aims at discussing the interaction between general linguistic ideas and Ukrainian linguistic tradition. It singles out the tasks emerging while discussing the topics in the history of linguistic studies, language theory and application of language analysis research methods.

Key words: general linguistics, Ukrainian linguistic tradition.

РІДНОМОВНА ОСВІТА В РЕАЛІЯХ КУЛЬТУРНО-МОВНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ

Ж. Д. Горіна
(Одеса)

Виокремлюючи сегменти полікультурно-мовного простору України, уточнюємо методологічні засади рідномовної освіти.

Ключові слова: полікультурний простір, культурна ідентичність.

Як відомо, саме вищі гуманітарні заклади освіти, де здійснюється реальний колообіг культури, віддзеркалюють реалії етнокультурних процесів в Україні, а отже, надалі визначатимуть усі головні перспективи національної освіти. Вітчизняні освітяни (О. Грива, О. Глузман, О. Гукаленко, В. Кремень, Л. Мацько, Г. Онкович, О. Семеног) дійшли спільного висновку, що полікультурна освіта й виховання розширюють горизонти освітньої діяльності, культивуючи толерантність як норму моральної поведінки, прагнення взаємопорозуміння з представниками інших расових, етнічних, конфесійних, мовних, культурних спільнот і надаючи навчально-виховному процесу націотворчого характеру. Мета запропонованої розвідки полягає в теоретико-методологічному переосмисленні проблематики рідномовної освіти крізь призму полікультурно-мовного освітнього простору України.

Населення сьогоденної України дослідники ідентифікують за різними аспектами (демографічний, громадсько-суспільний, етнічний, конфесійний, мовний) і відповідно до тієї чи тієї парадигми гуманітарного знання – історія, соціологія, політологія, філософія, культурологія, мовознавство – потлумачено ключові поняття: “етнічна культура”, “український етнос”, “український народ”, “нація”, “національна свідомість” тощо. Транслюючи національну ідею соборності України як найвищу мету, вчені-теоретики, громадські й політичні діячі наголошують на тому, що український народ – це не лише

етнічні українці, але й усі інші громадяни держави, наприклад, польського, болгарського, угорського, румунського, кримсько-татарського етнічного походження. Таким чином, нацменшини або етнічні спільноти – це частина українського народу, що компактно або розсіяно мешкає на території України. Вони різняться за однією чи кількома культурними особливостями – релігією, мовою, побутовими звичаями і традиціями. Натомість “нація”, звичайно, є наслідком консолідації різних субетнічних груп, що мешкають на певній території, усвідомлюють свою політико-економічну окремішність, згрупувавшись довкола певного, зазвичай найчисленнішого титульного етносу. Український етнос – доволі складний механізм, який має свою розгалужену стратифікацію, як соціальну, так і культурну. Етнічна свідомість як сукупність знань, соціально-психологічних настанов, уявлень про свій етнос, його властивості та стереотипи, місце в сучасному світі [2: 105] існує і в концентрованих, колективних, масових формах суспільної свідомості, й на рівні окремого індивіда. Обов’язковими зовнішніми проявами етнічної свідомості, які засвідчують усвідомлення членами етносу своєї соборності, є національний гімн, герб, прапор, контур країни на карті й рекламних проспектах, народна пісня і костюм, наявність етніма “Україна” тощо. Водночас чи не найважливішою етнорозрізнявальною ознакою, атрибутом національної гордості, засобом патріотичного виховання є саме мова. Хоча останнім часом учені багатьох країн світу дедалі частіше наголошують на тому, що в певних історичних ситуаціях етнічна ідентичність пов’язана не стільки з реальним використанням мови всіма членами етносу, скільки з її символічною роллю в процесах почуття родинності зі спільнотою, відчуття міжгрупової диференціації. Нині в Україні серед етнічних українців чимало російськомовних, які не самоідентифікують себе українцями, що насправді не заперечує існування українського етносу як такого і масових проявів його етнічної свідомості. Державна мова може бути втраченою більшістю населення, але сприйматися як символ єдності.

Етимологічно поняття “ідентичність” визначаємо як процес ідентифікування, тобто усвідомленої індивідом самототожності, ототожнення себе з певною групою в плані інтеріоризації її системи цінностей, морально-етичних та естетичних норм буття, поведінкових або мовленнєвих стереотипів. Психологічно (Е. Еріксон, С. Д. Максименко, С. О. Таглін, М. О. Шульга) в її основі міститься потреба людей належати до певної групи, щоб вижити. Таке особистісне усвідомлення національної ідентичності, спільної належності є виявом компліментарності, підсвідомого відчуття взаємної симпатії, прихильності, солідарного ставлення до “свого” й упередженого, часом навіть і ворожого, ставлення до “чужого”. Це згодом може набути ознак ідеологічних або світоглядних настанов, які, передаючись із покоління в покоління, виявляють надзвичайну стійкість. Висуваючи питання про значущість етнічного складника в загальній структурі ідентичності, науковці дійшли схожих міркувань щодо неможливості в реаліях сьогодення унітарного розуміння ідентичності. Національний складник ідентичності, як і інші, аж ніяк не є даниною від народження, а карбується окремо кожним індивідом упродовж усього життя, неминуче супроводжуючись сумнівами, запереченнями й постійним переглядом.

Наведені теоретичні міркування дозволяють методологічно переосмислити й виробити наскрізну концепцію рідномовної освіти в полікультурно-мовному просторі України. На нашу думку, науково обґрунтованою є доцільність виокремлення в ньому кількох сегментів, що об’єктивно склалися внаслідок певних історичних обставин:

а) титульний етнос, освітня політика держави стосовно якого повинна керуватися виключно мотивами відновлення історичної справедливості, через порушення якої за радянських часів сталися істотні деформації у сфері функціонування української мови й україномовної освіти; б) російськомовні українці, а також етнічні росіяни, що складають велику етнічну громаду в Україні, які внаслідок відродження державної мови титульного етносу відчують певні загрози щодо збереження і розвитку звичного для них мовно-культурного середовища; в) решта національних меншин (за різними даними, більше, ніж 100), що перебувають у стадії активного відродження й самоствердження; г) українці діаспори, для яких Україна залишається історичною батьківщиною; ґ) локальні (етнографічні) територіальні групи (наприклад, гуцули, бойки, лемки, поліщуки); д) нові іммігрантські громади з близького чи далекого зарубіжжя, кількість яких стрімко зростає (китайці, в'єтнамці, турки, афганці тощо). Вочевидь, таке бачення наукової проблеми дозволить дослідникові більш прицільно конкретизувати, на який саме сегмент полікультурно-мовного простору безпосередньо спрямоване його дослідження.

Таким чином, історико-етнологічний підхід щодо розуміння ідентичності виходить із поняття “етнічна самоідентифікація” – “відчуття себе членом певної етнічної спільноти, ототожнення й уподібнення себе з нею” [2: 110]; культурологічний підхід, у надрах якого сформувалися лінгвокультурологія і етнолінгвістика, зацікавлений дослідженням явища “культурна ідентичність”, тобто “усвідомлення людиною своєї належності до певної культури шляхом визнання її цінностей, норм, ідей, пріоритетів, смаків, традицій тощо, що дає змогу орієнтуватися у певному соціокультурному середовищі, упорядковуючи власну життєдіяльність, передбачувати її наслідки, обирати той чи той тип, манеру і форму спілкування” [1: 272]. Додамо лише, що етнічна самоідентифікація і культурна ідентичність у такому сенсі здебільшого є регуляторами людської поведінки, тоді як етнічна культура в усіх її проявах і національна свідомість, на нашу думку, є факторами стабілізації і гармонізації суспільства.

1. Павленко В. М., Таллін С. О. Етнопсихологія. – К., 1999; 2. Тиводар М. П. Етнологія: Навч. посіб. – Л., 2007.

NATIVE LANGUAGE EDUCATION IN ACTUALS OF THE CULTURAL LANGUAGE SPACE IN UKRAINE

Zhanna Horina

The author presents the main units of multicultural language space and defines methodological basis of native language education.

Key words: multicultural space, cultural identity.

ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ ІЗ КУРСУ “УКРАЇНСЬКА МОВА
(ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)” У МЕЖАХ
КРЕДИТНО-MOДУЛЬНОЇ СИСТЕМИ: З ДОСВІДУ ХНУРЕ⁹

О. З. Дюмін, А. В. Сіомак
(Харків)

Розглянуто питання оцінювання знань із курсу “Українська мова (за професійним спрямуванням)”, використання комплексного підходу під час виставлення підсумкових балів.

Ключові слова: модуль, Open TEST 2.0, тестові завдання, рівень складності.

Поява ідеї кредитно-модульної системи пов’язана з виникненням концептуальних засад освіти розроблених такими відомими авторами, як S. Posilethwait, B. Goldshmid, M. Goldshmid, J. Russel. Відповідно до цієї концепції невелику кількість навчального матеріалу варто виокремлювати як автономну тему й вільно включати до програми курсу. Сьогодні модульні технології, дидактичні системи, окремі курси на основі принципів кредитно-модульної освіти створені й функціонують у переважній більшості коледжів, гімназій, університетів США та Європи. Як зазначено в Болонській декларації, “ми є свідками дедалі більшого усвідомлення політиками та науковцями, а також громадськістю потреби в побудові більш всеохоплюючої та спрямованої в майбутнє Європи, ...оскільки саме така Європа спроможна надати їм необхідні знання для протистояння викликам нового тисячоліття разом із усвідомленням спільних цінностей і належності до єдиної соціальної та культурної сфери” [1]. Модуль – це цільовий функціональний вузол, у якому навчальний зміст і технологія оволодіння ним об’єднані в систему високого рівня цілісності. Традиційно виділяють такі типи модулів: 1) пізнавальні (використовують для вивчення нової науки); 2) навчальні, або операційні (для формування умінь та навичок із обраної дисципліни); 3) мішані (варто використовувати у ВНЗ).

Кафедра українознавства ХНУРЕ читає курс “Українська мова (за професійним спрямуванням)” різних напрямів підготовки студентів, матеріал якого підпорядкований кредитно-модульній системі. Навчальний матеріал курсу “Українська мова...” (підготовка за напрямами КН, ТКВТ, ЕА, ЕТ, ПММ, РТ, КІУ) об’єднаний у два модулі, а курсу “Українська мова...” (підготовка за напрямом ЕК) – у чотири модулі, що дозволяє використовувати новітні методи навчання, диференціацію за рівнями оцінювання знань студентів, індивідуальний підхід у навчанні, методи колективної роботи, сприяє кращому засвоєнню матеріалу, самоконтролю в навчанні. Важливою частиною навчального процесу є оцінювання знань студента, яке містить такі складники: контроль, перевірку, оцінювання. Як відомо, на оцінку часто впливає суб’єктивний фактор, тому одним із найоб’єктивніших видів контролю є тестування. У Харківському національному університеті радіоелектроніки розроблена система комп’ютерного тестування знань студентів Open TEST 1,2, яка протягом кількох років експлуатується низкою навчальних закладів України. На кафедрі українознавства система Open TEST 1,2 добре зарекомендувала себе під час проведення підсумкових тестувань у рамках Болонської

⁹ ХНУРЕ – Харківський національний університет радіоелектроніки.

декларації. Разом із тим у ході експлуатації виникла необхідність покращити деякі характеристики системи. Для розв'язання цієї проблеми в Тестовому центрі ХНУРЕ розроблено систему Open TEST 2.0 [2]. Сьогодні, створюючи мовні тестові завдання, слід враховувати подання програмного матеріалу з курсу “Українська мова...” у вигляді змістових модулів. Тестові завдання дають змогу перевірити рівень засвоєння інформації з цього предмета. Для ефективної оцінки знань на кожний модуль необхідно скласти кілька тестових завдань різної форми. Трирівнева структура тесту вимагає від викладача оформлення масиву питань з урахуванням їхньої складності. Тести розбиваються на теми відповідно до робочої програми. У теорії набування знань виділяють три рівні засвоєння знань: упізнавання (запам'ятовування); заучування (розуміння, застосування); актуалізація (синтез нових понять, комплексне застосування умінь і навичок). Кожному з цих рівнів відповідають визначені типи питань, що розрізняються за якісними характеристиками. Загалом можна сказати, що складність питань зростає від рівня до рівня. Різні рівні складності питань перевіряють різні аспекти пізнавальної діяльності тих, хто навчається. Включення до одного тесту питань різних рівнів – це компетенція автора тесту. Рівень “упізнавання” складності питань дає змогу визначити, наскільки той, кого тестують, знайомий з матеріалом визначеної предметної сфери. Такі питання перевіряють винятково рівень теоретичних знань користувача. Для деяких гуманітарних дисциплін таких питань буде значно більше у тестових завданнях. Наприклад: *“Українська мова (за професійним спрямуванням)”*.

Лексичні трансформації – це 1) заміни певних слів мови оригіналу з метою точного передання змісту та врахуванням норм мови перекладу; 2) перебудова речення з метою пристосування до синтаксичної норми мови перекладу; 3) заміна частин тексту власними висловлюваннями з метою точного перекладу дефініції кожного слова.

При використанні питань рівня “застосування” глибше перевіряються знання й найпростіші вміння. У питаннях застосовуються, звичайно, не більше одного прикладу, а дані добираються таким чином, щоб розв'язання завдання могло проводитися подумки. Головне у відповіді на таке питання – це вміння правильно застосовувати визначену формулу (правило, закон, нормативний акт і т. ін.) до описаної ситуації. При використанні питань рівня “актуалізація” глибше перевіряються вміння й навички в розв'язанні типових практичних задач у певній предметній сфері. Звичайно, відповідаючи на таке питання, необхідно керуватися кількома правилами у визначеній послідовності або вибрати правильні початкові умови для застосування знань. У цьому випадку вирішення завдання може проводитися з використанням паперу. Головне у відповіді на таке питання – це вміння застосовувати правильну послідовність процедур, знання й уміння використовувати основні мовознавчі закони. При формулюванні питань цього рівня складності умови завдань варто підбирати так, щоб відповіді не були дуже складними й великими. Основна форма контролю – це виконання або невиконання тесту. Варто зазначити, що тестування з курсу “Українська мова...” є тільки одним із методів оцінювання фахової компетенції студентів. Отримані при вимірюванні знань різними методами оцінюваннями бали, відсотки формують комплексну оцінку модульного іспиту. В процесі виведення такої оцінки недоліки одного методу вимірювання нівелюються позитивними якостями іншого, й оцінка наблизатиметься до об'єктивних критеріїв. Тестові програми мають складати викладачі вищої кваліфікації. Як і для підручників, повинен діяти стандартний механізм їх рецензування та затвердження.

Таким чином, завдання оцінювання знань студентів на основі комп'ютерних систем тестування є однією з важливих проблем. Вивчення мови у вищому навчальному закладі є найприроднішим шляхом удосконалення знань мови взагалі.

1. Болонська декларація та основні документи щодо втілення її принципів. Спільна декларація міністрів освіти Європи. Болонья, 19 червня 1999 року. The Bologna Declaration of June 1999. Joint declaration of the European Ministers of Education / http://www.bologna-berlin2003.de/pdf/bologna_declaration.pdf; 2. Напрасник С. В., Таранов В. Б., Шкиль А. С. Технологии подготовки тестовых заданий и проведения тестирования в системе Open TEST. Образование и виртуальность. – 2004: Сб. науч. тр. VIII Междунар. конф. УАДО. – Х., 2004. – С. 359–365; 3. Шкиль А. С., Чумаченко С. В., Напрасник С. В. Компьютерная система тестирования знаний в дистанционном обучении // АСУ и приборы автоматики. – 2003. – № 122. – С. 85–95.

KNOWLEDGE EVALUATION FROM “UKRAINIAN LANGUAGE (OCCUPATIONAL)” COURSE IN MODULAR SYSTEM: ON KHNURE’S EXPERIENCE BASIS

Oleksij Dyumin, Alla Siomak

The question of knowledge evaluation is considered from a course “Ukrainian (occupational)”; a complex approach is described for final evaluation.

Key words: module, Open TEST 2.0, test tasks, complication level.

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ І ПОДАННЯ МАТЕРІАЛУ В НАВЧАЛЬНОМУ ПОСІБНИКУ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ ІНОЗЕМЦІВ

С. М. Дербя
(Київ)

Розглянуто принципи методики індивідуалізованого навчання в навчальному посібнику з української мови для студентів-іноземців. Обґрунтовано доцільне використання комунікативного методу під час навчання. Розглянуто структуру посібника (8 тем), доцільний підбір текстів до тем, наведення репродуктивних і продуктивних завдань до текстів.

Ключові слова: індивідуалізоване навчання, мовленнєва діяльність, тема, текст, інформаційно-змістові завдання.

Зацікавлення іноземців культурою, наукою, мистецтвом України зумовило активне вивчення української мови.

Навчальний процес неможливо проводити без мовленнєвої діяльності. Так, у процесі навчання мовлення є засобом засвоєння нового матеріалу, засобом передавання знань,

формування особистості і її діяльності в колективі. Термін *мовленнєва діяльність* учні (Л. Щерба, В. Гумбольдт, Г. Штейнталь, О. Есперсен, О. Леонтьєв, М. В'ятютнев та ін.) визначають як процес активного, цілеспрямованого спілкування людини з іншою людиною. Ця діяльність реалізується в процесі спілкування, обміну думок. Вільному володінню усним мовленням сприяють комплекси завдань та вправ із мовними зразками, вибір правильного варіанта вживання його у відповідному місці, заміна якогось компонента й т. ін.

Посібник з української мови для іноземців розроблявся з урахуванням специфіки майбутнього професійного спілкування студента українською мовою. Готувався він для студентів гуманітарного профілю. Ця праця дозволяє сформувати активний лексичний запас у кількості 800–1000 одиниць, крім того, дає можливість здійснення інтенсивної мовленнєвої практики. Посібник має забезпечити вирішення таких завдань: читання адаптованих країнознавчих текстів; виконання репродуктивних і продуктивних видів робіт на основі цих текстів; формування додаткового запасу загальнонавчальної лексики в кількості 500–600 одиниць; формування початкового запасу ситуативно-творчих завдань.

Підручник містить велику кількість завдань, що моделюють реальні ситуації спілкування і сприяють активному формуванню різноманітних мовленнєвих навичок. Саме цим згадана праця задовольняє вимоги методики індивідуалізованого навчання, а також забезпечує практичне оволодіння українською мовою під контролем викладача.

Основна частина підручника поділяється на 8 тем (розділів). Кожна тема містить активну (ключову) лексику й пасивну (додаткову); 4 тексти, підібрані з тим розрахунком, щоб їх зміст не залишав учнів байдужими, змушував їх дивуватися, захоплюватися, обурюватися, сперечатися – тобто впливав на їх емоційну сферу, велику кількість завдань. Ми виходили з того, що цікавими для студентів будуть тексти про Україну, її міста, регіони, видатних людей, що народились в Україні, культуру, освіту, традиції, здоров'я, екологію. Тексти покликані задовольняти реальні пізнавальні запити учнів. Таким чином, тексти спеціально добиралися за стилістичною ознакою / належністю. Саме на основі текстів ми розширюємо не тільки словниковий запас студентів-іноземців, а й граматичну структуру мовлення.

Тексти подаються в адаптованому вигляді, з полегшеною граматиною, але за великого обсягу незнайомої лексики було наведено передтекстові завдання (частково в них повторюється закріплення попереднього матеріалу). Усі тексти однієї теми поступово її розвивають, але при цьому залишаються автономними, що дозволяє їх використовувати окремо. Після текстів наведені інформаційно-змістовні, ситуативні завдання, які дозволяють з'ясувати ступінь розуміння матеріалу, закріпити нову лексику. Після виконання таких завдань студенти роблять висновок, що основний навчальний текст має цілісний зміст, усі його елементи зумовлені темою, головною думкою вислову, отже, зміст тексту співвідносний із заголовком. Велике значення мають вправи, за допомогою яких студенти визначають логічно закінчені частини, стисло передають зміст прочитаного тексту. З метою розвитку граматики-стилістичних навичок розробляються завдання, зорієнтовані на засвоєння синонімічних і співвідносних мовних засобів для вираження означальних, причинових, наслідкових відношень та ін. Така робота сприятиме розвитку оперативної пам'яті студентів. Також такий підхід дозволить удосконалювати лексичні та граматичні навички. Комунікативна спрямованість завдань допомагає студентам-

іноземцям сформувати свої навички опису та складання характеристики предмета, образу чи їх окремих ознак, доведення якоїсь думки [1: 28].

У кінці теми обов'язково наведені завдання на розвиток монологічного мовлення. Вони спрямовані на монологічну діяльність, яка містить не окремі репліки (властиві для діалогу та завдань на розуміння тексту), а систему думок мовця, втілених у словесну форму. Монолог вимагає більшої зібраності й попередньої ґрунтовної підготовки. Представити результат можна у різний спосіб: розповідь, опис, міркування.

Весь цей комплекс завдань допомагає студентам-іноземцям зв'язно висловлюватися відповідно до мети та норм літературної мови. Вони вчаться не лише добирати відповідні лексичні одиниці для вираження своїх думок, а й спостерігати за функціонуванням граматичних форм, розуміти їх роль при передаванні інформації.

1. Паламар Л. Комплексний підхід до розвитку мовленнєвої діяльності іноземних студентів // Українська мова як іноземна: Проблеми методики викладання: Зб. мат-лів Міжнар. наук. конф. (Ялта, вересень 1993 р.) / Упоряд. І. Осташ, М. Гримиш. – Л., 1994.

PRINCIPLES OF ORGANISATION AND MATERIAL REPRESENTATION IN THE MANUAL OF THE UKRAINIAN LANGUAGE FOR FOREIGN STUDENTS

Svitlana Derba

The basic principles of methods of individualized education in the manual of the Ukrainian language for foreign students have been examined. It has been grounded proper usage of the communicative method while teaching. The structure of the manual (8 topics), selection of texts, reproductive and productive tasks are also considered.

Key words: individualized education, speech activity, topic, text, informatively meaningful tasks.

ЛІНГВІСТИЧНІ ДИСКУСІЇ XIX – ПОЧ. XX СТОЛІТТЯ В КУРСІ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

С. В. Сабліна
(Запоріжжя)

Проаналізовано проблеми викладання історії української літературної мови у вишах, зокрема питання висвітлення в науковій і навчальній літературі періоду розвитку української мови XIX – поч. XX ст. і лінгвістичних дискусій українських мовознавців у цей період.

Ключові слова: історія української літературної мови, лінгвістичні дискусії, персоналія.

Навчальний предмет “Історія української літературної мови” – один з-поміж тих вишівських дисциплін, що найменше забезпечені навчально-методичною літературою для студентів гуманітарних спеціальностей. Насамперед це стосується періоду нової української літературної мови, опрацьованого здебільшого в окремих статтях, наукових монографіях, дисертаціях або діаспорних наукових виданнях, часто не доступних студентові периферійного вишу. Та й наукові погляди, висловлені їхніми авторами з приводу окремих історико-мовних процесів чи персоналій, потребують узгодження або хоча б опису. Саме тому викладач курсу історії української літературної мови повинен творчо підходити до змісту предмета, оскільки багато принципово важливих питань ще не висвітлено у відповідній науковій літературі. Ця дисципліна – одна з наймолодших в українському мовознавстві. За радянських часів більшість наукових праць з історії української літературної мови з різних політичних причин була або заборонена, або забута. У зв’язку з цим ще недостатньо розроблені питання про періодизацію, утворення мови української народності, нації, історичний розвиток словникового складу літературної мови, літературну мову нового періоду та формування мовних стилів на різних етапах історії української літературної мови” [1: 52].

Історіографія вітчизняної лінгвістики уже сформувалася в окрему галузь філології завдяки дослідженням М. Возняка, А. Москаленка, П. Горецького, А. Паламарчука, В. Німчука, С. Лучанина, М. Павлюка, Б. Сокола та інших українських учених. У монографіях та статтях цих філологів принагідно, а в дослідженнях Ф. Савченко, Б. Сокола, М. Павлюка докладно висвітлюються дискусії навколо статусу і місця української мови в колі слов’янських мов та перспектив розвитку її писемно-літературної форми. Зазначимо, що історична проблема мовних дискусій XIX – поч. XX ст. має дві суттєві особливості (хронологічну та якісну), які потребують висвітлення та аналізування в курсі історії української літературної мови.

По-перше, хронологічна межа XIX – поч. XX ст. зумовлена тим, що саме в зазначений період питання, пов’язані з українською мовою, були дискутовані особливо гостро й часто. По-друге, полеміка стосовно української мови, хоч і зумовлена важкими умовами розвитку культури нашої нації, землі якої були між двома чужими державами, стала важливим чинником розвитку української науки XIX – поч. XX ст. Вона активізувала мовознавчу працю українських та європейських учених. Унаслідок тривалих суперечок дедалі чіткіше окреслювались особливості структури української мови, питання, пов’язані з її походженням, історією, поділом на діалекти та перспективами літературного нормування.

Провідні дослідники проблеми лінгвістичних дискусій щодо функціонування української мови XIX – поч. XX ст. М. Павлюк та Б. Сокол виокремлюють у ній два періоди, обираючи за умовну межу 1863 р. (першу постанову царської влади про обмеження українського друкованого слова). Перший період – це перша половина – середина XIX ст., коли велися суперечки про давність української мови та її місце в слов’янській родині мов, інакше – дискусія про статус української мови (хоча хронологічно ця дискусія тривала і в другій половині XIX ст.). Другий період – це кінець XIX – поч. XX ст. – період дискусії навколо перспектив розвитку української літературної мови та її варіантів, під час якої було висловлено погляди на сферу вживання писемної української мови і вироблення єдиних її норм. У період I пол. XIX ст. – 60–80 рр. XIX ст.

конкретними об'єктами дискусій були: українська мова – наріччя інших мов чи окрема мова; “язичіє”, німецька, польська, російська мова чи народна мова як ужиткова літературна мова українців; фонетичний чи етимологічний принципи правопису; боротьба за існування української мови. За цієї доби створено перші описові граматики і словники, учені досліджують історію української мови та визначають її місце серед слов'янських мов, науково вивчають фольклор та українську етнографію. З'являються талановиті вчені, які заклали підвалини української науки, в тому числі й мовознавства, і які стримували політичну та культурну асиміляцію українського народу.

В останні десятиліття XIX ст. завершується процес остаточного виокремлення й узагальнення в науці характерних рис української мови. Унаслідок накопичення історичних фактів та вивчення давніх пам'яток обґрунтовано й гіпотези про її вік. На відміну від першої половини XIX ст., коли проблемами мовознавства часто із патріотичних міркувань та практичної необхідності займалися не філологи, у другій половині XIX ст. про українську мову дискутують здебільшого визнані мовознавці та відомі майстри красного письменства: Олександр Потебня, Костянтин Михальчук, Фортунат Піскунов, Олександр Соболевський, Агатангел Кримський, Олексій Шахматов. Полеміка про самостійність української мови тривала аж до кінця XIX ст. Власне, це була боротьба за саме її існування у Східній Україні, яку В. Чапленко, наприклад, називає “великою життєвою опірливістю українського народу, зокрема його передової частини – інтелігенції” [2: 239]. Найбільшого вчені досягли у двох напрямках: 1) у напрямі оборони українського народу і його мови; 2) у напрямі підтримки українського національного руху в Галичині.

Оскільки навчальні посібники з курсу української літературної мови, що були створені у дожовтневий та радянський періоди, сьогодні вже стали раритетами, неповними та застарілими, тенденційними у висвітленні багатьох історичних фактів чи документів, слід урахувати нові наукові матеріали під час написання й читання лекційного курсу з історії української літературної мови, які б спиралися на нові, розроблені на основі об'єктивної лінгвістичної картини внутрішнього розвитку мови XIX – поч. XX ст. дослідження.

1. *Мацько Л., Христенко В.* Історія української літературної мови. Програма для філологічних факультетів вищих навчальних закладів України // Дивослово. – 2005. – № 3. – С. 52–60; 2. *Чапленко В.* Історія нової української літературної мови. – Нью-Йорк, 1970.

LINGUISTIC DISCUSSIONS XIX – EARLY XX CENTURY IN THE COURSE OF THE HISTORY OF THE UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE

Svitlana Sablina

The paper studies the problems of the Ukrainian literary language teaching at higher school in general and the enlightenment of the language development in XIX – early XX century in scientific and instructional literature in particular. The linguistic discussions of the Ukrainian philologists of that period have been also considered.

Key words: history of the Ukrainian literary language, linguistic discussions, personality

ОПРАЦЮВАННЯ КОРПУСУ НАЦІОНАЛЬНО-ПРЕЦЕДЕНТНИХ ТЕКСТІВ
СТУДЕНТАМИ-ФІЛОЛОГАМИ ПІД ЧАС ФОРМУВАННЯ
ДИСКУРСНИХ УМІНЬ

А. О. Буднік
(Одеса)

Розглянуто методикау опрацювання корпусу національно-прецедентних текстів під час експериментально-дослідного навчання з формування дискурсних умінь студентів філологічних спеціальностей.

Ключові слова: національно-прецедентні тести, дискурсні уміння.

Пріоритетним напрямом у сучасній лінгводидактиці надалі залишається культурологічний та когнітивний аспекти навчання мови, які спрямовано на засвоєння етнофактів та явищ культури. Виокремлення прецедентних феноменів у контексті української культури зумовлено актуальними тенденціями розвитку наукової думки в сучасній лінгвістичній науці, експериментальними дослідженнями феноменів культури в українській лінгводидактиці. Під впливом праць Ю. М. Караулова, Д. Б. Багаєвої, Д. Б. Гудкова, І. В. Захарченко, О. А. Земської, В. Г. Костомарова, В. В. Красних, Г. Г. Слишкіна, Ю. О. Сорокіна, А. Є. Супруна проблема прецедентності все частіше стає об'єктом уваги вітчизняних дослідників Л. І. Даниленко, О. В. Найдюк, К. С. Серажим, Р. С. Чорновол-Ткаченка. Проте національно-прецедентним феноменам, зокрема текстам, у сучасній науці не приділено уваги.

Під національно-прецедентними текстами (далі — НПТ), слідом за В. В. Красних, ми розуміємо інваріанти сприйняття, відомі пересічному представникові лінгвокультурної спільноти, які створюють когнітивну базу цієї спільноти [1: 190]. НПТ функціонують у дискурсі й апелюють до відомих усім членам лінгвокультурної спільноти фактів, які накопичуються внаслідок досягнення матеріальних і духовних цінностей рідного народу, засвоєння національної культури. Розкрити лінгводидактичний потенціал дискурсивної практики можливо шляхом звернення до НПТ як одиниць дискурсу, опанування текстотворчою функцією яких є одним із головних показників рівня розвитку мовної особистості студента-філолога. Джерельною базою для упорядкування корпусу НПТ обрано твори української літератури.

Фахова ерудованість й освіченість майбутніх філологів визначається не лише широтою знань, а й рівнем їхньої впорядкованості, систематизованості та взаємопов'язаності в межах відповідного циклу мовно-літературних дисциплін, що забезпечують професійну підготовку студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Експериментально-дослідне навчання формування дискурсних умінь засобами НПТ вибудовувалося на міжпредметних та внутрішньопредметних зв'язках, що забезпечувало узгодженість навчальних планів і робочих програм, підручної літератури із суміжних дисциплін (С. В. Кірюшкін, М. І. Пентилюк, Н. М. Черкес-Заде), а також було дидактичним засобом керованої інтеграції диференційованих знань (Н. С. Антонов, Н. А. Лошкарьова), що дозволяло всебічно розглянути виучувані мовні явища, виокремити істотні ознаки.

Експериментально-дослідне навчання було умовно розподілено на три етапи, які узгоджувалися з особливостями організації навчального процесу на філологічних

факультетах та відображали систему міжпредметних і внутрішньопредметних зв'язків. Так, під час мотиваційно-збагачувального (опорного) етапу роботу з корпусом НПТ проводили як безпосередньо, так і опосередковано, вивчаючи літературознавчі розвідки, монографічні дослідження, критичні огляди. Це дало змогу простежити процес зародження, становлення й розвитку української літератури в культурно-історичному й естетичному аспектах. Основним прийомом роботи з художнім твором на цьому етапі було обрано літературознавчий аналіз, який обов'язково передбачав вивчення літературних фактів і явищ в історичному контексті і традиційно був спрямований на з'ясування жанрової специфіки твору, особливостей композиції, прийомів творення образів-персонажів, вивчення мови та стилю. Оскільки специфіка роботи з художнім твором полягала в тому, щоб закцентувати увагу на внутрішньотекстових (назва твору, образи і закріплені за ними власні імена, композиція, часопростір художнього твору, окремі уривки тощо) і позатекстових аспектах прецедентності (особистість автора, історична епоха, час і місце написання твору, ставлення до твору з боку соціальних інститутів тощо), частково відображених у традиційній схемі літературознавчого аналізу у ВНЗ, то останній було увиразнено ще такими завданнями, які забезпечують, зокрема, й опрацювання символів НПТ (прецедентних імен і висловлювань). Використання шедеврів живопису, ілюстрацій до художніх творів, перегляд балетних, оперних, драматичних вистав, кіно- й мультиплікаційних фільмів, документальних фільмів за відомими художніми творами послуговували джерелом додаткових дискусій, цікавих літературних обговорень, розв'язання проблемних завдань, написання творів, рецензій, а головне – могутнім стимулом до вивчення й поціновування рідної літератури та визначення її місця у світовому літературному просторі.

На другому етапі – креативно-комунікативному – у доборі ілюстративного матеріалу вирішальну роль відіграв соціокультурний підхід, орієнтований на засвоєння культурних і духовних цінностей рідного народу. З цією метою навчальні тексти було згруповано за трьома циклами: тексти індивідуально-авторського циклу ознайомлювали студентів із явищем прецедентності у творчості окремого письменника або з інтертекстуальними зв'язками на прикладі творчого доробку групи письменників (наприклад, *“Творчість Т. Шевченка в літературно-культурному контексті”*, *“Вогонь пісень Лесі Українки”*, *“Художні взаємовпливи в українській літературі”*, *“Власні імена в художньому мовленні українських письменників”*), жанрово-стильового циклу, куди було віднесено тексти, які розкривали особливості функціонування прецедентних феноменів у різних типах дискурсів (приміром: *“Літературні імена в епістолярній спадщині діячів української культури”*, *“Прислів'я і приказки як виразний штрих до характеристики сьогодення”*, *“Українська література в критичних оглядах”*) і тексти історико-літературного циклу, що дали можливість активізувати в пам'яті студентів інокультурні прецедентні тексти, а також ті, які виникли на основі загальнокультурних (Біблія, грецька міфологія) і фольклорних текстів, звертаючись до найкращих зразків української літератури (такі теми, як *“Біблійні мотиви у творчості українських письменників”*, *“Фольклорні джерела української літератури”*, *“Українська література і світовий культурний простір”*).

Третій – проектно-інтегративний – етап експериментально-дослідного навчання, в основу якого покладено особистісно-зорієнтований і діяльнісний підхід до навчання мови, ґрунтувався на реалізації проектної технології навчання студентів-філологів [2: 55].

Особливість реалізації проектної технології полягала в інтеграції набутих знань з української мови, літератури, культури й історії.

Під час експериментально-дослідного навчання формування уявлень про НПТ частково ґрунтувалося на поняттєвому апараті з теорії літератури, а також фактичному матеріалі з української і зарубіжної літератур, а ознайомлення з текстотворчою функцією НПТ під час цілеспрямованої роботи з різними типами дискурсів дало можливість виявити творчий характер мовленнєвої діяльності студентів експериментальних груп у межах дисциплін мовознавчого циклу. Крім того, застосування методу проектів якнайкраще сприяло інтегруванню накопичених студентами знань із різних галузей гуманітарної науки

1. Красных В. В. “Свой” среди “чужих”: миф или реальность? – М., 2003; 2. Освітні технології: Навч. посіб. / О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін.; За ред. О. М. Пехоти. – К., 2003.

WORKING OUT OF CORPUS OF NATIONALLY PRECEDENT TEXTS BY STUDENTS-PHILOLOGISTS IN THE PROCESS FORMING OF DISCOURSE SKILLS

Angela Budnik

The methodology of working out of corpus of nationally precedent texts in the process of experimental study at forming of discourse skills by the students-philologists has been considered.

Key words: nationally precedent texts discourse skills.

НАВЧАННЯ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ОДЕЩИНИ В УМОВАХ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОГО БІЛІНГВІЗМУ (СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ)

А. О. Велика
(Одеса)

Проаналізовано мовну ситуацію у вищих навчальних закладах Одещини. Дослідження базується на анкетуванні, проведеному серед студентів. Значну увагу приділено вивченню білінгвізму як одній із важливих проблем півдня України.

Ключові слова: соціолінгвістика, мовна ситуація, білінгвізм, диглосія.

Одним із актуальних і надзвичайно важливих питань є вивчення мовної ситуації в Україні та розв'язання проблем, пов'язаних з українсько-російською двомовністю. Мовне питання – це не лише лінгвістична проблема, а також і соціальна, політична, культурна.

Мова – джерело формування нації і певного етнопогляду. Саме ця проблема становить предмет нашого дослідження. Особливої уваги потребує вивчення мовної поведінки молоді, оскільки молодь – це та соціальна група, яка визначатиме мовну ситуацію в майбутньому. Завданням дослідження було вивчення стану, поширення, укорінення української мови серед студентів, їх ставлення до української мови в умовах конкуренції з російською, виявлення поглядів нового покоління громадян щодо перспектив розвитку і розширення сфер уживання української мови.

Мета нашого дослідження полягає у проведенні аналізу мовної ситуації серед студентів та у визначенні особливостей білінгвізму в умовах навчання.

Матеріалом є проведене соціолінгвістичне анкетування у вищих навчальних закладах Одещини.

Основні блоки питань, які ми досліджуємо: наукова література і мова; практичні заняття і мова; ступінь володіння державною мовою. Об'єктивне визначення ендегенних та екзогенних факторів, які зумовлюють формування того чи того типу мовної поведінки молоді, дослідження її мотивації, дадуть змогу виявити шляхи досягнення бажаних змін у мовній поведінці молоді, піднесення престижу української мови у молодіжному середовищі. Це, у свою чергу, за умов продуманої та цілеспрямованої мовної політики в державі в цілому дозволить досягти позитивних зрушень у мовній ситуації, оскільки “мовна поведінка не лише відображає норми певної ситуації в тому вигляді, як це відчують мовці, а й сама по собі часто креативно впливає на визначення і, відповідно, перевизначення сутності ситуації для її учасників” [1: 65].

Сьогодні проблема українсько-російської двомовності, зокрема мовної поведінки особистості в умовах білінгвізму, недостатньо розроблена, оскільки на етапі радянської соціолінгвістики подібні дослідження мали більше ідеологічний, аніж науковий характер, вони відображали мовну політику СРСР. Однак у працях відомих учених, присвячених дослідженню проблем білінгвізму, є немало цінних ідей і теоретичних узагальнень. Праці Є. Верещагіна, Ю. Жлуктенка, С. Семчинського, Л. Щерби сприяли цілісному осмисленню цієї проблеми, з'ясуванню основних аспектів її вивчення (лінгвістичного, психологічного, соціолінгвістичного, психолінгвістичного). У деяких дослідженнях є аналіз мовних ситуацій у зарубіжних країнах (Л. Нікольський, Т. Крючкова, О. Швейцер). Вагомий внесок у розроблення білінгвіології зробили зарубіжні дослідники Р. Белл, У. Вайнрайх, Ч. Фергюсон, Дж. Фішман. Праці цих учених присвячені поняттєвому апаратові проблеми двомовності, теорії диглосії, впливу білінгвізму на інтелектуальний розвиток особистості, мовної поведінки білінгвів. У розробленні теоретичних і прикладних засад українсько-російської двомовності, функціонування української мови у ХХ столітті важливе значення мають дослідження Л. Масенко, О. Ткаченка, Ю. Шевельова, Н. Шумарової та ін. Вивчено й окремі аспекти білінгвізму. Наприклад, Т. Бурда проводила дослідження у молодіжному середовищі Києва, спроба мікросоціолінгвістичного аналізу малої групи належить Н. Шовгун. Досвід мовних політик інших країн у зв'язку з потребою його застосування для розв'язання мовних проблем вивчали Б. Ажнюк, Ю. Жлуктенко, Л. Лазаренко, О. Чередниченко. Накопичений у зарубіжній науці досвід використання різних методик соціолінгвістичних досліджень застосовує Л. Біланюк, аналізуючи українсько-російський білінгвізм. Проблемам упровадження державної мови, практичним завданням перегляду правописних, термінологічних і лексикографічних норм української мови, як і критиці бездіяльності

влади в царині державної мовної політики, багато уваги приділяють такі відомі мовознавці, як І. Вихованець, В. Німчук, О. Пономарів, Я. Радевич-Винницький, О. Сербенська, О. Ткаченко, І. Фаріон та ін.

Практичне значення дослідження визначається тим, що розроблена методика забезпечує ефективне вивчення мовної поведінки молоді в умовах білінгвізму. Запропонований системний підхід може бути використаний для аналізу мовної поведінки інших верств населення в різних регіонах країни. Розроблені теоретичні положення й отримані експериментальні дані можуть бути використані у процесі читання лекцій, спецкурсів на філологічних факультетах вищих навчальних закладів. Результати дослідження можуть бути корисними для подальших соціолінгвістичних досліджень.

1. Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада. – К., 2000.

TEACHING IN THE ODESA REGION UNIVERSITIES IN THE SITUATION
OF UKRAINIAN-RUSSIAN BILINGUISM
(SOCIAL LINGUISTIC ASPECT)

Anastasia Velika

The paper is dedicated to the problem of linguistic situation in the Universities in Odesa region. The present research is based on the questionnaire filled in by the students. Main attention is paid to bilingualism study as one of the most important problems of the south of Ukraine.

Key words: social linguistics, linguistic situation, bilingualism, diglossia.

ЧИ ЯЗИК ДО КИЄВА ДОВЕДЕ (ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ
СТУДЕНТАМ-ІНОЗЕМЦЯМ)

О. М. Новикова
(Мюнхен)

Ідеться про викладання української мови як іноземної, зокрема української фразеології. Досліджено лінгвометодичний та лінгвокультурологічний аспекти цього процесу.

Ключові слова: українська як іноземна, фразеологізм.

Вивчення української мови як іноземної неможливе без звернення до її фразеології як одного з мовних засобів вираження етнокультурної картини світу, як джерела лінгвокраїнознавчої інформації, в якому “відбита вся історія наших предків, уся психологія, все приватне та громадське життя” [3: 11].

Відомо, що фразеологія є одним із складних рівнів мови. Правильне та доречне використання фразеологізмів надає мові неповторної своєрідності, особливої виразності, образності, робить її емоційно забарвленою, дозволяє зробити висновки про рівень володіння співрозмовником іноземною мовою.

Нерозуміння фразеологізмів значно ускладнює не тільки сприймання змісту прочитаного або почутого, але й спілкування іноземною мовою, оскільки окремі змістові елементи ситуацій спілкування нерідко обумовлені різною культурною специфікою [1], а тому розуміння культурних особливостей чужої мови завжди пов'язане зі значними труднощами – в більшості фразеологізмів закладено певний прихований зміст, зрозумілий носіям мови, який, тим самим, обумовлює особливості їх соціальної поведінки, оскільки “стереотипи поведінки етносу представлені в його культурі, традиціях, звичаях тощо, а вербалізовані, зокрема, у мовній фразеосистемі” [3: 11]. Деякі з них є подвійно “культуроносними” [5: 16].

Тому для формування мовної компетенції іноземним студентам необхідно вивчати ці мовні одиниці, адже вони відображають національну специфіку та самобутність українського народу, спосіб життя, звичаї, особливості світосприймання та народну мудрість, що виробилася в процесі багатовікової історії. Саме фразеологізми найбільшою мірою дозволяють реалізувати у викладанні принцип вивчення мови з опорою на культурний компонент.

Ця робота вимагає особливого усвідомлення і продуманої організації. Вона повинна опиратися на принцип методичної доцільності: відбір фразеологічного матеріалу мусить відповідати комунікативній значущості та врахуванню лексико-граматичних тем певного рівня навчання. Розглядати її доцільно як складник навчального процесу, як і роботу над лексикою, оскільки “поряд з лексикою фразеологія є єдиною ділянкою мовних явищ, де зміст культури відбивається “більш чи менш безпосередньо” [4: 276].

Одним із важливих прийомів навчання іноземних студентів є зіставлене вивчення української та іншомовної фразеології на різних рівнях, включаючи семантику, граматичну структуру, стилістичні функції, емоційно-стилістичне забарвлення тощо, що дозволяє виділити кілька груп фразеологізмів, які відрізняються різним ступенем подібності: від повного збігу семантики, граматичної структури, стилістичного забарвлення і внутрішньої форми до абсолютної безеквівалентності.

Повні еквіваленти легше за все засвоюються іноземними студентами, і саме з них доцільно починати знайомство з українською фразеологією. Їх форма може повністю збігатися або мати незначні розбіжності, тому що “більшість фразеологізмів відносно рідко мають абсолютні еквіваленти в інших мовах, що пояснюється не стільки їх національно-культурною своєрідністю, скільки розбіжністю техніки номінації” [2: 153] чи особливостями граматичної будови мови: Пор., наприклад: “*На сьомому небі* / нім. *im siebten Himmel sein*”, “*Hi риба, ні м'ясо* / нім. *weder Fisch, noch Fleisch*”, “*Ламати голову (сушити мозок)* / нім. *den Kopf zerbrechen*”, “*Онустити крила (пуки)* / нім. *die Flügel hängen lassen*”, “*По самі вуха* / нім. *bis beide Ohren*” та ін. Незначні розбіжності у складі лексичних компонентів фразеологічних одиниць, що зіставляються, не впливають на їх образну основу й не змінюють суттєво внутрішню форму.

Часткові еквіваленти, що мають однакове значення і стилістичне забарвлення, але відрізняються внутрішньою формою і складом лексичних компонентів, також не викликають особливих труднощів під час засвоєння, якщо вони забезпечені відповідними

поясненнями. Пор., наприклад: *“На зорі / нім. vor Tau und Tag”, “На колір і смак товариш не всяк / нім. über den Geschmack kann man nicht streiten”, “Тримати язика на припоні / нім. Zunge im Zaum halten”, “Пустий вітер / нім. ein windiger Typ”* та ін.

Особливу увагу варто приділяти тим зворотам мови, які мають яскраво виражену національну символіку або містять національні реалії, пов’язані з певними подіями історії, традиціями, побутом українського народу (*“Чумацький шлях”, “Висипався хміль із міха та й наробив ляхам лиха”, “Як Мамай пройшов”, “Як дурень з писанкою”, “Барвінок рвати”, “Скупаний у любистку”, “Ставати на рушник”* та ін.), а також безеквівалентним українським фразеологізмам (*“Закопирити губи”, “Пошити в дурні”, “Не бачити смаленого вовка”* та ін.) та зворотам, які містять застарілі мовні форми (*“Бити чолом”, “Закон брати”, “За живота”* та ін.). Такі фразеологічні одиниці бувають складними для сприйняття та засвоєння і потребують семантизації, яка може містити тлумачення значення, вказівку на ситуацію, застосування історико-етимологічного аналізу, культурологічний коментар, інформацію про стилістичну і прагматичну характеристики тощо. Під час роботи з ними нерідко доводиться звертатися до різноманітних описів і коментарів з метою якомога точніше донести до студентів-іноземців зміст переносного значення того чи того фразеологізму, що сприяє не тільки кращому запам’ятовуванню, але й розширенню країнознавчих знань, а разом з тим розвиває у них як культурну, так і мовну компетенцію.

1. Арутюнова Н. Д. Истина: фон и коннотация // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М., 1991; 2. Лінник Л. А. Лінгвокультурологічний аспект порівняльного дослідження фразеологічних одиниць. – Мат-ли ІХ наук.-практ. конф. – К., 2009; 3. Селіванова О. Нариси з української фразеології. Психокогнітивний та етнокультурний аспекти. – К.; Черкаси, 2004; 4. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови. – К., 2007; 5. Фірсова Ю. А. Фразеологічні одиниці з топонімічним компонентом у німецькій мові: лінгвокультурологічний аспект: Дис. ... канд. філол. наук. – К., 2002.

LANGUAGE TURNS THE KEY TO THE WORLD (INTRODUCING UKRAINIAN PHRASEOLOGY TO FOREIGN STUDENTS)

Olena Novikova

The paper deals with the problem of teaching Ukrainian as a foreign language, particularly Ukrainian phraseology. It shows the didactic linguistic and cultural linguistic aspects of this process.

Key words: Ukrainian as a foreign language, phraseologism.

МОВЛЕННЯ ПЕРСОНАЖІВ-ДІТЕЙ
ЯК ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧА ПРОБЛЕМА
М. Ю. Стадник

Проаналізовано різноманітні особливості англійського та українського відтворення мовлення дітей в сучасних художніх творах, а також основні перекладацькі стратегії й тактики, якими послуговуються в процесі його передавання лексичними, стилістичними, граматичними та графічними засобами української мови.

Ключові слова: художня проза, стратегія перекладу, дитяче мовлення.

Під час перекладу художньої прози перекладач скрупульозно опрацьовує структуру змісту оригіналу як цілісного утворення та його складників у їх співвідношенні. Правильний вибір стратегії перекладу безпосередньо залежить від результатів аналізу художнього тексту за трьома основними параметрами: вертикальним, горизонтальним та глибинним [1: 54].

У художній прозі елемент форми превалює над предметно-змістовим компонентом та служить як інструментом самовираження письменника, так і способом утілення ідейно-естетичної цінності твору [6: 110]. Мова літератури – це своєрідний засіб комунікації між письменником та читацькою аудиторією. Саме тому еквівалентним та адекватним можна вважати той переклад, у якому сила впливу на читачів така ж, як і в оригіналі.

Дитяче мовлення як особливий складник художнього тла твору має характерні лише йому особливості, відповідно представлені у художньому тексті. Ми виокремлюємо такі важливі та унікальні риси дитячого мовлення в художній прозі, які вимагають відповідного перекладу.

- Дітям властиве так зване явище “егоцентричного мовлення”, або “вербального егоцентризму” [7: 39]: дитина розмовляє сама із собою і говорить лише про себе. Перекладачеві важливо знати, що егоцентричне дитяче мовлення виражають повтори цілих слів або навіть окремих складів, які не виконують ніякої комунікаційної функції; монологи, коли дитина говорить сама до себе так, немовби роздумує вголос; колективні монологи, коли співрозмовник для дитини є своєрідним “подразником”, що продукує мовлення дитини, але не веде з нею діалог.

- Аналіз фактичного матеріалу показав, що специфічним у дитячому дискурсі є ексклюзивно-вікові та преферентно-вікові мовні вияви: вживання в межах сім’ї термінів спорідненості як форм звертання за умов асиметричного дискурсу; використання в інших випадках загальноприйнятих традиційних ввічливих форм звертання до дорослих під час асиметричного спілкування; застосування зменшено-пестливих форм звертання як засобів вираження симпатії та грайливості; часте вживання одиниць сленгу, жаргону, вульгаризмів у симетричному спілкуванні як символ солідарності та в асиметричному спілкуванні – як своєрідний лінгвістичний поріг між дітьми й дорослими. Вибір перекладачем необхідної стратегії залежить від контексту вживання тієї чи тієї специфічної дитячої мовної одиниці у тексті та від культурно-національних особливостей сприйняття навколишнього світу представниками англomовного та українomовного соціумів.

- Повтор є одним із найбільш використовуваних стилістичних прийомів виокремлення дитячого мовлення в англійській та американській художній прозі на

загальному тлі мовлення дорослих персонажів. Мета повтору може бути різною: висловлення емоційного стану дитини, привернення дитиною уваги співрозмовника до явища, події, створення атмосфери напруження тощо. Розрізняють дві основні моделі побудови повторів – контактну й дистантну [2: 114]. Під час перекладу українською мовою повтори компенсуються іншим стилістичним або лексичним засобом, тому що для прямої мови персонажів багаторазові повтори абсолютно нехарактерні, вони звучать неприродно.

- Дитяче мовлення, на відміну від дорослого, багате на слова, які, крім основного логічного значення, несуть ще й емоційне навантаження. Семантика таких слів не залежить від контексту й здебільшого збігається в обох мовах, тому вони не мають особливих труднощів для перекладу. Проте особливість дитячого мовлення полягає саме в тому, що дитина надає словам зі звичною всім семантикою нових відтінків, тоді перекладачеві, окрім упровадження необхідних трансформацій, треба виявити письменницьку творчість.

- Дитяче мовлення вирізняється так званою “словесною неправильністю” [3: 38], яка за своїм характером є систематичною, логічною і закономірною, адже дитяче мовлення твориться в результаті конструктивного підходу дитини до цього процесу. Типовим прикладом такої “неправильності” є проблема утворення форм правильних і неправильних дієслів минулого часу в англійській мові. Тут перед перекладачем постає дилема: або ігнорувати утворювані дітьми “квазіформи” [5: 62], або творити власні граматично неправильні форми. На нашу думку, стратегія перекладача у цьому випадку багато в чому залежить від мети використання автором таких неправильних формоутворень.

- Ще одна перекладацька проблема полягає в передачі українською мовою англійських метафоричних виразів або фразеологічних одиниць. Адже дитина молодшого шкільного віку сприймає всі слова абсолютно конкретно, наочно уявляє той образ, який відповідає саме буквальному значенню слова, а не переносному. Особливість дитячого сприйняття метафоричності перекладач може передати різними стилістичними засобами української мови.

- У дитячому мовленні широко представлені нестандартні одиниці на рівні слова, які потребують застосування особливого перекладацького підходу – лексичних трансформацій. Перекладознавці розрізняють п’ять основних типів лексичних трансформацій: конкретизація значень, генералізація значень, смисловий розвиток, або модуляція, антонімічний переклад і цілісне перетворення [4: 57]. Проаналізований фактичний матеріал засвідчує, що в українських перекладах англійського та американського дитячого мовлення найчастіше використовуються такі трансформації, як цілісне перетворення та конкретизація, що зумовлене відмінностями в будові української та англійської мов.

- Теоретики перекладу виокремлюють чотири основні типи граматичних універсальних трансформацій, які активно застосовуються під час відтворення дитячого мовлення: доповнення, опущення, переміщення та заміщення. За нашими спостереженнями, українські перекладачі найбільш часто послуговуються трансформаціями доповнення та заміщення в результаті відмінностей між мовами оригіналу й перекладу, що зумовлені культурними розбіжностями, різними фоновими знаннями читачів тощо.

• Дитяче мовлення відрізняється від дорослого емоційністю, експресивністю та стилістичним колоритом. На письмі це часто позначається за допомогою графічних знаків: зміна шрифтового оформлення, виділення курсивом, своєрідними відступами. Ці графічні маркери оригіналу знаходять своє відображення в українському тексті перекладу завдяки різним способам графічного або навіть лексичного відтворення.

Отже, дитяче мовлення – явище унікальне, тому не існує конкретного універсального постулату, який би давав єдино правильну відповідь на запитання про те, як саме треба перекладати ту чи ту своєрідну особливість мовлення дітей, представленого в художньому прозовому творі. Вибір певної перекладацької стратегії і відповідних тактичних ходів повністю залежить від самого перекладача, його ерудованості, досвідченості й творчого потенціалу.

1. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение: Учеб. пособ. – М., 2002;
2. Левицкая Т. Р., Фитерман А. М. Проблемы перевода (на материале современного англ. языка). – М., 1976;
3. Негневицкая Е. И., Шахнарович А. М. Язык и дети. – М., 1981;
4. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика. – М., 1974;
5. Шахнарович А. М., Юрьева Н. М. Психолингвистический анализ семантики и грамматики (на материале онтогенеза речи). – М., 1990;
6. Bassnett S. Translation studies. Revised edition. – London; N. Y., 1991;
7. Elliot A. J. Child language. – Cambridge, 1994.

CHILD SPEECH AS THE PROBLEM OF TRANSLATION

Maryna Stadnyk

The research studies the phenomenon of child language, its peculiar features of being widely represented in contemporary English and American literature, and various possible strategies and approaches for its translating into Ukrainian.

Key words: fiction literature, translation strategy, child speech.

МОДЕЛЮВАННЯ СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ
РЕЧЕННЯ В ТЕРМІНАХ ДЕРЕВА ЗАЛЕЖНОСТЕЙ

Н. Г. Чейлишко
(Київ)

Розглянуто проблему вибору теоретичної моделі для синтаксично маркованого корпусу української мови. З'ясовано принципи моделювання синтаксичної структури речення в термінах дерева залежностей; визначено недоліки вказаної моделі та запропоновано шляхи їх подолання.

Ключові слова: корпус мови, синтаксична структура речення, дерево залежностей, граф.

Формування корпусу будь-якої мови має починатися із з'ясування тих дослідницьких і/або навчальних завдань, які мають бути розв'язані за допомогою створеного корпусу. Іншими словами, призначення корпусу визначає особливості його будови. Із наукового погляду корпус будь-якої мови необхідний насамперед для виявлення закономірностей функціонування мовних одиниць, що стає можливим лише в результаті послідовного аналізу великої кількості мовленнєвого матеріалу. Тому надзвичайно актуальними є ті наукові розвідки, які присвячені виробленню засад укладання корпусу української мови і – головне – їх апробації на українському мовленнєвому матеріалі.

Мета цієї статті полягає у висвітленні синтаксичної моделі для формального опису синтаксичної будови мовленнєвих одиниць у складі корпусу української мови.

Об'єктом дослідження є синтаксична структура українського речення, а предметом – її формальний опис.

Новою є запропонована методика відображення синтаксичної структури речення як графа.

У вітчизняній лінгвістиці склалася традиція представлення синтаксичної організації речення за допомогою орієнтованого дерева залежностей (ДЗ), вузли якого відповідають словоформам речення, а гілки (ребра) марковані відповідно до типу синтаксичного зв'язку між словоформами. Таким чином, ДЗ відображає структуру речення як набір бінарних зв'язків підпорядкування між словоформами. Причому словоформою вважають послідовність буквених символів між двома пробілами (за іншою термінологією – це машинне слово або текстоформа). Основними властивостями ДЗ є:

- 1) дерево має тільки одну вершину (рис. 1);
- 2) кожній словоформі в реченні відповідає один вузол у ДЗ;

3) ребро відповідає зв'язкові між двома словоформами. Напрямок підпорядкування – від словоформи, яка підпорядковує (“хазяїн”), до словоформи, яка підпорядковується (“слуга”);

4) усі ребра є орієнтованими, тобто напрям ребер дерева наперед визначений: від вершини до вузлів, які розташовані в дереві на рівень нижче;

5) в один вузол може входити не більше одного ребра;

6) дерево має бути зв'язним, тобто в дереві не може бути вузлів, не пов'язаних з іншими вузлами дерева;

7) у дереві не може бути циклів, тобто ребро не може приходити у вузол, із якого воно виходить;

8) вершиною дерева може бути присудок простого двоскладного речення, головний член односкладного речення, присудок головної частини складнопідрядного речення.

Ми організували корпус текстів українських інтернет-новин (близько 3 тис. речень), синтаксично розмічений у термінах дерева залежностей. На основі цього корпусу вдалося встановити закономірності реалізації синтаксичних зв'язків словоформ в українському реченні [1]. Набутий досвід засвідчив доцільність репрезентації синтаксичної будови українського речення в термінах дерев залежностей, водночас указав на певні недоліки такого представлення:

1) вузлом у дереві позначається словоформа як машинне слово (послідовність буквених символів від пробілу до пробілу), через що складники аналітичної лексики розглядаються окремо (*Ірина* → *Марківна* → *Попова*).

2) у дереві залежностей неможливо відобразити зв'язок між словоформою та словосполученням (*єдиний* ← *зважає коментар*);

3) вимога зв'язності дерева, тобто відсутності вузлів, до яких не входило б жодне ребро, змушує дослідника ігнорувати випадок, коли в реченні наявний еліпсис і, отже, є місце розрив синтаксичних зв'язків (*Єдиний зважає та об'єктивний коментар* – [еліпсис] *Ірини Марківни Попової*). Для того, щоб уникнути такого розриву, доводиться штучно запроваджувати нульовий вузол, який позначає невиражену словоформу, і тим самим забезпечити зв'язність усіх вузлів дерева (рис. 1 А);

4) позначення в дереві лише підрядного зв'язку між словоформою-хазяїном і словоформою-служом за допомогою орієнтованих вертикальних ребер не дає можливості адекватно показати сурядний – горизонтальний – зв'язок між словоформами. Тому використовують спеціально запроваджений уявний вузол: сурядні словоформи підпорядковуються в дереві уявному вузлові (на рис. 1 (А) від уявного вузла залежать сурядні словоформи *зважає*, *об'єктивний* і сполучник сурядності *та*).

Рис. 1. Дерево залежностей для речення з аналітичною лексемою, сурядністю та еліпсисом. Структуру речення представлено: А – із залученням додаткових вузлів, Б – без залучення додаткових вузлів.*

Таким чином, моделювання синтаксичної організації речення із застосуванням дерева залежностей передбачає обмеження, які ускладнюють адекватне представлення низки синтаксичних ситуацій (сурядність; зв'язок із словосполученням; еліпсис). Уведення до дерева службових вузлів (нульового, уявного), і, відповідно, вироблення додаткових правил (домовленостей) щодо побудови дерева ускладнюють як саму методику, так і структуру дерев, створених на основі цієї методики. На нашу думку, моделювання синтаксичної структури речення необхідно здійснювати за допомогою загальнішої моделі – графа, що дасть можливість: 1) відображати розрив синтаксичних зв'язків у реченні з еліпсисом через неприв'язані вузли графа; 2) позначати горизонтальними ребрами сурядний зв'язок між словоформами; 3) визначати дві або більше вершини графа, які вказуватимуть на наявність сурядних присудків у реченні; 4) показувати подвійний синтаксичний зв'язок (дуплексив), запровадивши дозвіл на входження двох ребер до одного вузла тощо. Репрезентація структури речення у вигляді графа більшою мірою відповідає природі реального речення. Окрім того, таке представлення значно спростить процедуру побудови графічної моделі речення, зробить її відкритішою до автоматичного обчислення низки її якісних та кількісних параметрів.

1. *Чейлитко Н.* Корпусне дослідження зон зв'язків словоформ в українському реченні // *Лінгвістичні студії*: Зб. наук. пр. – Донецьк, 2009. – Вип. 18. – С. 268–275.

SYNTACTIC SENTENCE STRUCTURE MODELING IN TERMS OF DEPENDENCY TREE *Natalia Cheilytko*

The problem of selecting a theoretical model for syntactical annotated corpora of the Ukrainian language is devoted. Principles of modeling syntactical sentence structure in terms of Dependency Tree are showed. The imperfections of the model are identified and ways to overcome them are proposed.

Key words: corpora of language, syntactic structure of sentences, dependency tree, graph.

ФОРМАЛЬНО-СЕМАНТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ
СУФІКСАЛЬНИХ МОРФЕМ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

*А. М. Вечірко, Ю. М. Тищук,
О. В. Олехнович, О. С. Яковенко*
(Київ)

Ідеться про проект дослідження семантики та формальної реалізації афіксальних мовних одиниць у їхніх варіантах та інваріантах. Цей проект є одним із етапів розроблення бази даних для електронного Словника словотвірних значень, що може бути використаний для створення програми автоматичного морфемного аналізу тексту та в інтелектуальних системах аналізу тексту.

Ключові слова: електронна морфемно-словотвірна база, електронний Словник словотвірних значень, семантична структура, морфонологія, афіксальні морфеми.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики проблема опису семантики та формальної реалізації афіксальних словотвірних мовних одиниць у їхніх варіантах та інваріантах є одним із першочергових завдань.

Актуальність нашого проекту полягає у висвітленні проблемних питань морфеміки й словотвору в процесі дослідження й систематизації матеріалу про явища морфемного шва та семантику мовних одиниць із їхньою морфонологією. Це є матеріалом створення електронного Словника словотвірних значень української мови, який розробляють у лабораторії комп'ютерної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сьогодні розроблення електронних версій словників є нагальною потребою, оскільки вони відповідають вимогам часу, є зручним та ефективним способом представлення знань. По-перше, вони спроможні задовольнити потреби користувачів і дослідників, які працюють із комп'ютером, по-друге, не потребують значних часових затрат для збирання, оброблення й здійснення різних операцій, призначених для вибору й систематизації матеріалу, по-третє, забезпечують економію людських ресурсів у процесі створення картотек.

Метою проекту є комплексний дистрибутивно-статистичний опис словотвірних морфем в усіх їхніх значеннях та аломорфних реалізаціях. Одержані відомості є частиною бази даних для створення словникових статей морфем.

Задля досягнення зазначеної мети необхідно було виконати такі завдання: підготувати необхідну теоретичну базу для проведення дослідження; з'ясувати залежність між явищами морфемного шва і частиномовною належністю твірних основ дериватів; описати морфонологічні особливості похідних, утворених від різних твірних основ; дослідити план вираження словотвірних морфем в українській мові; встановити всі можливі інваріанти значення для кожної словотвірної морфеми; визначити семантичну структуру кожної словотвірної морфеми в термінах словотвірних сем; описати інваріанти значень морфеми як взаємодію значень мотивувальної основи та аломорфа суфікса.

Об'єктом дослідження є конкретні суфіксальні зони з вихідними морфемами. Предметом – структурно-семантична реалізація плану вираження словотвірної морфеми, а також морфемна й семантична специфіка похідних із цією морфемою в українській мові.

Матеріалом дослідження стала електронна морфемно-словотвірна база, створена в лабораторії комп'ютерної лінгвістики Інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка,

яка налічує 200 тисяч слів, дібраних з одинадцятитомного Словника української мови, словників діалектизмів, термінів, неологізмів, доповнена рідковживаними словами з текстів публіцистики і художньої літератури. Слова в базі сегментовані на морфеми за принципом словника І. Т. Яценка. Завдяки програмному забезпеченню бази даних є можливість відбирати конкретну морфему, описувати її реалізацію у словах і словотвірних типах.

У процесі роботи з вибіркою були використані такі методи дослідження та операції: метод дистрибутивного аналізу, за яким встановлювали морфемне оточення кожного морфа; статистичний метод, за допомогою якого було проаналізовано кількісні показники виявлених явищ морфемного шва.

Цей проект має досить широкий спектр практичного застосування. Насамперед, це один з етапів розроблення бази даних для електронного Словника словотвірних значень. Електронний Словник словотвірних значень – це також і база знань про інваріанти й варіанти афіксальних морфем сучасної української мови, що містить список усіх афіксальних морфем української мови з інформацією про їхню структурну позицію, семантичну структуру та словотвірні можливості. Словник можна використовувати для створення програми автоматичного морфемного аналізу тексту не тільки як дослідної бази, а й в інтелектуальних системах аналізу тексту.

Новизна дослідження полягає у формалізованому описі семантичної структури афіксальних морфем української мови та явищ морфемного шва в дериватах, що можна використовувати в дидактичних і науково-дослідних цілях.

1. *Зубань О. М.* Створення морфемної бази даних: принципи опису морфеми як інваріантної одиниці // Українське мовознавство. – 2001. – № 3; 2. *Карпіловська Є. А.* Кореневий гніздовий словник української мови. – К., 2002; 3. *Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Карпіловський В. С., Недозим Г. І.* Словник афіксальних морфем української мови. – К., 1998; 4. *Козленко І. В.* Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. – К., 2004; 5. *Русановский В. М., Жовтобрюх М. А., Городенская Е. Г., Грищенко А. А.* Украинская грамматика. – К., 1986.

FORMAL AND SEMANTIC REALIZATION OF MORPHEMES-SUFFIXES OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

**Alyona Vechirko, Julia Tyshchuk,
Olha Olehnovych, Olena Yakovenko**

The project of the research of formal and semantic realization of affixes in their variants and invariants is considered. This project is one of the stages of the data base development for electronic Vocabulary of Word-formation Meanings of Morphemes, which can be used for creation of the program of automatic morphemic text analysis and applied in intellectual text-analysing systems.

Key words: electronic morphemic word-formation data base, electronic Vocabulary of Word-formation Meanings of Morphemes, semantic structure, morphonology, morphemes-affixes.

КОМП'ЮТЕРНИЙ АНАЛІЗ МОВНИХ СУГЕСТОГЕНІВ ПОЛІТИЧНОЇ РЕКЛАМИ

Ю. В. Станкевич
(Одеса)

Ідеться про створення комп'ютерної програми ідентифікації сугестивних елементів у текстах політичної реклами. Увагу приділено основним етапам створення такої програми.

Ключові слова: комп'ютерна програма, політична реклама, сугестія.

На думку сучасних учених (А. Баранов, Ф. Бацевич, Г. Почепцов, С. Лісовський, О. Шейгал та ін.), політична мова – це особлива знакова система, що має специфічну структуру та завдання, а насамперед – вплив на реципієнта з метою формування в нього позитивного ставлення до тексту. Вербальні засоби є одними з найпотужніших впливових інструментів політичної комунікації, яка “потрібна політикам для того, щоб інформувати, давати вказівки, проводити законодавчі акти, переконувати тощо” [4: 9]. У демократичному суспільстві, де “політики мають постійно підтверджувати легітимність свого перебування на політичній арені” [1], боротьба за владу тісно пов'язана з діяльністю засобів масової комунікації. Основний прояв такого зв'язку – політична реклама як спрямоване впливове повідомлення, “націлене на створення.. позитивного образу політичного товару (кандидата, інституту, символу)”, який мобілізує реципієнта на відповідну підтримку” [3: 522]. Дослідження проблематики політичної реклами в сучасній науці є досить актуальним з огляду на розгалуженість її різновидів, варіативність механізмів впливу на свідомість реципієнтів, необхідність з'ясування закономірностей конструювання текстів прогнозованого сприйняття, а також оптимізації та гармонізації політичного дискурсу загалом (див. праці О. Андрейченко, Ф. Бацевича, Л. Масенко, Г. Почепцова, О. Шейгал). Використання засобів комп'ютерної лінгвістики значно підвищує результативність розвідок такого спрямування (див. програми “Словодел”, “Діатон”, “ВААЛ”). Утім ґрунтовних розроблень, де аналізували б сугестивні можливості тексту на лексико-семантичному рівні як найпотужнішому в аспекті впливу [2], поки недостатньо, що й зумовлює актуальність детального опрацювання зазначеної проблематики.

Метою нашого дослідження є створення комп'ютерної програми ідентифікації та аналізу сугестивних елементів політичних текстів, розробленої у вигляді веб-додатку, що зумовлено вимогами сучасної інтернет-комунікації, та скерованої на ідентифікацію сугестоґенів лексико-семантичного та частково синтаксичного рівнів. Етапи розроблення авторської комп'ютерної програми полягають у виокремленні метамодельних елементів як нейролінгвістичних маркерів впливу [2], створенні бази даних програми та алгоритму їхнього опрацювання. У результаті аналізу програма маркує наявні в тексті впливові елементи, виводить детальний опис сугестивних категорій, до яких вони належать, що дає змогу за необхідності здійснити текстову корекцію. Кількість лексико-семантичних сугестоґенів у процесі роботи над програмою розширюватиметься, а словникова база поповнюватиметься новими одиницями, актуальними, зокрема, для текстів політичної реклами, яка становить фактичний матеріал нашого дослідження.

Авторська програма має прикладне значення, оскільки виступає ефективним

інструментом аналізу, а в майбутньому – й синтезу будь-яких впливових текстових масивів; прислужиться в дослідженнях у царині комп'ютерної лінгвістики, галузях маркетингу, PR, державного управління, увиразнюючи перспективність комп'ютерного моделювання.

1. Буртак С. Політична реклама як маніпулювання громадською думкою // Document HTML. – <http://www.ji-magazine.lviv.ua/ji-junior/N30-1/burtak.htm>; 2. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування. – Одеса, 2008; 3. Соловьев А. И. Политология: политическая теория, политические технологии. – М., 2000; 4. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса. – М., 2004.

COMPUTER ANALYSIS OF LANGUAGE SUGGESTOGENES IN POLITICAL ADVERTISEMENT

Yuliya Stankevych

The article is dedicated to the problem of developing computer program of suggestive elements identification in the political advertising text. The most proper attention is paid to the stages of the program development.

Key words: computer program, political advertising, suggestion.

ТЕКСТОЗОРІЄНТОВАНА ТЕЗАУРУСНА ІНФОРМАЦІЙНО-ПОШУКОВА СИСТЕМА З ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

**У. В. Андріяшук, А. А. Бондаренко,
Т. П. Герасімова, І. М. Нікітіна**
(Київ)

Розроблено інформаційно-пошуковий тезаурус літературознавчих термінів, що має мережеве представлення у вигляді ієрархізованої структури даних, у якій виокремлюються вузли (терміни) і дуги. Зазначено 1500 семантичних відношень між 500 термінами. З'ясовано, що накладання сітки тезаурусної моделі на конкретний науковий текст дає змогу виокремити претенденти на терміни на основі частотності їхнього вживання.

Ключові слова: тезаурус, ІПС (інформаційно-пошукова система), граф, словник, логіко-семантичний зв'язок.

Мета проекту: 1) укладання електронного словника літературознавчих термінів із використанням нової формалізованої методики конструювання тезауруса, що відповідає сучасним стандартам термінографії, представлення його в мережі Інтернет; 2) верифікація

теоретичної тезаурусної моделі за допомогою розроблених комп'ютерних технологій шляхом застосування її для аналізу корпусу текстів із літературознавства.

Роботу над проектом здійснювали у два етапи. На першому етапі було створено інформаційно-пошукову систему (ІПС) у вигляді лексикографічної й енциклопедичної електронної бази українських літературознавчих термінів, яка складається з трьох словників: алфавітного, тлумачного та тезаурусного. В алфавітному словнику для кожного слова-терміна (близько 500 термінів) надається англійський еквівалент і дефініція. Тезаурусний словник є переліком логіко-семантичних зв'язків (функцій) між літературознавчими термінами (список функцій запозичено з роботи [1], але доповнено й модифіковано), тобто розроблена ІПС містить не тільки множинність окремих термінів, представлених у вигляді алфавітного списку з їхніми тлумаченнями, а й власне моделі представлення зв'язків між термінами. Тезаурус має й інше представлення – у вигляді семантичної мережі, що є ієрархізованою структурою даних, у якій виокремлюються вузли (терміни) і дуги, що виражають різні типи відношень між вузлами. Мережеве представлення даних має не лише суто прикладне значення, а й дає можливість глибше проникнути в систему логіки цієї науки, точніше змоделювати терміносистему з літературознавства. Тезаурус містить близько 500 термінів, охоплених семантичною мережею у 1500 семантичних відношень. Представлену модель тезауруса можна розглядати як семантичний та інформаційний опис літературознавчої термінології, здатну модифікуватися: а) в алфавітний словник з дефініціями; б) у блочний термінологічний словник; в) у словник синонімів; г) у словник родо-видових відношень; д) в автоматичний інформаційний довідник тощо. Створена на цьому етапі модель є статичним представленням логіко-поняттєвих відношень між термінами літературознавства.

На другому етапі побудовано динамічну логіко-поняттєву модель шляхом накладання тезаурусної моделі літературознавчих термінів у вигляді ієрархічної класифікаційної схеми – графа на словник наукового тексту. У результаті маємо можливість одержання також ієрархічного класифікаційного графа аналізованого тексту з абсолютною частотою вживання терміна в конкретному тексті. Цим забезпечується зв'язок “від термінологічного словника до тексту”. Наступний методичний крок – створення додаткового словника слів за текстом із відповідними частотами без урахування тих термінів, які увійшли до тезаурусного графа. Шляхом перегляду слів одержаного словника можна сформулювати список слів-претендентів на терміни. Цим забезпечується зв'язок “від тексту до словника”, причому частота вживання й контексти дають можливість концентрувати розпорошену термінологічну інформацію для розв'язання різноманітних термінологічних завдань, зокрема аналізу доцільності вміщення претендента до створеного словника термінів.

Методика складається з таких основних етапів: а) лематизація та впорядкування за частиномовною належністю; б) визначення для кожної лема (іменникової або прикметникової) абсолютної частоти вживання; в) побудова тезаурусного графа термінів конкретного тексту з абсолютними частотами вживання в тексті шляхом накладання тезаурусного графа терміносистеми; г) зняття омонімії значень термінів через звертання до контексту; г) побудова допоміжного словника слів з абсолютними частотами, які не увійшли до ТЗ; д) пошук слів-терміноідів і фіксація їх з ілюстративним контекстом у додатковому термінологічному словнику. Перевірка роботи методики здійснюватиметься на матеріалі корпусу наукових статей із літературознавства.

Важливість проекту полягає у розробленні, по-перше, методики конструювання тезаурусів, а також у створенні комп'ютерного інструментарію для реалізації цієї методики, по-друге, ПС, сумісної з інтелектуальними системами опрацювання текстової інформації, у яких вона може бути використана як база знань та інструмент розпізнавання смислу текстів.

1. *Никитина С.Е.* Тезаурус по теоретической и прикладной лингвистике. – М., 1979.

TEXT-ORIENTED THESAURUS INFORMATION SEARCH SYSTEM FOR THE
LITERARY CRITICISM TERMINOLOGY

Ulyana Andriyashchuk, Alina Bondarenko,

Tetyana Herasimova, Iryna Nikitina

Information search thesaurus for the literary criticism terminology has been created as a hierarchic structure of data, in which nodes and arcs can be singled out. It includes about 1500 semantic connections of 500 terms. It has been stated that applying the thesaurus model net to a scientific text gives a possibility to single out potential new terms according to their frequency.

Key words: thesaurus, information search system, graph, vocabulary, logical and semantic connection.

- Андрейченко Оксана Іванівна** – к.філол.н., доц. кафедри українського мовознавства Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського; oksana1_24.ua@mail.ru.
- Андріяшук Уляна Василівна** – магістр Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка; miracolo_@ukr.net.
- Андрусів Уляна Богданівна** – к.філол.н., асистент кафедри слов'янських мов Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника; jakmary2003@yahoo.com.
- Андрухова Тайна Анатоліївна** – аспірантка Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка; taina_andrukhova@mail.ru.
- Баган Мирослава Петрівна** – докторант кафедри загального та українського мовознавства Київського національного лінгвістичного університету; mtbagan@voliacable.com.
- Біленька Наталія Миколаївна** – аспірантка Житомирського державного університету імені Івана Франка; natalijabelenkaja@rambler.ru.
- Бондаренко Аліна Анатоліївна** – магістр Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка; miracolo_@ukr.net.
- Буднік Анжела Олександрівна** – ст. лаб. кафедри української філології Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського; angelabudnik@ukr.net.
- Вакуленко Максим Олегович** – к.фіз.-мат.н., с.н.с. Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка; maxvakul@yahoo.com.
- Велика Анастасія Олександрівна** – аспірантка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; anastasi86@inbox.ru.
- Весельська Галина Станіславівна** – аспірантка Житомирського державного університету імені Івана Франка; veselska_den@mail.ru.
- Вечірко Альона Миколаївна** – магістрант лабораторії комп'ютерної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка; avechirko@ukr.net.
- Волинець Галина Миколаївна** – к.філол.н., м.н.с. Навчально-наукової лабораторії українознавчих студій Запорізького національного університету; Volynec@ukr.net.
- Волошенко Юлія** – студентка Харківського державного університету харчування і торгівлі; kyryluk@ukr.net.
- Габай Анна Юрійвна** – м.н.с. відділу граматики Інституту української мови НАН України; gabai_a@ukr.net.
- Герасимова Тетяна Петрівна** – магістр Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка; miracolo_@ukr.net.
- Гількес Петер** – аспірант Мюнхенського університету ім. Людвіга Максиміліана; peter.hilkes@forumnetukraine.org.
- Гончарук Віта Миколаївна** – викладач української та іноземних мов Уманського державного аграрного університету, аспірантка; vitamail@ukr.net; vitulia_8@ukr.net.
- Горіна Жанна Дмитрівна** – докторант Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського; gorinajanna@rambler.ru.
- Горужанов Юрій Юрійович** – студент Інституту філології та журналістики Волинського національного університету ім. Лесі Українки; rq1000@ukr.net.

Гудима Наталія Василівна – аспірантка факультету української філології та журналістики кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка; andrey_06_87@mail.ru.

Данилюк Ірина Володимирівна – аспірантка Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка; renya09@rambler.ru.

Девальєр Оксана Миколаївна – аспірантка Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка; mail4684@poltava.velton.ua, devaler@ukrpost.ua.

Дерба Світлана Миколаївна – к.філол.н., асистент кафедри української та російської мов як іноземних Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка; derbas2003@ukr.netv.

Дідун Лілія Іванівна – викладач Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка; didun-lilia@yandex.ru.

Дорогович Наталія Омелянівна – аспірантка Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника; lorenza@i.ua.

Дубинець Зореслава Олександрівна – асистент кафедри гуманітарних наук філії РВНЗ «Кримський гуманітарний університет» у м. Армянську; Zarina46@yandex.ru.

Дюмін Олексій Захарович – к.істор.н., проф. Харківського національного університету радіоелектроніки; INFO@KTURE.KHARKOV.UA.

Ємельянова Тетяна Сергіївна – студентка Донецького національного університету; ets7skuba@mail.ru.

Єршова Ольга Леонідівна – аспірантка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; oltsja@mail.ru.

Житар Ірина Василівна – аспірантка кафедри українознавства Національного авіаційного університету; plus_2006@ukr.net.

Задояна Лариса Миколаївна – аспірантка Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини; A0048@meta.ua.

Зеніна Анастасія Володимирівна – магістрант Донецького національного університету; anvz@mail.ru.

Зозуля Олена Анастасіївна – ст. лаб., здобувач Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка; olena_zozulya@i.ua.

Іваненко Олександр Володимирович – к.філол.н., м.н.с. відділу ономастики Інституту української мови НАН України; alex.ivanenko@mail.ru.

Іващенко Дар'я Євгенівна – студентка Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка; ivashchenko@i.ua.

Іщенко Олександр Сергійович – м.н.с. відділу діалектології Інститут української мови НАН України; a.ishchenko@i.ua.

Камінська Євгенія Віталіївна – магістр української філології, викладач Донецького національного університету; evgeniya777k-m@mail.ru.

Кісельова Анастасія Андріївна – аспірантка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; akiseliova@mail.ru.

Кірічек Ірина Юрійівна – аспірантка Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка; irinamouse@meta.ua.

Кобченко Наталя Віталіївна – к.філол.н., бібліотекар Державного закладу культури Москви “Бібліотека української літератури”; n.kobchenko@mail.ru.

Ковтун Оксана Володимирівна – аспірантка Інституту української мови НАН України; kuharchuk@svitonline.com.

Коляденко Олена Олександрівна – аспірантка Інституту української мови НАН України; sayapinalena@mail.ru.

Кондратенко Наталя Василівна – к.філол.н., доц. кафедри журналістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; kondr_nat@ukr.net.

Кучерява Оксана Анатоліївна – к.пед.н., ст. викладач кафедри української філології Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського; oksana.kuch@gmail.com.

Лавриненко Світлана Томівна – к.філол.н., доц. кафедри української мови Ізмаїльського державного гуманітарного університету; lavrist@mail.ru.

Левакіна Тетяна Василівна – викладач української мови Херсонського Академічного ліцею при Херсонському державному університеті; levakina@ua.fm.

Лісова Лариса Олександрівна – магістрант Інституту філології та журналістики Волинського національного університету ім. Лесі Українки; lisova88@ukr.net.

Ліщинська Галина Дмитрівна – аспірантка Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника; leshcha@mail.ru.

Луньо Леся Євгенівна – аспірантка Львівського національного університету імені Івана Франка; lesia-lu@ukr.net.

Лутава Світлана Миколаївна – Інститут української мови НАН України; LSvMyk@ukr.net.

Ляшук Наталя Альбертівна – студентка Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка; Natasuper777@inbox.ru.

Макарова Ольга Юрївна – студентка Інституту філології та журналістики Житомирського державного університету імені Івана Франка; makarow65@gmail.com.

Малевич Ірина Ігорівна – студентка Київського національного лінгвістичного університету; malevych@i.ua.

Малевич Леся Дмитрівна – кандидат філологічних наук, доцент Національного університету водного господарства та природокористування; l.malevych@i.ua.

Марціаш Мар'яна Зіновіївна – асистент кафедри англійської філології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка; marianna.martsiyash@yahoo.com.

Мацюк Галина Петрівна – доктор філологічних наук, професор кафедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка; h_matsyuk@yahoo.com.

Мейзерська Ірина Вікторівна – молодший науковий співробітник відділу лексикології, лексикографії та корпусу української мови Інституту української мови НАН України; limerich_2005@ukr.net.

Мирончук Олександр Якович – аспірант Інституту української мови НАН України; A_Myronchuk@ukr.net.

Мислива Тетяна Анатоліївна – аспірантка Національного авіаційного університету; mi_ne@mail.ru.

Мислива-Бунько Іванна Ярославівна – аспірантка Волинського національного університету імені Лесі Українки; Jasya2510@ukr.net.

Надолинська Анастасія Станіславівна – аспірантка кафедри української філології Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського; nadol@i.ua.

Наєнко Галина Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка; shmatkov61@gmail.com.

Нікітіна Ірина Михайлівна – магістр Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка; miracolo_@ukr.net.

Новикова Олена Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, викладач української та російської мови Інституту слов'янської філології університету Людвіга Максиміліана, м. Мюнхен; olena_novikova@yahoo.de.

Олексюк Олеся Миколаївна – викладач кафедри загального та прикладного мовознавства Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського; ole_ole@mail.ru.

Олехнович Ольга Володимирівна – магістр Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка; miracolo_@ukr.net.

Опаїц Галина Валеріївна – аспірантка Українського гуманітарного ліцею Київського національного університету імені Тараса Шевченка; halyna.opaits@gala.net.

Оранська Марина Валеріївна – студентка магістратури філологічного факультету Донецького національного університету; marsfe@gmail.com.

Осінчук Юрій Васильович – кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича; osinchuk@gmail.com.

Павлова Алла Анатоліївна – аспірантка Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова; pavlovaalla83@mail.ru.

Пашиків Ірина – студент Харківського державного університету харчування і торгівлі; kyryluk@ukr.net.

Педченко Світлана Олександрівна – асистент кафедри української мови Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка; svpedchenko@gmail.com.

Переломов Антон Юрійович – аспірант Сумського державного університету; junglist.acid@gmail.com.

Петришина Ольга Ігорівна – кандидат філологічних наук, асистент кафедри методики викладання української мови і культури мовлення Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка; petryshyna@tnpu.edu.ua.

Пилипенко Євген Михайлович – аспірант кафедри практичного мовознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини; eugenpilipenko@mail.ru.

Потанчук Ірина Михайлівна – аспірант кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка; potapchukirina@mail.ru.

Продан Юлія Петрівна – аспірант Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка; yulia_prodan25@mail.ru.

Радомська Світлана Павлівна – аспірантка кафедри української мови Житомирського державного університету імені Івана Франка; sveta.radom@mail.ru.

Римашевський Юрій Анатолійович – аспірант Львівського національного університету імені Івана Франка; ukr-fenomen@yandex.ru.

Розумяк Наталя – аспірантка Кам'янець-Подільського університету імені Івана Огієнка; koka193@rambler.ru.

Романків Наталія Григорівна – магістрант Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка; Nataly-Romankiv@yandex.ua.

Сабліна Світлана Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Запорізького національного університету; znu.ukrainska.mova@meta.ua.

Сантимовська Наталія Олександрівна – магістр української філології Донецького національного університету; pismamoi@bk.ru.

Семенюк Світлана Пилипівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства Запорізького юридичного інституту ДДУВС; semenjuk68@mail.ru.

Сікора-Литвин Галина Вікторівна – молодший науковий співробітник відділу діалектології Інституту української мови НАН України; sikoragalyna@ukr.net.

Сіомак Алла Володимирівна – старший викладач Харківського національного університету радіоелектроніки; siomak@mail.ru.

Собченко-Рачинська Ірина – аспірантка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; Sobchenko@i.ua.

Сокіл Наталія Василівна – кандидат філологічних наук Львівського національного університету імені Івана Франка; nsokil@ukr.net.

Стадник Марина Юрївна – магістр філології, перекладач з англійської та новогрецької мов; maryna_stadnyk@ukr.net.

Станкевич Юлія Володимирівна – аспірантка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; julia@dorx.ru.

Сушко Наталія Григорівна – аспірантка Інституту української мови НАН України; white_angel@tim.ua.

Тернова Алла Іллівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри теорії літератури й журналістики факультету журналістики Запорізького національного університету; a_ternova2008@mail.ru.

Тимочко Ольга Богданівна – здобувач кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету; tymochkoolha@yahoo.com.

Тищук Юлія Миколаївна – магістр Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка; JulieHarket@ukr.net.

Ткачук Марина Миколаївна – аспірантка Інституту української мови НАН України; tkachuk_maryna@ukr.net.

Тома Наталія Михайлівна – аспірантка Національного університету “Києво-Могилянська академія”; toma.natalia@gmail.ru.

Троян Анна Олександрівна – магістрантка Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка; troyanka-ua@mail.ru.

Чейлитко Наталія Геннадіївна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри сучасної української мови та філолог лабораторії комп’ютерної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка; natalia.cheilytko@gmail.com.

Чус Олена Федорівна – аспірантка Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка; olenaubf@gmail.com.

Шевель Святослав – аспірант кафедри сучасної української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка; svjatoslav2008@ukr.net.

Шрамко Руслана Григорівна – аспірантка кафедри української мови Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка; nightknight1301@mail.ru.

Штанденко Уляна Михайлівна – кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник відділу історії української мови Інституту української мови НАН України; ustandenko@yandex.ru.

Щедров Ігор – студент Первомайського факультету Харківського державного університету харчування та торгівлі; andreeva.tet@rambler.ru.

Юсікова Олена Віталіївна – кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу діалектології Інституту української мови НАН України.

Яковенко Олена Сергіївна – магістр Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка; blondetta@ukr.net.